

ÖT KONTINENS

Az Új- és Jelenkori Egyetemes Történeti Tanszék
Tudományos Közleményei

Új folyam 2. szám

A számot szerkesztette
Stempler Ádám • Tarafás Imre

EÖTVÖS LORÁND TUDOMÁNYEGYETEM
Bölcsészettudományi Kar
BUDAPEST 2025

Alapító főszerkesztő: Majoros István
Főszerkesztő: Búr Gábor
Szerkesztők: Stempler Ádám, Tarafás Imre

Szerkesztőbizottság:

Bodnár Erzsébet, Debreceni Egyetem, Magyarország
Cadilhon, François, Michel de Montaigne University Bordeaux, Franciaország
Çolak, Kamil, Eskişehir Osmangazi University, Törökország
Figeac, Michel, Michel de Montaigne University Bordeaux, Franciaország
Fischer Ferenc, Pécsi Tudományegyetem, Magyarország
Horel, Catherine, French National Center for Scientific Research (CNRS),
Franciaország
Lachaise, Bernard, Michel de Montaigne University Bordeaux, Franciaország
Leanca, Gabriel, Alexandru Ioan Cuza University, Románia
Nagy László, Szegedi Tudományegyetem, Magyarország
Maruzsa Zoltán, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Magyarország
Pimentel, Maria do Rosário, Universidade Nova de Lisboa, Portugália
Rathkolb, Oliver, University of Vienna, Ausztria
Ribeiro, Maria Manuela de Bastos Tavares, University of Coimbra, Portugália
Szávai Ferenc, Károli Gáspár Református Egyetem, Magyarország
Székely Gábor, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Magyarország
Szilágyi Ágnes Judit, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Magyarország
Tóth Andrej, University of South Bohemia České Budějovice, Csehország
Uslu, Ates, Istanbul University, Törökország

ÖT KONTINENS

Az Új- és Jelenkori Egyetemes Történeti Tanszék Tudományos Közleményei

Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Budapest 2024

© authors, 2025, © editors, 2025

Kiadja az ELTE BTK Új- és Jelenkori Egyetemes Történeti Tanszék

Cím: 1088 Budapest, Múzeum krt. 6-8.

Tel.: +36-1-4855204

<https://ojs.elte.hu/otkontinens>

A kötet megjelenését a Magyar Lajos Alapítvány

és az ELTE Folyóiratfejlesztési Alap támogatta

A nyomdai előkészítés és a borítóterv Veress Dávid munkája

Nyomda: Könyvpont KFT, Budapest

ISSN 1589-3839 (Nyomtatott)

ISSN 3057-904X (Online)

Tartalomjegyzék

Hajózás az első világháborúban

- 7 **Magyar altisztek a császári és királyi haditengerészetben**
Bálint Ferenc
- 23 **Osztrák-magyar nehéz hadihajók partok elleni támadásai az első világháborúban**
Krámli Mihály
- 45 **A magyar kereskedelmi flotta első világháborús veszteségei az Adrián és Európán túl**
Zsigmond Gábor

Kubai kapcsolatok

- 65 **A magyar-kubai kapcsolatok alakulása 1959 és 1969 között**
Horváth Emőke
- 89 **„¡Cuba y Portugal unidos vencerán!”**
Otelo Saraiva de Carvalho tábornok 1975-ös kubai látogatása
Krajcsi Sándor Roland
- 111 **Közelebbről: Dunaújvárosban dolgozó kubai munkások**
Szente-Varga Mónika

A NATO múltjáról és jelenéről

- 129 **„...életben tartottam magam, mert látni akartam, hogy az Észak-atlanti Szövetség megfelelően elindul.”**
Ernest Bevin és a Nato
M. Madarász Anita
- 155 **Két stratégia Európáról?**
De Gaulle tábornok NATO politikájának jellegzetességei (1958–1969)
Garadnai Zoltán

- 181 Egy gyönyörű barátság vége?**
Olaszország és az egyesült államok az 1985-ös sigonellai válság idején
Andreides Gábor
- 205 Vissza a jövőbe?**
A NATO előretolt védelmi koncepciója
Szenes Zoltán

Tanulmányok és források az új- és jelenkori történelem köréből

- 237 Magyar-indiai kapcsolatok az 1962-es indiai-kínai háború idején**
Olajos Artúr
- 271 Az 1955-ös bandungi ázsiai-afrikai konferencia és a gyarmatosítás kérdése**
Stempler Ádám
- 299 Kiri István első világháborús hadifogoly naplója**
Juhász Balázs (közéteszi)

Recenzió

- 323 Demeter Gábor–Schrek Katalin (szerk.): Az Eszmetörténetől a nemzetközi kapcsolatokig**
Ünnepi kötet Bodnár Erzsébet 70. születésnapjára
Andrékó Tamás Dániel

Hajózás az első világháborúban

Magyar altisztek a császári és királyi haditengerészetben

Bálint Ferenc

Főmuzeológus, HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum; balint.ferenc@mail.militaria.hu; ORCID: 0009-0006-0357-6613

Abstract

Hungarian Non-Commissioned Officers (NCOs) in the Austro-Hungarian Navy

This paper examines the service of Hungarian citizens in the Austro-Hungarian Navy, with particular focus on non-commissioned officers (NCOs). The first section outlines the structure, training system, and career opportunities within the NCO corps during the final two decades of the Austro-Hungarian Monarchy.

The second section presents four case studies of distinguished Hungarian NCOs. Fülöp Csiszárik served from 1881 to 1918, advancing through the ranks to attain Rank Class VII. (equivalent to frigate captain). Géza Kántor, born in 1877, entered the Navy's boy seaman school at the age of sixteen, later becoming a helmsman NCO; he sustained severe wounds during the Boxer Rebellion in China. István Zubora, a peacetime serviceman, was recalled to active duty during World War I, earning the 1st Class Silver Bravery Medal before continuing his career in the Royal Hungarian Riverine Guard. Lajos Lipka volunteered in 1908, qualifying as both a pipeline specialist and a master diver. During the 1917 Battle of the Strait of Otranto, he was awarded the Golden Bravery Medal – the highest military decoration for NCOs – and sustained severe wounds in combat.

Keywords Austro-Hungarian Navy, non-commissioned officer, military career, World War I, Royal Hungarian Riverine Guard

Bevezetés

Az osztrák–magyar haditengerészet altiszti karában a Monarchia minden főbb nemzetisége képviseltette magát, ideértve a magyarságot is. De míg a haditengerészet magyar származású tisztjeiről számos publikáció látott napvilágot, az altiszti állománykategóriában szolgáló honfitársainkról ritkán esik említés. Jelen tanulmány célja, hogy felhívja a figyelmet azokra a magyar honos tengerész altisztekre, akik a császári és királyi¹ haditengerészet kötelékében katonáskodtak az I. világháborúban és az azt megelőző időszakban. Tanulmányom első felében a cs. és kir. haditengerészet altiszti karát kívánom röviden bemutatni, írásom második részében pedig néhány, megítélésem szerint figyelemre méltó magyar honos tengerész altiszt életpályáját szeretném ismertetni. Csiszárik Fülöpről eddig nem jelent meg publikáció. Az Arany Vitézségi Éremmel kitüntetett Lipka Lajosról csupán *A magyar nemzet aranykönyve 1914-1918* című kötetben olvasható egy rövid ismertető.² Zordon István pályafutását a szerző a *Nagy Háború* blogon ismertette.³ Kántor Géza életének részletes feldolgozása az írásait közre adó kötetben olvasható.⁴

A császári és királyi haditengerészet altiszti kara

A századforduló időszakában a haditengerészet volt a fegyveres erő legmagasabb műszaki színvonalon álló haderőneme. A hadihajók igen összetett szerkezetek voltak, egy korabeli dreadnought-típusú csatahajó egyenesen műszaki csodának számított a kortársak szemében. E harci szerkezetek működtetése és karbantartása jól képzett és motivált emberanyagot kívánt, amelynek felkészítését és irányítását jelentős részben az altisztek végezték. Ők voltak az összekötő kapocs a tiszti kar és az általános hadkötelezettség alapján szolgáló legénységi állomány között.

A mai fogalmaink szerinti hivatásos altiszti kar utánpótlását két fő forrásból nyerte: egyrészt a haditengerészethez behívott sorkötelesek

1 A továbbiakban: cs. és kir.

2 *Aranykönyv* 1921: 235–236.

3 Bálint 2023.

4 Bálint–Isztin–Hideg (szerk.) 2024.

(korabeli kifejezéssel állításkötelesek) az előírt négy év aktív szolgálat után továbbszolgálatot vállalhattak, s a megfelelő képességek elsajátításával magasabb altiszti rendfokozatba is előléphettek. A haditengerészet legénységi állományát elsősorban az Adria partvidékéről egészítették ki, de ide kapott behívót mindenki, akinek a polgári foglalkozása a hajózáshoz kapcsolódott (kereskedelmi tengerészek, halászok, folyami hajósok stb.). A haderőnem önként jelentkezőket is fogadott, az ifjak a 17. életév betöltése után állhattak be.⁵ Az újoncokat hathetes, általános alapkiképzésnek vetették alá, majd szétosztották őket, hogy megkapják a szakfelkészítést a 14 haditengerészeti szakág valamelyikében.⁶ A négyéves szolgálati idő ugyan egy évvel tovább tartott, mint a szárazföldi haderőben, de az ezt követő ötéves tartalékos időszak alatt békében nem hívták be az állományt fegyvergyakorlatokra.⁷

Az altisztek másik forrását az úgynevezett hajósinas-iskolák növendékei jelentették. Ide 14-17 esztendő fiúkat vettek fel a Monarchia egész területéről. Felvételnél elsősorban a fizikai állapotot nézték, a színvakság például kizáró ok volt. Az iskolai bizonyítványokat be kellett mutatni, de meghatározott tanulmányi eredményt nem írtak elő. Mivel a haditengerészet szolgálati nyelve a német volt, a németül nem tudó növendékeket nyelvi előkészítő tanfolyamra írták be. A képzés két évig tartott, a fiatalabbakat visszatartották, amíg be nem töltötték a 17. életévüket, amikor már beléphettek a haditengerészet állományába. Két helyszínen működött iskola: Polában gépész-, elektrogépész-, illetve zenész-növendékeket képeztek, a többi szakághoz pedig Sebenicóban.⁸

A tanév szeptember 1-jétől július 31-ig tartott, áprilistól júliusig iskola-hajókon folyt a gyakorlati oktatás. Az elméleti tárgyak a következők voltak: vallástan, olvasás, írás, számolás, földrajz, mértan, történelem, német és horvát nyelv, valamint egyéb katonai és tengerészeti tárgyak. Gyakorlati oktatás során a következő készségeket kellett elsajátítani a növendékeknek:

5 1889. évi VI. törvénycikk a véderőről.

6 A szakágak a következők voltak: aknász (*Minendienst*), egészségügyi (*Sanitätsdienst*), elektromos (*Elektrodienst*), élelmező (*Proviantdienst*), fedélzeti (*Deckdienst*), fegyveres (*Waffendienst*), gépész (*Maschinendienst*), kormányos (*Steuerdienst*), munkás (*Arbeiterdienst*), repülő (*Fliegerdienst*), távíró (*Telegraphendienst*), torpedós (*Torpedodienst*), tüzér (*Artilleriedienst*), zenész (*Musikdienst*).

7 Reményi (ford.) 1914: 61–62.

8 Ma: Šibenik, Horvátország.

katonai és tengerészeti gyakorlatok és munkák, csónakban evezés és vitorlázás, kormányzás, kézi fegyverek és ágyúk kezelése, lövészet, torna, úszás, műszaki kézimunka. Az oktatás ingyenes volt, a hajósinasok természetbeni ellátást és zsoldot is kaptak, ennek fejében az iskola után a négyéves rendes szolgálati időn túl az elvégzett tanévek után 1-1 további évet kellett leszolgálniuk.

Az iskola elvégzése után a növendékek a tanulmányi eredményeik alapján megállapított rendfokozatban kezdhették meg szolgálatukat a haditengerészetnél. A legkiválóbbak címzetes negyedmesterként,⁹ az elégtelennel végzők 2. osztályú matrózként (azaz rendfokozat nélkül) vágtak neki a szolgálatnak.

Az iskolák helyeinek feltöltésére a hatóságok hirdetményeket tettek közzé a hivatalos lapokban, amelyek a világháború kitörése előtt kezdtek megjelenni hazánkban is.¹⁰ A felhívások közölték a felvételi feltételeket és a tanulmányokra vonatkozó információkat, olyan részletességgel, hogy még a növendékeknek szánt napi menü is szerepelt bennük.

A leendő altiszteket a hosszú távú karrier lehetőségével kecsegtették. Ez a lehetőség a sorállományból továbbszolgálók előtt is nyitva állt, azonban a hajósinas-iskolákból kikerülők az alaposabb felkészítés miatt előnyben voltak a magasabb rendfokozatok elérésében.

Aki a vállalt szolgálati idő végén le kívánt szerelni, az végkielégítésre volt jogosult, amely nyolc év után akár a 2800 koronát is elérhette. Ez jelentős összegnek számított, és elegendő volt akár egy kisebb vállalkozás beindításához, esetleg ingatlan megvásárlásához.

12 év szolgálat után a leszerelő úgynevezett szolgálati igazolványt is kapott. A kiszolgált altisztek alkalmazásáról szóló 1873. évi II. törvény¹¹ értelmében Magyarországon a közszolgálatban, illetve az államilag segélyezett vasúti, gőzhajózási és egyéb vállalatoknál bizonyos pozíciókat a fent említett szolgálati igazolvánnyal rendelkező volt altiszteknek kellett fenntartani. Ezek jellemzően fix fizetéssel, természetbeni juttatásokkal (például lakhatás), és ami a leglényegesebb: nyugdíjjal járó állások voltak.

9 A haditengerészetnél a szárazföldi hadsereg tizedesének két rendfokozat felelt meg, az alacsonyabb rangú *Marsgast* (rajos) és a magasabb rangú *Quartiermeister* (negyedmester).

10 A cs. és kir. haditengerészeti altiszti iskolába való felvétel. 7523/1913. Eln. BM rendelet. *HVHL*, (1914/12.) 1914. március 19. 90–94.

11 1873. évi II. törvénycikk a kiszolgált altisztek alkalmazásáról.

Legénységi és altiszti fizetések a cs. és kir. haditengerészetben, 1913*									
	2. o. matróz	1. o. matróz	rajos	negyed-mester	mestersegéd	alhajómester alacsonyabb illetékkel	alhajómester magasabb illetékkel	törzs-hajómester	főtörzs-hajómester
fizetés, illetőleg zsold, ruházati illetménnyel és szolgálati jutalékkal együtt.	292	343,1	438-1058,5***	511-1095***	657-1314***	1460	1642,50	1920	2160
szolgálati pótlék hajómesterek részére évenként*					146	219		255,50	292
szakpótlék évenként*	73	73	146	146	219	219	219	219	
Hajózási élelmi pénz szolgáltat-ba állított hajókon évenként	Természetben való ellátás vagy élelmi pénz naponként 1.25 K-tól 2,25 K-ig					547,50		1095	1095
						1095**		2190**	2190**
pótléki illetékek külföldön naponként	0,15	0,18	0,30	0,60	0,90	1,20		1,50	1,50
						1,50**		2,25**	2,25**
* Mindkét pótlék egyszerre nem jár ** Földközi-tengeren kívül *** Szolgálati évek függvényében, a legmagasabb összeg a 11. szolgálati évtől									

* A cs. és kir. haditengerészeti altiszti iskolába való felvétel. 7523/1913. Eln. BM rendelet. *HVHL*, (1914/12.) 1914. március 19. 90–94.

Az ilyen pozíciók betöltését célzó hirdetéseket többek közt a *Honvédségi Közlönyben* tették közzé.¹² A vasúttársaságok is előszeretettel foglalkoztattak volt haditengerészeket, elsősorban a gépészeti szakágban szolgálókat, hiszen a korban a gőzvontatás volt a legelterjedtebb, a hadihajók pedig szintén gőzmeghajtásúak voltak.

18 év leszolgálása után a haditengerészet is teljes nyugdíjat biztosított.

A törzsaltiszti rendfokozatok elérésén túl a gépészeti szakághoz tartozók számára további előmeneteli lehetőség is nyitva állt. Ők a megfelelő vizsgák teljesítése után átléphetek a haditengerészet tisztviselői karába (*Marinebeamten*).

A tisztviselői kar alatt összefoglalóan azt a személyzetet értjük, amely a haditengerészet működtetéséhez elengedhetetlenül szükséges hivatali munkát, illetve – nem közvetlenül katonai jellegű – technikai háttérfeladatok irányítását végezte. Ide tartozott a nagyobb hadihajók gépészeti berendezéseinek üzemeltetése is. Jellemzően a torpedórombolókon már a tisztviselői karba tartozó, úgynevezett gépüzemvezető (*Maschinenbetriebsleiter*) irányította a gépházat, míg a kisebb hajókon ezt a feladatot gépész altisztek végezték.

A tisztviselők számos tekintetben hasonlítottak a tengerésztisztekhez; ruházatuk például tiszti jellegű volt. Más tekintetben azonban szigorúan elkülönültek a lényegesen magasabb presztízsű tisztikartól. A tisztviselőket a tisztekhez hasonlóan rangosztályba (fizetési fokozatba)¹³ sorolták be. A tisztviselők rangosztálya azonban jóval szűkebb jogosítványokat adott, mint a tiszti rendfokozat.

A tisztviselőnek csak a saját szakágán belül, valamint a legénység felé volt parancsadási joga; más szakág, illetve a katonaállományú tengerésztisztek felé még magasabb rangosztály esetében sem. (Ettől függetlenül természetesen a tiszteletadás kijárt nekik.)

12 A teljesség igénye nélkül a következő munkakörökkel találkozhatunk a Honvédségi Közlöny „Pályázati hirdetmény” című rovatában 1887 és 1918 között: egyetemi laboráns, múzeumi kapus, révkalauz, útmester, kézbesítő, hídvámszedő, állatorvosi akadémia loápoló, vármegyei vagy városi hajdú, erdőőr, épületgépész, épületfűtő, könyvondász (a fénymásoló korabeli megfelelője), laktanyafelügyelő, folyamfelvigyázó, pedellus, állami becsüs, múzeumi laboráns (műtárgyvédelmi szakember), útkaparó, fegyőr, sóhordár, hivatalszolga, pénzügyőr, írnok, mázsatiszt.

13 A rangosztályokat (*Rangklasse*), melyek egyszersmind fizetési fokozatok is voltak, római számok jelölték. Békében a legmagasabb, III. rangosztály a tengernagyot, míg a legalacsonyabb, a XII. a tengerész zászlóst jelentette.

Mindezek ellenére a haditengerészetnél jellemzően nagy becsben tartották a jól képzett, általában több évtizedes szolgálati múlttal rendelkező, tapasztalt gépüzemvezetőket.

A gépüzemvezetők számára a VI. (sorhajókapitány/ezredes) rangosztály is elérhető volt, azzal a megkötéssel, hogy a haditengerészet állományában csak egy fő lehetett ebben a pozícióban (legfőbb gépüzemvezető). A többség számára a IX. (sorhajóhadnagy/százados) rangosztály jelentette a pályafutás csúcsát.

Magyar honos altiszti életpályák

Tanulmányom második felében négy magyar honos személy pályafutását szeretném ismertetni, akik a cs. és kir. haditengerészet kötelékében altisztként szolgáltak. A magyar honos haditengerészek pályafutásának kutatása a forráshiány miatt igen nehéz (ez valamennyi állománykategóriát érinti), mivel az elsődleges adatforrást jelentő, minden katonai szolgálatot teljesítő személyről vezetett anyakönyvi lapok (*Grundbuchblatt*) esetükben többnyire nem maradtak fenn. E dokumentumokat az 1920-as években az osztrák fél ugyan átadta Magyarországnak, de feltehetőleg az 1950-es évek folyamán kiselejtezték.¹⁴

A budapesti Hadtörténelmi Levéltár tiszti személyügyi iratai közt is találhatóak olyan adatok, amelyek a korábbi osztrák–magyar haditengerészet altisztjeire vonatkoznak. Ez olyan személyek esetében lehetséges, akik 1918 után a m. kir. Folyamőrség, illetve a m. kir. Honvéd Folyami Erők kötelékében szolgáltak tovább és ott tiszti (tisztviselői) rendfokozatot értek el. E személyi anyagok mennyisége változó, de többnyire találhatóak bennük adatok az 1918 előtti szolgálatra vonatkozóan.

Ugyancsak hiányzik a haditengerészet tagjaira vonatkozó kitüntetési javaslatok túlnyomó többsége is, így sajnos számos esetben csak az elismerés tényét ismerjük, de az okát nem.¹⁵

14 Dr. Kiss Gábor alezredes, HM HL levéltárvezető szíves közlése. Ez vonatkozik azokra is, akik 1914 előtt teljesítettek szolgálatot, de a háborúban újra behívták őket tartalékosként.

15 Dr. Kiss Gábor alezredes, HM HL levéltárvezető szíves közlése.

Az említett forráshiány miatt átfogó, statisztikai alapú kutatásra nincs lehetőség, ezért igyekeztem olyan személyeket kiválogatni, akiknek életpályája viszonylag jól adatolható és egyúttal figyelemre méltó is. Csiszárik Fülöp, aki szintén altisztként kezdte szolgálatát, jelen ismereteink szerint a legmagasabb pozíciót elért magyar honos személy volt az osztrák-magyar tengerész tisztviselői karban. Kántor Géza, a kínai boxerláadásban megrokkant kormányos altiszt, értékes visszaemlékezést hagyott maga után a világkörüli útról, amelyben részt vett. Zubora István az I. világháború alatt a Dunán teljesített szolgálatot, helytállásáért ki is tüntették. Lipka Lajos megkapta a legénységi állományúak számára adható legmagasabb hadikitüntetést, az Arany Vitézségi Érmét,¹⁶ és cselekedeteivel befolyásolta az otrantói csata kimenetelét.

Utóbbi két személy azért is érdekes, mivel a tengerészet legénységi állományú tagjainak viszonylag kevesebb lehetőségük volt egyéni cselekedetekkel hadi érdemeket szerezni az I. világháború folyamán. A tengeri flotta nagyobb egységei ritkán kerültek ütközetbe, míg a tengeralattjárók legénységét általában kollektíven jutalmazták egy-egy sikeres bevetés után. Egyéni érdemek szerzésére leginkább a tengerészrepülőknek volt lehetőségük. Kivételt jelentett a dunai hajóhad állománya, hiszen a folyami egységekre komoly veszélyt jelentett az ellenséges parti tüzérség, illetve az aknazárok.

A bemutatott négy személy közül hárman békeidőben, önként jelentkeztek tengerésznek, de szolgáltak háborúban is. Ketten súlyos, marandó sérülést is szenvedtek, ami egyikük számára a katonai karrier végét jelentette.

Kiválasztásukkor figyelembe vettem a fennmaradt adatok mennyiségét is, tekintettel a fent említett forráshiányra. Kántor Géza eredeti anyakönyvi lapja szerencsés módon megmaradt a KA őrizetében, feltehetőleg amiatt, hogy az I. világháborúban már nem teljesített szolgálatot és jóval korábban kivált a haditengerészet kötelékéből. Csiszárik Fülöp és

16 Jelen ismereteink szerint Lipkán kívül ezt az elismerést két magyar honos tengerész kapta meg: Déry Ernő (1894–1964) zászlós és Schuss (Schusz) Béla (1890–1914) gépészségéd, utóbbi posztumusz. Mindketten az 1914. augusztus 16-án elsüllyesztett SMS Zenta cirkáló legénységéhez tartoztak. Ezenfelül öt magyar honos tengerészrepülő kapott Arany Vitézségi Érmét: Bartha Edgár, Kolos Kálmán, Lucic Miklós, Molnár János, valamint Vámos Lajos. Közülük csak Molnár János volt altiszt, és az egyetlen, aki túlélte a világháborút.

Zubora István hadikitüntetéseinek javaslatai ugyancsak kivételes módon fellelhetők a bécsi archívumban. Zubora és Lipka 1918 után a Folyam-ország, illetve a Honvéd Folyami Erők kötelékében teljesítettek szolgálatot. Az ebben az időszakban keletkezett anyakönyvi lapjaikat a Hadtörténelmi Levéltár őrzi, ezekben található adatok a korábbi szolgálatukra vonatkozóan is.

Csiszárík Fülöp 1863-ban született egy Szepes vármegyei ruszin faluban, Osztrornán.¹⁷ Négy osztályt végzett az iglói evangélikus főgimnáziumban,¹⁸ majd 1881-ben önként jelentkezett a cs. és kir. haditengerészetbe, ahol a gépészeti szakághoz került. Tíz év szolgálat után, 1891-re sikerült elérnie a törzsaltiszti rendfokozatot (*Maschinen-wärter*).¹⁹ 1893-ban már átvették a tisztviselői karba, mint 3. osztályú gépüzemvezetőt.²⁰

1905–1906-ban az *SMS Panther* cirkáló fedélzetén gépüzemvezetőként vett részt a hajó missziós útján,²¹ amely a Szuzei-csatornán áthaladva Délkelet-Ázsiát, Ausztráliát és Új-Zélandot is érintette. 1905 áprilisában Afrika szarvánál a cirkáló találkozott az orosz Balti Flotta két, Japán felé tartó hajórájával,²² majd kikötöttek Etiópiában, ahol a parancsnok, Ludwig von Höhnelt fregattkapitány látogatást tett II. Menelik császárnál.²³

Csiszárík ezután többek közt az *SMS Zenta*,²⁴ az *SMS Szigetvár*²⁵ cirkálókon és az *SMS Budapest*²⁶ partvédő páncéloson is szolgált gépüzemvezetőként. 1909-ben kiváló szolgálata elismeréseként Koronás Arany

17 Ma: Osturňa, Szlovákia.

18 Pákh (szerk.) 1876: 22.

19 *REL KM*, 1892. november 15. 70.

20 ÖStA KA MGBBL Kt. 45/a Csiszarik Filipp. Az ő esetében a KA őrzetében az első anyakönyvi lapja maradt fenn, amely a belépésétől 1893-ig, a tisztviselői karba való átkerüléséig tartalmaz adatokat.

21 Szentimrey 1927: 7–8.

22 A Zinovij Rozsesztvenszkij tengernagy és Nyikolaj Nyebogatov ellentengernagy által vezetett orosz Második és Harmadik Csendes-óceáni Hajóraj május végén megsemmisítő vereséget szenvedett a csuzimai csatában.

23 Aichelburg 2002: 344.

24 *REL KM*, 1908. június 16. 190.

25 *REL KM*, 1909. január 16. 191.

26 *REL KM*, 1912. május 16. 227.

Érdemkereszttel tüntették ki.²⁷ 1915-ben megkapta a porosz királyi Koronarend 3. osztályát.²⁸

A román hadbalepés után a *Dunaflotilla* műszaki referenseként részt vett az Al-dunai harcokban. 1916. október 1-jén önként jelentkezett az SMS *Szamos* monitor fedélzetére, amelyet a 4. monitorcsoport részeként a harcban megsérült 3. monitorcsoport²⁹ felváltására küldtek. A következő napon a *Szamos* a bulgáriai Szvistov melletti Cinghinarele-szigetnél a román tüzérség tüzébe került és számos találatot kapott. Csiszárikot a sérülések kijavításában való részvételéért Koronás Arany Érdemkereszttel tüntették ki.³⁰

1917-ben a *Dunaflotilla* műszaki referenseként mutatott általános teljesítményéért, a gépek karbantartása és a gépészeti szolgálat szervezése terén kifejtett munkája elismeréséül a Ferenc József-rend lovagkeresztjét kapta meg hadidíszítménnyel.³¹ Októberben nyugállományba helyezték, azonban a háború végéig tovább szolgált gépüzemvezetőként a *Hebe*³² nevű gőzösön.³³

1918-ban I. osztályú főgépüzemvezetővé³⁴ léptették elő (VII. rangosztály, alezredesnek megfelelő).³⁵ A háború után Sopronban élt 1936-ban bekövetkezett haláláig.³⁶

Kántor Géza 1877. március 7-én született a Somogy vármegyei Inkén. A csurgói református gimnáziumból három osztály elvégzése után kimaradt,

27 BK, (1909/228.) 1909. október 7. 1.

28 BK, (1915/107.) 1915. május 8. 7.

29 Az SMS *Bodrog* és az SMS *Kőrös* monitorokat több találat érte a román tüzérségtől. (Wulff-Sokol 1934: 90.)

30 ÖStA KA OBA N.123136.

31 ÖStA KA OBA N.196468.

32 A Duna Gőzhajózási Társaság 1905-ben épült oldalkerekes személyszállító gőzöse a *Dunaflotilla* parancsnoki hajója volt.

33 Wulff-Sokol 1934: 257.

34 A haditengerészet állománytáblája szerint békeidőben mindössze ketten viselhették ezt a rendfokozatot, de még 1918 nyarán is csupán négy aktív I. osztályú főgépüzemvezető volt. (REL KM, 1918. 77.)

35 BK, (113.) 1918. május 17. 5.

36 *Friss Ujság*, (1936/76.) 1936. április 1. 7. Csiszárikot a soproni Szent Mihály temetőben helyezték örök nyugalomra, a temetőgondnokság tájékoztatása szerint a maradványait később a hozzátartozók exhumáltatták és elvitték.

majd 1892-ben jelentkezett a cs. és kir. haditengerészet Sebenicóban működő hajósinas-iskolájába. Itt 1895-ben végzett, és mint I. osztályú matróz lépett be a haditengerészet kötelékébe.³⁷ 1895–1897 folyamán az *SMS Saida* legénységébe beosztva világkörüli úton vett részt. Az expedíció útvonala érintette a Gibraltári-szorost, Brazíliát, Uruguayt, a Magelán-szorost, Chilét, Francia Polinéziát, Hawaiiit, Japánt, Kínát, Hongkongot és Szingapúrt, majd a hajó a Szuezi-csatornán át tért vissza a Földközi-tengerre. Az 543 napos utazás során a *Saida* 33 000 tengeri mérföldet (61 116 km) tett meg.³⁸

1897-ben az *SMS Wien* partvédő páncélos fedélzetén részt vett a Viktória királynő gyémántjubileumára rendezett flottafelvonuláson. E két útból feljegyzéseket készített, amelyek családja hagyatékában fennmaradtak. 1900-ban kormányosnegyedmesterként az *SMS Kaiserin und Königin Maria Theresia* cirkálón szolgált, amely Kínában részt vett a boxerlázadás leverésében. Szeptember 20-án a Peitang-erőd ostromakor a hajó szárazföldi különítményének tagjaként egy robbanásban súlyosan megsebesült, bal szemét elvesztette.³⁹ Egy orosz tábori kórházban ápolták. Hazatérése után adminisztratív pozíciót ajánlottak neki a haditengerészetnél, de ő inkább hadirokkantként leszerelt, és állami szolgálatban, postamesterként helyezkedett el Bólyon, majd Monoron. Az oroszok a Szent György-kereszt IV. osztályával tüntették ki,⁴⁰ amelyet az I. világháború kitörésekor Kántor Géza az uralkodó katonai irodája útján visszaküldött. 1925. június 30-án hunyt el Monoron.⁴¹

Zubora (Zordon) István⁴² 1887. június 14-én született a Komárom vármegyei Dunaalmáson. Két gimnáziumi osztály elvégzése után⁴³ a budapesti Községi Iparrajziskolában szerzett műszerészi képzettséget.⁴⁴ Minden

37 ÖStA KA MGBBL Kt. 109. Kántor Geza.

38 Aichelburg 2002: 381.

39 A robbanás megölte Pap Lajos tengerészhadapródot és Damian Klanzig matrózt. Kántor Géza mellett további két fő súlyosan, tíz fő könnyebben megsebesült.

40 BK, (1904/17.) 1904. január 22. 1.

41 Kántor Géza útinaplóit, valamint pályafutásának részletes bemutatását lásd: Bálint–Isztin–Hideg 2024.

42 Részletes életrajzát lásd: Bálint 2023.

43 Katona (szerk.) 1902: 40.

44 Ágotai (szerk.) 1905: 49.

bizonynal ennek köszönhetően hívták be sorkatonai szolgálatra 1907-ben a cs. és kir. haditengerészethez, ahol a gépészeti szakághoz került.

Leszerelése után nem sokkal, az 1912-es mozgósításkor behívták, majd a világháború kitörése után ismét. 1915. március 1-jével tartalékos gépgondozó-segédből (szakaszvezető) algépgondozóvá (őrmester) léptették elő a tartalékállományban.⁴⁵

1916-ban gépész altisztnak osztották be a dunai flotillában szolgáló *SM Ph⁴⁶Compóra*.

Hajójával részt vett az 1916 október első hetében a Dunán, Rjahovónál⁴⁷ létesített román hadihíd elleni akcióban. Az itt mutatott teljesítményéért, illetve a *Compón* keletkezett üzemzavar gyors elhárításáért I. osztályú ezüst Vitézségi Éremmel tüntették ki,⁴⁸ valamint elnyerte a bolgár Katonai Erdemrend (*За военна заслуга*) VI. osztályát.⁴⁹

A világháború után a m. kir. Folyamőrség kötelékében szolgált tovább. 1927-ben vitézzé avatták, ennek kapcsán nevét “Zordon”-ra magyarosította. 1940-ben egészségi állapotára való tekintettel, saját kérelmére nyugállományba helyezték, folyamőr szertári főtisztviselő (százados) rendfokozatban.⁵⁰ Szolgálatát a Magyar Arany Érdemkereszt adományozásával ismerték el.⁵¹ Nyugállományba vonulásakor ő volt a Folyamőrség gépüzemvezetői szakágának rangidőse.⁵² 1944. február 27-én hunyt el Budapesten.⁵³

Lipka (Lipkay) Lajos 1887. augusztus 2-án született Budapesten. Édesapja hajógépész volt, így családi vonalon is kötődött a tengerészethez.⁵⁴ Besztercebányán hat elemi és két polgári iskolai osztályt végzett el, majd 1908-ban önként jelentkezett a cs. és kir. haditengerészethez. Polában gépészképzést kapott, később úgynevezett belső csőhálózati, valamint bűvár vizsgát

45 PVBL KM, (1915/16.) 1915. május 1. 43.

46 Patrouillenboot = őrnaszád.

47 Ma: Orjahovo, Bulgária.

48 ÖStA KA MBA 730605.

49 PVBL KM, (1918/10.) 1918. február 23. 74.

50 HK, (1940/17.) 1940. június 1. 129.

51 HK, (1940/36.) 1940. november 18. 423.

52 Rangsor, 1940: 785.

53 HM HL OVSZ FB 1387. doboz/Zordon István.

54 HM HL AKVI 10371 Lipkay Lajos.

is tett. A második Balkán-háború alatt az *SMS Triton* torpedónaszádon szolgált, mint 2. gépüzemvezető altiszt. Az *SMS Novara* fedélzetén vett részt az 1915. május 24-én Porto Corsini ellen végrehajtott támadásban, amiért kiérdemelte az I. osztályú Ezüst Vitézségi Érmet.⁵⁵

Ugyanezen a hajón szolgált 1917. május 15-én, az otrantói csatában. A *Novarát* ért ellenséges találatok okozta károk elhárításában Lipka Lajos aktívan részt vett, eközben súlyosan megsebesült, bal szemét elvesztette. Helytállását, mellyel hozzájárult a cirkáló harcképességének fenntartásához, Arany Vitézségi Érem adományozásával ismerték el,⁵⁶ illetve elnyerte a német Vaskereszt 2. osztályát is.⁵⁷

Maradandó fogyatékosága ellenére megmaradt a szolgálatban, sőt 1918 után a Folyamórségnél alkalmazták, mint gépüzemvezetőt. 1924-ben vitézzé avatták, nevét ekkor magyarosította Lipkay-ra.⁵⁸ 1926-ban I. osztályú gépüzemvezetőként vonult nyugállományba. 1936 és 1939 között a Baranya vármegyei Vitézi Szék széktartójaként működött.⁵⁹ 1939-től a IV. híradó zászlóaljnál szolgált anyagi tisztként. 1942-ben a honvéd vezérkar főnöke okirati dicséretben részesítette az anyagi szolgálat terén mutatott teljesítményéért.⁶⁰ 1944-ben a pécsi 11. tábori tüzérosztályhoz hívták be szolgálattételre.⁶¹ 1962. december 10-én hunyt el Baján, sírja a Rókus temetőben található.

Konklúzió

A négy vizsgált személy közül Csiszárík Fülöp jutott a ranglétra legmagasabb fokára. Életpályája jól példázza azt, hogy milyen karriert futhatott be egy jó képességekkel megáldott altiszt a haditengerészet kötelékében. Esetében természetesen az is közrejátszott, hogy a háborús beosztása lehetővé tette számára az érdemszerzést: a *Dunaflotilla* harcoló

55 PVBL KM, (1915/27.) 1915. július 3. 74.

56 PVBL KM, (1917/34.) 1917. június 30. 275.

57 PVBL KM, (1917/41.) 1917. augusztus 11. 327.

58 BK, (171.) 1927. július 30. 2.

59 MTCNT, 1938. (XLVI. évfolyam) 29.

60 HK, (1942/9.) 1942. március 3. 150.

61 HM HL OVSZ FB 1376. doboz/Lipkay Lajos.

részének műszaki referenseként komoly felelősség hárult rá, de sikeresen megbirkózott a feladattal.

Kántor Géza emlékirataiban sajnos nem tért ki arra, hogy milyen pályakép állt előtte a haditengerészetben. Sebesülésekor az előzetesen vállalt szolgálati ideje még nem telt le. Kormányosként nem kerülhetett át a tisztviselői karba, mivel ott ez a szakág nem létezett. Ha a haditengerészetben marad, 25–30 éves szolgálat után a főtörzskormányosi (*Oberstabsteuermann*) rendfokozat jelenthette volna számára a pályafutás csúcsát. Rokkantságára való tekintettel adminisztratív beosztást kínáltak neki, ami minden bizonnyal valamiféle irodai vagy más kisegítő munkát jelentett volna, a rangosztályba nem sorolt havidíjasok állománycsoportjában.⁶² Ő azonban a civil élet mellett döntött, így hadirokkantként állami állásban tudott elhelyezkedni.

Zubora és Lipka pályafutása nagyjából egyszerre indult, előbbi hadkötelesként, utóbbi önkéntesen lépett be a haditengerészethez. A háború alatt mindkettőjüket kitüntették. Lipka súlyosan megsebesült (ugyanúgy a bal szemét vesztette el, mint Kántor Géza), ennek ellenére megmaradt a szolgálatban, és – ekkor még – nem helyezték adminisztratív beosztásba. A háború után mindketten tovább szolgáltak. Szakképzettségükre szükség volt a Folyamőrségnél, ami biztos megélhetést kínált számukra. Egyaránt századosi rendfokozatig jutottak, iskolai végzettségük ennél magasabb szintet nem is tett volna lehetővé, bár a Folyamőrség szervezetén belül Zubora ezzel a rendfokozattal jutott el szakmája csúcsára. Békeidőben a cs. és kir. haditengerészetnél feltehetőleg ugyanez a rendfokozat lett volna számukra az elérhető maximum.

62 Ide tartoztak többek közt a haditengerészeti fogház foglárjai, a szertáraknál alkalmazott mesterszakt munkások, illetve az irodai kisegítő személyzet tagjai.

Források

Hadtörténeti Múzeum Hadtörténelmi Levéltár (HM HL)

Anyakönyvi lap (AKVI)

Országos Vitézi Szék Felszámoló Bizottsága (OVSZ FB)

Österreichisches Staatsarchiv Kriegsarchiv, Wien (ÖStA KA)

Marine-Belohnungsantrag (MBA)

Marine-Grundbuchsblätter (MGBBL)

Offiziersbelohnungsanträge (OBA)

1873. évi II. törvénycikk a kiszolgált altisztek alkalmazásáról

1889. évi VI. törvénycikk a véderőről

A m. kir. Honvédség, Csendőrség és Méneskar katonaállományú tisztjeinek rangsorolása (Rangsor), 1940.

Budapesti Közlöny (BK), 1904–1927.

Friss Ujság, 1936.

Heves Vármegye Hivatalos Lapja (HVHL), 1914.

Honvédségi Közlöny a Magyar Királyi Honvédség számára (HK), 1940.

Magyarország tiszti cím- és névtára (MTCNT), 1938.

Personalverordnungsblatt für die k. u. k. Kriegsmarine (PVBL KM), 1915–1918.

Rangs- und Eintheilungs-Liste der k. u. k. Kriegs-Marine (REL KM), 1892–1912.

Szentimrey Lajos 1927: Egy soproni öreg tengerész emlékei öt világrész csodáiról. *Sopronvármegye*, 1927. december 25. 7–8.

Hivatkozott irodalom

Aichelburg, Wladimir 2002: *Register der k. (u.) k. Kriegsschiffe - Von Abbondanza bis Zrinyi*. Graz, Wien.

Ágotai Lajos (szerk.) 1905: *A székesfővárosi községi iparrajziskola 1904-1905. iskolaévi értesítője*. Budapest.

A magyar nemzet aranykönyve 1914-1918. Budapest, 1921.

Bálint Ferenc 2023: Egy vitézzé avatott matróz azonosítása. *Nagy Háború blog*
https://nagyhaboru.blog.hu/2023/03/09/egy_viteze_avatott_matroz_azonositasi – utolsó letöltés: 2024. november 5.

Bálint Ferenc – Isztin Gyula – Hideg István (szerk.) 2024: *A chinai hős – Kántor Géza története*. Szombathely.

Katona Mihály (szerk.) 1902: *A kecskeméti államilag segélyezett Evangéliumi Református Főgymnasium értesítője az 1901-902-ik iskolai évről*. Kecskemét.

Pákh Károly (szerk.) 1876: *Az Iglói Ágostai Hitvallású Evangélikus Főgymnasium évi jelentése az 1876/7-ik tanévről*. Igló.

Reményi Ferenc (ford.) 1914: *Tengerészet. Tansegédlet a hadsereg és a honvédségek tisztjei és tiszti iskolái számára*. Budapest.

Wulff, Olaf – Sokol, Hans Hugo 1934: *Die österreichisch-ungarische Donauflottille im Weltkriege 1914-18*. Wien–Leipzig.

Osztrák–magyar nehéz hadihajók partok elleni támadásai az első világháborúban

Krámli Mihály

Hadtörténész, HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum; kramli.mihaly@mail.militaria.hu; ORCID: 0009-0007-5255-0687

Abstract

Shore Bombardment Missions of Austro–Hungarian Capital Ships in the First World War

This paper examines Austro-Hungarian navy shore bombardment missions using its largest armored units during World War I. While the Adriatic was a secondary theater of war, naval operations were mainly focused on submarines and light units. Both Austria-Hungary and Italy pursued cautious strategies, keeping their large armored vessels largely confined to naval bases. When deployed, these ships primarily targeted enemy shores. Before Italy entered the war, the only target was Montenegro. From August 1914, Austro-Hungarian units at Cattaro bombarded Montenegrin positions and later French batteries on Mount Lovćen. After Italy declared war on 24 May 1915, Admiral Anton Haus led the fleet against Italian shores, shelling Ancona, Rimini, Senigallia, and the Potenza River mouth, with no losses. Following the Central Powers' victory over Serbia, Austria-Hungary invaded Montenegro in January 1916, supported by heavy naval guns. On 3 February, Sankt Georg shelled the Italian port of Ortona. The final bombardment missions occurred after Caporetto, with Austro-Hungarian units shelling Italian batteries at Cortellazzo on 16 November and 19 December 1917.

Keywords Adriatic Sea, Austro–Hungarian navy, World War I, Italy, Montenegro, shore bombardment

Bevezetés

Az alábbi cikk az osztrák–magyar haditengerészet tengeri, nehéz páncélos egységeinek az első világháború során végrehajtott partok elleni támadásait mutatja be. Ezekben a következő hajók vettek részt: a MONARCH-osztály partvédő páncélosai, a HABSBURG-osztály, az ERZHERZOG KARL-osztály, a RADETZKY-osztály és a TEGETTHOFF-osztály csatahajói, valamint a KAISER KARL VI és a SANKT GEORG páncélos cirkálók.

Írásomban, ahol ez lehetséges, elsősorban levéltári forrásokra támaszkodom.¹ A téma szakirodalmát tekintve a legátfogóbb mű a Hans Hugo Sokol szerkesztésében a két világháború között készült, az osztrák–magyar haditengerészet első világháborús történetét feldolgozó hivatalos munka.² Osztrák részről érdemes még megemlíteni Nikolaus Sifferlinger SANKT GEORG-ról írott monográfiáját.³ Magyar nyelven Csonkaréti Károly egyes művei érintik a témát.⁴ Emellett megemlítendő még az 1917-es Cortellazzo elleni támadásokról írott munkám.⁵

Az első világháború folyamán mindkét fél bevetette nehéz hadihajóit tengerparti célpontok lövésére. A Földközi-tengeren 1914. augusztus 4-én az algériai Philippeville-t ágyúzó német GOEBEN csatacirkáló lövései jelezték az ellenségeskedés kezdetét. Az év novemberében és decemberében német csatacirkálók bombázták az angliai Yarmouth-t, Scarborough-t, Hartlepoolt és Whitby-t. A következő ilyen akcióra 1916 áprilisában került sor, a csatacirkálók ekkor Yarmouth-t és Lowestoft-ot lőtték. Az antant részéről a legprominensebb ilyen akció a Dardanel-lák elleni támadás volt 1915 tavaszán. A német támadásoknak nem volt

1 A témára vonatkozó dokumentumok jelentős része megtalálható a budapesti Hadtörténelmi Levéltár állományában. Ezek a Bécsben lévő eredetikről az 1920-as években készült másolatok. Sajnos ebben a témakörben is beleütközünk abba a problémába, ami az osztrák–magyar haditengerészet első világháborús történetének kutatását megnehezíti. A háború idején működő flottaparancsnokság Polában volt, azonban az itt keletkezett iratok egy része – köztük számos kulcsfontosságú – sosem jutott fel Bécsbe. A háború után a megszálló olaszok ezt az anyagot Olaszországba vitték, ahol mind a mai napig nem kutatható.

2 Sokol 1933.

3 Sifferlinger 2003.

4 Könyv formában Csonkaréti 2001. Csonkaréti a témában önálló kutatást nem végzett, lényegében Sokol kivonatos fordítását közli.

5 Krámlí 2019.

semmilyen stratégiai jelentőségük, míg a Dardanellákról kijelenthető, hogy egyértelmű kudarc volt.

A hadviselő felek közül egyedül a britek építettek kifejezetten a partok lövésére tervezett tengeri hajókat,⁶ melyeket csatahajóágyúkkal fegyvereztek fel. E típust monitornak nevezték. Kisebb monitorok mellett összesen 14 nagy, csatahajóágyúkkal felszerelt ilyen egységet építettek.⁷ Ezek többségét a flandriai fronton alkalmazták, de néhányat a Földközi-tengeren és az Adrián is bevetettek.

A Monarchia haditengerészete, miután nem rendelkezett a feladatra dedikált egységekkel, tengerparti célok elleni akciókat a rendelkezésre álló hajókkal hajtott végre. Ilyen célokra a kisebb torpedónaszádoktól kezdve egészen a TEGETTHOFF-osztály dreadnoughtjaiig mindenféle hadihajót bevetették a háború során. A nehéz egységek közül szinte valamennyi részt vett valamelyik partok elleni akcióban, a MONARCH-osztály elavult és apró partvédő páncélosaitól a 20 000 tonnás dreadnoughtokig, illetve a két újabb, még hadra foghatónak tekinthető páncélos cirkálóig. Egyedül a SZENT ISTVÁN dreadnought jelentett kivételt, mivel az 1915. május 24-i Ancona elleni támadás idején még építés alatt állt. Természetesen a haditengerészet a régi, elavult, „eldobható” egységek bevetését preferálta, mivel e támadások nem voltak kockázatmentesek: egy akna vagy egy torpedó a legújabb csatahajót is a tenger fenekére küldhette.⁸

Az adriai tengeri háború

1913 novemberében megkötötték a hármas szövetség második haditengerészeti egyezményét, mely elsősorban a Földközi-tengerre és az olasz-osztrák–magyar együttműködésre koncentrált.⁹ Miután a Monarchia 1914. július 28-án hadat üzent Szerbiának, a következő napokban úgy

6 Az olaszok is építettek két, 38,1 cm ágyúval felfegyverzett egységet, amelyeket monitornak neveztek. A valóságban azonban ezek önjáró úszó ütegek voltak zéró tengerállással.

7 Részletesen lásd: Buxton 1978.

8 Az osztrák–magyar haditengerészet egyetlen csatahajója sem, még a dreadnoughtok sem, rendelkezett valóban hatásos torpedóvédelemmel, és a háború idején a haditengerészet vezetése ezzel többé-kevésbé tisztában volt.

9 Halpern 1971: 275–276.

tűnt, hogy a kibontakozó általános európai háborúban az egyezményben lefektetettek alapján az egyesült olasz–osztrák–magyar flotta és a német GOEBEN csatacirkáló támadó hadműveleteket fog végrehajtani a francia flotta ellen a Földközi-tenger nyugati medencéjében. Az olasz semlegesség augusztus 2-i deklarálásával minden offenzív tervnek befellegzett, és a jóval erősebb francia flottával szemben csak a partvédelem jöhetett szóba. Anton Haus tengernagy, az osztrák–magyar haditengerészet parancsnoka tisztában volt azzal, hogy Olaszország előbb-utóbb hadba fog lépni volt szövetségesei ellen, ezért kerülte az összeütközést a franciákkal, hogy erőit tartalékolja. Olaszország végül 1915. május 23-án üzent hadat a Monarchiának.

1915 nyarán végképp eldőlt, hogy az Adria nem a csatahajóflották összecsapásának terepe lesz. Az osztrák–magyar és német tengeralattjárók sikerei – egy francia dreadnought megrongálása, majd egy francia és két olasz páncélos cirkáló elsüllyesztése – bebizonyították, hogy a szűk Adria rendkívül veszélyes a nagy páncélos egységekre. Az adriai tengeri hadviselést ezt követően az úgynevezett „kis háború” jellemezte, melyet főként tengeralattjárókkal, a felszínen pedig mozgékony kis egységekkel vívtak, korlátozott célokért, korlátozott erők bevetésével. A „kis háború” kialakulásában és fennmaradásában nagy szerepe volt annak, hogy a szövetségesek megelégedtek azzal, hogy az osztrák–magyar haditengerészetet bezárják az Adriára, és nem akartak oda túlerőben lévő csatahajóflottájukkal behatolni.

Ilyen körülmények között nehéz egységek bevetésére osztrák–magyar részről ritkán került sor. Már csak azért is, mert az elérhető eredmények és a potenciális veszélyek gyakran nem álltak arányban egymással. Az Adriára bezárt osztrák–magyar haditengerészet nehéz egységei kétféle misszióra futottak ki: parti célok lövésére, illetve úgynevezett „csapdaállításra”. Utóbbi esetben a cél az ellenséges könnyebb egységek kicsalogatása és a lesben álló csatahajók ágyúi elé vezetése volt. Erre a háború során két alkalommal került sor, mindkétyszer sikertelenül. Először 1916. augusztus 29-én, amikor a két páncélos cirkáló kifutott az olasz partokhoz, de a köd megghiúsította a tervet. Másodjára 1918. június 11-én került volna sor ilyen akcióra (Korfu-hadművelet): az otrantói tengerzár ellen támadást intéző cirkálók elfogására az olasz kikötőkből kifutó szövetséges egységeknek állított volna csapdát hét csatahajó, köztük négy dreadnought. A hadművelet helyszínére igyekvő SZENT ISTVÁN csatahajó június 10-én hajnalban

történt megtorpedózása és elsüllyesztése után Horthy Miklós ellentenger-nagy, flottaparancsnok lefújta a tervezett akciót. Ellenséges partok elleni, nehéz egységekkel végrehajtott támadásokra többször került sor, ezek egy részét a saját, cattarói flottabázisról hajtották végre a montenegrói Lovčen hegy ellen.

A Lovčen ágyúzása 1914. augusztus–októberben

A háború kitörését követően 1914. augusztus 7-én Szerbia szövetségese, Montenegró hadat üzent a Monarchiának. E hadüzenetet követően az osztrák–magyar haditengerészet fő gondja a stratégiai jelentőségű Lovčen hegy volt. Az 1749 méter magas Lovčen a cattarói-öböl (Bocche di Cattaro) déli, montenegrói oldalán tornyosult a Monarchia legdélibb, egyben második legjelentősebb flottabázisa fölé. A hegy oldalába telepített tüzérség be tudta lőni az öböl területének nagy részét, emellett a montenegróiak azonnal jelentettek minden hajómozgást az antantnak.

Augusztus 8-án a ZENTA és a SZIGETVÁR cirkálók lőtték Antivarit, Montenegró kikötőjét.¹⁰ Két nappal később a Monarchia deklarálta Montenegró blokádját. A brit és a francia hadüzenetet követően augusztus 16-án a francia földközi-tengeri flotta meglepte és elsüllyesztette a blokádszolgálatot ellátó ZENTA cirkálót, az osztrák–magyar haditengerészet legsúlyosabb emberveszteségét okozva.¹¹ A Lovčenre telepített montenegrói ütegek augusztus 8-án kezdték el lőni a Cattarói-öblöt. Ekkor egyetlen nehéz hadihajó tartózkodott ott, a KAISER KARL VI páncélos cirkáló. Az első lövést 9-én hajnali fél kettőkor adta le, amikor montenegrói csapatok támadást intéztek az egyik erőd ellen. Augusztus 9. és 12. között a páncélos cirkáló összesen 36 lövést adott le 24 cm-es ágyúiból a montenegrói ütegekre. A repülőgépes megfigyelések szerint legalább egy telitalálatot ért el.¹²

A háború kitörését követően a haditengerészet újra szolgálatba állította az 1914 májusában kivont, közel húsz éves MONARCH-osztályú partvédő páncélosokat, létrehozva az V. csatahajóosztályt, melyet augusztus 11-én

10 HL I VH 4503 d. S. M. S. Szigetvár Res. Nr. Op. 2.

11 A ZENTA elsüllyesztésének 173 halottja volt. A második legsúlyosabb emberveszteség a SZENT ISTVÁN elsüllyesztése volt 89 halottal.

12 KA MS/OK 4429 ex 1914.

Cattaróba küldtek. A három hajó augusztus 14-től szeptember közepéig több alkalommal lőtte a montenegrói ütegeket, de csekély eredménnyel. Szeptember közepén a franciák nyolc 15 és 12 cm-es hajóágyút szállítottak Montenegróba, francia kezelőszemélyzettel. Az üteget október 18-án állították fel 1400 méter magasságban a Lovčenen. A franciák másnap megkezdték Teodo és az osztrák–magyar erődök ágyúzását.

Az öreg hajók 24 cm L/40 ágyúi nem bizonyultak túl hatásosnak az ütegek ellen, ezért Haus tengernagy október 20-án Cattaróba rendelte a korszerű 30,5 és 24 cm-es ágyúkkal felfegyverzett RADETZKY csatahajót. A Cattaróban lévő egységek már október 19-én elkezdtek lőni a francia ágyúkat, a RADETZKY pedig 23-án csatlakozott hozzájuk. A csatahajó 11 kilométer távolságból nyitott tüzet, a célzást egy, a hátsó fedélzetről felengedett megfigyelő-ballon segítette. A következő négy napban összesen 79 lövést adott le nehézlövegeiből, három telitalálatot érve el.¹³ Miután a RADETZKY két francia ágyút megsemmisített, novemberben visszavonták a francia haditengerész kezelőszemélyzetet, a megmaradt ágyúkat pedig átadták a montenegróiaknak. A RADETZKY december 16-án tért vissza Polába.

Az Ancona elleni támadás 1915. május 24-én

1915. május 23-án Olaszország hadat üzent egykori szövetségesének, az Osztrák–Magyar Monarchiának. A központi hatalmak vezetésének nem kerülte el a figyelmét a megelőző időszakban az antant és Olaszország közötti élénk diplomáciai aktivitás. Az osztrák–magyar hadsereg-főparancsnokság (*Armeeoberkommando*, AOK) április 27-én figyelmeztette Haust, hogy az olasz haditengerészet esetleg a hadüzenetet megelőzően támadást indíthat. A haditengerészet parancsnoka e figyelmeztetés nélkül is tisztában volt a helyzettel. Miután május 4-én Olaszország hivatalosan kilépett a hármas szövetségből, a bécsi német haditengerészeti attasé, Albrecht Freyberg korvettkapitány követelni kezdte, hogy a Monarchia haditengerészete támadjon először, akár formális hadüzenet nélkül.

13 HL I VH 4503 d. MS/OK Nr. 6375 ex 1914. Ez 3,8 %-os találati arány, ami elég jó eredménynek mondható kis felületű, jól rejtett parti célok ellen. Az 1916-os jütlandi/skager-raki csatában a nehézlövegek esetén ez az arány 2–4% között mozgott, míg egy hajó, mint célpont felülete nagyságrendekkel volt nagyobb.

A haditengerészet vezetése közölte vele, hogy semmilyen támadás nem indítható az uralkodó engedélye nélkül.¹⁴ Ugyanakkor Hausnak kész tervei voltak az olasz hadüzenet esetére.

Május 19-étől kezdve cirkálók és rombolók járőröztek, figyelve a déli Adriát. Ancona előtt torpedónaszádokkal és tengeralattjárókkal kétszer átkutatták a vizeket, hogy megbizonyosodjanak arról, az olaszok nem telepítettek-e aknákat. Május 22-én megérkezett az olasz mozgósítás híre. Haus úgy vélte, másnap megtörténhet a hadüzenet, így 23-án a flotta készen állt Polában, hogy napnyugta után kifusson.¹⁵

Az Ancona elleni támadás volt a haditengerészet által végrehajtott legnagyobb hadművelet a háború során. Az Ancona és az olasz keleti part elleni támadás részletes utasításait május 9-én adták ki. Mivel ez egy fontos pillanat volt Haus tengernagy életében, személyesen akarta a flottáját vezetni. A támadás idejére az abban részt vevő legöregebb csatahajót, a HABSBURG-ot választotta zászlóshajójául a VIRIBUS UNITIS dreadnought helyett, hogy ha a flotta élén aknára futna, inkább egy elavult, öreg hajót kockáztasson. Az olasz hadüzenet híre délután 4 órakor ért Polába. Felfűtötték a kazánokat, majd 7 órakor kifutott az első felderítő csoport. A 12 csatahajó este 8 és fél 9 között hagyta el a flottabázist. 24-én hajnalban, útban Ancona felé a RADETZKY, majd a ZRÍNYI csatahajók kiváltak a flottából. Előbbi a Potenza folyó torkolatához, utóbbi Senigalliához hajózott. A flotta zöme valamivel hajnali 3 után ért Anconához. A torpedónaszád-csoportok újra átkutatták aknák után a vizeket, majd 3:45-kor jelentették, hogy mind az északi, mind a déli útvonal aknamentes.¹⁶

3:46-kor a HABSBURG-osztály és nyomában az ERZHERZOG KARL-osztály csatahajói ráfordultak a déli útvonalra. A hajókon felhúzták a kis lobogódísz,¹⁷ majd 4 óra után néhány perccel tüzet nyitottak. Minden hajó más célpontokat lőtt, köztük ütegeket, a várat, a laktanyát, a vasútállomást, a kikötőt és az elektromos műveket. 4:10-kor Haus parancsot adott, hogy a templomokat kíméljék. A hat hajó 4:33 és 4:46 között szün-

14 Halpern 1998: 225.

15 Halpern 1998. 226–227.

16 HL I. VH 4502 d. K. u. k. I. Geschwaderkommando Res. Nr. 680/m Gefechtsrelation über aktion gegen Küste bei Ancona; K. u. k. II. Geschwaderkommando Res. Nr. 436/m Gefechtsrelation über die Beschiessung von Ancona.

17 *Kleine Flaggengala*, avagy kis lobogódísz: az orrlobogóból, illetve a taton és az árboccsúcsokon a haditengerészet lobogójából állt.

tette be a tüzelést. Összesen 97 darab 24 cm-es és 557 darab 19 és 15 cm-es gránátot lőttek ki a városra.¹⁸ 4:05-kor Haus tengernagy jelezte Maximilian Njegovan altengernagynak, az I. csatahajóraj parancsnokának, hogy jöjjön közelebb. A négy csatahajó megfordult, és a hat régebbi csatahajó útvonalát követte. Elsőként Njegovan zászlóshajója, a TEGETTHOFF dreadnought nyitott tüzet 4:34-kor. A négy modern csatahajó jóval takarékosabban bánt a lőszerrel, mindössze két tucat 30,5 cm-es és három 24 cm-es gránátot lőttek ki. Haus parancsára 5:06-kor Njegovan elhagyta a helyszínt és csatlakozott a flotta többi részéhez. A hajók legnagyobb sebességükre gyorsítottak és visszaindultak Polába.¹⁹

A RADETZKY két torpedónaszád kíséretében a Potenza folyó torkolatához hajózott. A két naszád itt aknák után átkutatta a csatahajó tervezett útvonalát, majd 4:37-kor a RADETZKY tüzet nyitott a kőhídra. A találatok nyomán keletkezett por miatt a célpontok láthatatlanná váltak, ezért egy időre abba kellett hagyni a tüzelést. Mikor a porfelhő eloszlott, a csatahajó a vasúti hidat kezdte el lőni. 4:50-kor beszüntette a tüzelést és elhagyta a helyszínt. A RADETZKY öt 30,5 cm-es és öt 24 cm-es gránátot lőtt ki.²⁰ A ZRÍNYI kijelölt célpontja Senigallia volt. A két kísérő torpedónaszád először itt is átkutatta az útvonalat aknák után. Mivel a víz sekély volt, mikor a csatahajó megindult, egy naszád haladt előtte, folyamatosan mérve a mélységet. A ZRÍNYI a kikötőt, a vasúti hidat és az állomást lőtte. Épp akkor érkezett egy vonat az állomáshoz, azt is szétlőtte. A tüzelés 4:03-tól 4:38-ig tartott. Tíz perccel később, mikor már visszaindult, felbukkant az M.2 CITTÀ DI FERRARA olasz léghajó, és megtámadta a csatahajót. A ZRÍNYI ekkor még nem volt felszerelve légvédelmi ágyúkkal, így két géppuskából és néhány tucat puskából nyitottak rá tüzet. A léghajó öt bombát dobott le, de találatot nem ért el. Ekkor újabb támadásba kezdett, ez azonban megghiúsult, mert két osztrák–magyar repülőcsónak jelent meg, így az olaszok jobbnak látták elmenekülni. A ZRÍNYI sértetlenül csatlakozott 5:25-kor a flottához és tért vissza Polába.²¹

18 HL I. VH 4052 d. K. u. k. IV Divisionkommando Res. Nr. 109 Gefechtsrelation über die Beschiessung von Ancona am 24 Mai; K. u. k. II. Geschwaderkommando Res. Nr. 436/m Gefechtsrelation über die Beschiessung von Ancona.

19 HL I. VH 4502 d. K. u. K. I. Geschwaderkommando Res. Nr. 680/m Gefechtsrelation über Aktion gegen Küste bei Ancona.

20 HL I. VH 4502 d. S. M. S. Radetzky Res. Nr. 381 Gefechtsbericht.

21 HL I. VH 4502 d. S. M. S. Zrínyi Res. Nr. 331 Gefechtsbericht.

A tizenkét csatahajó mellett a nehéz egységek közül még a SANKT GEORG páncélos cirkáló vett részt a támadásban. A cirkáló célpontja Rimini volt. Útközben láttak egy olasz léghajót, melyre rálöttek. A léghajó erre elfordult és elrepült. 4:50-kor kezdték el lőni a kijelölt célpontot, a város vasúti hídját. Itt azonban egy nem várt akadályba ütköztek: a térképük szerint a tengerpart és a híd között egy puszta földszáv húzódott, a valóságban ez tele volt építve házakkal, melyek a hidat teljesen eltakarták. Tüzet nyitottak a híd irányába, de a találatok nyomán keletkező füst és por eltakart mindent, így a tüzelést abba kellett hagyni. Más lehetséges célpontok, mint például a vasútállomás, szintén nem látszóttak a hajóról. A cirkáló összesen húsz 24, 19 és 15 cm-es gránátot lőtt ki. Mint később kiderült, a hidat egy karcolás sem érte.²²

A cirkálókból és rombolókból álló könnyű erők az olasz part mentén további célpontokat lőttek. Veszteségeket egyedül a Horthy Miklós sorhajókapitány parancsnoksága alatt álló NOVARA cirkáló szenvedett, amikor Porto Corsinit lőtte. Az osztrák–magyar egységeknek egy olasz rombolót is sikerült elsüllyeszteniük. A flotta végül 11 órakor ért vissza Polába.

A csatahajók ágyúi súlyos károkat okoztak Anconában. A városban a halottak számát a különböző források 63 és 70 közé teszik. A legtöbben a katonai kórházat ért találat következtében haltak meg. Az első osztrák–magyar jelentésekkel és a reményekkel szemben a tengerparti vasútvonal csak könnyebben sérült meg. Citterich, a brindisi osztrák–magyar alkonzul a feleségével még aznap inkognitóban végigutazott a vonalon Jesi-ig. A vonatjuk minden hídon át tudott menni, amelyeket néhány órával korábban a hadihajók lőttek. A sérült pálya is javítás alatt állt, vagy valahol már ki is volt javítva. A legnagyobb károkat Senigalliában látta. Anconában a vonat hosszabban állt, itt kihallgatta néhány olasz katonatiszt beszélgetését, akik becsmérlően nyilatkoztak az osztrák–magyar hajótüzérek teljesítményéről.²³ Az olasz sajtó „barbár ellenségről” cikkezett. Később kiderült, 1914-ben az olasz kormány nyílt városnak nyilvánította Anconát, ezt azonban elmulasztotta a megfelelő nemzetközi fórumokon kihirdetni. Az olasz közvéleményt ugyanakkor feldühítette a flottájuk inaktivitása.

22 HL I VH 4502 d. k.u.k. Kreuzerflottillenkommando Res. Nr. 792; MS/OK Nr. 3939/1915.

23 HL I. VH 4502 d. MS/OK Nr. 3939/1915.

A későbbiekben mind a Monarchia katonai és politikai vezetése, mind pedig a német haditengerészeti attasé többször sürgette Haust az olasz partok elleni nagyszabású támadás megismétlésére. A haditengerészet parancsnoka ezt minden alkalommal visszautasította, arra hivatkozva, hogy a meglepetés-faktor hiányában a kockázatok sokkal nagyobbak, az elérhető eredmények pedig sokkal kisebbek lennének.

A SANKT GEORG Rimini elleni támadása 1915. június 18-án

Az olasz haditengerészetnek is voltak tervei a dél-dalmáciai partok elleni támadásra. Június 5-én a Brindisiben állomásozó 5. cirkálóosztály négy páncélos cirkálója támadást intézett a Ragusa–Cattaro vasútvonal ellen, illetve a donzellai világítótornyot is megrongálták.²⁴ Az olasz támadás után egy újabb akciót terveztek az olasz partok ellen, melyet a cirkáló-flottillának kellett végrehajtania. A flottillát három csoportra osztották. Az első csoport, mely a NOVARA és az ADMIRAL SPAUN cirkálóból, valamint rombolókból állt, észak felől biztosította a támadó csoportot. A támadó csoport a SANKT GEORG páncélos cirkálóból, a SZIGETVÁR cirkálóból és torpedónaszádokból állt. A harmadik, déli biztosító csoport tagjai a HELGOLAND és a SAIDA cirkálók, valamint kíséretük voltak. A viharos időjárás miatt a támadást június 17-18-ára halasztották.²⁵

A SANKT GEORG a kíséretével 17-én este 9-kor hagyta el Polát. Rimini előtt a SZIGETVÁR kivált a kötelékből és Fano bombázására indult. A szokásos aknakutatás után a SANKT GEORG hajnali 4:41-kor nyitott tüzet. A probléma ugyanaz volt, mint néhány héttel korábban: a házaktól a fő célpont, a kikötőcsatorna felett átívelő nagy vasúti híd nem volt látható. A tüzekek közvetett irányzással, segédcélt alkalmazva lőttek. A találatok nyomán keletkezett por és füst miatt még az árboc legmagasabb pontjáról is lehetetlen volt megállapítani a károk mértékét. A páncélos cirkáló egy hosszabb szünetet tartva 5:06-ig lőtte a várost, összesen 66 gránátot löve ki 24, 19 és 15 cm-es ágyúiból.²⁶

24 KA MS/OK Nr. 4615 ex 1915.

25 Sifferlinger 2003: 139.

26 Sifferlinger 2003: 139–141.

Katonai szempontból a támadás haszna meglehetősen csekély volt, azonban az olaszok ismét felháborodtak flottájuk inaktivitása miatt. Részben az osztrák–magyar támadásokra reakcióként, részben a közvélemény megnyugtatója miatt az olasz haditengerészet Velencébe vezényelte négy legújabb páncélos cirkálóját, hogy támogassák a hadsereget és ellenséges egységekre vadásszanak. A brit adriai hajóraj parancsnoka, Cecil Thursby ellentengernagy figyelmeztetett, hogy az Észak-Adria veszélyes az ilyen nagy egységek számára, és igaza lett. Július 6-7. éjszakáján az osztrák–magyar lobogó alatt hajózó német UB-14 tengeralattjáró – Németország ekkor még nem állt hadban Olaszországgal – elsüllyesztette közülük az AMALFI páncélos cirkálót. Az olasz 5. cirkálóosztály július 18-án Gravosát lőtte. Az olaszoknak aznap balszerencséjük volt, ugyanis az osztrák–magyar U-4 tengeralattjáró elsüllyesztette a támadók közül a GIUSEPPE GARIBALDI páncélos cirkálót. Az olasz haditengerészet felülvizsgálta terveit, és nehéz egységeit többet nem küldte harcba az Adrián. Megkezdődött a fentebb említett „kis háború”, mely a továbbiakban az adriai hadszínteret jellemezte.

A Lovčen meghódítása

Az 1915 októberében indított német–osztrák–magyar–bolgár offenzíva Szerbia totális vereségét és elfoglalását hozta. A Monarchia – immár saját szakállára – 1916. január 5-én megtámadta Montenegrót. Franz Conrad von Hötzendorf egyrészt fel akarta számolni a Lovčen jelentette problémát, másrészt el akarta foglalni az osztrák–magyar érdekszférának tekintett Albániát, kiűzve onnan az olasz csapatokat.

A Lovčen elfoglalása azon kevés hadműveletek egyike volt, amikor a hadsereg és a haditengerészet sikeresen, szinte tankönyvszerűen működött együtt. A hegy elfoglalása a XIX. hadtest feladata volt, mely Ignaz von Trollmann altábornagy parancsnoksága alatt állt. Miután a földrajz a védők oldalán állt, a frontális támadás terve fel sem merült. Trollmann a déli fennsík és a Krstac-hágó felől akart támadni. A gyalogság támogatására jelentős tüzéséget vontak össze, köztük 30,5 és 42 cm-es mozsarakat. Ezt egészítette ki a cattarói bázis erődjeinek tüzésége, valamint az Alexander Hansa ellentengernagy parancsnoksága alatt álló V. csatahajóosztály (MONARCH-osztály) ágyú. A tűzvezetést repülőgépek

és megfigyelő-ballonok segítették. A teljes tüzéséget, köztük a hajókét is, Rudolf von Portenschlag ezredes parancsnoksága alá helyezték.²⁷

A Bocchében állomásozó nehéz egységek közül a legfiatalabbakat, a BUDAPEST partvédő páncélost és a KAISER KARL VI páncélos cirkálót jelölték ki a montenegrói állások lövésére. Egy kivételével valamennyi hajónak a cattarói öbölrendszeren belüli pozíciókból kellett végrehajtani a tűzcsapásokat. A kivétel az ASPERN cirkáló volt, melynek a nyílt tenger felől kellett lőnie a montenegrói csapatokat. Erre az egy hajóra nem vonatkozott a szigorú lőszertakarékossági előírás.²⁸ Portenschlag ezredes a Vermacon rendezte be a harcálláspontját, ahonnan a tüzéség tüzét koordinálta. A nehéz egységeknek a parancsokat innen fényjelzések és a part különböző pontjaihoz kiépített telefonvonalak útján továbbította.

A tüzéségi előkészítés 1916. január 8-én reggel 6:25-kor kezdődött meg. A BUDAPEST a Kukuljina-öbölből 7:37-kor nyitott tüzet 15 cm-es ágyúival. Mivel a célpontok 1000 méter feletti magasságban voltak, néhány trimmcellát el kellett árasztani, hogy a hajó megdőljön, és az ágyúknak meglegyen a megfelelő csőemelkedési szögük. Hamarosan a montenegrói ütegek lőni kezdték a páncélost, de egyik lövedék sem talált. 9:36-kor a BUDAPEST 24 cm-es ágyúi is tüzelni kezdtek. 11:30-kor megérkezett a KAISER KARL VI is és horgonyt vetett a másik hajó közelében, miután délelőtt a Krtole-öbölből lőtte a montenegrói ütegeket. Húsz perccel később tüzet nyitott a 15 cm-es ágyúiból. Alig félóra múlva köd takarta el a célpontokat, így be kellett szüntetni a tüzelést. Három óra várakozás után a két egység felszedte a horgonyt és Teodóba hajózott.²⁹

Másnap, január 9-én a két páncélos csak 9:20-kor vetett horgonyt a Kukuljina-öbölben, mivel Portenschlag ezredes késve közölte az aznapi célpontokat. A célok azonban egészen délig nem voltak láthatóak a hajókról, mivel a sűrű eső és az alacsony felhők eltakarták azokat. Déltől a két hajó 13:50-ig tüzelt különböző célpontokra, majd a saját csapatok megjelenése miatt be kellett szüntetniük a tüzelést. 16:00 óráig a horgonyzóhelyen maradtak, majd az egyre erősödő bóra miatt visszatértek Teodóba. Január 10-én a két hajó 7:30-kor Perasto közelében vetett horgonyt, hogy Krstacot lőjék. Egészen 11-ig várniuk kellett, mivel nem tudták, hogy vannak-e

27 HL I. VH 4503 d. Kuk XIX Korpskommando Op. Nr. 643/2.

28 HL I. VH 4503 d. K.u.k. Dionskmdo Res. Nr. 20. ad.

29 HL I. VH 4503 d. S.M.S. Budapest Res. Nr. 34. Gefechtsbericht.

saját csapatok a cél területén. Portenschlag tájékoztatása ekkor jött meg, hogy nincsenek ott saját erők. A két hajó csak néhány lövést tudott leadni, mielőtt a köd beborította a célt. 13:10-kor megérkezett Portenschlag távirata: „A hajók részvétele a továbbiakban nem szükséges.” Miután felszedték a horgonyt és Teodóba visszatértek, a két páncélos részvétele a Lovčenért vívott harcokban véget ért.³⁰

Január 10-én a Lovčen csúcsa az osztrák–magyar csapatok kezébe került. Az éjszaka folyamán a montenegrói csapatok megpróbálták visszafoglalni, de nem jártak sikerrel. A Lovčen védelmének összeomlását látva a montenegrói vezetés január 11-én fegyverszünetet kért. Miután a béketárgyalások megszakadtak,³¹ az osztrák–magyar csapatok egész Montenegrót elfoglalták. A tél végéig sikerült az olaszok által megszállt Albánia jelentős részét is elfoglalni. Bár Montenegró elestének nem sok hatása volt az általános hadihelyzetre, a korábban elfoglalhatatlannak tartott Lovčen meghódítása komoly sikernek számított. Az osztrák–magyar haditengerészet számára is nagy jelentősége volt: a cattarói bázis innentől számított teljes értékűnek, mivel nem fenyegették többé ellenséges ütegek, és a továbbiakban a szövetségesek sem értesültek szinte azonnal minden hajómozgásról.

Az Ortona elleni támadás 1916. február 3-án

1916 januárjában döntés született a SANKT GEORG Cattaróba küldéséről, miután három francia páncélos cirkáló érkezett Brindisibe. Úgy tervezték, hogy a SANKT GEORG és a HELGOLAND cirkáló Polából Cattaróba tartva Ortonához fordulnak, ahol az olasz Adria-parti vasútvonalat lövik. A páncélos cirkálót január 18-tól 26-ig bedokkolták, hogy megtisztítsák a vízvonallal alatti részét, majd megrakodták a cattarói bázisnak szánt utánpótlási anyagokkal.³²

30 HL I. VH 4503 d. S.M.S. Budapest Res. Nr. 34. Gefechtsbericht; S.M.S. Kaiser Karl VI Res. Nr. 20.

31 Január 25-én Nikita montenegrói király Brindisibe menekült, és onnan nemzeti ellenállásra szólított fel, ami a béketárgyalások folytatását lehetetlenné tette.

32 Sifferlinger 2003: 147–148.

A két cirkáló a WILDFANG romboló és négy torpedónaszád kíséretében február 2-án 18 órakor hagyta el Polát. Február 3-án 6:45-kor pillantották meg az olasz partokat, esős időben, rossz látási viszonyok közt. A WILDFANG-ot előreküldték felderíteni a kikötőt, hogy vannak-e ott tengeralattjárók. A romboló tüzet nyitott a vasútállomásra és jelentette, hogy a kikötőben csak halászhajók vannak. A HELGOLAND nem vett részt az akcióban, a tenger felől biztosította a többi hajót. Hamarosan kiderült, hogy a város nem Ortona, hanem az attól délre található San Vito. A SANKT GEORG, ha már ott volt, 7:00 és 7:50 között szétlőtte a vasútállomást, a raktárakat és egy gyárat. Ezután északra fordultak, majd 8:22-kor tüzet nyitottak, ezúttal tényleg Ortonára. 8:38-ig a cirkáló szétlőtte az állomást és a mellette lévő raktárakat, míg a romboló a kikötőre tüzelt. Ezt követően az Ariello folyó torkolatához hajóztak, ahol a masszív, téglapítesű vasúti híd egyik pillérét teljesen, másik kettőt részben lerombolták, az egyik ív pedig beomlott. A SANKT GEORG, a WILDFANG és kíséretük 9:40-kor hagyta el a folyótorkolatot. 9:53-kor a part felől lövedékek csapódtak be a páncélos cirkálók mögött 500 méterrel. Azt hitték, egy olasz üteg tüzébe kerültek, de valójában a T.A. VI olasz felfegyverzett vonat lőtt rájuk, melyet San Vito és Ortona lövésének a hírére riadóztattak.³³ A hajók délben egyesültek a HELGOLAND-dal, majd éjfélre megérkeztek Cattaróba.³⁴

A cortellazzói ütegek elleni első támadás

1917. november 16-án

1917. október 24-én vette kezdetét a XII. isonzói csata, közismertebb nevén a caporettói áttörés, mely a központi hatalmak egyik legnagyobb sikere volt. A német egységekkel megerősített osztrák–magyar csapatok mintegy 150 kilométert nyomultak előre, az olaszoknak csak a Piave folyónál sikerült stabilizálni a frontot. Caporetto az olasz hadsereg nagy katasztrófája

33 Az olaszok a parti vasútvonal és a kikötők védelmére 1915-ben 12 páncélozatlan, ágyúkkal felfegyverzett vonatot alakítottak ki. Ezek egyike volt a T.A. (*treno armato* – felfegyverzett vonat) VI, melyet 15 cm-es ágyúkkal láttak el. Egyes olasz publikációk szerint ez a vonat kergette el a SANKT GEORG-ot, valójában a hajók már távozóban voltak, mire a vonat odaért.

34 HL I. VH 4503 d. K.u.k. Kreuzerflottenkommando Res. Nr. 280.

volt, mely a hadsereg vezérkari főnöke, Luigi Cadorna távozásához vezetett. A britek és a franciák, látva szövetségesük súlyos helyzetét, csapatokat küldtek, melyeket a Mincio folyó mentén helyeztek el.

A trieszti körzet parancsnoka, Alfred von Koudelka ellentengernagy október 29-én már azt fontolgatta, hogy a rendelkezésére álló erőkkel elfoglalja Gradot. A felderítésre kiküldött egységek másnap jelentették, hogy az olaszok az éjszaka folyamán kiürítették a félszigetet, és minden hadianyagot, amit nem tudtak magukkal vinni, felrobbantottak.³⁵ A Jean Roulier francia pilótáról³⁶ elnevezett 15 cm-es üteg is erre a sorsra jutott. November első napjaiban az üteget újjászervezték, és Cortellazzónál, a Piave torkolatánál, a nyugati parton beásták a homokdűnékbe. Az üteget annak parancsnokáról, Bruno Bodrigioni sorhajóhadnagyról nevezték el. A keleti partot az osztrák–magyar csapatok november 11-én érték el.³⁷

November első napjaiban a haditengerészet Triesztbe küldte a BUDAPEST és a WIEN partvédő páncélosokat. November 16-án Koudelka kiküldte a két hajót a Piave torkolatában lévő olasz ütegek lövésére. Koudelka később azzal indokolta döntését, hogy egyrészt meg akarta mutatni az olaszoknak, hogy a tenger felől is sebezhetőek, másrészt pedig a hadseregnek, hogy a flotta sem tétlenkedik állandóan. Miután Koudelka saját szakállára döntött az akció mellett, nem konzultálva a hadsereggel, Theodor von Körner ezredes, az Isonzo-hadsereg vezérkari főnöke, a későbbi osztrák államelnök (1951–1957) a nemtetszését fejezte ki. Az ellentengernagy azzal vágott vissza, hogy éppen a hadsereg figyelmeztette korábban, hogy az olaszok lehallgatják a telefonvonalakat, és nem akarta az ellenséget informálni a hajók kifutásáról. Azt a felvetést pedig egyenesen kikérte magának, hogy egy csatahajó parancsnoka ne tudná megkülönböztetni egy folyó jobb partját a bal partjától.³⁸

A két partvédő páncélos hajnalban, 3:50-kor hagyta el Triesztet 11 torpedónaszád kíséretében. Az időjárás kedvező, a látási viszonyok kiválóak voltak. 10:35-kor a BUDAPEST és a WIEN 10 kilométeres távolságból 24 cm-es ágyúikból tüzet nyitottak a cortellazzói olasz ütegekre. A Bodrigioni-üteg

35 Koudelka 1987: 262.

36 Jean Roulier francia haditengerész pilótát 1916 nyarán lőtte le Trieszt felett az osztrák–magyar haditengerészet legeredményesebb pilótája, a „Trieszti sas”, Gottfried von Banfield.

37 Scarabello 1933: 256.

38 Koudelka 1987: 272–273.

rögtön viszonoztta a tüzet. 10:50-kor és 11:20-kor olasz repülők támadták meg a páncélosokat és kísérőiket, de egyetlen bombatalálatot sem értek el. A Triesztből érkező osztrák–magyar repülők közül viszont az olaszoknak hármat sikerült lelőniük. 11:45-kor a két partvédő páncélos beszüntette a tüzelést.³⁹

Cortellazzo lövésének a hírére az olaszok a velencei flottabázisról kiküldtek két öreg csatahajót öt romboló kíséretében. Mellettük három MAS torpedóvető motorcsónak⁴⁰ is kifutott. Egyedül utóbbiak érték el Cortellazzót, mivel a nagyobb egységek egy hibásan kiadott, avagy félreértelmezett parancs következtében útközben visszafordultak. A MAS-ok parancsnoka, Constanzo Ciano korvettkapitány, Galeazzo Ciano apja volt. Ez az akció már csak azért is érdekes, mert a Cianoék grófi címüket később részben emiatt kapták (Buccari és Cortellazzo grófja).

13:30-kor jelentés érkezett a közeledő olasz rombolókról, és hamarosan meg is pillantották azokat a horizonton. Az osztrák–magyar kötelék a közeledők felé fordult, majd 13:35-kor ismét tüzet nyitott az ütegekre. Hamarosan egy osztrák–magyar repülőgép írott üzenetet dobott a BUDAPEST fedélzetére, melyben a közeledő olasz csatahajókról tájékoztatott. Mint említettük, az olasz hajók hamarosan visszafordultak Velence felé, viszont a Ciano vezette MAS-ok 14:00 órakor támadást intéztek a partvédő páncélosok ellen. Itt a két oldal jelentései jelentősen eltérnek egymástól. Ciano beszámolója szerint a gránátok záporával nem törődve 800-900 méterre közelítették meg az ellenséges hajókat, és onnan lőtték ki torpedóikat, aminek hatására az osztrák–magyar kötelék pánikszerűen elmenekült. Ezzel szemben a WIEN jelentése szerint 3-4 kilométeres távolságban egy 15 cm-es gránát az elöl haladó MAS orra előtt csapódott be, mire azok megfordultak és feladták a támadást.⁴¹ A BUDAPEST és a WIEN még egy ideig lőtte az ütegeket, majd 14:35-kor beszüntették a tüzelést és visszavertek Triesztbe. A hajók jelentése szerint súlyos károkat okoztak a piavei ütegekben, míg az olaszok csak enyhe károkat jelentettek.⁴²

39 HL I. VH 4504 d. S.M.S. Budapest Res. Nr. 745/1917.

40 MAS (*Motoscafo Armato Silurante*): felfegyverzett torpedóvető motorcsónak. Az olaszok nagysebességű polgári motorcsónakokból alakították ki ezt az igen sikeres típust. E 17-20 tonnás egységek 25-26 csomós sebesség elérésére voltak képesek, fegyverzetüket két torpedó és géppuskák alkották.

41 Scarabello 1933: 395.; HL I. VH 4504 d. S.M.S. Wien Res. Nr. 832/1917.

42 HL I. VH 4504 d. S.M.S. Budapest Res. Nr. 745/1917; Scarabello 1933: 257.

A cortellazzói ütegek elleni második támadás 1917. december 19-én

A Velencében tartózkodó MAS-flottilla tisztjei már a két osztrák–magyar partvédő páncélos Triesztbe érkezésekor felvetették egy ellenük indított éjszakai támadás tervét. A bázis vezetése azonban ellenezte ezt a tervet, egészen a november 16-i Cortellazzo elleni támadásig. A feladattal Luigi Rizzo fregatthadnagyot bízták meg. Rizzo parancsnoksága alatt, a december 9-éről 10-ére virradó éjszaka, két MAS-nak sikerült észrevétlenül bejutnia a Trieszt melletti Muggiai-öbölbe, csendes villanymotorjaikat használva. A Rizzo vezette MAS 9 eltalálta és elsüllyesztette a WIEN-t, míg a MAS 13 elvétette a BUDAPEST-et. A két motorcsónak sértetlenül elmene-kült. Rizzo 1918-ban még nagyobb sikert ért el: június 10-én elsüllyesztette a SZENT ISTVÁN dreadnoughtot. A WIEN elsüllyesztése után a Koudelka ellentengernagy által elrendelt vizsgálat súlyos mulasztásokat tárt fel.⁴³

December 11-én Triesztbe érkezett az ADMIRAL SPAUN cirkáló, a 2. torpedó-flottilla zászlóshajója, Janko Vuković sorhajókapitány parancsnoksága alatt hét romboló kíséretében. December 17-én az ÁRPÁD csatahajó is csatlakozott hozzájuk. E hajók, a BUDAPEST-tel kiegészülve hajtották végre december 19-én a második támadást a cortellazzói ütegek ellen, ezúttal a hadsereggel koordinált módon.

A Piave torkolatánál a 41. honvéd hadosztály állt szemben az olaszokkal. A hadosztály december 19-ére azt tervezte, hogy átkelnek a Piavén, a Sile-csatornáig nyomulnak előre, és elfoglalják a Cava Zuccherina-i hídfőt. December 18-án Koudelka trieszti irodájában megbeszélést tartottak a haditengerészet és a 41. honvéd hadosztály együttműködéséről. Schamschula Rezső altábornagy, a hadosztály parancsnoka kijelentette, hogy ők akkor is támadnak, ha a hadihajók a rossz időjárás miatt nem tudnak támogatást nyújtani.⁴⁴

A Cortellazzo elleni vállalkozásra kijelölt egységek hajnalban, 3:30-kor hagyták el Triesztet. Reggel 8-ig minden a tervek szerint zajlott, ekkor azonban sűrű köd szállt le. 8:26-kor az ADMIRAL SPAUN tüzet nyitott 10 cm-es ágyúiból, majd néhány perc múlva megszólaltak a nehéz egységek

43 Koudelka 1987: 273.

44 HL I. VH 4504 d. K.u.K. 2. Torpedoflottillenkommando zu Res. Nr. 1620/0; a 41. honvéd hadosztály történetére lásd: Balla 2017.

24 cm-es lövegei. 8:45-kor a cirkáló beszüntette a tüzelést, mert nem akarta a saját csapatokat veszélyeztetni. A nehéz egységek még tíz percig lőtték Cava Zuccherinát. 8:45-től folyamatosan próbálták a kapcsolatot felvenni a 41. hadosztállyal az előre megbeszélt módokon, de nem jártak sikerrel. Miután nem tudtak semmit a saját csapatokról és a kód is egyre sűrűbb lett, Vuković sorhajókapitány 9:30-kor lefújta az akciót és elrendelte a visszavonulást. A visszaúton másfél órára horgonyt kellett vetniük a kód miatt, végül 15:30-ra értek vissza.⁴⁵ Mint később kiderült, a 41. honvéd hadosztály támadása elmaradt. December 21-én az ADMIRAL SPAUN, az ÁRPÁD és a BUDAPEST a rombolókkal együtt visszatért Polába. A háború hátralévő részében nehéz hadihajók partok lövésére való bevetésére többet nem került sor.

Záró gondolatok

A második Cortellazzo elleni támadás után nem sokkal a szolgálatban álló osztrák–magyar nehéz egységek száma jelentősen csökkent. Először a HABSURG-osztály három csathajóját, majd a MONARCH-osztály két megmaradt partvédő páncélosát vonták ki a szolgálatból. Végül 1918 áprilisában a SANKT GEORG és a KAISER KARL VI is leszerelésre került. A cirkáló-flottilla feladatát a Cattaróba átvezényelt ERZHERZOG KARL-osztály vette át, mely már sosem futott ki az olasz partok ellen. Ahogy Erich Heyssler sorhajókapitány, a flottilla parancsnoka írta később, „elsősorban a célpontok hiánya miatt”.⁴⁶ A régi egységek kivonására a szűkös erőforrások jobb elosztása, a szén- és emberhiány miatt volt szükség. 1918 áprilisától az osztrák–magyar haditengerészet már csak tíz nehéz egységgel rendelkezett, 1918. június 10-én a SZENT ISTVÁN elsüllyesztésével ez a szám kilencre csökkent.

Meg kell emlékezni még a BUDAPEST ideiglenes „feltámasztásáról”. 1918 tavaszán az öreg páncélos első lövegtornyát kiszerezték, és a helyére egy 38 cm-es mozsarat építettek be, kifejezetten parti célok lövésére. A nyári próbálványok során kiderült, hogy a mozsár elsütése a hajót túlságosan megdönti, a pontos célzás pedig lehetetlen. Ezen okokból, valamint

45 HL I. VH 4504 d. K.u.K. 2. Torpedoflottillenkommando zu Res. Nr. 1620/0.

46 Sifferlinger 2003: 200–202.

lőszerhiány miatt a mozsarat októberben kiszereztek, a BUDAPEST-et pedig újra kivonták a szolgálatból.

Az első világháborúban az Adria egy mellékhadszíntér volt. A dolgok természete szerint ez annyit tesz, hogy az itt aratott legnagyobb győzelemnek is vajmi kevés hatása volt a háború általános kimenetelére. Az ellenség nyomasztó túlereje már a háború kezdetén erősen korlátozta az osztrák–magyar haditengerészet mozgásterét. A Monarchia a tengeren ráadásul nem sokat számíthatott a nagy szövetséges, Németország segítségére. Ezek a tényezők, kombinálva a nehéz egységek ismert sérülékenységeivel az aknákkal és torpedókkal szemben, együttesen alakították a hadviselés természetét az Adria szűk vizein. Legkésőbb 1915 augusztusára kiderült, hogy az Adria nem lesz a csatahajóflották összecsapásának színtere.

A „*fleet in being*”⁴⁷ mellett, e körülmények között, az osztrák–magyar haditengerészetnek két lehetősége volt nehéz egységeinek bevetésére: az ellenséges partok lövése, illetve csapdaállítás az ellenség könnyű egységei számára. A haditengerészet mindkét típusból hajtott végre akciókat a háború során, de többségben a partok elleni támadások voltak. Csapdaállítást kétszer kísérelt meg: az első eredménytelen volt, a második pedig katasztrófába torkollott. A nehéz egységek bevetése kockázatos dolog volt. A szerencse, mely mindig fontos tényező volt a hadviselés története során, sokáig az osztrák–magyar haditengerészet pártján állt. Ennek a WIEN 1917. decemberi elsüllyesztése vetett véget. Innentől kezdve a balszerencse üldözte a flottát, mely a SZENT ISTVÁN 1918. júniusi elsüllyesztésében csúcsosodott ki.

A háború első tíz hónapjában a partok elleni akciók számára nem akadt más célpont, mint Montenegró egyetlen kikötője, Antivari, valamint a Lovčen. Olaszország 1915. májusi hadba lépésével a teljes adriai olasz partvonal célponttá vált. Haus és az osztrák–magyar haditengerészet villámgyorsan reagált: tizenkét órával a hadüzenet után a teljes flotta lőtte Anconát és más olasz városokat, majd sértetlenül hazatért. Lelkes politikusok és katonai vezetők többször sürgették Haust, hogy ismételje meg a támadást, a haditengerészet parancsnoka azonban minden alkalmalommal visszautasította ezt. Az óvatos Haus jól tudta, hogy a meglepetés

47 *Fleet in being*: védett kikötőben tartózkodó haditengerészeti erő, mely azt el nem hagyva, pusztán létével gyakorol befolyást, mivel megvan a lehetősége annak, hogy bármikor kifusson. Ezzel ellenséges erőket tud lekötni, illetve a másik félnek úgy kell terveznie a hadműveleteit, hogy mindig számításba kell venni az esetleges megjelenését.

elmúltával sokkal kockázatosabb egy ilyen támadás a jobban felkészült ellenfél ellen. A fő problémát az jelentette, hogy nem voltak olyan célpontok, melyek ténylegesen megérték volna a megtámadásukkal járó kockázatot. E dilemmára az alábbi két idézet vet némi fényt.

René Daveluy sorhajókapitány, az első szövetsége flottához⁴⁸ beosztott francia összekötőtiszt 1915 augusztusában így foglalta össze a helyzetet:

„E tényekből az ember a következőket vonhatja le: a tengeralattjárók lehetlenné teszik a nagy hadihajók tevékenységét, ezért mindkét fél vakarja a fejét, hogy kellene valamit tenni, de mást nem tudnak, csak jelentéktelen, kicsi műveleteket végrehajtani, melyek legfőbb célja a cselekvés illúzióját kelteni. De nem lehet állandóan ugyanazt a hidat, állomást, vasutat, világítótornyot és jelzőállomást lőni, így már tisztán látszik, hogy az olaszok és az osztrákok kifogytak az ötletekből; miután mindenképpen csinálni akartak valamit, most már nem tudja többé senki, mit is kellene csinálni.”⁴⁹

Erich Heyssler sorhajókapitány, aki 1914 és 1917 között a cirkáló-flotilla törzsfőnöke volt, hasonló gondolatokat fogalmazott meg:

„A hadihelyzet olyan volt az Adrián, mely nem kedvezett a nagyszabású, ígéretes hadműveleteknek. Voltak idők 1915-ben, amikor a hadsereghez viszonyított relatív tétlenségünk nyomasztóan hatott ránk. Folyton azon gondolkodtunk, valamit tennünk kell, valamit végre kell hajtánunk. [...] Az olasz partok elleni több támadás abból a vágyunkból eredt, hogy tegyünk valamit. Valódi stratégiai siker így nem fűződött hozzájuk.”⁵⁰

Végezetül érdemes néhány pillantást vetni a partok elleni támadások eredményeire és hatásaira. Anyagi értelemben a Lovčen lövése eredményesebbnek bizonyult, mint az Adria-parti olasz városoké. A francia ütegek elhallgattatása, és a francia tengerész-osztag távozásának kikényszerítése komoly siker volt. A Lovčen 1916. januári elfoglalása pedig

48 Az első szövetséges flotta a Földközi-tengeren az olasz hadba lépést követően a brit és francia egységekkel megerősített olasz flotta volt. A földközi-tengeri francia flotta lett a második szövetséges flotta.

49 Halpern 1987: 147.

50 Sifferlinger 2003: 142.

mindezt megkoronázta, ráadásul ez volt a legnagyobb szabású hadművelet a háború során, melyben a hadsereg és a haditengerészet mintaszerűen tudott együttműködni. Miután Olaszország jóval nagyobb ország volt, sokkal erősebb hadsereggel és haditengerészettel, az olasz partok lövése jelentősen kisebb hatással volt az olasz front helyzetére. Az 1915. májusi remények, miszerint egy gyors és sikeres támadás a partok ellen teljesen a háború ellen hangolja az olasz közvéleményt, illúzióknak bizonyultak. Ugyanígy Triesztet nem az 1915. május 24-i támadás mentette meg az elfoglalástól, hanem az olasz hadsereg nem annyira kiváló teljesítménye. E támadás ugyanakkor kedvezően hatott az osztrák–magyar haditengerészet moráljára, és az olasz haditengerészet súlyos arcvesztést szenvedett. A Piave torkolata elleni 1917-es támadások még kevesebb eredménnyel jártak, és a hadsereggel való együttműködés is kudarcot vallott. Az osztrák–magyar haditengerészetet gyakran kritizálják inaktivitása miatt, de több partok elleni támadást hajtott végre, és többször küldte nehéz egységeit harcba, mint fő ellenfele, az olasz haditengerészet.

Források

Hadtörténelmi Levéltár (HL)

I. Világháborús gyűjtemény (I. VH)

Österreichisches Staatsarchiv, Kriegsarchiv, Wien (ÖStA KA)

Marinesektion/Operationskanzlei (MS/OK)

Hivatkozott irodalom

Balla Tibor 2017: A Magyar királyi 41. Honvéd hadosztály a 10. isonzói csatában. *Honvédségi Szemle* (2017) 3. 119–128.

Buxton, Ian 1978: *Big Gun Monitors: Design, Construction and Operation 1914–1945*. University of Michigan.

Csonkaréti Károly 2001: *Az Osztrák–Magyar Monarchia haditengerészete 1867–1918*. Budapest.

Halpern, Paul G. 1971: *The Mediterranean Naval Situation*. Cambridge, Massachusetts.

Halpern, Paul G. 1987: *The Naval War in the Mediterranean 1914-1918*. Annapolis.

Halpern, Paul G. 1998: *Anton Haus, Österreich-Ungarns Großadmiral*. Graz.

Koudelka, Alfred von 1987: *Denn Österreich lag einst am Meer. Das Leben des Admirals Alfred von Koudelka*. (Szerk. Lothar Baumgartner.) Graz.

Krámli Mihály 2019: Az osztrák–magyar haditengerészet két támadása Cortelazzo ellen, 1917. november–december. In: *Hadtörténelmi Közlemények* (132.) 3. 669–682.

Scarabello, Giovanni 1933: *Il martirio di Venezia durante la Grande Guerra, volume secondo*. Venezia.

Sifferlinger, Nikolaus A 2003: *SANKT GEORG. Österreich-Ungarns letzter Panzerkreuzer im Dienste der k. u. k. Außenpolitik in Krieg und Frieden*. Graz, Wien.

Sokol, Hans Hugo 1933: *Österreich-Ungarns Seekrieg 1914-1918*. Zürich.

A magyar kereskedelmi flotta első világháborús veszteségei az Adrián és Európán túl

Zsigmond Gábor

Történész, közgazdász, Magyar Nemzeti Múzeum; foigazgato@mnem.hu;
ORCID: 0009-0005-9884-5830

Abstract

The Hungarian Merchant Navy in the First World War: Losses Beyond the Adriatic and Europe

The Hungarian merchant navy of Fiume, though not small by international standards, consisted mainly of modern steamships engaged in international trade. At the outbreak of World War I, Hungarian and Austro-Hungarian authorities, along with shipowners, worked to return these valuable vessels to home ports. Some were repurposed for military transport in the Adriatic, while others were hidden in safe Dalmatian harbors. However, by the end of 1914, 36 of the 74 most valuable ships had not reached home ports. Many were seized early on by enemy forces or later confiscated when previously neutral countries, such as Italy, Portugal, or the United States, entered the war. These ships were renamed, put to work, and their crews taken as prisoners. The remaining vessels spent the war interned in far-off ports, including Brazil, Argentina, and Sumatra. Very little is known about their eventual fate, and many details remain unclear to this day. Drawing on archival sources from Fiume/Rijeka, this study seeks to shed light on the fate of these ships and their crews, focusing particularly on those taken outside Europe. It aims to contribute to our understanding of the Hungarian merchant navy's wartime experience, especially in regions beyond the Adriatic.

Keywords maritime history, Fiume, WWI, United States, United Kingdom, Italy, Brazil, Argentina, Sumatra, Somalia, steamships

Bevezetés

A tanulmány arra keresi a választ, hogy a fiumei magyar kereskedelmi tengerészet nemzetközi forgalomban közlekedett, az Adriától távoli vizeken rekedt hajóinak és legénységeiknek miként alakult a sorsa az első világháború éveiben a világ különböző földrészein. A háború kitörésekor 549 hajót számláló magyar kereskedelmi flotta szállítóképességének több mint 90%-át azok a hajók adták, amelyek az Adrián kívüli forgalomban vettek részt.¹ Természetes, hogy ez a hajóállomány a háború kitörésekor is úton volt a világ tengerin és óceánjain. Noha az Osztrák–Magyar Monarchia diplomáciai szervei, valamint a budapesti kormány is törekedett arra, hogy 1914. július 28-át követően a legtöbb hajót hazai kikötőbe juttassa, számos esetben ez csak távoli, biztonságos, vagy – akár csak ideiglenesen is – annak vélt területen valósulhatott meg. Az Adriára való visszatérés már a háború első heteiben is túlságosan kockázatos lett volna bizonyos régiókból. Nem sikerült azonban eddig összegezni, hogy mi lett a sorsa azoknak a magyar tulajdonú hajóknak és azoknak a tengerészeknek, akik nem tudtak a Monarchia valamelyik adriai kikötőjébe befutni a háború elején.

A tulajdonos részvénytársaságok és az ágazatot irányító kormányzati szervek természetesen számos alkalommal igyekeztek kapcsolatba lépni a kapitányokkal, vagy a helyi hatóságokkal, ügynökökkel, illetve tájékozódni a diplomáciai iratokból, vagy a nemzetközi sajtó híreiből. Egyebet aligha tehettek, hiszen a Monarchia haditengerészete nem gondolhatott még Adrián kívüli kisebb akciókra sem, amelyek keretében esetleg biztosíthatták volna a távoli kereskedelmi érdekeket, vagy éppen a szóban forgó hajóállományt. Bár az osztrák–magyar hadiflotta a földközi-tengeri olasz és francia riválisaival szemben egyre jobb mutatókkal rendelkezett az 1910-es évek elejére, a haditengerészet alapvetően nem állt készen nagyobb, Adrián túli bevetésekre. Sőt a haditengerészet vezetői a háború kitörését még 1913-ban is legkorábban 1916-ra tették.² Noha a háború előtt a hármasszövetség rendszerében voltak olyan elképzelések, miszerint az osztrák–magyar flotta olasz szövetséges támogatással fog majd megküzdeni a brit és francia haditengerészettel szemben,

1 Zsigmond 2011: 59.

2 Krámlí 2014: 659.

azonban Olaszország semlegessége 1914 nyarán, később pedig az antant oldalán való beavatkozása végleg átalakította a császári és királyi haditengerészet korábbi elgondolásait.³ A távoli kereskedelmi érdekek, illetve a hazai kikötőkön kívül reked kereskedelmi hajóállomány védelmére így meglehetősen szűk eszköztár állt csak a Monarchia, illetve Magyarország rendelkezésére, lényegében csak a hírek figyelésére és információk felkutatására lehetett szorítkozni. Tanulmányunk elsősorban a fiumei levéltárban fellelhető, vonatkozó iratanyag elemzésével ezeket az erőfeszítéseket kívánja összegezni.

A tanulmányban megfogalmazott téma vizsgálatát – azon túl, hogy többet tudjunk meg a távoli kikötőkben rekedt hajók és embereknek sorsáról –, az a gazdaságtörténeti aspektus is motiválja, hogy pontosabb képet kapjunk az egykor Európa 10. legforgalmasabb kikötőjéből – Fiuméből – operáló, nemzetközi mutatók szerint is jelentős szállítóképességű magyar tengeri flottát, valamint a tulajdonos részvénytársaságokat ért károkról és veszteségekről. Az adriai hadszíntéren elszenvedett kereskedelmi veszteségekre nézve ugyan még találunk adatokat, az Adrián kívüli történések önállóan azonban eddig nem kaptak nagyobb figyelmet. Tanulmányunk ezen a problémán kíván enyhíteni.

Az első világháborúval foglalkozó tekintélyes mennyiségű szakirodalmon belül a tengerészeti vonatkozású kutatások száma is láthatóan gyarapodik. A vizsgált témánk esetében érdemes kiemelni Wladimir Aichelburg osztrák történész és levéltáros munkásságát⁴. A tekintélyes angol nyelvű szakirodalomban a témánkat érintően Lawrence Sondhaus⁵ és Paul Halpern⁶ munkáit kell megemlíteni. Olasz szerzők között elsősorban az Ernesto Gellner és Nereo Castelli szerzőpáros 1990-es években közreadott kötetei⁷ mutatnak fel értékes adatokat. A legfrissebb olasz kutatások közül pedig Matteo Barbano friss monografikus munkája tűnik ki⁸. Magyar történészek között Balla Tibor, Krámlí Mihály és Pelles Márton történészek munkáit szükséges kiemelni, előbbieket a hadtudományi,

3 Halpern 2007: 19.

4 Aichelburg 1988.

5 Sondhaus 1971.

6 Halpern 1971; 2007.

7 Leginkább Gellner–Castelli 1991.

8 Barbano 2022.

utóbbi a gazdaságtörténeti aspektusokat illetően gazdagította a téma szakirodalmát. A horvát publikációk száma is kezd megélni, mindennekelőtt Ervin Dubrović⁹ és Igor Stipanović¹⁰ összegző munkáira érdemes a figyelmet felhívni. Nemcsak az első világháborút érintő széleskörű történettudományi kutatások, hanem a tengerek gazdasági és globális jelentőségének historikus értelmezése is számos új szakmunkát eredményezett az elmúlt években¹¹. E szakirodalmi kontextusban teszünk kísérletet arra, hogy az első világháború előtt még nemzetközi léptékben is jelentősnek mondható, ám hosszú időre mind a történettudományi, mind a gazdaságtörténeti kutatások periferiájára került fiumei magyar kereskedelmi tengerészet történetének eddig kevésbé ismert epizódjáról adjunk áttekintést.

A magyar kereskedelmi tengerészet

Az első világháború kitörésének idejére a fiumei kikötőből működő magyar tengeri kereskedelmi flotta már jelentős eredményeket tudott felmutatni. Hajói bejárták a világ számos kikötőjét. Az 1870-től az Osztrák–Magyar Monarchián belül is önálló, Ausztriától független magyar tengerészeti közigazgatás Fiumében működött. A történelem során az ekkoriban immáron harmadszor Magyarországhoz került adriai kikötőváros fejlesztését a magyar állam biztosította. A várost összekötötték Budapesttel és a Kárpát-medence jelentős részével, majd a korábban jelentéktelen kikötőt egy intenzív modernizációs program révén Európa tízedik legnagyobb forgalmú kikötőjévé sikerült fejleszteni. A magyar állam brit mintára állami támogatások rendszere révén hozta létre a magyar tengeri kereskedelmi flottát.¹²

Az első világháború előtt, 1914 nyarán a magyar tengeri kereskedelmi hajók nyilvántartásában 549 hajó szerepelt.¹³ Ebből 137 gőzhajó, a többi kisebb vitorlás, yacht, vagy bárka volt. Utóbbiak együttesen is alig

9 Dubrović 2001.

10 Stipanović 2016.

11 Miller 2012; Osterhammel 2014. Utóbbi eredeti megjelenése: Osterhammel 2009.

12 Pelles-Zsigmond 2021: 5–11.

13 *Magyar Tengerészeti Évkönyv az 1915. évre.* (továbbiakban: MTÉ): LV.

képviseltek érdemi szállítási kapacitást (a 412 egység összesen 1837 NRT tonnatartalommal bírt). A 137 gőzhajó viszont összesen 236.040 bruttó-regisztertonnát (BRT), vagyis 147.906 nettó-regisztertonnát (NRT) tett ki.¹⁴ A magyar tengeri hajópark szállítóképessége ekkor nagyobb volt, mint az Oszmán Birodalomé. Utóbbi mindössze 142 gőzhajóval és 60 vitorlással rendelkezett, ezek együttes tonnatartalma 133.158 tonna volt. Nagyjából a magyar flotta szállítóképességének felével rendelkezett ekkoriban Portugália is.¹⁵ Természetesen lényegesen nagyobb volt az osztrák, a görög, az olasz, különösen pedig a brit, a német, vagy a francia kereskedelmi flotta. Mégis figyelemre méltó, hogy Magyarország egyetlen tengeri kikötővel, a magyar állam által fejlesztett Fiumével milyen jelentős eredményeket tudott elérni viszonylag rövid idő, vagyis alig fél évszázad alatt.

A magyar kereskedelmi tengerészet szállítóképességének mintegy 92%-a az Adriai-tengeren kívüli forgalomban vett részt.¹⁶ Ebben a forgalomban közlekedtek a legnagyobb hajók. Jelentős részük menetrend szerinti hajózást látott el, másik részük az ún. szabadhajózásban vett részt, vagyis a tulajdonos vállalat a várható haszon függvényében döntött a fuvarok elfogadásáról.

A magyar kereskedelmi tengerészet a világháborúban

A magyar tengeri kereskedelmi flotta – csakúgy, mint az osztrák hajópark, vagy a közös haditengerészet – a háború idején lényegében az Adriai-tengeren belül rekedt, ráadásul a Földközi-tengerre való kijutást biztosító Otrantói-szorost az antant erők a háború során lezárták. Az Adrián maradt hajókat leginkább szállítási feladatokra vették igénybe, amit a Nyugat-Balkán gyenge szárazföldi közúti és vasúti kapacitásai is indokoltá tettek. A magyar kereskedelmi hajók katonai célú felhasználását illetően az alábbi csoportosítást végezhetjük el: 1. a katonai szállításokra felhasznált hajók, 2. felfegyverzett hajók, 3. egyéb katonai célokra igénybe vett hajók (pl. tiszti szállás). A Monarchiában még egy további felhasználási mód is

14 MTÉ 1915: LV.

15 MTÉ, 1915: LXXX.

16 MTÉ 1915: LXIV. és LV.

létezett, amikor egykori kereskedelmi hajókat kórházhajóvá alakítottak át, ilyenre azonban csak az osztrák flotta egységei között került sor.¹⁷

A magyar kereskedelmi flotta jelentős része természetesen úton volt a háború kitörésekor, és azoknak csak egy részét sikerült hazai, vagyis osztrák–magyar kikötőbe szállítani. A hazatért hajók egy része Fiumébe került, egy részét a szigetekkel tarkított, védett dalmáciai területekre menekítették. Utóbbira különösen az olasz hadba lépést követően került sor, amikor Trieszt és Fiume a front közelébe került, azokat akár légi úton is támadni tudták.¹⁸

A hajók egy részét azonban sosem sikerült hazai kikötőbe vinni, azokat megpróbálták távoli, de biztonságos, semleges kikötőbe eljuttatni. Néhány esetben a hajók ellenséges kézre kerültek (például a brit vagy gyarmati kikötőkben álló hajók), illetve több esetben egy-egy ország háborúba lépésével (például Olaszország, Portugália, Amerikai Egyesült Államok) a korábban semlegesnek számító kikötőben ugyancsak lefoglalták ezeket az egységeket. Néhány hajó pedig egészen távoli területeken vészelt át a háborút, például Argentínában, Brazíliában, vagy Szumátra szigetén.

Az Adrián kívül, főként Európán túli vizeken rekedt magyar tengeri hajók helyzete 1914 végéig

Természetes, hogy a magyar kereskedelmi tengerészet hajóinak egy része a világháború kitörésekor valahol úton volt a világ tengerein, vagy éppen kikötőiben. Ezek hazamenekítése a háború első heteiben és hónapjaiban komoly feladat elé állította a magyar tengerészeti hatóságot, a fiumei vállalatokat, valamint az Osztrák–Magyar Monarchia diplomácia munkatársait. A már említett 549 hajóból álló fiumei magyar kereskedelmi flottában már nem voltak a távolsági vitorlásforgalomban részt vevő egységek, csak korszerű gőzhajók. A part menti, adriai forgalomban működő kisebb vitorlások, valamint az Adrián közlekedő 63 gőzhajó esetében nem okozott gondot a biztonságos fiumei kikötőbe történő eljutás. Azonban a 70 hosszújratú és 4 nagyparti (vagyis a Földközi-tenger térségében hajózó) gőzhajó hazajuttatása jelentős kihívássá vált. Ez a 74 gőzhajó a legtávolabbi kikötők

17 Zsigmond 2015: 219–222.

18 Zsigmond 2022: 167.

elérésével tudta szolgálni a magyar külkereskedelmet, egyben ezek voltak a legnagyobb méretű egységek. Ennek a 74 hajónak csupán kevesebb mint felét sikerült hazai kikötőbe hívni 1914. augusztus végéig.¹⁹ Egy részük ellenséges, vagy semleges európai kikötőkben, egy részük pedig Európán kívül rekedt.

A flotta megóvása érdekében a közös Külügyminisztérium és a budapesti Kereskedelemügyi Minisztérium már július végén a hivatalos hadiállapot beállta előtt javasolta a tengerhajózási vállalatoknak, hogy lehetőleg kerüljék el a brit, francia, orosz és gyarmati kikötőket. A felhívásokat ekkor még szóbeli úton adták, augusztus elején írásban is kiértékeltek az érintett cégeket.²⁰ A magyar hajókat augusztus elején már az észak-afrikai gyarmati kikötőkbe sem engedték útnak.²¹ Az Adria Rt. és a brit Cunard társaság közötti szerződéses járatokat szolgáló kivándorlóhajók már augusztusban sem indultak el New Yorkba. Nagy-Britannia hadüzenete előtt két nappal a Fiumében éppen kivándorlókra váró *Carpathia* gőzöst a brit hatóságok Máltára rendelték.²² A *Cunard* hamarosan megszakította kapcsolatait a magyar Adria Rt.-gal, majd a *Cunard* engedélyét formálisan is visszavonta a magyar kormány. Az amerikai kivándorlóhajók útjai ezzel véget értek.

Az Adria Rt. mellett a Magyar Keleti Tengerhajózási Rt. tevékenységét és flottáját is súlyosan érintette a nyáron kialakult háborús helyzet. A Keleti Rt. *Tátra* nevű hajója Port Saidban rakodott július végén, (augusztusban Bejrútban kötött ki²³), a *Turul* Sidneyben horgonyzott, a *József Ágost Főherceg* Ausztráliából tartott hazafelé Colombó előtt, az *Orsova* pedig ugyanitt tartózkodott éppen Ausztráliába feladott rakománnyal. Ez utóbbi három hajót a társaság vezetése Holland-Indiába utasította.²⁴

Az Atlantica társaság *Magyarország* nevű gőzhajója Cardiffból szénrakománnyal tartott Fiume felé, amikor Algír közelében egy francia hadihajó akarta megállítani. A magyar hajó sikeresen kitért, majd augusztus 10-én befutott Fiumébe. A társaság számos hajója volt úton valahol Európában,

19 Zsigmond 2011: 72.

20 DAR JU-9 1914. III. 185/el

21 DAR JU-9 1914. III. 6010.

22 Szerződésszegő-e a *Carpathia*? *Az Est*, 1914. augusztus 11: 6.

23 DAR JU-9 1914. I. 6623.

24 DAR JU-9 1914. I. 222/el

például a *Gróf Serényi Béla* július végén haladt el Konstantinápoly előtt, a *Polnay* ugyanekkor a Gibraltárnál járt. Utóbbi Rotterdam felé tartott, de a britek elfogták és Falmouthba, később Londonba kísérték.²⁵ Mind-eközben a *Morawitz* nevű gőzösük éppen az Atlanti-óceánt szelte Cardiffból a Mexikói-öböl felé, Galveston kikötőjébe. Ugyancsak Amerikába tartott a vállalat *Budapest* nevű hajója.²⁶

Augusztus 12-én az Adria társaság több hajója is úton volt, vagy a legközelebbi kikötőbe jutott, így például a *Báró Fejérváry* gőzös Odesszában, a *Báthori* Havre-ban, a *Tibor* Bordeaux-ban, a *Nagy Lajos* Glasgowban, a *Carola* Máltán volt. Az Orient társaság *Kobe* nevű gőzöse Manchester kikötőjében horgonyzott. A Magyar Keleti társaság *Attilája* a brit partok előtt volt, a *Kárpát* Newcastleben állt. Ugyanitt tartózkodott a Magyar-horvát szabadhajózási társaság *Buda* gőzöse, ami később Norvégiába ment. Még úton volt, de európai vizeken tartózkodott az Adria társaság *Ferencz József Király* nevű hajója, valamint a *Kassa*, a *Széchenyi* és a *Stefánia*, de még Brazília felé tartott az Atlanti-óceánon a vállalat *Széll Kálmán* gőzöse.²⁷ A Magyar-horvát szabadhajózási társaság *Korana* gőzöse Cardiffból Máltára, a Pajkurić-féle cég *Kostrenája* az azovi-tengeri Taganrogból a német Emdenbe tartott. Az *Indeficienter* gőzös a Fekete-tengert még a háború kitörése előtt hagyta el és Glasgow felé haladt. A *Magyar* nevű nagyparti gőzös a szicíliai Cataniából hazafelé tartott. A magyar hatóságok augusztus 12-i kimutatása szerint összesen még tizenhét magyar hajó volt úton a nyílt tengeren. Sem semleges, sem szövetséges, vagy hazai kikötőbe nem sikerült befutniuk.²⁸ Éppen augusztus 12-én a Magyar Keleti társaság *József Ágost Főherceg* nevű gőzhajója a brit Admirális intézkedésére elhagyta Colombót és ismeretlen kikötő felé vette útját. Ugyanezen a napon az *Orsova* gőzös befutott a szumátriai Padang kikötőjébe. Eredetileg dalmáciai cementet vitt volna Ausztráliába, de a hajót kénytelenek voltak semleges helyre vinni.²⁹ A gőzöseit főleg távol-keleti és más szabadhajózási forgalomban közlekedtető Orient társaságnak csupán egyetlen hajóját sikerült hazai kikötőbe hozni, a *Burmát*. A *Borneo*

25 DAR JU-9 1914. I. 6487. és DAR JU-9 1914. I. 6623.

26 DAR JU-9 1914. I. 6398.

27 DAR JU-9 1914. I. 6398.

28 DAR JU-9 1914. I. 6366.

29 DAR JU-9 1916. V. 697.

a floridai Port Inglisben, a Siam Buenos Airesben, az *Orient* Spanyolországban, a *Java* Rotterdamban a *Luzon* az olaszországi Piombinóban állt augusztus végén.³⁰

Augusztus 22-én tájékoztatta a Kereskedelemügyi Minisztérium a flumei magyar tengerészeti hatóságot, hogy az Atlantica társaság jelentése szerint a *Gróf Serényi Béla* gőzöst a Franciaországhoz tartozó Algírban visszatartották a helyi hatóságok.³¹ A Magyar-horvát szabadhajózási társaság *Korana* gőzhajóját egy brit és egy francia hadihajó vizsgálta át. A britek Gibraltárnál, a franciák Bisertánál állították meg a magyar hajót, ami végül Máltára, majd onnan a görög Patras kikötőjébe ment. Máltán a brit hatóságok a személyzet minden tagját kötelezték arra, hogy nem vállalnak katonai szolgálatot Nagy-Britannia és Franciaország ellen.³² Augusztus végén még mindig 16 magyar hajó volt úton a világ tengerein.³³

A magyar kereskedelmi tengerészetet ért első veszteség az Adria Rt. Báthori gőzösének elsüllyesztése volt. A magyar hajót a brit *Minerva* cirkáló süllyesztette el a spanyol Vigo kikötőjétől nagyjából 30 tengeri mérföldnyire. A kapitányt és a személyzetet a brit hadihajó fogságba ejtette. A személyzetet előbb Dorchesterben helyezték el, majd egy részük a Man szigeten lévő douglasi táborba került, másik részük Handforthba. A tiszteket külön kezelték, őket a La Manche csatornában fekvő Wigh szigetre vitték, ahol egy hajón kellett lakniuk. Innen a Bristol melletti Avonmouth-ba vitték őket, majd a Temze torkolatában fekvő Southend-on-Sea-be, ahol szintén egy hajón szállásolták el őket. A túlélők csak 1915. március 25-én szabadultak a fogságból, ekkor indulhattak haza Magyarországra.³⁴

1914 végére a hetvennégy hosszújratú vagy nagyparti gőzhajóból harminchatot még mindig nem sikerült osztrák-magyar adriai kikötőbe menekíteni. Összesen hét magyar gőzhajó ellenséges, vagy aggályosnak tekintett kikötőbe került. Az Adria Rt. flottájából a *Széchenyi* Lisszabonban, a *Báró Fejérváry* Nikolajeffben, a *Tibor* Bordeauxban maradt, a Magyar Keleti társaság *Attila* gőzhajója Glasgowban, a *Turul* Sydneyben, a *Kárpát*

30 DAR JU-9 1914. I. 6623.

31 DAR JU-9 1914. I. 6623.

32 DAR JU-9 1914. I. XIV. csoport

33 DAR JU-9 1914. I. 6790.

34 Zsigmond 2014: 72–73.

Newcastle-ben rekedt, míg az Atlantica vállalat *Polnay* nevű gőzöse Londonban. További huszonkilenc gőzhajó Fiumétől távol, de szövetséges, vagy semleges állam területén állt.³⁵ Az Adria Rt. 8 hajója járt így, köztük a Santosban rekedt *Buda II.* és a Pernambucóban maradt *Szél Kálmán*. A többi spanyol, vagy olasz kikötőben állt. Az Orient társaság öt hajója közül a *Borneo* a floridai Tampa, a *Siam* az argentínai Rosario kikötőjében volt, a többi európai kikötőkben. A *Siam* a háború elején még Buenos Airesben állt, valamikor később ment át Rosarioba.³⁶ Az utazás pontos idejét nem tudjuk, de valamikor a háború elején vitték át a hajót az argentin fővárostól a Paranáy folyón felfelé nagyjából 300 kilométerre fekvő, biztonságos Rosario kikötőjébe.³⁷ A Magyar Keleti társaság flottájából négy hajóból kettő ugyancsak nem tudott Európába eljutni: az *Orsova* a szumátrai Padang, a *József Ágost Főherceg* pedig az afrikai Mogadiscio kikötőjében maradt. A Magyar-Horvát szabadhajózási társaságnak hat hajója állt semleges, vagy szövetséges kikötőben, de ezek legalább mind Európában, spanyol, német, holland, olasz, vagy görög területeken. Az Atlantica 4 hajójából kettő nem tért vissza európai kikötőbe: a Galvestonban rekedt *Morawitz* és a szintén Amerikában maradt *Budapest*. Mindezen túl az Indeficienter és a Sodich-féle vállalkozás egy-egy hajója állt még spanyol kikötőkben.³⁸ Ezeknek a hajóknak a hazahozatalára 1914 végével már számítani sem lehetett. Később egy részük ellenséges kézre került, ahogyan például Olaszország, Portugália, vagy az Amerikai Egyesült Államok belépett a háborúba. Egy részük pedig a legénység tartós nélkülözése mellett vészelt át a háború idejét, például a Brazíliában, Argentínában, vagy Szumátrán rekedt hajók, melyek mindennapjairól csak elenyésző forrásaink vannak. A hajókról már a korszakban is kevés hír állt rendelkezésre, a tulajdonos vállalatok gyakran sajtóhírekből, magánértesülésekből, az egyes kikötőkben dolgozó ügynökségeik útján, vagy a konzulátusok révén jutottak leginkább információkhoz.

35 DAR JU-9 1915. I. 32.

36 DAR JU-9 1914. I. 648.

37 DAR JU-9 1915. III. 89.

38 DAR JU-9 1915. I. 32.

Távoli vizeken rekedt magyar hajók és legénységük sorsa

A külföldön rekedt hajók személyzetéről alig voltak hírek, de tudjuk, hogy a semleges kikötőkben leszerelten álló hajók kapitányai szigorú utasítást kaptak, hogy semmilyen beszerzést nem kezdeményezhettek külföldön.³⁹ Az ellenséges országokban rekedt hajókat eközben jellemzően lefoglalták, sőt használatba is vették, a személyzetre pedig hadifogság várt.

Egészen különös az Oroszországban lefoglalt *Báró Fejérváry* sorsa, ahol a személyzet számára a társaság rendszeres anyagi támogatást küldött, ami el is jutott a hajó parancsnokához. Erről a kapitány levelei, valamint a hajó első gépészenek beszámolója is tudósítanak. A hajóról Tuchten Jenő első gépész 1915. május 25-én Oroszországból Budapestre érkezett és a Kereskedelemügyi Minisztériumban beszámolt arról is, hogy a pénzküldemények megérkezésig nagy nélkülözésben töltötték napjaikat, és a rendszeres segélyeknek köszönhetően azonban javult az ellátásuk. Az orosz kormány 1915 augusztusában világossá tette, hogy a háború befejezése előtt a hajót illető kérdésben nem hajlandó nyilatkozni.⁴⁰

A Magyar Keleti társaság hajói közül a *József Ágost Főherczeg* az afrikai Mogadiscio közelében Olasz-Szomáliában zátonyra futott, az *Orsován* pedig Szumátrán tűz ütött ki 1915 során.⁴¹ Mindkettő hajó megmenekült, de minden bizonnyal jelentős károkat szenvedtek, amelyeket legfeljebb a személyzet helyben tudott orvosolni. Az Atlantica társaság Nagy-Britannia által lefoglalt *Polnay* gőzöse már 1915. május elején Ausztráliába indult egy nagyobb szénrakománnyal immáron brit lobogó alatt.⁴² A hajó több utat is megtett a háború alatt Ausztrália és Nagy-Britannia között, 1916-ban már biztosan átnevezték és *Polruan* néven használták.⁴³ 1916. október 25-én zátonyra futott Dunkerque-be tartott egy szénrakományával, nem is lehetett megmenteni.⁴⁴

39 DAR JU-9 1916. I. 11.

40 DAR JU-9 1915. III. 2073

41 DAR JU-9 1915. I. 453.

42 DAR JU-9 1915. I. 819.

43 DAR JU-9 1916. I. 46.

44 Castelli–Gellner, 1991: 50.

Az olasz hadba lépéssel, 1915. május 23-a után jelentősebb hajóállomány került ismét ellenséges kézre. Ezeket jellemzően szállítási feladatokra már korán igénybe vették, kivéve az *Olga* nevű gőzhajót, amit Velence előtt a malamoccoi bejáratnál torlaszhajóként elsüllyesztették.⁴⁵ Az olasz kézre került hajókat rendre átnevezték és mivel Olaszországnak nagy szüksége volt a többi antant országból érkező szállításokra, így a hajókat szívesen vették használatba. Az *Adria Rt. Mattlekovits* gőzösét viszont már 1915 nyarán tripoliszi szállításokra használták.⁴⁶ Később a *Mattlekovits* már *Antonio Sciesa* néven az Egyesült Államok és Olaszország kikötői között is tett utakat.⁴⁷ A hajót 1918. május 3-án Nápoly közelében a Georg von Trapp parancsnoksága alatt álló U.14 osztrák-magyar tengeralattjáró süllyesztette el. Az Olaszországban lefoglalt hajók személyzete jellemzően még 1915-ben hazautazhatott.

A brit, orosz, francia kikötőkben tartózkodó hajók személyzetének egy-egy tagjának, vagy egy teljes csoportnak a hazautazásáról is vannak információink. Például a már említett *Báthori* gőzösének személyzetének hadifogságán és hazatérésén túl ismerjük a Magyar Keleti társaság *Attila* nevű hajójának sorsát is. Maga a kapitány, Laczkó Mihály írta meg hazautazásuk történetét a magyar hatóságoknak. A kapitány a háború elején megkísérelte, hogy Nagy-Britanniából a norvégiai Bergenbe vigye a hajót, de a semleges kikötőbe való menekülést a brit hadihajók megakadályozták. A kapitány és a legénység többek között megjárta a dublini, redfordi, stobsi, vagy a man szigeti hadifogolytáborokat.⁴⁸ Az *Attila* pedig időközben *Clutha* néven a brit szigetország ellátására létrehozott londoni *The Shipping Controller* tulajdonába került.

Az olasz hadba lépéssel a Magyar Keleti társaság *Táttra* gőzösét is lefoglalták az olasz hatóságok. Ez volt a legfiatalabb, legkorszerűbb magyar hajó, amely olasz kézre került, a gőzöst ugyanis alig egy évvel a világháború kitörése előtt építették Nagy Britanniában. A hajó 1914 júliusában Port Saidba vitt árut, ahonnan augusztus 13-án Bejrútba, majd november 8-án az 1912 óta olasznak számító Rodoszra menekült. A hajót itt foglalták le 1915. május 23-án az olasz hadba lépés napján, de hogy a hajó ne menekülhessen

45 DAR JU-9 1915. I. 819.

46 DAR JU-9 1915. III. 2073.

47 DAR JU-9 1916. I. 46.

48 DAR JU-9 1916. I. 904.

el, már az előző napon titkos őrizet alá vetették, a gőzös berendezéseit pedig az éjjélkor beállt hadiállapot előtt elkezdték átvenni a helyi olasz hatóságok.⁴⁹ A hajót később Nápolyba vitték, ahol a szükséges javítások után használatban vették és *Cervino* névre átkeresztelve augusztus 30-án már Amerikában, a virginiai Norfolkban találjuk.⁵⁰ A teljes legénységet a Dodekanésszosz-szigetekhez tartozó Scarpantoson internálták.⁵¹

Az Olasz-Szomáliában állt *József Ágost Főherceget* lefoglalták. Pár hónappal korábbi zátonyra futása után a legnagyobb valószínűség szerint a terület fővárosának számító Mogadiscio kikötőjében tartózkodott, de a lefoglalás helyeként felmerült Itala vagy más helyi kikötő is. Rakománya az ausztráliai Brisbane-ben felvett 691 bála gyapjú volt, amit Triesztbe kellett volna vinnie. Ezen kívül egy láda, Melbourne-ben bera-kott cserzett bőr is volt a hajón Port Saidba címezve, továbbá 203 darab nyersbőr, valamint egy köteg cserzett bőr Sydneyből szintén Triesztbe feladva.⁵² Szeptember 27-én zürichi hírek szerint a gőzös Messinában állt. A legénység egy részét alexandriai, más részét szardíniai fogolytáborokban internálták. November 19-én és 29-én a hajó első gépésze és szakácsa Alexandriából, december 6-án a másodgépész egy szardíniai táborból adott életjelet magáról. A levelek szerint a kapitány az afrikai Mogadiscióban maradt.⁵³ Később a hajót amerikai szállításokra vették igénybe, majd 1916. április 22-én a wales-i Barryból Livornóba tartó útján szénrakománnyal a fedélzetén a német U19 tengeralattjáró megtorpedózta és elsüllyesztette.⁵⁴ A hajó értéke ekkoriban 2.250.000 korona volt.⁵⁵

1915. június 19-én az Adria Rt. Rio de Janeiró-i vezérügynöksége jelentette John A. Thom ügynök lemondását, ami azt jelentette, hogy a braziliai Pernambucóban *horgonyzó Széll Kálmán* érdekeinek védelmét az osztrák-magyar konzulátusra hagyták. A gőzös parancsnoka július 31-én tájékoztatta a tulajdonos társaságot, hogy a hajó egyik rakterében –

49 DAR JU-9 1915. I. 2771.

50 DAR JU-9 1915. I. 819.

51 DAR JU-9 1916. V. 697.

52 DAR JU-9 1915. I. 2771.

53 DAR JU-9 1916. V. 697.

54 DAR JU-9 1916. V. 967.

55 DAR JU-9 1916. I. 29.

ahol a hajó kőszénét tárolták – tűz ütött ki, a raktár egyes részei leégtek.⁵⁶ A tüzet a legénység oltotta el, és a szükséges javításokat – eszközbeszerzés hiányában – maguknak kellett elvégezniük.⁵⁷

Az év során a Magyar Keleti társaság Ausztráliában lefoglalt *Turul* gőzhajóját átnevezték és *Carawa* néven vették használatba. A gőzös a Nagy-Britannia ellátását segítő, 1916-ban alakult *Commonwealth Government Line of Steamers* flottájához került. Különféle árukat, főleg élelmiszert vitt a brit kikötőkbe. A hajó értékét a bíróság csupán feleannyiban állapította meg, mint a tulajdonos, ami nem volt lényegtelen a társaság számára, hiszen a rekvirált hajók becsértéke volt a biztosíték a hajó megsemmisülése vagy megrongálódása esetén. A cég londoni ügyvédek is felkért a helyzet tisztázására, de rövid időn belül világossá vált, hogy a hajót a háború végéig visszatartják. Mivel a *Turul* nem szállított dugárut, a tulajdonos társaság bízott a háború utáni békés rendezésben.⁵⁸

Az *Adria Rt. Tibor* gőzöst a franciák vették használatba, leginkább New York-i szállításokra. A hajó 1916 március végén, illetve április elején Philadelphiában tartózkodott, majd a francia St. Louis du Rhone-ba indult.⁵⁹ Később, 1916. augusztus 17-én Marseille előtt leégett és elsüllyedt.⁶⁰ A rakomány benzin volt, és a hajón több robbanás is volt.⁶¹ Mivel a kiégett hajót nem lehetett megmenteni, a kapitány elsüllyesztette, de október elején kiemelték.⁶²

1916 márciusában Portugália is belépett a háborúba, így a háború eleje óta Lisszabonban rekedt *Széchenyi* gőzhajó is ellenséges kézre került. A tulajdonos *Adria* társaság május elején tájékoztatta a magyar Kereskedelemügyi Minisztériumot, hogy vigói ügynökük még április 29-én jelezte a hajó portugál lefoglalását. A Vigóból érkezett tájékoztatás szerint a hajó parancsnokát és a legénység tizenkét tagját Portugáliában helyezték el, illetve öt főt szabadon bocsátottak, akik a spanyol Vigóban

56 DAR JU-9 1915. III. 2073.

57 DAR JU-9 1915. III. 2073.

58 DAR JU-9 1915. III. 89.

59 DAR JU-9 1916. I. 904.

60 DAR JU-9 1916. I. 46.

61 DAR JU-9 1918. I. 66.

62 Magyar hajó balesete francia kikötőben *Budapesti Hírlap*, 1916. október 10: 9.

horgonyzó *Nagy Lajos* és *Stefánia* hajókra kerültek.⁶³ A közös Külügyminisztérium 1916. május 4-én jelezte a magyar kereskedelemügyi miniszternek, hogy a madridi követség értesülései szerint a portugál tengerészeti hatóság a hajót május 18-án átkeresztelte *Lagosra*.⁶⁴

A háború elején cementrakománnyal Ausztráliába tartó, majd Padang kikötőjében menedékre talált *Orsova* hajó parancsnokának 1916. áprilisi jelentése szerint a gőzös raktárponyvái tönkrementek, azokat Holland-Indiában kellett beszerezni. A hajó minden szükségletét csak helyben tudta fedezni, Magyarországról ugyanis nem tudták ellátni megfelelő anyagokkal.⁶⁵ A bécsi Külügyminisztérium 1917. szeptember 21-én kelt levelében arról tájékoztatta a magyar kereskedelmi minisztert, hogy a hágai nagykövetség útján a holland-indiai főkormányzóságtól kapott hírek szerint a háború eleje óta Szumátrán rekedt hajót a legénység elhagyta, de a tengerészek egészségügyileg jól vannak.⁶⁶

1917 őszén a Brazíliában rekedt *Széll Kálmán* gőzösének első tisztje levelet írt az Adria társaságnak, amelyben tájékoztatta a tulajdonos céget, hogy a hajón zavargások törtek ki. A feszültséget a levél szerint a kapitány túlkapásai okozták.⁶⁷

A le nem foglalt, de távoli kikötőkben rekedt hajókon minden bizonnyal gyakorivá vált a nélkülözés és a feszültség. Ráadásul amint a befogadó, semleges ország belépett a háborúba az antant oldalán, akkor a személyzetre rendszerint hadifogság várt. A teljesebb kép érdekében jegyezzük meg, hogy a szövetséges német kikötőkben rekedt magyar hajókat is használatba vették a háború során, leginkább a német és svéd kikötők között láttak el szállítási feladatokat, mint az Adria társaság *Arad*, vagy a Magyar-Horvát Szabadhajózási Társaság *Dunav* nevű gőzösei.⁶⁸

63 DAR JU-9 1916. I. 46. és DAR JU-9 1917. I. 8119.

64 DAR JU-9 1916. I. 46.

65 DAR JU-9 1916. I. 11.

66 DAR JU-9 1918. god.

67 DAR JU-9 1917. I. 11.

68 DAR JU-9 1915. III. 2073. és DAR JU-9 1917. I. 11.

Magyar tengeri hajóveszteségek az Amerikai Egyesült Államok hadba lépésekor

A világháború ideje alatt a kontinensek közötti, illetve általában a tengeri szállítások díjai megemelkedtek, a megnövekedett számú katonai szállítványok szinte végtelen hajóteret igényeltek. A háborús felek igyekeztek vásárlások, lefoglalások, hajóbérlések útján is növelni szállítási képességeiket. A háborús konjunktúra hívta életre többek között az amerikai *Kerr Steamship Company* nevű vállalatot is. Miután 1917. április 6-án az Amerikai Egyesült Államok belépett a háborúba, az 1914 nyara óta Amerikában rekedt osztrák-magyar hajók közül többet is ez a cég vásárolt meg.⁶⁹

A Kerr flottájába ilyen módon három egykori magyar hajó is bekeverült. Az egyik az Orient társaság *Borneo* nevű hajója volt, ami a háború ideje alatt előbb a floridai Port Inglisben, majd a közeli Tampában állt. A másik kettő az Atlantica társaság tulajdona volt: a virginiai Newport Newsban, majd Norflokban rekedt *Budapest*, valamint a texasi Galvestonban horgonyzó *Morawitz*.⁷⁰ A *Borneo* a Kerkenna, a *Budapest* a Kerwood, a *Morawitz* a Kermoor neveket kapta az új tulajdonostól. Az intézkedés tizenhárom osztrák hajót is érintett, ezek neveiben ugyancsak a „Ker” előtag szerepelt.⁷¹ A hajók természetesen bekapcsolódtak az atlanti szállításokba. Ezzel pedig az antant országok kezére került magyar hajók száma 19 egységre emelkedett a háború kitörése óta.

Az Egyesült Államokhoz került három magyar hajó története azért is különös, mert közülük kettő a háború után újra magyar lobogó alá került. Az Atlantica társaság ugyanis sikeresen újjászervezte magát és a Kerr vállalattól hét egykori osztrák-magyar gőzhajót vásárolt meg. Köztük volt kettő magyar hajó is, a *Morawitz (Kermoor)* és a *Borneo (Kerkenna)*. Ez utóbbit jegyezték be előbb a magyar hajóregiszterbe, és *Alföld* néven ezzel indult újra az első világháború után a magyar tengeri hajók lajstromkönyve.⁷²

69 *A souvenir of New York City – old and new*. 1918: 294.

70 DAR JU-9 1914. I. 6623. és DAR JU-9 1915. III. 89.

71 DAR JU-9 1918. I. 66.

72 Zsigmond 2014.

Összegzés

A fiumei magyar kereskedelmi tengerészet nemzetközi összehasonlításban sem tartozott a legkisebb tengerészetek közé, ráadásul a flotta nagyobb része korszerű, viszonylag fiatal, illetve a nemzetközi távolsági hajózásban alkalmazott gőzhajóból állt. Ez a hajóállomány rendkívül értékes volt, így a háború első heteiben, hónapjaiban a magyar és osztrák-magyar hatóságok, illetve a tulajdonos vállalatok mindent megtettek, hogy ezeket hazai, osztrák–magyar kikötőbe menekítsék. Egy részükre az adriai katonai szállítások során szükség is mutatkozott, más részüket biztonságos dalmáciai kikötőkben rejtették el. A hajók egy része azonban sosem tért haza. A legértékesebb, az Adrián kívüli szállításokra, illetve a világ óceánjain alkalmazható hetvennégy gőzhajóból harminchatot 1914 végére sem sikerült hazai kikötőbe eljuttatni. Ezeknek a hajóknak egy része korán ellenséges (brit, vagy francia) kézre került, jelentős részük azonban csak idővel, amint egy-egy – korábban biztonságosnak, semlegesnek ítélt – ország hadba lépésével lefoglalták azokat. Így jártak például az Olaszország, Portugália, vagy az Amerikai Egyesült Államok kikötőiben menedéket kereső magyar gőzhajók. A hajókat ilyenkor rendre lefoglalták, átnevezték és használatba vették, míg a személyzet és a tisztikar hadifogságba került. Az egykori fiumei magyar kereskedelmi tengerészet további hajói egyik eddig említett halmazba sem helyezhetők el, azok mindvégig, a háború négy éve alatt távoli kikötőben vészelték át a háborút, így Brazíliában, Argentínában, vagy Szumátrán. Az egykori magyar hajók és személyzetük sorsáról rendkívül kevés információnk állt eddig rendelkezésre, illetve számos további részletkérdés ismeretlen a mai napig is. Tanulmányunk elsősorban fiumei levéltári forrásokra alapozva kívánt képet adni az Adrián kívül, főként Európán túli területekre került egykori magyar tengeri hajókról és személyzetük sorsáról.

Források

Državni arhiv u Rijeci (DARi) JU-9 (0046) Pomorska oblast za Ugarsko-hrvatsko primorje u Rijeci (1870–1918) (A fiumei állami levéltár Magyar Királyi Tengerészeti Hatóság iratai)

A souvenir of New York City – old and new. New York Commercial, New York, 1918.

Magyar Tengerészeti Évkönyv az 1915. évre. Fiume.

Az Est 1914.

Budapesti Hírlap 1916.

Hivatkozott irodalom

Aichelburg, Wladimir 1988: *Die Handelsschiffe Österreich-Ungarns im Weltkrieg, 1914–1918.* Graz.

Barbano, Matteo 2022: *Steamers for the Empire: Austrian Lloyd and the Transition from Sail to Steam in the Austrian Merchant Marine (1836–1914).* Leiden–Boston. https://doi.org/10.1163/9789004514195_017

Castelli, Nereo – Gellner, Ernesto 1991: *Aramatori liberi.* Trieste.

Dubrović, Ervin 2001: *Riječka luka: povijest – izgradnja – promet.* Rijeka.

Halpern, Paul 1971: *The Mediterranean Naval Situation 1908–1914.* Cambridge.

Halpern, Paul G. 2007: *Otrantói ütközet. Az Adria bejáratának ellenőrzése az I. világháborúban.* Győr.

Krámli Mihály 2014: Az osztrák–magyar haditengerészet felkészülése a Nagy Háborúra. *Hadtörténelmi Közlemények*, (127.) 3. 646–662.

Miller, Michael B. 2012: *Europe and the Maritime World: A Twentieth-Century History.* Cambridge. <https://doi.org/10.1017/CBO9781139170048>

Osterhammel, Jürgen 2009: *Die Verwandlung der Welt. Eine Geschichte des 19. Jahrhunderts.* Beck. <https://doi.org/10.17104/9783406615016>

Osterhammel, Jürgen 2014: *The Transformation of the World: A Global History of the Nineteenth Century.* New Jersey. <https://doi.org/10.1515/9781400849949>

Pelles Márton – Zsigmond Gábor 2021: *A fiumei magyar kereskedelmi tengerészet története 1868–1921.* Szombathely.

Sondhaus, Lawrence 1994: *The Naval Policy of Austria-Hungary 1867–1918.* West Lafayette, Indiana.

- Stipanović, Igor 2016: *Parobrodarstvo Rijeke u vrijeme Austro-Ugarske monarhije*. Kostrena.
- Zsigmond Gábor 2011: *A magyar kereskedelmi tengerészet az első világháborúban*. (Doktori disszertáció.) Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem, Budapest.
- Zsigmond Gábor 2014: Az első világháború első magyar tengerészeti vesztesége. *Haditechnika* (58.) 6. 71–73.
- Zsigmond Gábor 2014: *Fiumei magyar hajók az Amerikai Egyesült Államok lobo-gója alatt 1917-1918-ban*. Hajózástörténeti Közlemények 1. <https://kriegsmarine.hu/hk/zsg01401.html> – utolsó letöltés: 2025. január 3.
- Zsigmond Gábor 2015: Osztrák–magyar katonai tengeri utánpótlás-szállítások az első világháborúban. *Katonai logisztika* (23.) 2. 215–228.
- Zsigmond Gábor 2022: Az első világháború kitörése és a fiumei kereskedelmi tengerészet (1914. június – 1915. május). *Pro Minoritate* 2022 ősz. 159–168.

Kubai kapcsolatok

A magyar-kubai kapcsolatok alakulása 1959 és 1969 között

Horváth Emőke

Történész, Károli Gáspár Református Egyetem; horvath.emoke.maria@kre.hu; ORCID: 0000-0003-2900-1456

Abstract

Hungarian–Cuban Foreign relations, 1959–1969

The study examines the development of Hungarian–Cuban relations in the decade immediately following the victory of the Cuban Revolution. Following the establishment of diplomatic relations, it analyzes the relationship between the two countries in the areas of politics, economics, and party relations. Particular emphasis is placed on demonstrating that Hungarian–Cuban relations were far from problem-free: despite the obligatory rhetoric of international solidarity, the Hungarian side was reluctant to make significant financial sacrifices to support the island nation.

Keywords Cold War, Hungarian–Cuban relations, countries of the Soviet Bloc, Fidel Castro, Raúl Castro, Che Guevara, János Kádár

A tanulmány közvetlenül a kubai forradalom győzelme utáni évtizedben vizsgálja a magyar-kubai kapcsolatok alakulását.¹ Látni fogjuk, hogy a jelzett időszakban a két ország közötti kapcsolatok alakulása meglehetősen nagy hullámvázásokon ment keresztül. Már a kubai forradalom győzelme sem váltott ki különösebb érdeklődést Budapest részéről, ennek ellenére 1959 tavaszán – miután a szovjet blokk országai nem kaptak választ Kubából az új kormány elismerését közlő táviratukra – Zádor Tibor washingtoni ügyvivőt azzal bízta meg a Külügyminisztérium, hogy személyesen próbáljon

1 A tanulmány szövege egy nagyobb, közös kötet részét képezi, amely az 1959–1969 közötti időszakban vizsgálja Magyarországot és Latin-Amerika kapcsolatát.

Havannában hírekhez jutni. Zádor lett az első szocialista diplomata, aki hivatalos megbízatással a szigetre érkezett. Bejutott Ernesto Guevarához, Martínez Sánchez miniszterelnök-helyetteshez² és más magas rangú vezetőkkel is beszélt, akiknél érdeklődött a szocialista országokból érkező, az új kubai vezetést elismerő táviratok sorsáról is. A helyszíni tapasztalatok – és a kedvező kubai vámrendelkezések – alapján azonban Zádor Tibor inkább a kereskedelmi, semmint a diplomáciai kapcsolatok kiépítését javasolta a budapesti Külügyminisztérium számára.³ Zádor Tibor havannai látogatása elindította a kétoldalú kapcsolatok kialakítására vonatkozó tárgyalásokat, melyek meglehetősen vontatottan zajlottak. A nehézkesség egyik oka az 1956-os magyar események megítélésének kérdésében kerekendő. A kubai vezetés ugyanis forradalomként értelmezte a Magyarországon történeteket és a szovjet fegyveres beavatkozást elutasítandónak tartotta. Fidel Castro is úgy vélte, hogy az évekkel korábbi magyar események és a forradalom leverésének rendkívül negatív kubai visszahangja miatt, néhány hónapig érdemes volna halasztani a diplomáciai kapcsolatok felvételének kérdését, Ernesto (Che) Guevara pedig úgy fogalmazott, hogy „fokozatosan kell felszámolni a kubai lakosság elmaradott részeiben meglévő magyarellenes előítéleteket”.⁴ Végül 1960. december 18-án a kifejezetten a diplomáciai kapcsolatok felvétele miatt Budapestre látogató Guevara írta alá a kapcsolatok létrehozásáról szóló megállapodást⁵. Ezt követően Magyarország igyekezett a Kubát támogató szocialista országok sorába beállni, amit a Kubával 1960. szeptember 15-én megkötött Kereskedelmi és Fizetési Egyezmény is tükröz. A szerződésben szereplő 8 millió dolláros kormányhitel összegét 1960 decemberében 15 millió dollárra

2 Augusto Martínez Sánchez részt vett a Sierra Maestrában folyó gerillaharcokban, a második keleti front egyik parancsnoka volt Raúl Castro irányítása alatt. Jogi végzettsége miatt több politikai per lefolytatására is megbízatást kapott. Nevével kapcsolódott össze a Batista-hadsereg tisztjeinek halálra ítéltése 1959-ben és a Disznó-öbölnél partaszálló emigráns kubaiak pereiben történő aktív jogi részvétel.

3 Zádor Tibor 1959 áprilisában folytatott tárgyalásokat Havannában. ÁBTL II/3-H osztály iratai, O – 8 – 246, 32.

4 MNL OL KÜM XIX-J-1-j TÜK, Kuba (1945-1964) 1. doboz 4/a tétel

5 *Népszabadság*, 1960. december 19. 1–2.; A diplomáciai kapcsolatok pontos létrejöttének kérdésére: Horváth 2018: 50–68.

emelték, valamint tudományos és műszaki együttműködésre vonatkozó megállapodás is aláírásra került.⁶

A nehézkes kezdet után viszont már 1961 februárjában előterjesztést nyújtott be az MSZMP KB Külügyi Osztálya a Politikai Bizottsághoz Fidel Castro magyarországi látogatása érdekében, mivel úgy gondolták, hogy 1961 nyarán amúgy is régiókba látogat, hogy eleget tegyen Hruscsov és Novotný meghívásának, valamint „Kuba segítése valamennyi szocialista ország közös ügye”, ami önmagában is indokoltá teszi Castro meghívását.⁷ A magyar szándék ellenére Fidel Castro jóval később, csak testvére, Raúl Castro első budapesti látogatását követően, 1972-ben jött el hazánkba.⁸ A megkésett látogatás több okkal is magyarázható, melyek közül mindenképpen kiemelendő – ahogy azt Beck János havannai nagykövetnek a kubai politikára vonatkozó jelentései is megerősítik –, hogy a kubai rakétaválságot követően Havanna és Moszkva viszonya megváltozott. Ez a változás a szovjet blokk országaihoz fűződő kubai kapcsolatot is alapvetően befolyásolta. Tudjuk, hogy Fidel Castro milyen nehezen fogadta el a válság időszakában létrejött szovjet-amerikai egyeztetéseket. A válság nehéz pillanataiban, október 26-án, Hruscsovhoz intézett levelében Fidel Castro határozottan kifejtette, hogy a Szovjetunió nem engedheti, hogy az Amerikai Egyesült Államok mérje az első nukleáris csapást, nem fogadta el Moszkva pragmatikus viselkedését, hanem ideológiai kérdésként kezelte a helyzetet és ezt várta el a Szovjetuniótól is. 1962. november elsején Fidel Castro ismertette a meghívására október 30-án Havannába érkező U Thant ENSZ főtitkárral folytatott megbeszélés jegyzőkönyvét a CMQ TV-ben, a Luis Gómez Wangüemert számára adott interjújában,⁹ érintve a kialakult feszült helyzet problémáit is. Úgy nyilatkozott, hogy a vitás kérdéseket „a szovjetekkel a kormány és a párt szintjén kell megvitatnunk, le kell ülnünk velük, hogy megvitassunk mindent, ami az ész

6 MNL OL KÜM XIX- J-1-j TÜK, Kuba (1945-1964) 1. d. 1-0087/1. Jelentés az MSZMP Politikai Bizottsága részére az 1965. június 2-8. között folytatott magyar-kubai tárgyalásokról. Budapest, 1965. június 12.

7 MNL OL M-KS 288. f. 5/223. ő. e. 1961. február 28.

8 Castro budapesti látogatására lásd: Udvardi 2015: 72–93.

9 Az interjú egy részének angol nyelvű változata: <https://historyinpieces.com/documents/documents/fidel-castro-reports-meetings-thant-cuban-missile-crisis/> (Utolsó letöltés: 2024. május 27.). Folder 27, Box 1, Cuban Missile Crisis Series, John J. McCloy Papers, Amherst College.

és az elvek fényében szükséges lehet”.¹⁰ Egyben újfent hitet tett a kubai vezetők marxista-leninista nézetei és szovjet barátsága mellett. Kifejtette, hogy „[...] a Szovjetunió és Kuba között nem lesz repedés, mert Kuba vezetői bíznak a szovjet politika alapelveiben, a szovjet kormány nyilatkozataiban, de ugyanakkor mindenkinek számolnia kell azzal a csalódottsággal, kiábrándultsággal, ami most bekövetkezett”.¹¹ Annál is inkább érezhetett csalódottságot Fidel Castro, mivel az 1962. október 26-án Nyikita Hruscsovnak írt levelében azt a saját véleményét fogalmazta meg, hogy támadás esetén Kuba az atomháború elől sem tért volna ki.¹² Hiába szögezte le az említett interjúban Fidel Castro a töretlen kubai bizalmat a Szovjetunió iránt, a kapcsolat sem Moszkvával, sem a szocialista országokkal nem maradt a régi, annak ellenére sem, hogy a kubai politikusok minden fórumon, így az MSZMP VIII. kongresszusán (1962. november 20–24.) is nyilatkozott tettek a Szovjetunióval és a szocialista országokkal megőrzött jóviszony mellett. Egy korabeli magyar feljegyzés azonban éppen az ellenkezőjéről tudósít, miszerint

„a közvetlen személyes érintkezés nagykövetünk és az országos vezetők között, majdnem teljesen megszűnt. [...] Havannai nagykövetségünk 1964 decemberében küldött egyik jelentésében megjegyzi, hogy Ramón Calcines, a Párt Külügyi Osztályának vezetője többek között azért mondott le, mert már nem tudta nézni, hogy a testvérpártok vezetői hetekig tartó várakozás után dolguk végezetlenül elutazni kényszerültek, ugyanis senki sem fogadta őket.”¹³

Ugyanakkor Blas Roca, a Kubai Egyesített Forradalmi Szervezetek titkárságának tagja, az MSZMP VIII. kongresszusára meghívott kubai vendég kifejtette, hogy hazája továbbra is bízik a szovjet népben, a Szovjetunió Kommunista Pártjában és kormányában, Kuba a szocialista tábor valamennyi országának hálás a szigetország iránt tanúsított szolidaritásért.¹⁴

10 Idézi Kerekes 1979: 151.

11 Kerekes 1979: 151.

12 Fidel Castro levele Nyikita Hruscsovhoz: <https://microsites.jfklibrary.org/cmc/oct26/doc2.html> (Utolsó letöltés: 2024. május 27.)

13 MNL OL KüM XIX TESCO iratok, 74. d. Magyar-kubai kapcsolatok. Budapest, 1965. március 19.

14 „Blas Roca, a Kubai Egyesített Forradalmi Szervezetek titkárságának tagja: Kuba, a szocializmus bástyája Amerikában, győzni fog” *Népszabadság*, 1962. november 23. 8.

A fenti idézetek szellemében a bizonygatások nem tűnnek őszintének és a fennmaradt háttérinformációk azt mutatják, hogy Fidel Castro nem tudta feldolgozni, hogy Kuba csak a nagyhatalmak vetélkedésének helyszínéként szolgált, de gyakorlatilag alig volt beleszólása az események alakításába. A rakétaválság napjait követően egészen 1963. január 29-ig, Castro számos alkalommal járt a Havannai Egyetemen, ahol a hallgatókkal megvitatta a politikai helyzetet: „Elhangzott szájából minden elképzelhető, sőt elképzelhetetlen is, Hruscsov elvtárs és az oroszok szidásától és gúnyolásától a segítség elismeréséig, U Thanntal való tárgyalás ismertetésétől, belső dolgok kipakolásáig minden.”¹⁵ Az események hatására Kuba önálló külpolitikát igyekezett kialakítani, annak ellenére, hogy a Szovjetunió megpróbálta megbékíteni Fidel Castrót, melynek érdekében már 1963. január 31-én meghívást kapott Nyikita Hruscsovtól: „Reméljük, hogy ez a találkozó [...] nem húzódik sokáig. Szeretnénk, ha a találkozó mielőbb megtörténhetne.”¹⁶ Feltűnően hosszú ideig, negyven napig tartózkodott Castro a Szovjetunióban 1963 márciusa és áprilisa között. A teljes szovjet siker a megbékítésben azonban elmaradt. Fidel Castro igyekezett Kubát mindinkább független, a saját útját járó politikai szereplőként láttatni, ami abban mutatkozott meg, hogy külpolitikáját elsősorban az el nem kötelezett országok mozgalma és a harmadik világ felé orientálta és ott, valamint a latin-amerikai gerilla mozgalmak támogatásával próbált vezető szerepre szert tenni.¹⁷

A magyar-kubai kapcsolatok 1962-ben erősödő tendenciát mutattak. Kuba jobb megismertetése érdekében a szigetország minden propagandisztikus lehetőséget megragadott, így a nemzetközi sajtót is erőteljesen felhasználta. A forradalom céljainak megértetése, és a szigetországról kialakítandó kép érdemi befolyásolása érdekében külföldi újságírókat invitáltak Kubába, majd 1959. június 16-án Havanna székhellyel megalapításra került a *Prensa Latina* hírügynökség, amely a világ számos országába küldött tudósítókat. A sajtóügynökség létrehozásában és irányításában Ernesto (Che) Guevara honfitársának, Jorge Ricardo Masetti újságíró-

15 MNL OL KÜM XIX-J-1-j Kuba TÜK iratok, 1945-1964, 6. d., 001253/1. sz. irat. Havanna, 1963. január 29. Beck János havannai magyar nagykövet jelentése Fidel Castro 1963. január 15-dikei beszédéről.

16 Nyikita Hruscsov levele Fidel Castróhoz, 1963. január 31. <https://nsarchive.gwu.edu/document/29507-document-3-kremlin-nikita-khrushchev-letter-fidel-castro-reviewing-missile-crisis> (Utolsó letöltés: 2024. július 14.)

17 A kérdésre lásd: Farkas 2021: 295–308; Farkas 2022: 81–89; Krajcsi 2024: 271–291.

nak lett meghatározó szerepe. A sajtó külföldi propagandaszeropének a megerősítését szolgálta az 1962 februárjában útjára indított, több nyelven megjelenő *Kuba* című kiadvány is. A lap beköszöntőjéből tudható, hogy a szerzők nem folyóiratként, hanem tájékoztatóként – tulajdonképpen egyfajta politikai pamfletként – határozták meg a műfaját.¹⁸ Utcai terjesztésére még 1962 végén engedélyt kért a budapesti kubai nagykövetség, azonban kérésüket a magyar fél óvatosságból elutasította.¹⁹ A lap havonta jelent meg magyar nyelven és nyújtott információt a szigetország földrajzáról, történelméről – elsősorban a kubai forradalom eseményeiről –, Kuba és az Amerikai Egyesült Államok viszonyáról a Fidel Castro hatalomra kerülése óta eltelt időszakban. Az egyes cikkek kifejezetten propagandisztikus célzattal íródtak, mindet áthatotta a Castro-rezsim politikai értelmezésének visszhangja. 1964 januárjában végül az MSZMP KB Külügyi Osztálya azt az előterjesztést tette a KB Titkársága felé, hogy járuljon hozzá a *Kuba* című folyóirat kereskedelmi forgalomban történő terjesztéséhez, mivel eddig egyetlen felróható tartalmú írás sem jelent meg benne, valamint több szocialista országban – köztük a Szovjetunióban és Csehszlovákiában – már régebb óta rendszeresen terjesztenek hasonló kubai kiadványokat. A magyarok a viszonyosság alapján képzeltek el az együttműködést, ezért cserébe Havannában a *Magyar Szemle* terjesztését tűzték ki célul és ennek érdekében 1964 januárjától tízezer (!) példányban jelentették meg a magyar folyóirat spanyol nyelvű változatát.²⁰

A magyar fél is tisztában volt a sajtó jelentőségével, ezért a Nemzetközi Újságíró Szervezet titkárságának javaslatát, hogy a Magyar Újságírók Országos Szövetsége (MÚOSZ) szervezzen Budapesten a harmadik világ újságírói számára továbbképzéseket az MSZMP Központi Bizottsága Agitációs és Propaganda Osztálya továbbította a Központi Bizottság felé. Az első hat hónapos tanfolyamot 1963. június elsején szándékoztak indítani. Az egyik tanfolyamon „15 latin-amerikai újságíró kapna szakmai-

18 Köszöntő. *Kuba*, 1962. február, I. évfolyam, 1. szám.

19 MNL OL M-KS 288. f. 7/185. ő. e. 1964. január 9. Az MSZMP KB Külügyi Osztályának előterjesztése az MSZMP KB Titkárságához. Budapest, 1964. január 2.

20 MNL OL M-KS 288. f. 7/185. ő. e. 1964. január 9. Az MSZMP KB Külügyi Osztályának előterjesztése az MSZMP KB Titkárságához. Budapest, 1964. január 2.

politikai képzést. Kb. 3-4 éven át kellene ilyen tanfolyamokat szervezni”.²¹ Az újságírók szocialista országban történő képzése hatékonyan járult hozzá, hogy a harmadik világ államaiban is a pártirányítás eszközévé alakítsák át a sajtót és megbízható kapcsolatrendszerre tegyenek szert az adott ország újságírói között. Bár konkrét adat nincs rá, de bizonyos, hogy a latin-amerikai származású hallgatók esetében a többség Kubából érkezett.²²

1962-ben Kuba számára az Építésügyi Minisztériumon belül működő ÉM Export Fővállalkozó Iroda komplett üvegyár szállításának előkészítését kezdte meg.²³ Ez év végén pedig magyar kereskedelmi küldöttség utazott Havannába az 1963. évi árucere-forgalmi megállapodás megkötésére.²⁴ 1962-ben a magyar-kubai kereskedelmi kapcsolatok értéke elérte a 20 millió dollárt. Kubában azonban nem az elképzeltek szerint alakult a gazdasági helyzet, az 1963. évi cukortermés teljes mértékben átírta a lehetőségeket. Az az évben megtermelt cukor mennyisége az 1961. évi 6 800 000 tonnáról 3 800 000 tonnára, vagyis csaknem a felére esett vissza és ezt az értéket annak fényében kell értelmezni, hogy a kubai export több mint háromnegyedét a cukor képviselte.²⁵ A nehézségek arra indították a kubaiakat, hogy átgondolják az ország gazdasági szerkezetét, esetleges átalakításának kérdését. Hosszú politikai vita nyílt meg a téma vonatkozásában 1963 közepén. Végül Ernesto (Che) Guevarát egyre inkább kiszorították a gazdaságpolitika alakításából, ezzel háttérbe szorult az erőltetett iparosítás kérdése is. Guevara gyengülésének jeleként értelmező, hogy 1964-ben elvesztette a cukoripar feletti ellenőrzést azzal, hogy önálló minisztériumot kapott a terület.²⁶

21 A tervek szerint az egyes tanfolyamok tematikáját a Nemzetközi Újságíró Szervezet és a Szovjet Újságíró Szövetség állította össze, az intézmény élére a MÜOSZ titkárát, Gábor Pált javasolta az Agitációs és Propaganda Osztály a Központi Bizottság számára. MNL OL M-KS 288. f. 5/287. ő. e. Az MSZMP KB Agitációs és Propaganda Osztályának javaslata Központi Bizottság számára. Budapest, 1962. november.

22 A harmadik világ vonatkozásában lásd: Borvendég 2015.

23 „Pápay Gyula: Komplet gyárat exportálunk a világ minden tájára.” *Népszabadság*, 1962. október 13. 3.

24 „Magyar-kubai kereskedelmi tárgyalások kezdődtek Havannában.” *Népszabadság*, 1962. november 21.

25 Gaido–Valera 2016: 319.

26 Castañeda 1997.

A monokultúrás gazdálkodástól nem sikerült Kubának megszabadulnia, továbbra is a cukortermelésre alapozódott a szigetország gazdasága. Ezt az ellenmondást a lakosság felé a „monokultúrával a monokultúra ellen” szlogenrel kívánta feloldani a Castro-kormányzat. A jelszó egyben azt is érzékelteti, hogy a cukoripart tekintették olyan láthatatlan fegyvernek, amely alkalmas arra, hogy az iparosítás anyagi alapjait megvesse Kubában. Az iparosítás elsősorban a cukoripar fejlesztését jelentette, amely remények szerint a többi iparágra is hatással lesz majd. A döntés értelmében a cukorexportra helyeződött minden hangsúly, melynek érdekében a szigetország fokozatosan növelni kívánta a cukortermelés mértékét, hogy 1970-re elérje az évi 10 millió tonnát. Az elképzelés sikerének biztosításáig azonban a Szovjetunió és a szovjet blokk országainak vállán nyugodott a kubai iparosítás terhének jelentős része. Ez pedig nem tűnt egyszerű vállalásnak annak fényében, hogy a Szovjetunióban és a kelet-európai térségben 1963-ban gabonahiány lépett fel, melynek megoldása érdekében a Szovjetunióknak 10 millió tonna búza felvásárlását kellett mielőbb foganatosítania, saját mezőgazdaságára koncentrálnia.²⁷

1963 második felében Kuba gazdasági helyzete oly mértékben romlott, hogy Fidel Castrónak meg kellett ismételnie félévvel korábbi moszkvai útját. A látogatás eredményeként hosszúlejáratú cukorszállítási egyezményt írt alá a két fél. Ennek értelmében 1965-ben 2,1 millió tonna nyerscukrot, 1966-ban 3 millió tonna, 1967-ben 4 millió tonna és az ezt követő három évben évenként 5-5 millió tonna nyerscukrot fog vásárolni a Szovjetunió Kubától.²⁸ A szerződés legfontosabb hatásának az tekinthető, hogy az 1965-1970 közötti időszakra kiszámítható módon biztosította Kuba számára a piacot 6 cent/libra, azaz a pillanatnyi piaci árnál magasabb árfolyamon. Castro 1964 januári ünnepi beszédében, a biztosra vehető támogatások tudatában fennhangon hangoztatta: „Mi nem kényszerülünk kereskedni az Egyesült Államokkal, mert korlátlan piacunk van legfontosabb termékeink számára a szocialista országokban.”²⁹ Kijelentését

27 Varga 2013: 48.

28 „A szovjet-kubai cukorszállítási egyezmény. A szerződés függetleníti Kubát a cukor árának világpiaci ingadozásaitól” (TASZSZ). *Népszabadság*, 1964. január 23. 2.

29 Discurso pronunciado por el Comandante Fidel Castro Ruz, Primer Secretario del PURSC y Primer Ministro del Gobierno Revolucionario, en la concentración conmemorativa del quinto aniversario de la Revolución, en la Plaza de la Revolución, el 2 de

alátámasztják a számadatok is. 1963-ban Kuba kereskedelmének 75,8 százalékát már a szocialista országokkal bonyolította és ezen a tételen belül a Szovjetunió 40 százalékkal vett részt.³⁰

Kereskedelmi viták

A cukorvásárlás egyáltalán nem bizonyult olyan sima kereskedelmi tranzakciónak Magyarország oldaláról, mint ahogy az a Kuba iránti kötelező szolidaritás jegyében elvárható lett volna egy szatellitország-tól. Az 1961–1964 közötti években a hitelszállításokkal együtt összesen 45,6 millió dollár értékben exportált Magyarország Kubába. A cserearányok kedvezően alakultak, mintegy 5 millió dollár árnyereséget tudott felmutatni hazánk a tőkés piaci árszintekhez arányítva. Ezen időszak alatt a magyar vásárlások 35,5 millió dollárt tettek ki, melynek 85%-át a reexportra vásárolt cukor képezte. A segítségnyújtás jegyében a bevett gyakorlat szerint a cukorért úgynevezett „szocialista árat” – vagyis a piaci árnál magasabb összeget – fizetett a szocialista országok többsége, azonban Magyarország nem volt hajlandó elfogadni ezt az árképzést. Indokként azt említette a kubai félnek, hogy belső fogyasztásra Magyarországnak nincs szüksége cukorra, ezért „reexport” keretében kívánja értékesíteni a megvásárolt tételeket. A magyar álláspontot, ha meglepődve is, de elfogadta a kubai fél, azonban 1964-ben megváltozott a helyzet, amikor 4 cent/libráról³¹ átmenetileg 10 cent/librára emelkedett cukorár miatt reexportra nem adott el cukrot a szigetország, hanem szabad devizában szándékozott kiegyenlíteni a fizetési kötelezettségét. 1964 második felében a hirtelen leesett cukorár hatására azonban Kuba nem tudta teljesíteni vállalását, a „túlméretezett tőkés kötelezettségek elvállalása miatt import stopot rendeltek el és felfüggesztették az esedékes fizetési kötelezettségek teljesítését”.³² 1964 november végén Marcelo Fernández

enero de 1964. <http://www.cuba.cu/gobierno/discursos/1964/esp/f020164e.html> (Utolsó letöltés: 2024. június 10.)

30 Pérez Villanueva 2013: 35.

31 Mértékegység, 453,59 gramm.

32 MNL OL M-KS 288. f. 5/368 ő. e. Jelentés a Politikai Bizottságnak az 1965. június 2–6. között folytatott magyar-kubai tárgyalásokról.

Font kubai külkereskedelmi miniszter tárgyalásokra érkezett Budapestre, az álláspontok azonban nem igazán közeledtek a megbeszélés alkalmával sem. Fernández azt kérte, hogy libránként 6,11centet, azaz a piaci ár (2,1–2,2 cent) mintegy háromszorosát fizesse Magyarország Kubának és a cukrot ne reexportra, hanem saját fogyasztásra vegye meg.³³ Fernández másik kérése az volt, hogy az esedékes 8 millió dolláros számlatartozást hosszúlejáratú, áruban történő hitellé alakítsa át Magyarország. A magyar tárgyaló fél csak középlejáratú hitelt ajánlott fel és a kért összeg feléig, 4,35 millió dollár értékben. Bíró József külkereskedelmi miniszter határozottan kiállt amellett a magyar vélemény mellett, hogy reexportra vásárol az ország és a mindenkori piaci ár felett 10% prémiumösszeget ajánlott Kubának. Mivel Budapesten nem történt megegyezés, 1965 februárjában Havannában folytatódottak a megbeszélések. Osvaldo Dorticós kubai elnök Havannában azt kérte, hogy a vita ellenére Magyarország vállalja a legfontosabb gyógyszer és alkatrészigények kielégítését ötmillió dollár értékben, de Magyarország csak kétmillió dollárig volt hajlandó elmenni a kérés teljesítésében.³⁴ A tárgyalások újabb fordulójára ismét Budapesten került sor, Raúl Castro budapesti látogatását követően. Kubai oldalról most a régi kommunista és kiváló gazdasági szakember, Carlos Rafael Rodríguez, tárcanélküli miniszter érkezett a tárgyalásokra, vele könnyebben megtalálták a közös nyelvet. Magyarország azt is megértette vele, hogy pillanatnyi gazdasági helyzete csak korlátozott segítségnyújtásra ad lehetőséget. Érdekes momentum, hogy a cukorár kérdésében a kubai fél az „imperialista” gyakorlatra hivatkozott a magyarok felé, azt állítva, hogy az USA, Anglia vagy akár Franciaország kedvezményes cukorárakat fizet az érdekkörükbe tartozó fejlődő országoknak.³⁵

Kuba az eltelt évek alatt 23,6 millió dollár fizetési kötelezettséget halmozott fel Magyarország felé, melyből 1965-ben 11 millió dollár megfizetése lett esedékes. Végül olyan megegyezés született, hogy magyar oldalról

„1,8 millió dollár kiegyenlítését 1966-ra halasztottuk. 4,35 millió dollárt hitellé alakítottunk át, oly módon, hogy az 1966-1970 években évi egyenlő

33 MNL OL M-KS 288. f. 5/368 ő. e.

34 MNL OL M-KS 288. f. 5/368 ő. e.

35 MNL OL M-KS 288. f. 5/368 ő. e.

részletekben kerül törlesztésre, vagy áruszállításokkal, ha ez nem volna lehetséges, szabad devizával. A még fennmaradó kb. 4,8 millió dollárt kubai cukor szállításával egyenlítik ki oly módon, hogy a jelenlegi 2,2 centes világpiaci ár helyett Magyarország 3,5 centet fizet Kubának s a cukrot reexportáljuk dollárért. A megállapodás lényege, hogy Kubának (csak egyszeri) mintegy 1,8 millió dollár segílyt nyújtunk, ugyanakkor 1965-ben hozzájutunk fennálló követelésünkéből 3 millió szabad dollárhoz.”³⁶

Magyarország a Kubának tett engedmények ellenére kedvezőnek ítélte a megállapodást, mivel a Minisztertanács Gazdasági Bizottsága azon határozatát, hogy a korábban elért 5 millió dollár nyereség erejéig el lehet menni az engedmények tekintetében, hazánk nem merítette ki.³⁷ A megegyezés ellenére a rossz százjíz mindkét félben ott maradt. Magyarország mellett Lengyelország, Csehszlovákia és Románia sem fogadta el a kubai feltételeket, a többi szocialista ország eleget tett kéréseiknek.³⁸

A párt szűkebb vezetőségében helyet foglaló Carlos Rafael Rodríguez Kádár Jánossal politikai tárgyalásokat is folytatott. Kitértek több kubai vonatkozású kérdésre. Legaktuálisabb problémát Ernesto (Che) Guevara iparügyi miniszter algériai beszéde jelentette, melyben ostorozta a szocialista országokat a fejlődő országokkal folytatott kereskedelempolitikájuk miatt.³⁹ A beszédől személy szerint Rodríguez, illetve a teljes kubai vezetés elhatárolódott, és ezt Ernesto (Che) Guevara tudomására is hozták. A témával kapcsolatban ennél több érdemi feljegyzés nem maradt fenn az MSZMP KB Politikai Bizottságához írt jelentésben. Nagy valószínűséggel azért lehetett ez így, mert néhány hónappal korábban már Raúl Castróval megbeszélés tárgyát képezte a kérdéskör.

Kuba iparosításához Magyarország egy komplett, a legkorszerűbb technológián alapuló üveggyár felépítésével kívánt hozzájárulni az 1960-as években. Az üveggyár épületterveit az IPARTERV mérnökei készítették el 1963-ban. A KOMPLEX Külkereskedelmi Vállalattal kötött eredeti szerződés szerint csak vázlattervek készítésére szerződött a magyar cég,

36 MNL OL M-KS 288. f. 5/368 ő. e.

37 MNL OL M-KS 288. f. 5/368 ő. e.

38 MNL OL M-KS 288. f. 5/368 ő. e.

39 Guevara 2005.

de a kubaiak külön kérésére soron kívül kidolgozták az épületterveket is.⁴⁰ A Marianaóban épülő gyár meglehetősen lassúsággal készült, a kubai szakmunkásokat is Magyarországon tanították be, a Tokodi Üveggyárban.⁴¹ A Magyar Hajó- és Darugyár is bekapcsolódott a nagyszabású projekt megvalósításába két kisebb méretű kazán építésével.⁴² Az említett évben a tudástranszfer szempontjából kiemelendő eseménynek tekinthető, hogy a két ország Tudományos Akadémiája közötti együttműködési egyezmény aláírására Havannába utazott Friss István akadémikus, az Akadémia Közgazdaságtudományi Intézetének igazgatója.⁴³

Úgy tűnik, hogy a szocialista országok irányába bekövetkezett elhidegülés 1965 táján kubai oldalról oldódni kezdett. Az 1965. évi magyar-kubai kereskedelmi tárgyalások azonban nem tettek jót a kapcsolatok alakulásának. Magyarországot meglehetősen zavarta, hogy az 1965 végére várható 6,2 millió dolláros magyar exporttal (ebből 3,5 millió hitelszállítás) szemben mindössze 1,3 millió körüli dollárt tesz ki az import, ugyanis nincsenek olyan kubai áruk, melyekkel ellentételezni lehetne az export összegét.⁴⁴ Érdemes összehasonlítani a három évvel korábbi mutatókkal az adatokat. 1962-ben a Kubába irányuló magyar export értéke 11,5 millió dollárt tett ki, ami csaknem kétszerese volt a három évvel későbbinek. Az az import 1962-ben 9,5 millió dollár volt és további bővülésre számítottak még ebben az évben.⁴⁵

A szolidaritás jegyében épített kubai üveggyár ugyancsak nehézségeket okozott a magyar-kubai kapcsolatok kedvező alakítása szempontjából. Az eredeti elképzelések szerint 1964-ben kellett volna átadni Latin-Amerika egyik legkorszerűbb üveggyárát, mely létesítményt kilenc kemence működésére terveztek. Az elképzelések megvalósulásából azonban semmi sem lett, 1968-ban Miguel Figuerola, a budapesti kubai ideiglenes ügyvivő

40 Orosz 1964.

41 „Tanulni jöttünk Magyarországra”. Kubai szakmunkások a Tokodi Üveggyárban. *Dolgozók Lapja. Az MSZMP Komárom megyei Bizottsága és a Megyei Tanács Lapja*. 1968. április 28. 3.

42 Nagy megrendelések a Magyar Hajó- és Darugyárban *Népszabadság*, 1964. február 1. 9.

43 *Népszabadság*, 1964. február 13. 10.

44 MNL OL KÜM XIX-J-1-j TÜK iratok, Kuba 1965, 74. d. 002104/1/1965. Melléklet: A magyar-kubai kapcsolatok jelenlegi helyzete és problémái. Budapest, 1965. november 23.

45 MNL OL KÜM XIX-J-1-j TÜK iratok, Kuba 1965, 74. d. 002104/1/1965.

még azt reklamálta a Külügyminisztérium főosztályvezetőjénél, Kepes Imrénél, hogy irányuljon figyelem az üvegkombinát problémájára, mivel nem történt előrehaladás a helyzet megoldásában,⁴⁶ ugyanakkor az év vége felé már a próbaüzem elindítását remélte a magyar fél.⁴⁷ Végül csak nagy megkésettiséggel, 1972-ben kezdődött meg a termelés a „Magyar–Kubai Barátság” üvegkombinátban, Marianaóban. A tervek szerint az új gyár évente mintegy kétezer tonna üveget kívánt feldolgozni, s izzószálakat, fénycsöveket, speciális rádiócsöveket, gyógyszeres üvegeket készített.⁴⁸

Raúl Castro látogatása

Az elemzett időszakon belül a legmagasabb szintű magyar-kubai politikai tárgyalásokra 1965-ben került sor, amikor Raúl Castro a Kubai Szocialista Forradalmi Egységpárt országos vezetésének tagja, miniszterelnök-helyettes, a fegyveres erők minisztere a Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottságának meghívására március 23–26. között először járt Magyarországon.⁴⁹ A kommunista és munkáspártok 1965-ös moszkvai találkozóján kapott meghívást néhány napos magyarországi látogatásra a kubai delegáció, amit az MSZMP KB értekezlete 1965. március 2-án hagyott jóvá.

Látogatása nem csak hazánknak szólt, a 1965-ös moszkvai találkozón történő részvételét követően Bulgáriába és Lengyelországba is elutazott, ebbe a sorba illeszkedett rövid, néhány napos budapesti tartózkodása is. A felesége, Vilma Espín a Kubai Nőszövetség elnöke, Carlos Olivares Sánchez a Kubai Köztársaság moszkvai, Fernando Flores, a Kubai Köztársaság varsói nagykövete, valamint Joaquín Méndez Cominches százados, hírszerzőtiszt társaságában érkező politikus nagy valószínűséggel hirtelen elhatározásból utazott Magyarországra és csak rövid ideig tartózkodott Budapesten. Saját bevallása szerint eredetileg Kuba nem is akart

46 MNL OL KÜM XIX-J-1-j, TÜK iratok, 1968, 59. d. Kuba, 00346/2/1968. Beszélgetés a kubai ideiglenes ügyvivővel. Budapest, 1968. március 4.

47 MNL OL KÜM XIX-J-1-j, TÜK iratok, 1968, 59. d. Kuba, 00346/7/1968. A KKM tájékoztatása a kubai-magyar gazdasági kapcsolatokról. Budapest, 1968. november 4.

48 *Esti Hírlap*, XV. évfolyam, 18. szám, 1972. január 22.

49 Raúl Castro látogatására lásd: Molnár 2023: 73–88.

részt venni a kommunista és munkáspártok moszkvai találkozásán, de végül mégis a részvétel mellett döntöttek. Úgy vélem, hogy a higgadságáról ismert Raúl Castro európai látogatására volt szükség ahhoz, hogy a kubai vezetés, és a Che Guevara által felborzolt kedélyeket a szocialista országokban valamelyest lecsillapítsa. A szocialista országok vezetőivel folytatott megbeszéléseket – a sablonos megfogalmazás szerint – Raúl Castro azért tartotta fontosnak, hogy még szorosabb legyen a pártok közötti kapcsolat. A burkolt megfogalmazás egyértelműen a kapcsolatok javításának célzatát rejtette magában. Részben az 1964 decemberében a latin-amerikai kommunista pártok havannai értekezletén elhangzottak, részben Fidel Castro 1965. január 2-án mondott beszéde és Ernesto Che Guevarának a szocialista államokkal kapcsolatos kritikája tette szükségessé és halaszthatatlanná Raúl Castro útjait Európában. A kommunista pártok havannai értekezletén a kubai vezetés szokásos módon a forradalom latin-amerikai exportjának elképzelését hangoztatta, ez a koncepció azonban nem talált visszhangra a Moszkva-barát, korábbi kommunista vezetők – Anibal Escalante, Carlos Rojas és Rafael Rodríguez – körében, akik kezdetektől nem támogatták a latin-amerikai forradalmi harcokra vonatkozó kijelentéseket. Kuba nem csak a példa erejével kívánt hatni, már 1962-ben legalább 1000–1500 főre volt tehető a Kubában megforduló latin-amerikai gerillák száma, akik kiképzésre érkeztek a szigetszágba. Később egy kubai tisztviselő úgy emlékezett vissza, hogy az ország középső részén (ahol sok kiképzőtábor működött) „a felszabadítás örülete” dühöngött.⁵⁰

Fidel Castro január 2-diki beszéde ugyancsak felkavarta a kedélyeket, amikor úgy fogalmazott, hogy „nincs szükségünk senkinek az agyára, aki helyettünk gondolkozik, senkire, aki minket irányítson”.⁵¹ Ez a mondat a korabeli politikai kontextusban minden hallgatója és olvasója számára egyértelmű szovjetellenességet sugallt. A március 13-án mondott beszédében Castro kinyilvánította a nyílt viták helytelenségét és arról is szólt, „nem kell figyelembe venni, hogy a csákány papírból van-e vagy vasból”.⁵²

50 Horváth 2022: 166.

51 MNL OL M-KS 288. f. 4/737. ő. e. 51–89. Feljegyzés Raúl Castro Ruz és Kádár János beszélgetéséről. 1965. március 24. Közli: Földes 2015: 137.

52 Földes 2015: 137.

Ez utóbbi megfogalmazás Lengyelországban erősebb visszhangra talált, Władysław Gomułka szerint könnyen félreérthető mondatról van szó.⁵³

Raúl Castrót Kádár János is fogadta, hogy átbeszéljék a legfontosabb nemzetközi kérdéseket és ekkor próbálták tisztázni a Kuba és Magyarország közötti esetleges félreértéseket, politikai ellentmondásokat. Raúl Castro testvére szavait igyekezett Kínára vonatkozó megjegyzéseknek beállítani és a kubai pártot eltávolítani a kínai nézetektől. Bár köztudott volt, hogy korábban a kubaiak, különösen Che Guevara, szimpatizáltak a kínaiakkal, de egyre inkább távolodtak tőlük Mao Ce-tung megalázó magatartása – és a Szovjetunióhoz fűződő erős gazdasági kötődés – miatt. Hruscsov bukása után Kuba közvetítő szerepet szándékozott betölteni Kína és a Szovjetunió között, amit Mao Ce-tung sértő módon utasított vissza.⁵⁴

Néhány héttel Raúl Castro budapesti látogatása előtt, éppen Ernesto Che Guevara szolgáltatta a szocialista országok felháborodásához a „nyersanyagot” az Algériában megrendezett Afroázsiai Konferencián 1965. február 24-én elhangzott beszédével.⁵⁵ Guevara kifejtette, hogy a gyarmati sorból felszabadult országok fejlesztését a szocialista országok költségének terhére kell végrehajtani, mivel a győzelem csak akkor lehet sikeres, ha „az imperialista gazdasági uralom megszűnik egy nép felett”.⁵⁶ A szocialista országok esetében testvéri attitűdöt kell gyakorolni minden olyan néppel kapcsolatban, amelyik imperialista elnyomástól szenved. Ez azt jelenti, hogy a továbbiakban nem beszélhetünk a kölcsönösen előnyös áron alapuló kereskedelemről, ha mégis ilyen jellegű kapcsolat marad fenn, akkor a szocialista országok valamilyen módon bűnrészesek lesznek az imperialista kizsákmányolásban, ezért a szocialista országok erkölcsi kötelessége, hogy felszámolják hallgatólagos cinkosságukat a kizsákmányoló Nyugattal.⁵⁷

A Raúl Castróval folytatott beszélgetés során Kubával kapcsolatban Kádár János két kérdésre tért ki hosszabban. Egyrészt az 1956-os forradalmat követően Magyarország megítélésére az ENSZ-ben. Kádár most is meglemlítette: meglepte őt, amikor a Fidel Castro vezette új kubai kormány

53 Földes 2015: 137.

54 MNL OL M-KS 288. f. 4/737. ó. e. 51–89.

55 Guevara 2005.

56 Guevara 2005.

57 Guevara 2005.

szintén Magyarország ellen szavazott.⁵⁸ A másik témát az Algériában felszólaló Che Guevara mondatai jelentették, melyek Kádár bevallása szerint határozott fejtörést okoztak neki és így gondolkodott a kérdéssel kapcsolatban:⁵⁹

„[...] ott egy bizonyos tekintetben egy síkra helyeztek [bennünket – H. E.] az imperialistákkal, s ez minket elkésérített. Biztosan a Szovjetuniót is és más szocialista országokat is, mert mi ugyan európaiak vagyunk, de semmi közünk nincs és soha nem is volt a rabló imperialistákhoz. [...] Mi a nép tőkéjével diszponálunk, s a parlamentben bárkinek eszébe juthat és megkérdezheti, hogyan? És ha nem jut eszébe, nekem akkor is meg kell mondanom, hogy mi a magyar nép tőkéjéből miért segítünk Guineában alumíniumgyárat építeni. S ezt még úgy is kell megmagyarázni, hogy utána azt mondják, rendben van és tudomásul vegyék.

Én ezzel csak azt akarom mondani, hogy minket egy szinten ne emlegessenek semmiféle összefüggésben semmiféle imperialista országgal, mert ez két különböző dolog.

[...] [A] beszédek különbözőek vannak. Én is elmegyek valahová, beszélek, lehet, hogy nem tudják, mit fogok mondani, csak utána olvassák, de van olyan beszéd, amit előre megvitatunk, s akkor én hozzá szoktam tenni, hogy ez a pártunk álláspontja, kormányunk álláspontja.”⁶⁰

Che Guevarával kapcsolatban Raúl Castro igazat adott Kádár Jánosnak, ő is úgy értelmezte, hogy az algériai beszédet nem lett volna szabad elmondani, a taktikai érzék hiányáról beszélt Che Guevara esetében, de a teljes pártvezetés elhatárolódására nem utalt, erről csak Carlos Rafael Rodríguez tett említést pár hónappal későbbi magyarországi tárgyalásai alkalmával.⁶¹ Castro megjegyzése arra enged következtetni, hogy nem a beszéd tartalmával, inkább annak időzítésével nem értett egyet, de ez további súrlódást nem okozott a beszélgetőpartnerek között.

Kádár János ugyanakkor hangsúlyozta, hogy amit a magyarok ismernek a kubai testvérpárt törekvéseiből azzal teljesen azonosulni tudnak. Fidel

58 *Feljegyzés Raúl Castro Ruz és Kádár János beszélgetéséről*, közli Földes 2015: 144–145.

59 Földes 2015: 149.

60 Földes 2015: 149–150.

61 Földes 2015: 161.

Castro januárban elmondott, szovjetellenességgel vádolható beszédét pedig annyival intézte el, hogy „[m]inden pártnak megvan a maga terminológiája, helyzete, szituációja, és ennek megfelelően fejezi ki magát”.⁶² Kubai oldalról a szovjet-kínai ellentétek problematikája tűnt a legfontosabb megbeszélnivalónak és valóban ez a kérdéskört állt a beszélgetés fókuszában. Raúl Castro jelezte, hogy a kérdésben tanúsított román magatartás és az 1964 tavaszán kiadott *Nyilatkozat a Román Munkáspárt álláspontjáról a nemzetközi kommunista és munkásmozgalom kérdéseiben* című dokumentum – amely elítélte a szocialista országok egymás belügyeibe történő beavatkozást – miatt Kuba Romániából visszahívta az összes ösztöndíjasát. Castro magyarázata szerint erre azért került sor, mert „[...] amíg a románok az egyik kezüket nyújtják a kínaiak felé, nagyon keményen támadják a Szovjetuniót, vélt ideológiai kérdésekben, ugyanakkor a testüket az imperialisták felé fordítják”.⁶³

A magyar-kubai kapcsolatok rövid javulását követően, különösen az 1966. évi Trikontinentális Konferencia – és az ott erőltetett gerilla mozgalmak kérdése – kapcsán a két ország viszonya tovább romlott. A meglévő ellentétek egyik bizonyítéka, hogy a szocialista országokban – így a Magyarországon – tanuló latin-amerikai fiatalok saját ifjúsági szervezetet hoztak létre.

A párthelyzet Kubában és hatása a kapcsolatokra

A kubai többpártrendszer Batista elmenekülését követően összeomlott, és fokozatosan az egypártrendszer kialakulásának adta át helyét. A Fidel Castro vezette új politikai hatalom bár egyre jobban radikalizálódott és sodródott a Szovjetunió irányába, a régi kubai kommunistákat (*Partido Socialista Popular*, PSP) – mivel nem vettek részt a Sierra Maestrában folytatott fegyveres ellenállásban – nem tekintette valódi partnernek, hanem csak a Fidel Castro vezette Július 26-a Mozgalomhoz (M-26-7) tartozó személyeket ítélte megfelelően elkötelezettnek, megbízhatónak és részesítette őket minden szervezet és intézmény vezetésében előnyben.

62 Földes 2015: 149.

63 Földes 2015: 139.

A politikai és gazdasági pozíciók megszerzése a Július 26-a Mozgalom számára volt biztosított, de a szovjet kapcsolatok miatt a Szovjetunióhoz hű kubai kommunistákat sem akarták Castroék kezdetben elriasztani. Sőt, az ellenállásban szerepet játszó *Directorio Revolucionario* (DR-13) ugyancsak helyet kapott a politikai térképen. A három párt 1961-ben Egyesült Forradalmi Szervezetek (*Organizaciones Revolucionarias Integradas*, ORI) megnevezés alatt egyesítette sorait. Az új pártformáció vezetősége tizenhárom Fidel Castrohoz hű tagból (*fidelistas*) és tíz régi kommunis-tából állt, köztük Aníbal Escalantéval, aki a szervezőtitkári feladatokat látta el.⁶⁴ 1962-ben a három párt (M-26-7, a PSP és a DR-13) megalakította a Kubai Szocialista Forradalom Egységpártját (*Partido Unido de la Revolución Socialista de Cuba*, PURSC). A PURSC hat fős titkársága (Fidel Castro, Raúl Castro, Che Guevara, Osvaldo Dorticós, Emilio Aragonés, Blas Roca) és a három állandó meghívott (Armando Hart, César Escalante, Carlos Rafael Rodríguez) alkották a párt operatív vezető testületét. A PURSC 1965. október 3-án vette fel a Kubai Kommunista Párt (*Partido Comunista de Cuba*) nevet, a KKP első kongresszusa azonban csak tíz évvel az alapítást követően ült össze, a Központi Bizottság viszont már az alakulóülés során felállt.

Az MSZMP KB 1968. február 8–10. között tartott, kibővített ülésének legfőbb témáját a kommunista és a munkáspártok budapesti konzultatív tanácskozásának előkészítése jelentette, de foglalkozott kubai vonatkozású kérdésekkel is.⁶⁵ Nem pártlevelezés, hanem sajtó útján tudatta Kuba, hogy nem küld résztvevőket a budapesti tanácskozásra. Ezen kívül külön témát képezett a megbeszélésen a kubai belső párthelyzet és az úgynevezett „mikrofrakciózás” kérdése.⁶⁶ Úgy tűnik, hogy a szovjetellenesség a régi, a Moszkvával közös ideológiai platformon lévő kommunistákkal szembeni leszámolásra is lehetőséget biztosított a kubai vezetés számára. A *Prensa Latina* hírügynökség és a Kubai Kommunista Párt központi lapja, a *Granma* is hírt adott arról, hogy a Kubai Kommunista Párt Központi Bizottságának legutóbbi ülésén Raúl Castro ismertette a Fegyveres Erők Állambiztonsági Bizottságának jelentését az Aníbal Escalante vezette

64 Anderle 2004: 125.

65 MNL OL M-KS 288 f. 4/90 ő. e.

66 A témára lásd még: Sente-Varga 2008.

ügynevezett „mikrofrakciós” csoport tevékenységéről. Raúl Castro elmondta, hogy a régi kommunisták milyen ellenállást képeztek a Kubai Kommunista Párton belül a szovjet elképzelések terjesztésével, hamis és rágalmozó adatoknak a Szovjetunióba és a szocialista országokba történő eljuttatásával. Másik vádpontként szerepelt, hogy a megvádolt kommunisták nem fogadták el a gerillaharcok abszolutizálását, mivel szerintük Latin-Amerikában még nem érték meg a feltételek a fegyveres harcokra. A forrásokból egyértelműen megmutatkozik, hogy a kubai kommunista párt vezetői kezdetektől nem támogatták a latin-amerikai forradalmi harcokra vonatkozó kijelentéseket, ezt a megállapítást Kína kubai nagykövete is megerősítette, aki haza küldött jelentésében a korábbi (a forradalom előtti) kubai kommunista vezetőket – Aníbal Escalantét, Carlos Rojast és Rafael Rodríguezt – nevezte meg szovjet-barátoknak.⁶⁷ A „mikrofrakciók” a további vádak szerint nem értettek egyet Fidel Castrónak a Szovjetunió és a szocialista országok Latin-Amerika politikáját kritizáló megjegyzéseivel sem. A kubai gazdaságirányítás gyakorlatát sem támogatták, a szakszervezeteknek nagyobb szerepet szántak. A „mikrofrakciók” helytelenítették, hogy a kubai pártnak tananyagként szerepeltetik Regis Debray *Forradalom a forradalomban?* című könyvét, amely nem ismeri el a párt és a munkásosztály élcsapatszerepét. Összesen negyvenhárom főt érintett az ügy, külön érdekesség, hogy José Matar, Kuba budapesti nagykövete is a vádlottak padjára került a mikrofrakcióperben. A vádlottak bírósági ítélete is ismert volt már az MSZMP KB értekezlete számára. Meglehetősen súlyos ítéletek születtek, a bíróság Escalantét 15 évnyi börtönbüntetésre, „nyolc társát 12, másik nyolc társát 10, hatot 8, ötöt 4, hatot 3 évi börtönbüntetésre ítélte, egy személyt pedig 2 éves házi őrizetbe helyezett. A többieket bizonyítékok hiányában felmentette.”⁶⁸ A Központi Bizottság számára teljesen egyértelmű volt, hogy mi történt a Kubai Kommunista Párton belül.

Nem várt módon, az MSZMP KB ülése után egy nappal, a *Népszabadság* vasárnapi száma „a világpolitikában történt” rovatában röviden vázolta a kubai párthelyzetet és tudósított az ítéletekről, azaz a sorok között olvasni tudó magyar újságolvasók is tisztába jöhettek a kubai kommunista

67 Friedman 2015: 88.

68 A kubai események *Népszabadság*, 1968. február 11. 7.

párton belüli leszámolással, a régi kommunisták kiszorításával a vezetésből.⁶⁹ Az új párthelyzet egyértelműen nehezítette a szovjet blokk országainak, így Magyarországnak is kapcsolattartását és együttműködését a Kubai Kommunista Párt vezetésével.

Konklúzió

Összességében elmondható, hogy Magyarország kapcsolata Kubával a nehézkes indulás ellenére 1962-ig kiegyensúlyozott és folyamatos fejlődést tükröző viszony volt. A kubai rakétaválság után 1965-ig, a többi szocialista országhoz hasonlóan, megromlott a kapcsolat, a kubaiak tudatosan nem fogadtak magyar politikusokat Havannában és észrevehető különbséget tettek az európai szocialista országokhoz, valamint a VDK⁷⁰-hoz, KNDK⁷¹-hoz és a DNFF⁷²-hez fűződő viszony között. A labilis politikai és a kubai oldalról meglehetősen elutasító kapcsolatok ellenére elvárta a szigetország vezetése, hogy a Szovjetunió és az európai szocialista országok továbbra is mélyen a zsebükbe nyúlva támogassák Kubát „az imperalizmussal szembeni harcában”. Ebben a szolidaritásban Magyarország csak mérsékelten, saját érdekeit és gazdasági erejét szem előtt tartva vett részt, lehetőség szerint akár saját hasznát keresve az egyes kereskedelmi tranzakciók során. Bár a magyar vezetés tisztában volt Kuba speciális helyzetével, mégis úgy tűnik, hogy részben próbálták szétválasztani az ideológiai kötelezettséget a gazdasági ráfizetéstől. A kereskedelmi egyezmények megkötésekor nehéz és ezáltal meglepő tárgyalópartnernek bizonyult hazánk, amikor ellenállást tanúsított a cukorár megállapítása során, és mindenképpen haszonnal, vagy legalábbis nem ráfizetéssel kívánt kikerülni a kereskedelmi ügyletekből. A magyar érdekek szem előtt tartása azonban nem tett jót a magyar-kubai kapcsolatok fejlesztési lehetőségeinek, igaz, Magyarországot nem érintette mélyen ezek hiánya.

Az 1964. évi súlyos gazdasági nehézségek miatt átmeneti enyhülés következett a kapcsolatokban, ennek a periódusnak az eredménye Raúl

69 A kubai események *Népszabadság*, 1968. február 11. 7.

70 Vietnami Demokratikus Köztársaság.

71 Koreai Népi Demokratikus Köztársaság.

72 Dél-vietnami Nemzeti Felszabadítási Front.

Castro budapesti látogatása is. Az 1966-ban Havannában megrendezett Trikontinentális Konferencia és azt ott elhangzott Castro-beszéd,⁷³ illetve a rendezvény alatti kubai magatartás ugyanakkor csak még jobban eltávolította egymástól a szocialista országok és Kuba kommunista pártjait és vezetését, a kubai külpolitika sajátos irányvonala innentől még inkább felerősödött. A kubaiak észrevehetően kerülték, hogy a „baráti országok pártjaival eszmecserére kerülhessen sor”.⁷⁴ Sőt, olyan információk érkeztek Havannából, hogy a helyi hírszerzéssel figyeltetik a szocialista országok követségeinek alkalmazottjait. Az eljárás indokaként az szerepelt, hogy a szovjet blokk sajtóattaséinak 90 százaléka közvetve vagy közvetlenül együttműködik a CIA-val. Konkrét megfigyelésre a lengyel nagykövetség esetében tudunk, ahol Yordanov szerint inkább a nagykövetség elszigetelése és kapcsolatainak ellenőrzés alatt tartása tűnik a legfőbb célnak.⁷⁵

Külön rontott a helyzeten a „mikrofrakcióper”, az ügyről hozott határozatban mindenekelőtt a Szovjetunió, az NDK és Csehszlovákia, mint a kubai belügyekbe leginkább beavatkozni kívánó országok, neve került előtérbe.⁷⁶ Soós Lőrinc havannai magyar nagykövet szerint ebbe a maguk választotta elszigetelésbe pedig egyre jobban belebonyolódtak a kubaiak.⁷⁷ A Szovjetunió és az európai szocialista országok nevét szinte alig szerepeltették a helyi sajtóban, talán egyetlen kivételként az NDK említhető, mivel ők rendkívüli erőfeszítéseket tettek a publicitás elnyerése érdekében.⁷⁸ Soós megítélése szerint Magyarország irányába ugyanolyan őszintétlen volt a kubai magatartás, mint a Szovjetunió felé, és tudomásul kellett venni, hogy a kubaiak egyszerűen nem akarták szélesíteni politikai kapcsolataikat az említett országokkal.

A fordulat a kapcsolatok jellegében 1968-ban, a csehszlovákiai események után következett be. Fidel Castro az 1968. augusztus 23-án elmondott

73 A beszéd elemzése: Farkas 2021: 295–308.; Farkas 2022: 81–89.

74 MNL OL KüM XIX-J-1-j, TÜK iratok, 1968, Kuba, 59. d. 001428/3/1968. Kuba, országismertető. Budapest, 1968. december 13.

75 Yordanov 2023: 35.

76 MNL OL KüM XIX-J-1-j, TÜK iratok, 1968, Kuba, 59. d. 001428/3/1968. Kuba, országismertető. Budapest, 1968. december 13.

77 MNL OL KüM XIX-J-1-j, TÜK iratok, 1968, Kuba, 59. d. 001428/3/1968.

78 MNL OL KüM XIX-J-1-j, TÜK iratok, 1968, Kuba, 59. d. 001428/3/1968.

TV beszédében szembefordult korábbi véleményével és határozottan egyetértését fejezte ki a Szovjetunió és az öt szatellit állam csehszlovákiai bevonulását illetően. Ugyanakkor sajátosan feltett kérdéseivel – „Vajon a Varsói Szerződés csapatait Vietnamba is elküldik, ha az amerikai imperialisták fokozzák az ország elleni agressziójukat, és a vietnami nép ilyen segítséget kér? Küld-e a Varsói Szerződés csapatokat a Koreai Népi Demokratikus Köztársaságba, ha az amerikai imperialisták megtámadják ezt az országot? Küld-e a Varsói Szerződés csapatokat Kubába, ha az amerikai imperialisták megtámadják országunkat, vagy akár csak az amerikai imperialisták országunk elleni támadásának veszélye esetén, ha országunk ezt kéri?”⁷⁹ –, kritikai felvetéseivel Castro sikeresen igyekezett éreztetni a kubai politikai gondolkodás további önállóságát. Ezzel együtt sok nyugati – és nem csak nyugati – baloldali entellektüel számára, akik Kubát független és demokratikus szocialista kísérletként szerették volna látni, csalódást okozott Fidel Castro nyilatkozata a „prágai tavasz” vonatkozásában.

Források

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL)

ÁBTL II/3-H osztály iratai, O – 8 – 246, 32.

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL)

MNL OL KÜM XIX-J-1-jTÜK, Kuba (1945-1964) 1. doboz

MNL OL KÜM XIX-J-1-j Kuba TÜK iratok, 1945-1964, 6. d

MNL OL M-KS 288. f. 5/223. ő. e.

MNL OL KÜM XIX-J-1-j TÜK iratok, Kuba 1965, 74. d.

MNL OL KÜM XIX-J-1-j, TÜK iratok, Kuba 1968, 59. d.

MNL OL M-KS 288. f. 4/737. ő. e. Feljegyzés Raúl Castro Ruz és Kádár János beszélgetéséről. 1965. március 24.

MNL OL M-KS 288 f. 4/90 ő. e. Az MSZMP KB 1968. február 8-10 között tartott, kibővített ülésének jegyzőkönyve.

79 Fidel Castrónak a kubai TV-ben mondott beszéde 1968. augusztus 23-án hangzott el, ebből részlet: <http://www.fidelcastro.cu/de/node/2286> (Utolsó letöltés: 2024. 08. 26.)

Dolgozók Lapja 1968.

Esti Hírlap 1972.

Kuba 1962.

Népszabadság 1960, 1962, 1964, 1968.

Guevara, Ernesto (Che) 2005: *Che Guevara Presente: Una Antología Mínima*. Kiadás helye nélkül, 2005. <https://www.marxists.org/espanol/guevara/escritos/op/libros/presente/23.htm#n23> – utolsó letöltés: 2024. június 10.

Hivatkozott irodalom

Anderle Ádám 2004: *Kuba története*. [H. n.]

Borvendég Zsuzsanna 2015: *Újságírásnak álcázva. A Nemzetközi Újságíró Szervezet Magyarországon*. Budapest.

Castañeda, Jorge G 1997: *La vida en rojo: Una biografía del Che Guevara*. México.

Farkas Dániel 2021: Fidel Castro Trikontinentális konferencián mondott záróbeszédének jelentősége a korszak kubai külpolitikájára nézve. „Non est volentis”. In: Boros Gábor (szerk.) *A Benda Kálmán Szakkollégium legjobb hallgatói munkái (2017–2021)*. Budapest, 295–308.

Farkas Dániel 2022: A kubai külpolitika zsákutcája – Az OLAS (Organización Latinoamericana de Solidaridad) havannai ülése, 1967. *Scholia Iuvenum Humaniora* 2. 81–89.

Friedman, Jeremy 2015: *Shadow Cold War: The Sino-Soviet Competition for the Third World*. Chapel Hill. <https://doi.org/10.5149/northcarolina/9781469623764.001.0001>

Gaido, Daniel–Valera, Constanza 2016: Trotskismo y guevarismo en la revolución cubana, 1959–1967. *Revista Izquierdas*, 27. 293–341. <https://doi.org/10.4067/S0718-50492016000200012>

Horváth Emőke 2018: A magyar-kubai diplomáciai kapcsolatok létrejöttének sajátos fordulatai, 1959–1961. *Aetas*, (33.) 1. 50–68.

Horváth Emőke 2022: A második Havannai Nyilatkozat. *Öt Kontinens*. No 2018/2. 161–170.

Krajcsi Sándor Roland 2024: Ernesto Che Guevara braziliai látogatásának szerepe Jânio Quadros bukásában. *Öt kontinens* Új folyam 1. 271–291. <https://doi.org/10.61498/OK2024-1.12>

Kerekes György 1979: *A kubai forradalom (1959-1975)*. Budapest. (Kézirat.)

- Molnár Lilla 2023: Raúl Castro magyarországi látogatásai a sajtó tükrében. *Scholia Iuvenum Humaniora* (3.) 1. 73–88.
- Pérez Villanueva, Omar Everleny 2013: La estrategia económica cubana: medio siglo de socialismo. *Cahiers des Amériques latines*, 31–55. DOI: [10.4000/cal.1206](https://doi.org/10.4000/cal.1206)
- Szente-Varga 2008: Relaciones políticas entre Cuba y Checoslovaquia en los años sesenta. In: Chust, Manuel – Frasquet, Ivana (szerk.) *Actas XIV Congreso Internacional AHILA: Europa - América, paralelismos en la distancia*. Madrid, Asociación de Historiadores Latinoamericanistas Europeos AHILA, Universitat Jaume I, Fundación MAPFRE (2008) pp. 1-1. Paper: CD-ROM 2008.
- Varga Zsuzsanna 2013: Változások és folytonosságok a szocialista országok agrárpolitikájában, 1953–1964. *Múltunk*, 2013/3. 39–59.
- Yordanov, Radislav 2023: The Long Misunderstanding. Cuba's Economic Ties with the Soviet Bloc. *Journal of Cold War Studies*, (25) 4. 24–52, https://doi.org/10.1162/jcws_a_01169

„¡Cuba y Portugal unidos vencerán!”

Otelo Saraiva de Carvalho tábornok 1975-ös kubai látogatása¹

Krajcsi Sándor Roland

PhD-hallgató, ELTE BTK TDI Új- és Jelenkori Egyetemes Történelem
Doktori program; krajcsi17@outlook.com; ORCID: 0009-0000-2684-5085

Abstract

„¡Cuba y Portugal unidos vencerán!” General Otelo Saraiva de Carvalho’s Visit to Cuba in 1975

On 25 April 1975, the victory of the Carnation Revolution in Portugal brought down the 42-year far-right fascist dictatorship established by António de Oliveira Salazar. This marked the beginning of a transformation in the country’s domestic and foreign policy, including the re-establishment of relations with the socialist Republic of Cuba. One of the most important stages of this process was the 1975 visit to Cuba by General Otelo Saraiva de Carvalho, a leading member of the Armed Forces Movement, which temporarily controlled Portugal. The aim of this study is to examine this trip on the basis of relevant literature and primary sources in both Hungarian and foreign languages. It seeks to answer questions such as: Why was the Portuguese military officer invited by the Cubans? How did this visit influence Carvalho’s political thinking? What were the results of this trip? Finally, the study also considers how the two superpowers – the United States of America and the Soviet Union – reacted to the General’s visit to Cuba.

Keywords Cuba, Portugal, diplomacy, foreign policy, Otelo Saraiva de Carvalho, Fidel Castro

1 Jelen tanulmány az ELTE BTK Portugál Nyelvi és Irodalmi, valamint az Új- és Jelenkori Egyetemes Történeti Tanszékek, illetve a budapesti Portugál Nagykövetség és a Camões Intézet együttműködésében megrendezett, *25 de abril – A Szegefűs Forradalom ötven éve* című konferencián (2024. április 25.) elhangzott előadás kibővített és szerkesztett változata.

A portugál–kubai kapcsolatok rövid története 1974-ig

Portugália és Kuba között már a szigetország 1902-es függetlenné válása óta létezett kétoldalú reláció, ám ez ekkor még csak formális volt. Hivatalosan, 1919-ben létesült diplomáciai kapcsolat a két ország között.² A portugálok az első állandó külügyi képviselőjüket azonban csak 1956-ban akkreditálták a szigetországba, addig ugyanis Portugália washingtoni nagykövete látta el a havannai ügyvivői szerepkört. Ennek oka pedig abban keresendő, hogy Kuba nem bírt kiemelt szereppel Portugália számára.³ Mindezt pedig csak tovább erősíti az, hogy a hivatalos diplomáciai kapcsolatok felvétele és 1959 között csupán két jelentősebb külpolitikai egyezmény született a felek között: 1938. szeptember 8-án egy kereskedelmi szerződést írtak alá, míg 1951-ben egy légi egyezményt.⁴

Portugália és a karibi szigetország kapcsolatában azonban változás állt be a Fidel Castro által vezetett, Fulgencio Batista diktatúráját (1952–1959)⁵ megdöntő kubai forradalom 1959. január 1-i győzelmével. A Castro nevével fémjelzett új kormány ugyanis egy államszocialista berendezkedésű rezsimet kezdett kiépíteni a szigeten, míg ezzel szemben az António de Oliveira Salazar féle rendszer (1932–1968), az Estado Novo (Új Állam), antikommunista politikát folytatott. Emiatt a két ország közötti viszony romlásnak indult. Emellett a portugál–kubai kapcsolatoknak az sem tett jót, hogy Portugália 1959-ben menedékjogot adott a Kubából elmenekülő Fulgencio Batistának.⁶ A kétoldalú relációk negatív alakulását pedig még tovább súlyosbította az, hogy a '60-as évek közepétől Kuba beavatkozott a Portugália által 1961-ben elindított, a felszabadulásukért küzdő afrikai gyarmataival (Angola, Mozambik, Bissau-Guinea, São Tomé és Príncipe) szemben folytatott háborúba. A szigetország ugyanis 1965-től

2 República Portuguesa Foreign Affairs. *Diplomatic Portal*. <https://portaldiplomatico.mne.gov.pt/en/bilateral-relations/general-countries/cuba> ; Cuba y Portugal celebran 104 aniversario de relaciones diplomáticas. *Representaciones Diplomáticas de Cuba en el Exterior*. <https://misiones.cubaminrex.cu/es/articulo/cuba-y-portugal-celebran-104-aniversario-de-relaciones-diplomaticas> – utolsó letöltés: 2025. március 25.

3 Padilla 2024.

4 República Portuguesa Foreign Affairs. *Diplomatic Portal*. <https://portaldiplomatico.mne.gov.pt/en/bilateral-relations/general-countries/cuba> – utolsó letöltés: 2025. március 25.

5 Korábban, 1940 és 1944 között pedig az elnöki pozíciót töltötte be.

6 Ávila 2024: 3.

kezdődően az Agostinho Neto vezette Angolai Népi Felszabadítási Mozgalom (MPLA) csapatait fegyverezte fel és képezte ki (az egykori francia) Kongóban. Majd 1966-tól az Amílcar Cabral által irányított Bissau-Guinea és a Zöld-foki-szigetek Afrikai Függetlenségi Pártja (PAIGC) számára küldött katonai felszereléseket, kiképzőket, orvosokat, valamint a fronton harcoló önkéntes katonákat.⁷ Kuba ezen lépése pedig teljesen elfogadhatatlan volt Portugália számára, így az 1972-ben megszakította diplomáciai kapcsolatát a szigetországgal.⁸

1974, a fordulat éve

Portugália és Kuba kapcsolatában azonban újabb változást hozott az 1974-es esztendő. Ebben az évben ugyanis elérte csúcspontját az elégedetlenség a 42 éve fennálló diktatúrával, valamint a 13 éve zajló, kimerítő gyarmati háborúval szemben. A helyzetet még tovább élesítette az egyre romló gazdasági helyzet, illetve Salazar utódjának, Marcello Caetano miniszterelnöknek (1968–1974) a „megújulás a folytonosságban” elnevezésű reformpolitikájának a csődje. Így április 24-én éjjel Otelio Saraiva de Carvalho (ekkor még) őrnagy operatív vezetésével kezdetét vette, a még 1973-ban létrehozott, különböző világ- és politikai nézetű katonatisztek tömörítő, *Fegyveres Erők Mozgalmának* (MFA) vér nélküli, ún. „szegfűk forradalma”, vagy más néven „szegfűs forradalom”.⁹ A lázadók elfoglalták a stratégiai jelentőségű kormányépületeket, április 25-én pedig az utcákat tömegek lepték el, s a felkelés győzelmet aratott. Ezzel megdőlt a diktatúra Portugáliában. Az MFA felügyeletével pedig megalakult az I. ideiglenes kormány, majd 1974. május 15-én António de Spínola tábornokot kinevezték köztársasági elnöknek (1974. május 15.–1974. szeptember 30.).

Az új kormány hamarosan megkezdte az ország demokratikus átalakítását, ami nemcsak a belpolitikában, hanem a külpolitikában is változásokat eredményezett. A gyarmati háború következtében nemzetközileg elszigetelődött Portugália elkezdte feljavítani és kibővíteni diplomáciai

7 Gleijeses 2002: 187.

8 Ferreira Gomes–Costa Leite 2017: 6.

9 Az elnevezést a katonák által a fegyverek csövébe tűzött szegfűkről kapta.

együttműködéseit. Ennek eredményeként a portugál kormány kapcsolatot létesített a Szovjetunióval és Kínával, míg Jugoszláviával, valamint a kelet-közép-európai szocialista országokkal, illetve Kubával helyreállította kétoldalú relációit.¹⁰

Kuba és Portugália diplomáciai kapcsolata 1974 novemberében rendeződött.¹¹ Ezt követően új lendületet vett a két ország viszonya, ami a felek közötti kereskedelem kiszélesedését eredményezte. A kubaiak 1974-ben húszezer tonna,¹² míg 1975-ben már hatvanezer tonna cukrot értékesítettek a portugál piacon.¹³ Felmerülhet a kérdés, hogy Portugália miért éppen cukrot vásárolt Kubától? A válasz abban keresendő, hogy a gyarmati háború során a portugálok elvesztették két legfőbb cukorbevételi forrásukat, Angolát és Mozambikot.¹⁴ Ezért a cukorért cserébe Portugália pedig „textíliákat, gyógyszereket, elsősorban antibiotikumokat” adott el a szigetországnak.¹⁵ A kereskedelmi fellendülés ellenére a forgalom kiegyensúlyozatlan volt és inkább kubai pozitívumot mutatott – derül ki egy korabeli magyar külügyi jelentésből.¹⁶ A kereskedelemre vonatkozó hivatalos szerződést a felek azonban csak 1976-ban írták alá.¹⁷

A gazdasági kapcsolatok mellett erősödésnek indultak a szakmai és kulturális együttműködések is. Ennek egyik kiváló példája, hogy 1974 nyarán Portugáliában, a Portugál–Kubai Baráti Társaság közös szervezésében megemlékezést és művészeti rendezvényeket tartottak a kubai

10 Moita–Valença–Pereira 2019: 25. Itt érdemes megjegyezni, hogy már Marcello Caetano elnök alatt is voltak próbálkozások a Szovjetunió és a szocialista blokk, illetve a Kuba felé történő nyitásra, melynek kezdeményezője Rui Patrício külügyminiszter (1970–1974) volt. Erről, illetve az 1974. április 25-e után kezdődő keleti nyitásról (különös tekintettel Magyarországra vonatkozóan) bővebben: Szilágyi 2023: 4–29.

11 Ferreira Gomes–Costa Leite 2017: 7, 11.

12 Érdekeség, hogy mindez még a hivatalos diplomáciai kapcsolatok helyreállítása előtt köttetett meg, ugyanis az első cukorszállítmányok 1974. október 9–10-én érkeztek meg Portugáliába. Kubai cukor Portugáliának. *Népszabadság*, 1974. november 6. 10.

13 MNL OL XIX-J-1-j Kuba, 1976. 83. d. 00714. sz. irat. Tárgy: *Spanyol-Kubai, Portugál-Kubai kapcsolatok*. Havanna, 1976. január 15. 1.

14 Paczensky 1974: 236.

15 MNL OL XIX-J-1-j Kuba, 1976. 83. d. 00714. sz. irat. Tárgy: *Spanyol-Kubai, Portugál-Kubai kapcsolatok*. Havanna, 1976. január 15. 1.

16 MNL OL XIX-J-1-j Kuba, 1976. 83. d. 00714. sz. irat. Tárgy: *Spanyol-Kubai, Portugál-Kubai kapcsolatok*. Havanna, 1976. január 15. 1.

17 Kubai cukor Portugáliának. *Népszabadság*, 1974. november 6. 10.

Moncada laktanya ostromának¹⁸ 22. évfordulója alkalmából. Ennek részeként kubai könyveket és bélyegeket állítottak ki Lisszabonban, valamint szintén a fővárosban, a Teatro da Trindade Inatel színházban adott koncertet a *Grupo Moncada* nevű kubai zenei társulat. Portóban pedig Che Guevara kiállítást rendeztek a kubai nemzeti ünnep alkalmából. Az eseménysorozathoz kapcsolódóan augusztus 4-től egy kubai filmhét és plakátkiállítás vette kezdetét Lisszabonban.¹⁹ 1975-ben tovább folytatódott a két ország közötti együttműködések fejlesztése. Az év januárjában, Carlos Cruz de Oliveira portugál egészségügyi államtitkár által vezetett delegáció látogatott Kubába, februárban pedig egy portugál újságíró-, valamint egy sportküldöttség is elutazott Havannába.²⁰ Májusban kubai újságírók tettek körutazást Portugáliában, illetve szintén ebben a hónapban látogatott el az országba a Kubai Nemzeti Balett és tartott előadást Barreiróban 8000 fő előtt.²¹ Mindezek mellett katonai látogatásokra is sor került, s ezek közül volt az egyik Otelo Saraiva de Carvalho tábornok kubai útja.

Otelo Saraiva de Carvalho tábornok meghívása Kubába és az utazás előzményei

Carvalho tábornokot a kubai vezetés 1975 áprilisában invitálta meg a szigetországba, ám a hivatalos meghívás előtt, szintén az év tavaszán, Annie Silva Pais, a portugál titkosrendőrség (*Polícia Internacional e de Defesa do Estado* – PIDE) egykori, s egyben utolsó vezetőjének Fernando da Silva Paisnak a lánya látogatta meg Carvalhót. Annie Silva Pais 1962-ben Kubában telepedett le, miután elvált svájci diplomata férjétől, akivel

18 Kubában 1953. július 26-án Fidel Castro vezetésével egy maroknyi felkelő megpróbálta elfoglalni az ország déli részén, Santiago de Cubában található Moncada laktanyát, hogy így indítsanak el egy Batista-ellenes lázadást. Az akció azonban kudarcba fulladt és a résztvevők közül többeket kivégeztek, míg másokat (köztük Fidel Castrót is) börtönbe zártak. Később a kubai forradalom 1959-es győzelmét követően a laktanya sikertelen elfoglalásának a napját nemzeti ünnepé nyilvánították, amelyet a mai napig megünnepelnek a szigetországban.

19 *Revolução cubana comemorada em Portugal. Diário de Lisboa*, 1974. július 24. 5.

20 Padilla 2024.

21 Ávila 2024: 2, 9.

közösen érkeztek a szigetországba. A nő fordítóként kezdett el dolgozni, s így lett Fidel Castro tolmácsa, valamint a kubai kulturális-propaganda intézetének (*Instituto Cubano de Amistad con los Pueblos* – ICAP) is volt munkatársa. Pais rövidesen megismerte a forradalom többi vezéralakját és jó kapcsolatokat épített ki velük. Ennek nyomán beépült a legfelsőbb körökbe, majd ezt követően több fontos és bizalmas megbízatást kapott.²² Ilyen volt a Carvalho tábornokkal való találkozás is, amelynek során azt kellett kipuhatolnia, hogy a portugál katonatisztnek lenne-e kedve Kubába utazni. Pais a tábornokkal Portugáliában találkozott, a nő ugyanis 1974-ben, a „szegfűs forradalom” győzelmét követően, visszaköltözött szülőhazájába.²³ A beszélgetés során Pais bemutatta Kubát és vezetőit Carvalhónak, majd ezt követően konkrétan rákérdezett arra, hogy „Tábornok úr szeretne-e ellátogatni Kubába és személyesen találkozni Fidel Castróval?” Carvalho pedig igennel felelt, ugyanis elmondása szerint már a kezdetektől fogva nyomon követte a Castro-fivérek és Ernesto (Che) Guevara munkásságát, valamint általában véve a kubai forradalom eseményeit, alakulását.²⁴ A pozitív válasz nyomán, a tábornokot a kubai külügyminiszter, Raúl Roa García (1959–1976) hivatalosan is meghívta Havannába, és a július 26-i nemzeti ünnepségre.²⁵

Az MFA legfelsőbb forradalmi tanácsa kezdetben vonakodott attól, hogy engedélyezze Otelo Saraiva de Carvalhónak a kubai utazását, mondván, hogy jelenleg nem aktuális a látogatás. Ennek okaként a Portugáliában ekkor zajló eseményeket, az ún. 1975-ös „forró nyarat” (1975. június–augusztus) jelölték meg, amely során az egész országot érintő sztrájkokra, Lisszabonban Vasco Gonçalves miniszterelnök (1974. július 17.–1975. szeptember 19.) lemondását követelő felvonulásokra, Portugália északi részén pedig kommunista ellenes erőszakos megmozdulásokra került sor.²⁶ Ezért a katonatisztre otthon volt szükség.²⁷ Végül mégis

22 Padilla 2024.

23 Padilla 2024; „Hombre, que currículo!”: Otelo Saraiva de Carvalho recorda dias com Fidel Castro. *Visão* 2016. november 26.

24 „Hombre, que currículo!”: Otelo Saraiva de Carvalho recorda dias com Fidel Castro. *Visão* 2016. november 26.

25 Marinho 1995; Ávila 2024: 12.

26 Varela 2012: 418; A portugál kommunisták a reakciós erők további manőverezési lehetőségeire figyelmeztetnek. *Népszabadság*, 1973. július 22. 3.

27 Marinho 1995.

engedélyezték Carvalhónak az utazást, aki június 20-án nyilvánosan is bejelentette júliusi havannai látogatását.²⁸

A kubai meghívásnak több indoka is lehetett. A legkevésbé reális verzió szerint Havanna a Portugál Kommunista Párt (PCP) megbízásából invitálta meg Carvalhót, azért, hogy Castro megnyerje a tábornokot a PCP-nek. Véleményünk szerint Carvalho tábornok, PCP kérésére való meghívása Kubába egyfelől azért valószínűtlen, mert már 1974 novemberében arról számolt be egy magyar külügyi jelentés, hogy „Portugáliában egyre növekvő érdeklődés nyilvánul meg a kubai tapasztalatok tanulmányozása, politikai személyiségek kölcsönös látogatása iránt”.²⁹ Ezt pedig misem bizonyítja jobban annál, hogy 1975 januárjától kezdődően több portugál delegáció is a szigetországba látogatott. Másfelől, a kubai vezetés is minden bizonnyal kíváncsi volt Carvalho személyére, legalábbis ez derül ki az előbb hivatkozott magyar külügyi jelentésből. Ebben ugyanis Kuba külön kiemeli Carvalho tábornok nevét, mint a hatalmat gyakorló MFA azon ultrabaloldali csoportjának egyik tagját, akik „marxisták [...] és továbbra is a demokratikus folyamat fontosságának biztosítékát jelentik”.³⁰ Ezt a kíváncsiságot erősíti az is, hogy a már említett, május során Portugáliába látogató kubai újságírók is felkeresték Carvalhót, hogy interjút készítsenek vele. Mindezek mellett azt is jelentős fegyvertényként értékelhette Havanna, hogy Carvalho a Kontinentális Operatív Parancsnokság (*Comando Operacional do Continente* – COPCON) vezetőjeként,³¹ Francisco da Costa Gomes köztársasági elnökkel (1974–1976) és Vasco Gonçalves miniszterelnökkel alkották azt a trojkát, amely az ország tényleges irányításáért felelt. Vagyis Carvalho személyében egy portugál felső vezető képviselte a Kuba által preferált politikai irányvonalat. Ennek alapján pedig arra következtethetünk, hogy Havanna fontos tényezőként tekintett a tábornokra és a köréje gyülekező csoportra.

28 Ávila 2024: 13.

29 MNL OL XIX-J-1-j Kuba, 1974. 67. d. 005875/1974 sz. irat. Tárgy: *Kubai vélemény egyes nyugat-európai országokról*. Havanna, 1974. november 14. 4.

30 MNL OL XIX-J-1-j Kuba, 1974. 67. d. 005875/1974 sz. irat. Tárgy: *Kubai vélemény egyes nyugat-európai országokról*. Havanna, 1974. november 14. 3.

31 A COPCON-t még 1974 júliusában António Spínola köztársasági elnök hozta létre az áprilisi forradalom vívmányainak védelme céljából, vezetőjének Otelo Saraiva Carvalhót tették meg, és egyben tábornokká léptették elő.

Így minden bizonnyal a PCP valódi szerepe a látogatásban inkább csak az út megszervezésében való segédkezés lehetett. Tagjai pedig abban bíztak, hogy a Kubában látottak nyomán Carvalho tábornok ismét közeledni fog a párthoz – világít rá Rebeca Ávila tanulmányában.³² A PCP szerepét vizsgáló különböző írások³³ valószínűleg ezt a közreműködést értelmezték úgy, hogy a PCP kérésére hívta meg a kubai vezetés Carvalhót a szigetországba. Szintén félreértésre adhat okot Fidel Castro azon tanácsa, amit Carvalhónak adott a látogatás során, miszerint a tábornok fogadja meg a PCP tanácsait, illetve egyeztessen a pártfőtitkárral, Álvaro Cunhallal.³⁴ Castro ezen javaslatának háttérében meglátásunk szerint az állhatott, hogy a Portugáliában kialakult forradalmi helyzet következtében megjelenő új politikusok és politikai formációk közül egyedül Cunhalt és pártját ismerte.

Visszatérve Carvalho tábornok kubai meghívásának okaira, a lehetséges indokok között szerepelhetett a szigetország érdeklődése a formálódó új portugál politikai rendszer iránt, amely igen képlékeny volt a szóban forgó időszakban. Portugáliában ugyanis két nagy politikai tömb jött létre: a Spínola-féle konzervatív-polgári demokrácia hívei és a baloldali, szocialista opcióban gondolkodóké.³⁵ Utóbbi ráadásul még további csoportokra bomlott, hisz a Mário Soares vezette Portugál Szocialista Párt (PS) a nyugat-európai szociáldemokráciák (pl. NSZK és Svédország), míg ezzel szemben Vasco Gonçalves, és még inkább a PCP, a kelet-közép-európai (kommunista típusú) népi demokráciák mellett tette le voksát. Néhány kisebb, részben Carvalho köré összegyűlt, ultrabalos csoport pedig a kubai államszocialista modellt vélte követendő példának.³⁶ Noha mikor Carvalho tábornok meghívást kapott Havannából, akkor már nagyjából fél éve a Gonçalves miniszterelnöksége alatt álló baloldali kormány volt hatalmon, ezt megelőzően azonban 1974 őszén, majd később 1975 márciusában Spínola tábornok sikertelen jobboldali puccsot szervezett, s ezek közül a második előidézte a forradalom további balratolódását. Április 1-én megkezdődtek az államosítások, majd ezt követte az 1975-ös

32 Ávila 2024: 12, 13.

33 Marinho 1995; Rafael 2005; Padilla 2024.

34 Marinho 1995.

35 Saraiva 2010: 341.

36 Szilágyi 2015: 123; Manuel 2020: 7.

„forró nyár”, amely még inkább fokozta a kialakult politikai helyzetet, s egyben a baloldali kormány destabilizálódását eredményezte. Kuba pedig minden bizonnyal nyomon követte ezeket az eseményeket, hiszen a Portugáliával való kapcsolatok további alakulásának szempontjából Havannának egyáltalán nem volt mindegy, hogy milyen politikai erő kerül hatalomra az ibér országban.

A meghívás harmadik, s egyben legvalószínűbb oka az afrikai gyarmatok, azon belül is Angola kérdése volt. Az országban továbbra is parázs hangulat uralkodott annak ellenére, hogy 1975 elejére véget értek a küzdelmek, és az év január 15-én aláírt alvori egyezmény értelmében a november 11-i függetlenség kikiáltásáig a három felszabadító mozgalom (Angola Felszabadításának Nemzeti Frontja – FNLA, Nemzeti Egység Angola Teljes Felszabadításáért – UNITA és az MPLA) koalíciós kormányt hozott létre. Kuba azonban Neto január végi levele nyomán, amelyben az MPLA vezetője katonai és politikai támogatást kért a szigetországtól,³⁷ az egyezmény működésképtelenségére és egy lehetséges belpolitikai konfliktusra figyelmeztetett, s úgy vélte, hogy a szocialista országoknak fel kell készülniük az MPLA megsegítésére.³⁸ Havanna félelme pedig hamarosan be is igazolódott, miután 1975. március 25-én az FNLA felrúgta az alvori egyezménybe foglaltakat és önálló kormányt hozott létre, hogy saját kezébe vegye Angola irányítását.³⁹ Ennek eredményeként pedig súlyos összecsapásokra került sor az afrikai ország három felszabadító mozgalma között. Épp ezért volt fontos a szigetország számára, hogy Portugália miképpen kíván reagálni, illetve milyen megoldást fog találni az így kialakult angolai helyzetre.

Érdemes megjegyezni azt is, hogy Carvalho tábornok a gyarmati háborúk idején őrnagyként Angolában is teljesített szolgálatot, így minden bizonnyal rendelkezett olyan tapasztalatokkal és információkkal az afrikai országról, amik Havanna számára hasznosak lehettek. Az afrikai szál továbbá a portugáloknak is fontos volt, ugyanis úgy vélték, hogy Kuba segítségével egy jobb és szorosabb kapcsolat jöhet létre Portugália és az afrikai felszabadító mozgalmak között.⁴⁰

37 WCDA: *Letter from Neto to Cuban leadership, Dar-es-Salaam*. January 26, 1975.

38 Westad 2005: 227.

39 Marquez 1977: 3–4.

40 Ávila 2024: 5.

Carvalho tábornok Kubában

Otelo Saraiva de Carvalho tábornok július 21-én érkezett meg Kubába kilencnapos látogatására feleségével, gyermekeivel és kíséretével együtt. Utóbbi tagjai voltak Marques Júnior és Diamantino Gertrudes da Silva kapitányok, Ferreira de Carvalho főhadnagy a haditengerészettől, Fernandes őrnagy a légierőtől,⁴¹ Kuba lisszaboni nagykövete Francisco Astray Rodríguez és egy újságíró, João Paulo Diniz. Emellett a vendégeket minden-
hová elkíserte José Fernandes Fafe portugál nagykövet.⁴² Az alábbiakban a küldöttség kubai programját kívánjuk összefoglalni röviden.

A látogatás során a delegáció több általános diplomáciai protokoll programon is részt vett. Így többek között ellátogattak a José Martí úttörő-táborba, egy építő brigádhoz, valamint a havannai Forradalmi Múzeumba. Carvalho tábornok a múzeum megtekintését követően az intézmény vendégkönyvébe írta le a kubai forradalom iránti csodálatát és tiszteletét kifejező gondolatait. Ezt követően a küldöttség felkereste Antonio Maceo tábornok mauzóleumát,⁴³ ahol koszorút helyezett el.⁴⁴ Raúl Castro kíséretében a portugál vendégek különböző katonai alakulatokhoz is ellátogattak, mint például a Nyugati Repülődandárhoz, ahol megnézték a légierő hadgyakorlatát, illetve az 1961-es Playa Girón-i invázió során az ellenforradalmárok által használt repülőgépeket. Ezt követően a delegáció az Antonio Maceo Katonai Főiskolán tekintett meg egy, a tiszteletükre rendezett tiszttavatást, a kubai Forradalmi Fegyveres Erők (FAR) katonai oktatási központjában egy diplomaosztó ünnepségen vettek részt. Itt felszólalt Abelardo Colomé Ibarra kubai dandárparancsnok, aki a portugál vendégeket és forradalmukat dicsőítette. A látottak nyomán Carvalho megállapította, hogy a kubai tisztek kiképzése teljes körű és rendkívül hatékony.⁴⁵

41 Az őrnagy teljes nevét nem közölte le a *Diário de Lisboa*, illetve a kutatások során sem sikerült rátalálni.

42 Ávila 2024: 13; Otelo em Cuba. *Diário de Lisboa*, 1975. július 21. 2. Fafét 1975. év elején akkreditálták Kubába. Padilla 2024.

43 Antonio Maceo (1845–1896): kubai katonatiszt. Harcolt az 1868–1878-as tízéves háborúban, amely során a katonai ranglétrát végigjárva tábornokká nevezték ki. Később részt vett az 1895–1898-as kubai függetlenségi háborúban is, ahol hősi halált halt. A küzdelmek második évében, Punta Brava környékén egy spanyol hadoszlop rajtaütésének esett áldozatául.

44 Revolução com amor sangue e sacrificio. *Diário de Lisboa*, 1975. július 22. 2.

45 Em Havana, Otelo elogia cadetes cubanos. *Diário de Lisboa*, 1975. július 24. 20.

Carvalho tábornok látogatásának második komponensét a katonai tematikájú szakmai megbeszélések jelentették különböző magas rangú kubai tisztekkel, köztük a Nyugati Hadsereg vezetőjével, Arnaldo Ochoa dandárparancsnokkal. Ezen felül Carvalho személyes eszmecserét folytatott „Portugália és Kuba fegyverbarátságáról” a kubai hadsereg főparancsnokával Raúl Castróval.⁴⁶ Továbbá Fidel Castróval egy zártkörű tanácskozáson vett részt, amelyen jelen volt a kubai vezető öccse Raúl is.

Beszéd július 26-a alkalmából

Mielőtt rátérnénk részletesebben is a Carvalho–Castro megbeszélésre, érdemes kiemelni a portugál delegáció kubai látogatásának még egy fontos elemét. Ez a július 26-án Santiago de Cubában, a Moncada laktanya elleni ostrom évfordulója alkalmából megrendezett kubai nemzeti ünnep, amelyen a portugál vendégek is jelen voltak. Havanna ugyanis direkt úgy időzítette Carvalho tábornok meghívását, hogy az a rendezvénnyel egybeessen. Sőt, Carvalho mint díszvendég, elsőként mondott beszédet az ünnepség alkalmából összegyűlt, mintegy 500 000 ember előtt. Szónoklatában a portugál katonatiszt a Július 26-a Mozgalom⁴⁷ és a Fegyveres Erők Mozgalma közötti hasonlóságokat emelte ki, azt hangsúlyozva, hogy mindkét csoport egy élcsapat, amelyek a szabadságmozgalmak, valamint az elnyomott osztályok támogatói, és az igazságosságért küzdenek, végül pedig győzni fognak ebben a harcban.⁴⁸

Carvalho tábornokot követte Fidel Castro másfél órás beszéde. A kubai vezető először a portugál katonatisztet éltette, akit az 1974-es forradalom hőségének és az MFA egyik kimagasló vezetőjének nevezett. Castro kifejezte továbbá a kubai nép szolidaritását Portugáliával: „[...] a portugál forradalmi mozgalom minden körülmények között számíthat népünk legerősebb és legelszántabb támogatására.”⁴⁹ Majd, a tanulmány címében is olvasható,

46 Ma vitatja meg a portugál belpolitikai helyzetet az MFA közgyűlése. *Népszabadság*, 1975. július 23. 1.

47 Fidel Castro által vezetett, s a Batista-rezsimet megdöntő forradalmi mozgalom, amely nevét a Moncada laktanya elleni sikertelen ostrom dátumáról kapta.

48 Oteló ao povo cubano. *Diário de Lisboa*, 1975. július 28. 2.

49 LANIC: *22nd Anniversary-Assault on Moncada Barracks*. 1975. 07. 26.

¡Cuba y Portugal unidos vencerán! („Kuba és Portugália együtt győzni fog!”) felkiáltással zárta szónoklatát a kubai miniszterelnök, amit ezt követően a jelenlévő tömeg is skandálni kezdett. Mindezek mellett Fidel Castro beszédében arra hívta fel a portugál vendég figyelmét, hogy „kemény és nehéz küzdelmet kell vállalnia”,⁵⁰ ugyanis Portugália egy kis ország, amely gazdasági nehézségekkel és nyersanyaghiánnyal küzd az iparosodott Európában, valamint a reakciós erők támadásának is ki van téve. Azt is hozzátette viszont, hogy olyan ember vezetésével, mint Carvalho tábornok, aki nem fél és nem ismer akadályokat, ez a küzdelem sikeres lesz.⁵¹

Fidel Castro beszédében a portugál katonatiszt éltetése vélhetően igen fontos szerepet játszott. Véleményünk szerint ez túlmutat a vendég irányába tett egyszerű protokolláris tiszteletadáson. Hiszen a Carvalho és a Castro-fivérek közötti zártkörű megbeszélésre pont a július 26-i ünnepség után került sor, ennek középpontjában pedig az angolai konfliktus és az abban való lehetséges kubai szerepvállalás állt. Épp emiatt valószínűleg Castro a katonatiszt magasztalásával próbált meg jobb tárgyalási pozíciót teremteni magának. Ezen feltételezésünket erősíti az is, hogy a tábornok látogatása alatt Castro és öccse mindenféle ajándékokkal (egyebek mellett egy pisztollyal és egy AK-47-es típusú gépkarabéllyal) halmozták el Carvalhót, és államfői kitüntetésben is részesítették.⁵² Az is elképzelhető azonban, hogy Fidel Castro valódi szövetségest látott Carvalho személyében, akinek a vezetésével megvalósuló új portugál állam révén egy nyugat-európai szövetségest nyerhetett volna magának Kuba. Ez ugyanis mind a keményvaluta szerzésében, mind pedig az egyoldalú szovjet függőség lazításában igen nagy jelentőséggel bírt volna a szigetország számára.

Ebéd a Castro-fivérekkel

Otelo Saraiva de Carvalho tábornok kubai látogatásának utolsó napján együtt ebédelt a Castro testvérpárral a Havanna melletti Los Cañaverales nevű étteremben, majd az ebédet követően a felek félrevonultak egy zárt-

50 LANIC: *22nd Anniversary-Assault on Moncada Barracks*. 1975. 07. 26.

51 LANIC: *22nd Anniversary-Assault on Moncada Barracks*. 1975. 07. 26.

52 Marinho 1995; Padilla 2024.

körű megbeszélésre. A következőkben az itt elhangzottakat kívánjuk részletesebben is górcső alá venni.

A Castro-fivérek és a Carvalho közötti beszélgetés középpontjában, ahogyan azt már említettük, az angolai helyzet állt. Az afrikai országban az év márciusában kialakult polgárháborús helyzet nyomán Agostinho Neto, a januári megkeresést követően,⁵³ 1975 májusában ismét a kuba-
iakhoz fordult segítségért, amikor Kongó–Brazzaville-ben Flavio Bravo kubai parancsnokkal találkozott azért, hogy fegyverek szállításáról és más, az MPLA számára nyújtandó támogatások lehetőségéről tárgyaljon.⁵⁴ Az angolai vezető kérését továbbították Fidel Castrónak, aki viszont habozott a döntés meghozatalával. A kubai államférfi ugyanis nem volt teljes mértékig biztos abban, hogy november 11-ét követően a portugál katonák ki fognak vonulni Angolából. Épp ezért Castro, hogy meggyőződjön erről, úgy döntött meghívja Carvalho tábornokot Kubába.⁵⁵

Fidel Castro a beszélgetés során nem titkolta el szándékát Carvalho előtt, miszerint az MPLA-t megsegítő kubai katonák Angolába való küldésének lehetőségéről kíván egyeztetni a katonatiszttel. A kubai vezető arra is rákérdezett, hogy a portugálok milyen álláspontot képviselnek az angolai helyzettel kapcsolatban.⁵⁶ Mindezek mellett Castro egyben ígéretet tett arra, hogy a függetlenség kikiáltása után csakis abban az esetben küld katonákat Angolába, ha ott már nem fognak portugál erők állomásozni.⁵⁷ Erre Carvalho tábornok a következőt válaszolta: „[N]em hiszek abban, hogy a portugál csapatok a függetlenné válás után Angolában maradhatnak, tekintettel Portugália belső helyzetére.”⁵⁸ Konkrétumot azonban ő sem tudott mondani, ezért azt javasolta Castrónak, hogy kezdje meg

53 Kuba ennek a megkeresésnek végül nem tett eleget és nem küldött segítséget az MPLA-nak, noha volt rá tervezte Havannának, de csak az év második felére és 1976-ra vonatkozóan. Ez azonban nem okozott konfliktust Havanna és az MPLA között. A mozgalom ugyanis 1975 elején nem a szigetországra, hanem a Szovjetunióra tekintett fő támogatóként. Az idő előrehaladtával azonban a szovjet katonai segélynyújtás (kiképzőtisztek küldése Angolába) csekélynek bizonyult az MPLA tényleges szükségleteihez képest. Gleijeses 2002: 249, 255.

54 Márquez 1977:3.

55 Marinho 1995.

56 Ávila 2024: 15.

57 A szóban forgó évben több mint 20 000 portugál katona tartózkodott Angolában. Gleijeses 2002: 249.

58 Marinho 1995.

az egységek felkészítését, hozzátéve, hogyha lehet, akkor fekete katonák menjenek Angolába. Ezzel ugyanis rejtve maradhatott volna a kubai jelenlét az országban. A portugál vendég arról is biztosította Castrót, hogy hazatérte után megkérdezi Costa Gomest az Angolában tartózkodó portugál csapatok kivonásáról. Ennek megfelelően Carvalho július 31-én Lisszabonban személyesen kereste fel a portugál köztársasági elnököt, aki csak annyit mondott a tábornoknak, „hogy bízza rá az ügyet”. A válasz azonban sosem érkezett meg Kubába.⁵⁹ Ennek ellenére a kubaiak a csapatok küldése előtt, 1975 augusztusában, még egyszer egyeztettek a portugál féllel. Havanna meghívására augusztus 18-án egy újabb delegáció érkezett a szigetországba António Alva Rosa Coutinho admirális, Angola egykori portugáliai főbiztos-kormányzójának (1974–1975) vezetésével, akivel Fidel Castro megbeszélést folytatott a kubaiak Angolába való akadálytalan belépéséről. Ezt követően, az év szeptemberében pedig már meg is kapták a vízumokat az első kubaiak.⁶⁰

Carvalho a Castro testvérpárral folytatott megbeszélésen tett kijelentésekor („Havanna kezdje meg a felkészülést csapatainak Angolába küldésére”) még ő maga sem gondolt arra, hogy egy történelmi jelentőségű folyamat közvetett elindítója lesz Angolában. 1975. október 11-én ugyanis megérkezett Kubából az első kontingens az afrikai országba, hogy ott az MPLA mellett harcoljon. November 11-én, a függetlenség kikiáltásának napján már közel 3000 kubai katona állomásozott az országban.⁶¹ Kuba ezt követően egészen 1988-ig aktív résztvevője volt az 1975-ben kezdődő és (kisebb-nagyobb megszakításokkal) egészen 2002-ig elhúzódó angolai polgárháborúnak.

A látogatás külföldi visszhangja

A Szovjetunió kezdetben kiállt a portugál forradalom mellett. Egyfelől szolidaritását fejezte ki újságcikkek formájában, másfelől 1974 és 1975 között körülbelül 45 millió USA dollár értékű támogatást küldött a PCP

59 Marinho 1995; Padilla 2024.

60 Gleijeses 2002: 261.

61 Gleijeses 2002: 265; Marinho 1995.

politikai kampányához.⁶² 1975 nyarán azonban fordulat állt be Moszkva magatartásában és mérsékeltebben viszonyult a forradalomhoz. Beszűntette a PCP patronálását és azt is kijelentette, hogy a KGST nem fogja megsegíteni Portugáliát, úgy ahogyan azt Kubával tette.⁶³ A Szovjetunió álláspontján pedig Carvalho tábornok kubai látogatása sem változtatott semmit, sőt, a szovjet vezetés 1975 nyarán nem csak a saját támogatását vonta meg a PCP-től, hanem a portugáliai kommunistáknak szintén anyagi segítséget nyújtó Csehszlovákiát, és NDK-t is felszólította erre.⁶⁴ Mindezt pedig azzal indokolta, hogy tiszteletben kívánja tartani a hidegháború láthatatlan politikai térképét.⁶⁵ Vagyis Moszkvának nem volt célja az, hogy létrejöjjön egy „dél-európai Kuba”.⁶⁶ Ennek az oka abban keresendő, hogy a szóban forgó év nyarán a Szovjetunió az ún. helsinki folyamatok megindulásában, azaz Nyugat- és Kelet-Európa egymáshoz való közeledésében volt érdekelt. Mindez pedig 1975. július 30-án vette kezdetét, a Helsinkiben megrendezett Európai Biztonsági és Együttműködési Értekezlet (EBEE) tanácskozásával, ahol többek között az ellentétek békés megoldása mellett foglaltak álláspontot a résztvevők.

Portugália a forradalom után javítani tudta kapcsolatait és imázsát a nyugati világban, az USA-t mégis gyanakodással töltötte el a mediterrán ország belpolitikai helyzetének alakulása, főleg azt követően, hogy Vasco Gonçalves miniszterelnöki székbe kerülésével az ideiglenes kormányban több kommunista politikus is helyet kapott (pl. Álvaro Cunhal⁶⁷ mint tárca nélküli miniszter). A folyamatokat úgy értékelte Washington, hogy a hatalmat gyakorló portugál vezetőknek van egy külsős „titkos tanácsadója, aki arra tanítja őket [mármint a portugál vezetőket – K. S.], hogy miként lehet kommunista diktatúrát ráerőltetni a lakosságra”.⁶⁸

62 Story 1976: 425, 429; Szobi 2017: 680.

63 Szilágyi 2015: 124. Kuba 1972. július 12-én felvételt nyert a KGST-be és így a szigetország nyomott áron jutott hozzá tartós fogyasztási cikkekhez, emellett gyárak és feldolgozó üzemek építésében is jelentős segítséget kapott a többi tagországtól. Bővebben lásd: Anderle 2004: 146, 154, 197.

64 Szobi 2017: 678, 679; Wagner 2006: 87, 86.

65 Padilla 2024.

66 Szilágyi 2015: 124.

67 Álvaro Cunhal (1913–2005): portugál kommunista politikus, a kommunista párt (PCP) főtitkára volt 1961 és 1992 között.

68 CIA FOIA: *Portugal: The Cuban Connection*, 12 August 1975.

Ezt a gyanakvást pedig csak tovább mélyítette Carvalho tábornok kubai útja. Ennek nyomán ugyanis az Egyesült Államok úgy vélte, hogy az a bizonyos titkos tanácsadó nem más, mint Fidel Castro. Carvalho pedig azért ment Kubába, hogy ott instrukciókat kapjon a szigetország miniszterelnökétől. A *The Washington Post* pedig úgy értékelte, hogy Carvalho tábornok ezeket a tanácsokat a Castro-fivérekkel való zártkörű megbeszélésen kapta, ahol az újság szerint „a kubai diktátor hangsúlyozta, hogy a portugáloknak el kell kerülniük Allende hibáját,”⁶⁹ valamint, hogy „a sajtót el kell hallgattatni, az ellenzéket meg kell félemlíteni és a lakosságot meg kell regulálni”.⁷⁰ A cikk azonban az idézett kijelentések pontos forrását nem jelölte meg. A kutatás során sem akadtunk annak nyomára, hogy ezen a beszélgetésen a felek között konkrétan sor került volna hatalomtechnikai kérdések megvitatására.

Carvalho tábornoknak azonban mind a Havannába való elutazása előtt, mind pedig hazatérését követően a *Diário de Lisboa*-nak adott interjúiban voltak olyan kijelentései, melyek alapján nem ok nélkül feltételezte Washington azt, hogy a tábornok taktikai konzultációt is folytathatott Fidel Castróval. Például a szigetországba indulása előtt Carvalho a következőt mondta: „nagyon nyitott szemmel és füllel megyek, hogy a megszerzett tapasztalatokat később környezetünkön alkalmazhassuk, ösztönözhessem forradalmunkat.”⁷¹ Hazatérésekor a portugál katonatiszt arról számolt be, hogy „kellemes emlékekkel tért vissza Kubából” és abban bízik, hogy az ott látottakat, tapasztaltakat át tudják ültetni a portugál forradalomba.⁷²

A fent idézett két Carvalho-kijelentésből valóban az olvasható ki, hogy a tábornok érdeklődött a kubai „praktikák” iránt, bár ez véleményünk szerint sokkal inkább a társadalmi rendszer és az új gazdasági modell felépítésére vonatkozhatott, mintsem a Portugáliát irányító MFA politikai hatalmának a megtartására. Hiszen Carvalho kubai látogatása idején Portugáliában agrárreform, kollektivizálások, államosítások és a munkásréteg érdekeit előtérbe helyező szociális átalakítások voltak

69 CIA FOIA: *Portugal: The Cuban Connection*, 12 August 1975. Allende és kormánya egy jobboldali katonai puccs áldozata lett 1973-ban.

70 CIA FOIA: *Portugal: The Cuban Connection*, 12 August 1975.

71 Otelos em Cuba. *Diário de Lisboa*, 1975. július 21. 2.

72 Agora na agenda de Otelos. *Diário de Lisboa*, 1975. július 30. 1.

folyamatban.⁷³ Viszont itt kell megjegyezni azt, hogy Carvalho hazatérését követően olyan kemény és merész megnyilvánulásokat is tett a portugál forradalom eseményeinek további folytatásával kapcsolatban, ami csakugyan gyanússá tehetette a havannai találkozó célját az USA számára. Erre azonban a látogatás eredményeit vizsgáló részben kívánunk részletesebben kitérni.

A kubai tanácsadói szerepkört azonban az USA nem a szigetország magánakciójaként értékelte, hanem egy a háttérben meghúzódó moszkvai szálként, úgy gondolván, hogy „a szovjetek a kubaiakat használják fel a portugáliai események manipulálására”.⁷⁴ Ez utóbbi észak-amerikai elképzelés azonban fals volt, hisz ahogyan azt már a fentiekben a szovjetek álláspontjával kapcsolatban kifejtettük Moszkva éppen, hogy nem kívánt belefolylni a dél-európai ország politikai eseményeibe és ugyanerre utasította szövetségeseit, így minden bizonnyal Kubát is.

Az Egyesült Államok valódi félelmének háttérében sokkal inkább Portugália NATO tagsága állt, ezáltal ugyanis az ibériai ország hozzáfért NATO-kódokhoz és dokumentumokhoz, emellett Lisszabont folyamatosan tájékoztatták a szövetség stratégiájáról és taktikájáról. Washington úgy vélte, hogy a Kubába való portugál katonai látogatás(ok) célja az volt, hogy Castrónak a szóban forgó kódokról és dokumentumokról, valamint a szövetséggel kapcsolatos egyéb katonai titkokról információkat adjanak át. Az amerikai hírszerzés szerint Havanna kíváncsi volt „az USA haditengerészetének Karib-térségi műveleteire”,⁷⁵ egészen pontosan „a Kuba közelében évente megrendezett Operations Springboard-ra”.⁷⁶ Éppen ezért a NATO vezetése megváltoztatta a kódokat és „elvágták az érzékeny információkat Lisszabontól”.⁷⁷ Sőt mi több, arra kérték meg Portugáliát, hogy átmenetileg tartsa távol képviselőit a stratégiai fontosságú ülésektől.⁷⁸ Az Egyesült Államok gyanakvásának és aggodalmának megalapozottsága a kubai (és portugál) szándékokkal kapcsolatban eddig még nem nyert hitelt érdemlő bizonyítást.

73 Szilágyi 2015: 123.

74 CIA FOIA: *Portugal: The Cuban Connection*, 12 August 1975.

75 CIA FOIA: *Cuban Unit Pumps Lisbon on NATO*, 28 August 1975.

76 CIA FOIA: *Cuban Unit Pumps Lisbon on NATO*, 28 August 1975.

77 CIA FOIA: *Cuban Unit Pumps Lisbon on NATO*, 28 August 1975.

78 Harsányi 2006: 353.

A hazatérés és a látogatás eredményei

Otelo Saraiva de Carvalho tábornok 1975. július 30-án tért vissza Portugáliába. Lisszabonban óriási kíváncsisággal fogadták a katonatisztet, s az újságíróknak a reptér sajtótermében nyilatkozott a kubai tapasztalatairól, miszerint arra jött rá, hogy „érdemes magunkat feláldozni a szocializmusért”⁷⁹ valamint, „valóban megéri építeni szocializmust”.⁸⁰ Mindezek mellett a tábornok arról is beszámolt, hogy Kubában a forradalmi folyamat egy olyan társadalmat alakított ki „amely nagyon hasonló ahhoz, amit mi akarunk”.⁸¹ Hozzátette, hogy ha ezt a céljukat el szeretnék érni, fel kell számolni a portugál baloldal megosztottságát és össze kell fogni, ugyanis enélkül lehetetlen az új társadalom felépítése.⁸² A portugál katonatiszt azt is kijelentette a sajtótájékoztatón, hogy „az MFA és a fegyveres erők, készek nagyon keményen fellépni, és elnyomni azokat, akik szembe fordulnak a forradalommal”.⁸³ Ehhez hozzá tette azt is, hogy „egyre lehetetlenebbé válik a szocialista forradalom teljesen békés úton történő megvívása”.⁸⁴ Ez utóbbi kijelentés pedig igencsak egybecseng a kubai forradalmi gondolattal, azon belül is a guevarai elképzelésekkel, miszerint a forradalmat csak fegyveresen lehet győzelemre vinni. Ezek a kijelentések pedig elég okokat adtak arra, hogy a *Washington Post* újságírója úgy vélje, a Carvalho és a Castro-fivérek között lezajlott titkos tárgyalásokon a portugál tábornok hatalom- és forradalom-technikai tanácsokat kapott.

Carvalho a hangzatos reptéri sajtótájékoztatójában tett kijelentéseket követően, s a Kubában látottakon felbuzdulva, mintegy saját kezébe vette a forradalom balratolódásának további alakulását. A baloldal egységesítése érdekében több kisebb ultrabaloldali csoporttal összefogva 1975 augusztusában meghirdette a „néphatalom demokráciája” modellt. A program lényege az volt, hogy a szocializmus megvalósításához a vidéken már létrejött falusi, üzemi és kerületi tanácsoknak a néphatalom

79 Agora na agenda de Otelo. *Diário de Lisboa*, 1975. július 30. 1.

80 Agora na agenda de Otelo. *Diário de Lisboa*, 1975. július 30. 1.

81 Agora na agenda de Otelo. *Diário de Lisboa*, 1975. július 30. 1.

82 Agora na agenda de Otelo. *Diário de Lisboa*, 1975. július 30. 1.

83 Carvalho tábornok hazaérkezett Kubából. *Népszabadság*, 1975. július 31. 5.

84 A portugál forradalom védelmében az MFA kész keményen fellépni. *Magyar Nemzet*, 1975. július 31. 3.

valódi szerveivé kellett volna válniuk.⁸⁵ Vagyis az ország tényleges irányítását a nép kezébe kell adni a felülről szerveződő politikai pártokkal és kormányokkal szemben. Mindez azonban nem járt sikerrel, ugyanis 1975. szeptember 19-én a köztársasági elnök lemondatta Vasco Gonçalves miniszterelnököt és az MFA mérsékeltebb szárnyához tartozó José Baptista Pinheiro de Azevedo admirális vezetésével (1975–1976) megalakult a VI. ideiglenes kormány, amely megkezdte a visszatérést a nyugat-európai politikai mintákhoz.⁸⁶ Erre válaszul 1975. november 25-én Carvalho vezetésével egy szélsőbaloldali katonai puccs vette kezdetét, ami sikertelenül végződött, Carvalhót pedig lefokozták és bebörtönözték.⁸⁷ Végezetül érdemes kiemelni a november 25-i eseményekkel kapcsolatban Fidel Castro véleményét is, aki 1977-ben úgy nyilatkozott az eseményekről, hogy Carvalho tábornok cserben hagyta őt, és nagyot csalódott benne. A kubai vezető szerint Carvalho a puccskísérletével nem a baloldali egységet erősítette meg, hanem a Gonçalves-kormányt kihívó erők mellé csatlakozott.⁸⁸

Összegzés

Összességében tehát megállapítható, hogy Otelo Saraiva de Carvalho tábornok meghívása Havannába kubai érdekeket szolgált. A szigetország vezetésének a célja ezzel ugyanis az volt, hogy információkat szerezzen a tábornoktól az Angolában tartózkodó portugál katonák további sorsáról, valamint arról, hogy az afrikai országban kialakult polgárháborús helyzetbe való esetleges kubai beavatkozásra miképpen reagálna Portugália kormánya. Ezen felül Carvalho kubai útja történelmi jelentőséggel is bírt. Hisz azzal, hogy a Castro-fivérekkel folytatott titkos megbeszélésen javaslatot tett a kubai csapatok felkészítésére egy angolai misszióhoz, a portugál katonatiszt egy olyan esemény katalizátorává vált, amely a hidegháború során, a vietnámi háborút követően, az egyik legnagyobb katonai intervenciót eredményezte. A szigetország ugyanis 1975 és 1988 között több tízezer katonát, egészségügyi- és más szakembert, valamint

85 Szilágyi 2015: 124.

86 Harsányi 2006: 353.

87 Szilágyi 2015: 120; Story 1976: 429.

88 Padilla: 2024.

rengeteg felszerelést küldött Angolába annak érdekében, hogy megsegítse az MPLA-t az afrikai országban dúló polgárháborúban.

Források

Central Intelligence Agency Freedom of Information Act Electronic Reading Room (CIA FOIA)

Portugal: The Cuban Connection. 12 August 1975. <https://www.cia.gov/readingroom/docs/CIA-RDP77M00144R000300090053-5.pdf> – utolsó letöltés: 2024. február 10.

Cuban Unit Pumps Lisbon on NATO. 28 August 1975. <https://www.cia.gov/readingroom/docs/CIA-RDP88-01315R000300560030-8.pdf> – utolsó letöltés: 2024. április 20.

Latin American Network Information Center (LANIC)

22nd Anniversary-Assault on Moncada Barracks. 1975.07.26. <http://lanic.utexas.edu/project/castro/db/1987/19870726-1.html> – utolsó letöltés: 2025. március 30.

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL)

MNL OLXIX-J-1-j Kuba, 1974. 67. d. 005875/1974 sz. irat. Tárgy: *Kubai vélemény egyes nyugat-európai országokról*. Havanna, 1974. november 14.

MNL OL XIX-J-1-j Kuba, 1976. 83. d. 00714. sz. irat. Tárgy: *Spanyol-Kubai, Portugál-Kubai kapcsolatok*. Havanna, 1976. január 15.

Wilson Center Digital Archive, Washington (WCDA)

Letter from Neto to Cuban leadership, Dar-es-Salaam. January 26, 1975. <https://digitalarchive.wilsoncenter.org/document/88607/download> – utolsó letöltés: 2025. március 30.

República Portuguesa Foreign Affairs. *Diplomatic Portal*. <https://portaldiplomatico.mne.gov.pt/en/bilateral-relations/general-countries/cuba> – utolsó letöltés: 2024. február 17.

Cuba y Portugal celebran 104 aniversario de relaciones diplomáticas. *Representaciones Diplomáticas de Cuba en el Exterior*. <https://misiones.cubaminrex>.

cu/es/articulo/cuba-y-portugal-celebran-104-aniversario-de-relaciones-diplomaticas – utolsó letöltés: 2024. április 16.

Marquez, Gabriel Garcia 1977: *Operación Carlota (sobre Cuba y Angola)*. <https://dispensario22.wordpress.com/wp-content/uploads/2013/05/operacion-carlota-gesta-cubana-en-angola-g-garcc3ada-mc3a1rquez.pdf> – utolsó letöltés: 2025. március 25.

“Hombre, que currículo!”: Otelo Saraiva de Carvalho recorda dias com Fidel Castro. *Visão* 2016. november 26. <https://visao.pt/visaohistoria/2016-11-29-fraternalmente-fidel/> – utolsó letöltés: 2024. február 17.

Diário de Lisboa, 1975.

Magyar Nemzet, 1975.

Népszabadság, 1973, 1974, 1975.

Hivatkozott irodalom

Anderle Ádám 2004: *Kuba története*. Szeged.

Ávila, Rebeca 2024: Fazer a revolução entre cravos e charutos: Cuba na transição democrática em Portugal (1974-1975). *Lusotopie*, (23) 1-2. 1–32. <https://doi.org/10.4000/13e4v>

Ferreira Gomes, Nancy – Costa Leite, Isabel 2017: Portugal no período 1974-1978: A influência Cubana e a América Latina como nova orientação na política externa Portuguesa. *Revista Electrónica Iberoamericana*, (11) 2. 1–13. <https://dialnet.unirioja.es/servlet/articulo?codigo=6501033> – utolsó letöltés: 2024. április 21.

Gleijeses, Piero 2002: *Conflicting Missions: Havana, Washington, and Africa, 1959–1976*. Chapel Hill – London.

Harsányi Iván 2006: Portugália. In: Németh István (szerk.): *20. századi egyetemes történet. I. Európa*. Budapest, 347–356.

Manuel, Paul Christopher 2010: Portuguese Exceptionalism and the Return to Europe: the 25 April 1974 Coup and Democratization, 1974-2010. *Center for European Studies Working Paper Series*, 175. 1–22. https://ces.fas.harvard.edu/uploads/files/Working-Papers-Archives/CES_175.pdf – utolsó letöltés: 2024. április 21.

- Marinho, Luis 1995: Otelo S. De Carvalho. Otelo e Fidel Castro: A conversa secreta. *Visão*, 19 de Outubro. <https://sites.google.com/site/pequenashistorias/personalidades/otelo-s-de-carvalho> – utolsó letöltés: 2024. április 20.
- Moita, Luis – Valença, Luís – Pereira, Paula 2019: *Estudo da estrutura diplomática Portuguesa*. Universidade Autónoma de Lisboa. <https://doi.org/10.26619/978-989-8191-97-7> – utolsó letöltés: 2024. április 20.
- Paczensky, Gert V. 1974:és jöttek a fehérek. A gyarmatosítás fél évezrede. Budapest.
- Padilla, Fernando Camacho 2024: La trascendencia de la guerra colonial y el golpe de Estado del 25 de abril de 1974 en las relaciones entre Cuba y Portugal (1959-1975). *Relaciones Internacionales* (33) 67. <https://doi.org/10.24215/23142766e199>
- Rafael, Armando 2005: Otelo em Cuba a pedido do PCP. *Diário de Notícias*, július 31. <https://www.dn.pt/i/618100.html/> – utolsó letöltés: 2024. április 21.
- Saraiva, José Hermano 2010: *Portugália rövid története*. Budapest.
- Story, Jonathan 1976: Portugal's Revolution of Carnations: Patterns of Change and Continuity. *International Affairs (Royal Institute of International Affairs 1944-)*, (52) 3. 417–433.
- Szilágyi Ágnes Judit 2023: Portugál pillantások a vasfüggöny mögé 1974 előtt és után. *Múltunk – Politikátörténeti Folyóirat*, 2. 4–29.
- Szilágyi István 2015: *Portugália a huszadik században*. Budapest.
- Szobi, Pavel 2017: From Enemies to Allies? Portugal's Carnation Revolution and Czechoslovakia, 1968–1989. *Contemporary European History*, (4) 26. 669–690. <https://doi.org/10.1017/S0960777317000376>
- Varela, Raquel 2012: “One, two, three MFA”: the rise and fall of Portugal's Armed Forces Movement (MFA). *Revista Brasileira de História*, (32) 63. 407–430.
- Wagner, Tilo 2006: Portugal e a RDA durante a «Revolução dos Cravos». *Relações internacionais*, (11). 79–89.
- Westad, Odd Arne 2005: *The Global Cold War: Third World Interventions and the Making of Our Times*. New York.

Közelebbről: Dunaújvárosban dolgozó kubai munkások

Szente-Varga Mónika

Történész, Nemzeti Közszerológati Egyetem; Szente-Varga.Monika@uni-nke.hu; ORCID: 0000-0001-7403-6960

Abstract

From Up Close: Cuban Workers in Dunaújváros

This study examines the lives of Cuban workers in one Hungarian city, focusing on problematic aspects of integration that could not be openly discussed, or were even considered taboo in the 1980s: conflicts with other guest workers, alcoholism, language difficulties, growing isolation, and racism. The case study is Dunaújváros, the Hungarian socialist “model city”, where Cuban guest workers were employed for a decade between 1981 and 1990. Unlike in other Hungarian settlements, however, it was predominantly Cuban men who arrived and remained there. Their integration into the workplace and urban life is analysed through Hungarian sources, reflecting the Hungarian perspective. The main materials are the local press in Dunaújváros, particularly the daily newspaper the Dunaújvárosi Hírlap and the biweekly newspaper of the Dunai Vasmű [Duna Metalworks], Üst. These are supplemented by documents on bilateral Cuban–Hungarian relations and by a summary report of the Fejér County Police Headquarters on the behavior of Cuban citizens in the county (1981–1985), both preserved in the National Archives of the Hungary. Cuban sources, such as the reports sent by the Embassy of the Republic of Cuba in Budapest, would be indispensable for a complete picture, but are currently unavailable. Consequently, the study presents and analyses the Hungarian perspective alone.

Keywords guest workers, Cuba, Hungary, socialist migration, Dunaújváros

A kubai és a magyar kormány 1980. április 19-én kötötte meg azt a munkaügyi együttműködési egyezményt,¹ amelynek alapján a nyolcvanas években kubai vendégmunkások érkeztek Magyarországra. A részleteket kubai oldalról a *Cubatécnica*, magyar oldalról pedig a TESCO Nemzetközi Műszaki Tudományos Együttműködési Iroda dolgozták ki. Éves terveket készítettek, amelyekben szerepelt az, hogy pontosan hány kubai érkezik Magyarországra és melyik vállalatoknál fognak dolgozni.² A megállapodások alapján a kubaiak magyarországi foglalkoztatása négy évre szólt. Ebből fél évet szántak szakmai és nyelvi felkészítésre, a további három és fél évben pedig a tervek szerint szakmunkásként dolgoztak és szereztek tapasztalatot.

Vendégmunkások 18–27 év közötti olyan kubai fiatalok lehettek, akik elvégezték az általános iskolát, nem alapítottak még családot és megfeleltek a fizikai állapotfelmérő vizsgán. Nem volt követelmény a párttagság, a forradalmi szellemiség azonban igen. Több mint 50 százalékuk a párt ifjúsági szervezetének (*Unión de los Jóvenes Comunistas de Cuba*, UJC) tagja volt.³ Első csoportjuk 1981-ben érkezett Magyarországra.⁴ A kubai vendégmunkások Magyarországon elsősorban a textiliparban dolgoztak, főleg nők. Budapest mellett több vidéki városban is alkalmaztak kubai vendégmunkásokat, például Kaposvárott, Szegeden, Székesfehérvárott és Dunaújvárosban is.

A magyarországi vendégmunkás program számos hasonló jegyet mutatott nyugati vendégmunkás programokkal. A kubaiak a magyar munkaerőpiac legszűkebb szegmenseiben helyezkedtek el, olyan állásokat töltöttek be, amiket a helyiek az alacsony fizetés, kedvezőtlen munkakörülmények stb. miatt nem vállaltak.⁵ Továbbá, a vendégmunkások mozgása a hagyományos Dél-Észak útvonalat követte, egy gazdaságilag kevésbé fejlett országból vezetett egy fejlettebbbe. Azonban különbségek is akadtak: a magyar-kubai programnak a munka mellett része volt a képzés,

1 MNL OL XIX-J-1-k IV Kuba 1981, 56. doboz 84–61. Magyar-kubai munkaügyi együttműködés.

2 MNL OL XIX-J-1-k IV Kuba 1982, 59. doboz 84–605. Tájékoztató a kubai dolgozók magyarországi foglalkoztatásának 1 éves tapasztalatairól.

3 Pérez-López-Díaz-Briquets 1990: 282; Reynolds Wolfe 2018.

4 MNL OL XIX-J-1-k IV Kuba 1982, 59. doboz 84–605. Tájékoztató a kubai dolgozók magyarországi foglalkoztatásának 1 éves tapasztalatairól.

5 Apor 2017: 38.

továbbá speciális volt a vendégmunkások összetétele, hiszen ebben az esetben egy erősen feminin migrációról beszélhetünk.

Pontos számokat nehéz írni, annak ellenére, hogy a vizsgált időszakban számos vonatkozó dokumentum készülhetett. A kubai anyagok azonban jelenleg nem elérhetőek, a magyar oldalon pedig számos anyag szelektálásra, megsemmisítésre került. A fellelt levéltári dokumentumok, továbbá a magyar szakirodalom vonatkozó részadatai alapján,⁶ az 1980-as években Magyarországon dolgozó kubai vendégmunkásokat összesen nagyjából 4000 főre becsülném. A szám jövőendő kutatások és a kubai források függvényében még módosulhat.

1987-ben a kubai fél váratlanul felmondta a munkaerő egyezményt. Így 1988-tól már nem érkeztek új vendégmunkás csoportok Magyarországra. Csehszlovákiába és az NDK-ba viszont igen, mert ezekkel az országokkal a kubai kormány továbbra is fenntartotta az együttműködést. A magyar programmal kapcsolatos kubai döntés hátterében több ok állhatott. Például politikai nyomásgyakorlás, hiszen minden bizonnyal tisztában voltak azzal, hogy a magyar kormánynak gondot okoz az egyezmény egyoldalú és váratlan felmondása, mivel pótolni kellene a kieső munkaerőt. Különösen a textilipar volt kényes helyzetben, mivel 1985-re az országban dolgozó mintegy 2000 külföldi munkás – többségükben (1300 fő) kubaiak – biztosította a magyar fonaltermelés kb. 20%-át, és a szövettermelés 12%-át.⁷ Szerepet játszhatott az is, hogy a kubai fél nem volt maradéktalanul elégedett a vendégmunkások foglalkoztatásával és képzésével, mivel egy részük – már a magyar források tanúsága szerint is – szakmunkás helyett csak betanított munkásként dolgozott,⁸ illetve előtérbe kerülhettek vállalati szempontok, amelyek alapján a kubaiak olyan állásokat töltöttek be, ahova nem volt ember, kevésbé volt szempont az, hogy a trópusi szigetországban azt a tudást hogyan tudja adott

6 Böröcz 1992: 10; Meleg– Sárosi 2015: 240; Zalai 2010; Sándor 2023: 142–143.

7 Mándoki 1986: 59.

8 Lásd például: „a kubai fél előnytelennek minősítette azt a helyzetet, hogy a hozzánk szakmai továbbképzés címén érkezett munkaerő voltaképpen betanított munkásként foglalkoztatták vállalataink, ráadásul az átlagosnál kissé alacsonyabb bérért” (Visszarendelt kubai munkások, füstölő Ikaruszok. *Magyar Nemzet* 1990. április 5. 2.); „A szalagok végén szakállas kubai a vasdarabokon ücsörög, és cigarettázik. Válluk előre van ejtve. Látszik, egészen elcsigázottak. Kemény hely ez. A vendégmunkások a szakképesítést nem igénylő, nehéz fizikai munkát végzik: szalag-előkészítők, kötegelők, darukötözők. Hórukkemberek” (Guba 1988: 12).

fiatal kamatoztatni (pl. radiátorhegesztő). Beilleszkedési problémák is jelentkeztek, Magyarországon biztosan, de kérdés az is, hogy hazatérésük után mennyire tudtak a vendégmunkások visszaintegrálódni a kubai társadalomba. Anyagi és logisztikai kihívások is hátráltathatták a munkaerő áramlást. A felsorolt problémák egy része azonban nem egyedi Magyarország esetében és a többi szocialista országban is jelentkezett. Ahhoz, hogy többet tudjunk, érdemes a részleteket jobban megismerni.

Készültek már a Magyarországon dolgozó kubai vendégmunkásokról elemzések, bár nem sok. Ugyanakkor az alapvető sajátosságok, mint például a vendégmunkások összetétele, magyarországi munkahelyeik, már feltárásra kerültek, így ezekről a témákról kevés szó esik ebben a tanulmányban. A kutatások a 2000-es évek elején indultak és elsősorban – bár nem kizárólag – hispanistákhoz köthetők. 2020-tól kaptak nagyobb lendületet,⁹ amiben minden bizonnyal segített a hidegháborúval kapcsolatos nemzetközi kutatások kiszélesedése, amelyekbe nemcsak beleférnek a szocialista tömb és a harmadik világ kapcsolatai, a nem szuperhatalmak közötti kapcsolatok, a szatellitállamok viszonyrendszere stb., hanem annak szerves részét képezik.

Ez a tanulmány arra vállalkozik, hogy egy magyarországi városban vizsgálja a kubai munkások életét. Elsősorban az integráció olyan problémás területeire fókuszál, amelyekről nem illet a nyolcvanas években beszélni, vagy egyenesen tabutémának számított: konfliktusok más vendégmunkásokkal, alkoholizmus, nyelvi nehézségek, fokozódó izoláció, rasszizmus. A kiválasztott hely a magyar szocialista „mintaváros”, Dunaújváros, ahol 1981 és 1990 között, egy évtizeden keresztül dolgoztak kubai vendégmunkások. Eltérően azonban más magyar településektől, ide elsősorban kubai férfiak érkeztek. Munkahelyi és a város életébe történő integrációjukat magyar forrásokon keresztül, a magyar fél szemszögéből vizsgálom. Elsősorban a dunaújvárosi helyi sajtóra támaszkodtam, egyrészt a hivatalos napilapra, a *Dunaújvárosi Hírlapra*, az MSZMP Városi Bizottsága és a Városi Tanács lapjára, másrészt a Dunai Vasmű kéthetente megjelenő üzemi lapjára, az *Üstre*. Ezeket egészítettem ki a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában (MNL OL) fellelt, a kétoldalú kubai-magyar kapcsolatokra vonatkozó iratokkal, illetve a Fejér Megyei

9 Zalai 2010, 69–77; Tóth 2016, 108–115; Szenté-Varga 2020a, 2020b; Bortolová-Vondráková–Szenté-Varga 2021; Sándor 2023.

Rendőr-főkapitányság 1981–1985 közötti időszakot átfogó, összefoglaló jelentésével a kubai állampolgárok magatartásáról Fejér megyében. A teljes képhez elengedhetetlenek lennének a kubai források, például a Kubai Köztársaság budapesti nagykövetségének hazaküldött jelentései, azonban ezek jelenleg nem elérhetőek. Így a tanulmány szükségszerűen csak a magyar nézőpontot ismerteti és elemzi.

Kontextus

Dunaújváros tervezett város volt, építése 1950-ben kezdődött. 1951. november 7-én – az 1917-es Nagy Októberi Szocialista Forradalom évfordulóján – kapta a Sztálinváros nevet. Magyarország egyik emblemikus szocialista városa lett, Közép-Európa legnagyobb vasművével. Lakossága gyorsan növekedett és 1980 körül elérte csúcspontját mintegy 60 000 fővel.¹⁰ Ekkor a település már nem Sztálin nevét viselte. Elnevezését az 1960-as években, a Hruscsov-korszakban változtatták meg. Leninváros nem lehetett, mivel az országban már volt egy, a Tisza partján. Így végül a Dunaújváros nevet kapta. A korabeli útikönyv így mutatta be:

„Hazánk első szocialista városa. [...] A kapun át a modern ipar fellegvárának területére érünk, ahol hatalmas gyárépületek, szerelőcsarnokok sorakoznak, és éjjelente vörös fényben ködlik a gyárkémények erdeje fölött az ég. A hengermű, a kohók, az acélmű hatalmas ipari épületei, a korszerű automatizált gépek látványa sokáig megmarad a látogatók emlékezetében, éppúgy, mint a fejlődő, sokszínű, lüktető életű város.”¹¹

A várost gyakran mutatták meg külföldi látogatóknak, mint a sikeres szocialista iparosítás és fejlődés példáját. A dunaújvárosiak a gyakori látogatások, valamint a vasműben foglalkoztatott külföldiek miatt jobban hozzászórtak az idegenekhez, mint az átlag magyar állampolgár. Az első kubaiak érkezésekor – vagyis az 1980-as évek elején – már több mint 400

10 KSH. 1980–84.

11 Antos – Jakab 1982: 542, 544.

lengyel munkást foglalkoztatott a Vasmű, továbbá algériai, csehszlovák és jugoszláv szakemberek is tevékenykedtek a gyárban.¹²

A városvezetés és a Vasmű bizakodó volt a kubaiak képzésével és foglalkoztatásával kapcsolatban. Elvégre volt tapasztalatuk nem magyar munkásokkal, és szükségük is volt munkáskezekre. A helyiek nem vállalták el azokat az állásokat, ahova a kubaiakat szánták. A *Dunaújvárosi Hírlap*ban már a kubaiak érkezése előtt megjelentek velük kapcsolatos, pozitív hangvételű cikkek. A Vasmű mint *zászlóshajó vállalat* jelent meg, amely büszkén vesz részt a munkaügyi együttműködés nagy szocialista projektjében.¹³ 1981. június elején, az első kubai csoport megérkezése alkalmából a napilap cikket közölt, amelyben bemutatta a vendégmunkásokat, pontosabban “vendégeket”, mert a helyi sajtó szinte sosem használta a vendégmunkás kifejezést – talán a nyugati párhuzamok elkerülése végett. A városban *kubai munkások*, illetve *kubai vendégek* dolgoztak. Az első csoport érkezésekor készült cikk még fotót, csoportképet is tartalmazott, néhány kubait pedig nemcsak név szerint, de rövid életrajz keretében is bemutatott az újság az olvasóknak. A cikk idilli képpel zárult: “[A kubaiak] úgy érzik, egy hete körülöttük forog itt a világ. Szíves-örömeist kalauzolja mindannyiukat az utcán beszédükből szót sem értő idegének, boltban, uszodában fizetséget is alig, vagy egyáltalán nem fogadnak el tőlük. Barátokra számítottak itt, de így is meglepődtek. Otthon érzik magukat”.¹⁴

Számmisztika

A Dunai Vasműben 1981 és 1990 között, tíz éven keresztül dolgoztak kubaiak, összlétszámuk megközelítette a félezetet; a helyi sajtó számításai alapján összesen 476 kubai munkás dolgozott a vállalatnál.¹⁵ A városban élő kubaiak száma az évtized során folyamatosan változott. Az első ötven kubai munkás 1981 júniusában érkezett,¹⁶ majd 1982 novemberében

12 Külföldiek a szállókon. *Üst* 1981. március 27. 8.

13 Kubaiak a Vasműben. *Dunaújvárosi Hírlap* 1981. január 23. 8.

14 Négy évre jöttek. *Dunaújvárosi Hírlap* 1981. június 9. 2.

15 M. Kertész V. 1989: 1.

16 Ötven kubai. *Dunaújvárosi Hírlap* 1981. június 5. 8.

újabb ötven fős csoport vette fel a munkát a Vasműben.¹⁷ Csaknem egy évvel később, 1983 szeptemberében további száz kubai munkás kezdte meg négyéves képzési és foglalkoztatási időszakát a Dunai Vasműben.¹⁸ A helyi sajtó alapján 1985-ben a vállalat 200 kubai munkás érkezésére számított,¹⁹ az utolsó kubai csoport pedig valószínűleg 1986-ban csatlakozott a gyár kollektívájához.

Ugyanezen év augusztusában jelent meg a *Dunaújvárosi Hírlap*ban, hogy a vállalat nem számol a munkásállomány további növelésével.²⁰ Ellenkezőleg, a kubai és lengyel munkások létszámának csökkentése mellett tervezi a termelést. Az utolsó kubai munkások az eredeti tervek szerint 1989-ben és 1990-ben tértek volna haza négy éves tartózkodásuk befejeztével; ez százhusz (1989), illetve harmincöt munkást (1990) jelentett.²¹ Úgy tűnik azonban, hogy a hazatérők egy része tovább maradt – ami összefüggésben lehetett azzal, hogy a kubai félre fokozott terhet rótt a hazautazások megszervezése –, hiszen az évtized végén a *Dunaújvárosi Hírlap* még százhatvan kubai munkás jelenlétéről számolt be, akiknek a távozása – a cikk szerint – 1990-re volt várható.²²

A kubaiak helyzete: idilli állapotok?

Mind a *Dunaújvárosi Hírlap*, mind az *Üst* számos cikket közölt a kubaiak mindennapi életéről, többek között arról, hogy fellépőként részt vettek hivatalos és helyi ünnepeken (kubai zene és tánc), kommunista műszakot teljesítettek a gyárban, önkéntesként segítettek a város megszépítésében (faültetés, csónakház takarítása) és aktív résztvevői voltak sporteseményeknek (túrázás, kosárlabda). Saját rockzenekart is alakítottak

17 Kubaiak a vasműben. *Dunaújvárosi Hírlap* 1982. november 23. 8.

18 Száz kubai fiatal. *Dunaújvárosi Hírlap* 1983. szeptember 30. 8 A *Dunaújvárosi Hírlap*-étől némileg eltérő számokat publikált a Munkaügyi Szemle: 1981-ben 36 fő kubai vendégmunkás érkezett a Dunai Vasműbe, 1982-ben 51 és 1983-ban 96 fő (Széles 1984: 6).

19 Várják a kubaiakat. *Dunaújvárosi Hírlap* 1985. június 14. 2.

20 Távlatok és teendők. *Dunaújvárosi Hírlap* 1986. augusztus 29. 3.

21 V. Kertész M. 1989: 1.

22 A munkaerőhelyzet. *Dunaújvárosi Hírlap* 1989. szeptember 19. 2.

– a hangszerek a Dunai Vasmű ajándékai voltak –, és ezzel különböző magyarországi városokban léptek fel.²³ Visszatérő téma volt a cikkekben a magyar nyelvtanfolyam és a nyelvvizsga. Ez azt az érzetet kelthette az olvasóban, hogy nem lesznek kommunikációs problémák, a kubaiak hamarosan megtanulnak magyarul, és zökkenőmentesen beilleszkednek. Az idealizált ábrázolások egyik klasszikus példája az a cikk, amit a *Dunaújvárosi Hírlap* a városban frissen felavatott kubai klub kapcsán jelentetett meg.

„–Mi volt a legnehezebb magyar szó, amit tanultatok? – [kérdezte a riportter a kubaiakat –Sz.–V. M.] Rövid gondolkodás után Esteban hibátlan kiejtéssel válaszol:

–Elkáposztástalanítottátok. S vidám mosollyal köszön el:

–Viszontlátásra!”²⁴

Az „elkáposztástalanítottátok” nyelvtörőnek is megteszi. Megjegyezni és kiejteni még anyanyelviek számára is kihívás.

Összességében, a (helyi) sajtó nem írt – valószínűleg nem is írhatott – problémákról. Mégis, a sorok között olvasva, találhatunk néhány utalást. Például Wilfredo Despaigneról, egy havannai esztergályosról azt írják, hogy az egyetlen kubai volt, aki „több száz közül”, letette a magyar alapfokú állami nyelvvizsgát.²⁵ Despaigne vizsgálja kétségtelenül siker, azonban mi történt a többiekkel? Ők nem tanultak meg magyarul? Nemcsak a nyelv volt nehéz, a motiváció is alacsony volt, sőt idővel csökkent. A magyar nem világnyelv, a négy év dunaújvárosi munka után mire lehetett volna használni? Ráadásul a kubai munkások számának növekedésével, továbbá azzal, hogy általában gyárkörnyéki munkásszállókon laktak, távol a település lakóinak többségétől, a csoporton belüli szocializáció fokozódott, a helyi lakossággal való kapcsolat pedig csökkent. A kubaiak egyre inkább elszigetelődtek, de nem csak nyelvileg. Az érkezésüket övező kezdeti lelkesedés Dunaújvárosban hamar elpárolgott, egyre több kihívás, probléma, feszültség jelentkezett mind a lengyel és kubai

23 Kubai klub a Radarban. *Dunaújvárosi Hírlap* 1985. május 7. 5; Kubaiak klubja. *Dunaújvárosi Hírlap* 1985. március 15. 3.

24 Kubai klub a Radarban. *Dunaújvárosi Hírlap* 1985. május 7. 5.

25 Talán tolmács lesz. *Dunaújvárosi Hírlap* 1984. július 3. 5.

munkások, mind a kubaiak és a helyiek között. Ezeket azonban a hatóságok éveken át figyelmen kívül hagyták, hivatalosan úgy tettek, mintha nem is léteznének, vagy csak átmeneti problémák lennének, amelyek nem igényelnék beavatkozást.

Bajok az alkohollal

A Vasmű nem olyan munkásokat kapott, akiket remélt. A vállaltnak olyan alkalmazottakra volt szüksége, akik a munkaerőpiac legalsó szegmenseiben levő, alulfizetett, nehéz fizikai munkával járó állásokat betöltik. Nem volt a helyiekkel verseny, ők inkább más munkát kerestek.

„– Kemény srácok ezek! –Ez már Kuntli Béla hengerész véleménye. –Ezt a munkát magyar ember nem vállalja, aki mégis, az meg az első nap megszökik.

–Mennyit keresnek ezzel?

–Épp, hogy éhen nem halnak A fizetésük nagy részét hazautalják.”²⁶

„–Hallottam véleményt, hogy a kubaiak a magyaroktól veszik el a munkát!

–Butaság! Magyar ember ilyet nem vállal. Ez fix!”²⁷

Valószínűleg a kubaiak is egészen másképp képzeltek el magyarországi foglalkoztatásukat. A szóbeszéd szerint azok, akik korábban Angolában vagy Etiópiában harcoltak, egyfajta ajándékként, vagy legalábbis lehetőségként kapták a négy éves magyarországi foglalkoztatást, hiszen Magyarországon jobbak voltak az életkörülmények, mint Kubában és anyagilag is jobban jártak, spórolhattak pénzt. Sokan azonban nem dolgoztak korábban ipari üzemben, szokatlanok voltak számukra a követelmények. Fellazult a munkafegyelem, megnőtt az üzemi balesetek száma.²⁸ Kemény fizikai munka, kedvezőtlen munkakörülmények, növekvő elszigeteltség, elutasítás, mind-mind hozzájárultak a feszültségek növekedéséhez. A munkások egy része az alkoholhoz fordult. Arányuk a kutatás jelenlegi fázisában még

26 Guba 1988: 12.

27 Guba 1988: 13.

28 Elnézik a fegyelmezetlen munkavégzést. *Úst* 1987. február 26. 2; Több a baleset. *Úst* 1987. szeptember 12. 3.

nem megbecsülhető. Mindenesetre a Fejér Megyei Rendőr-főkapitányság 1985-ös jelentésében, amely a kubaiak által 1981 és 1985 között Dunaújvárosban elkövetett és a rendőrség által kivizsgált eseteket összegezte, gyakran szerepelt az ittaság.²⁹ Jelentős részük alkoholt árusító szórakozóhelyen vagy annak környékén történt. Íme néhány példa:

„A³⁰ [...] 1982. december 27-én ittas állapotban volt élettársa szülei lakásának ajtaját – mivel nem engedték be – beszakította, a lakásba erőszakkal behatolt és a nála levő késsel a lakásban lévőket fenyegette.”

„B és C [...] 1983. május 13-án 22:00 óra körüli időben a Dunaújvárosi Sörkertből való távozásuk után két-három ismeretlen társukkal az Ady Endre utca és a Vasmű utca kereszteződésében levő buszmegálló közelében minden ok nélkül megtámadták a hazafele tartó T. J. dunaújvárosi lakost, elgáncsolták, majd amikor a földre került, közösen ütlegették és rugdosták. T. J. a bántalmazás következtében 8 napon belül gyógyuló sérüléseket szenvedett.”

„D [...] 1984. március 9-ről 10-re virradó éjszaka a dunaújvárosi Ifi bárból szállása felé tartva a Dózsa György út és a Semmelweis utca kereszteződésében létesített autóbuszváró üvegét egy fakaróval kitörte. Majd a cselekmény abbahagyására őt felszólító egyik dunaújvárosi lakost ököllel arcul, majd a fakaróval fejbe ütötte. Nevezett az üveg kitördelésével 11203 Ft kárt, a sértettnek 8 napon belül gyógyuló sérülést okozott.”

„E, F és G 1985. március 17-én 22:10 óra körüli időben ittasan szállásuk felé tartva a Vasmű kapuja közelében, a férje által kerékpáron utasként szállított munkásnőt térdén rúgták, majd a kerékpárral megálló férjet megverték és megrugdosták, minek következtében arccsonttörést szenvedett.”

29 Összefoglaló jelentés a kubai állampolgárok magatartásáról Fejér megyében. Székesfehérvár, 1985. június 28. Készítette Dr. Aradi László rendőr alezredes, közbiztonsági helyettes. In: MNL OL XIX-J-1-j IV Kuba 1985, 93. doboz 84–30. Kubai állampolgárok magatartásával kapcsolatos BM jelentés.

30 A kubai neveket az ábécé betűivel helyettesítettem a tanulmányban. Továbbá a következő adatok (születési hely, idő, anyja neve, magyarországi lakcím) nem kerülnek közlésre.

Az alkoholt árusító szórakozóhelyek, mint a 108-as bisztró, az Ifi bár, a Dunaújívárosi Sörkert, az Öreg Halász vendéglő, az Arany Csillag Szálló és környékük a verekedések és garázdaság visszatérő helyszíneivé váltak.

Az Arany Csillag Szálló tulajdonosa rendhagyó módszerrel oldotta meg a problémákat. Annak érdekében, hogy megvédje a kubai munkások által időnként fizikailag is bántalmazott alkalmazottait, hogy elkerülje az anyagi kárt, a balhékat, és továbbra is szívesen látogassák a vendégek, kubai-magyar baráti estet szervezett, kubai ételekkel, zenével és tánccal.³¹ Meghívta a vendégmunkásokat és a dunaújívárosiakat is. A helyi lap szerint az est után nem volt több verekedés az Arany Csillagban.³² A helyi hatóságok kevésbé voltak kreatívak, a tiltást alkalmazták. Amikor a lengyel és kubai vendégmunkások összekülönböztek, „a kubaiakat a városközpontban levő modern szállóból kitették a Vasmű melletti lerobbant szállóba. Később valamennyi kubait kitiltották a város összes szórakozóhelyéről”.³³ Ezzel azonban a problémák nem oldódtak meg.

Bajok a lengyelekkel

Amikor a kubai munkások első csoportja megérkezett Dunaújívárosba, a vasműnek már voltak lengyel alkalmazottai. A lengyelek ismerték a helyi viszonyokat, és nyolcszor annyian voltak, mint a kubaiak. Az arányok azonban az évek során megváltoztak, és a kubaiak sem számítottak már frissen érkezettnek. A lengyelek száma folyamatosan csökkent, mivel a Dunai Vasmű rubelkészletei kimerültek, és a vállalat már nem tudta fizetni foglalkoztatásukat. Kubaiak ugyanakkor egyre nagyobb számban kerültek alkalmazásra a vállalatnál. „Eldurvultak a dolgok. Nyolcvanháromban kezdődtek a balhé. A lengyelekkel sehogy nem fértünk össze, ők Castrót kritizálták, mi a Szolidaritást. Egy helyre, a 108-as bisztróba jártunk inni. Gyakori volt a verekedés.”³⁴

Verekedés volt 1984 márciusában is, és a helyzet odáig fajult, hogy az egyik kubai munkást a lengyelek késsel megszurkálták. A bejelentés

31 Kubai-magyar barátsági és vacsoraest. *Dunaújívárosi Hírlap* 1983. november 11. 8.

32 Mit jelent: más országban élni. *Dunaújívárosi Hírlap* 1983. december 30. 3.

33 Guba 1988: 13.

34 Guba 1988: 13.

nyomán a Dunaújvárosi Rendőrkapitányság járőrökcsit küldött a helyszínre. Ekkorra a Dunai Vasmű 3. számú munkásszállója előtt 50-60 kubai állampolgár gyülekezett, akik elégtételt akartak venni a szállóban tartózkodó lengyeleken. A kiérkező akciócsoport (tagjai: vezető ügyeletes, alosztály vezető, három nyomozó és tíz közbiztonsági beosztott, azaz összesen tizenöt fő) végül elérte, hogy a kubaiak azt a lengyel munkást, akit a késelésért felelősnek tartottak – oldalbordatöréssel – kiadják, és hogy súlyosabb bűncselekményre ne kerüljön sor.³⁵

Az idill vége: a beilleszkedés kudarca

Ha valaki csak az 1989-90-es híreket olvassa, teljesen más képet kap a kubai munkásokról, mint ha csak az 1981–1982-ben megjelent írásokat lapozgatná. 1989-ben már tudni lehetett, hogy a kubai munkások visszatérnek a szigetországba, és hogy nem érkeznek új csoportok az országba. Dunaújvárosi jelenlétük egy évtizedes időszakát keserűen, szarkasztikusan jellemzik, egyfajta zsákutcaként mutatják be a rendszerváltás környékén íródott cikkek.

„1981 nyarán érkezett az első csoport. Volt, aki rajongott értük, egzotikumot, különlegességet várt, volt, aki nem rejtette véka alá, rasszista, gyűlölködő érzéseit. 1981. júniusában 54 kubai fiatal érkezett a városunkba. Dolgozni jöttek, tanulni, néhány évig itt élni, távol, nagyon távol az otthonuktól. Hogy mit jelent a távolság, a több ezer kilométer, megspékelve az égövi eltéréssel, azt csak ideérkeztük után tapasztaltuk meg igazán, ők is, mi is. Nemcsak a bőrük színe más, egyáltalán mások, nagyon mások. Európai mércénk szerint időnként nevetségesek, ritkán rokonszenvesek, legtöbbször elviselhetetlenek voltak. Tiri-tarkán öltöztek, mint a kanárik, hangoskodtak utcán, téren, autóbuszon, verekedtek a kocsmában, nem dolgoztak a munkahelyeken, felforgatták a munkásszállót.”³⁶

35 Összefoglaló jelentés a kubai állampolgárok magatartásáról Fejér megyében. Székesfehérvár, 1985. június 28. Készítette Dr. Aradi László rendőr alezredes, közbiztonsági helyettes. In: MNL OL XIX-J-1-j IV Kuba 1985, 93. doboz 84–30. Kubai állampolgárok magatartásával kapcsolatos BM jelentés.

36 M. Kertész V. 1989: 1.

A feszültségek és problémák, amelyekről évekig nem lehetett írni, felszínre törtek a nyolcvanas évek végén. Bár a szerző a cikk elején helyteleníti a „gyűlölködő, rasszista érzéseket”, írása az ún. birodalmi szemzőgből (*'imperial eyes'*)³⁷ íródott, paternalista és lenéző. Például „a mi európai mércénket”, emlegeti, amelynek szerinte a kubaiak nem tudnak megfelelni. 1990 februárjában az *Üst* munkatársát a Vasmű munkásszállójára küldték, hogy fotókat készítsen a (kubaiak által a tartózkodásuk alatt okozott) károkról (!). Az újságíró személyesen találkozott a munkásokkal, akik éppen a költözés kellős közepén voltak és jelenlétét nem szívesen fogadták. A szövegben a kubaiak mint „bajkeverők”, „obsitos dzsungelharcosok”³⁸ és „banditák” jelennek meg.³⁹ Mindezt 1990 februárjában Magyarországon már közölni lehetett a sajtóban, átment a szerkesztőségen. A szerkesztő mindössze két bekezdéssel kiegészítette, árnyalta a cikket, amely végül így fejeződik be: „Igen sajnálatos, hogy a búcsúzás ily csúnyán sikerült. Sajnáljuk, hogy a kubai illetékesek nem gondoltak arra, hogy olyan munkavállalókat küldjenek, akik a távoli földrészen is megfelelően képviselni tudják hazájukat. Búcsútudósításunkat azzal zárjuk, hogy akik cikkünkben szerepelnek, nem a »kubaiak«, hanem csupán néhány fő a kubaiak közül.”⁴⁰

A kubai munkásokról szóló utolsó hírek egyike a vasműből származó színesfémek ellopásával kapcsolatos botrány volt. 1989. december 29. és 1990. január 1. között „a Vasmű egyik raktárából több mint három és fél tonna színesfémeket loptak el, az okozott kár meghaladta az egymillió forintot”.⁴¹ A vállalat polgári fegyveres őrei és a helyi rendőrség tudtak az akcióról, figyelemmel kísérték azt, azzal a céllal, hogy amint az elkövetők a gyár területén kívülre jutnak, elfogják őket. Végül azonban senkit sem tudtak elfogni. A helyi sajtó szerint az elkövetők azért „párologhattak el”, mert a munkásszálló felső emeleti ablakaiból a meneküléshez szükséges útbaigazításokkal segítették őket honfitársaik,⁴² továbbá fizikailag is,

37 Pratt 2008.

38 Rosszízű megjegyzés azokra a kubai vendégmunkásokra, akik korábban Afrikában harcoltak.

39 Bárándy 1990: 5.

40 Színes – hír. *Üst* 1990. január 12. 8.

41 Munkácsi 1990: 3.

42 Színes – hír. *Üst* 1990. január 12. 8.

mivel a szálló lakói kövekkel és féltéglákkal dobálták az őröket, akik „nem készültek futásból, falmászásból és esetleg ökölvívásból álló triatlont-ra”.⁴³ A *Dunaújvárosi Hírlap*ban, a hivatalos lapban úgy vélekedtek, hogy „a lopás nagyságrendje, az akció szervezettsége, illetve a nyomozás eddigi tapasztalatai alapján feltételezhető, hogy a kubaiak régóta anyagbeszerzői a környéken működő valamelyik színesfém-maffiának”.⁴⁴ A vendégmunkások kollektív büntetést kaptak. A magyar fél nem várta meg foglalkoztatási időszakuk végét – ami 1990 májusában járt volna le –, hanem a lehető legkorábbi időpontban hazaküldte őket. Így a Dunai Vasmű utolsó 34 kubai munkása 1990 februárjában hagyta el a várost.

Konklúzió

Magyarországon 1981 és 1990 között dolgoztak kubai vendégmunkások. Számuk alulmaradt az eredetileg tervezettnél. Amikor például 1985 áprilisában az országban járt Joaquín Benavides Rodríguez, a Kubai Köztársaság Munkaügyi és Társadalombiztosítási Állami Bizottságának elnöke – aki egyébként magyarországi tartózkodása során a Dunai Vasműbe is ellátogatott –, azt nyilatkozta, hogy az 1986–1990 közötti időszakban is érdekeltek fiatalokat küldeni, hogy „minél többen szerezzenek szakmunkás bizonyítványt, ha nem érik el ezt a szintet de munkájuk alapján megérdemlik, hivatalos igazolást kapjanak szakmai gyakorlatról”.⁴⁵ Évente emelnék a vendégmunkás kvótát, ami 1990-re elérhetné a 2000 főt. Az említett 5 évre pedig összesen 8000 fővel terveztek. Ezt a létszámot a kubai munkások az egész évtized során sem érték el.

A tervezett és valós számok közötti különbségnek számos oka lehetett. Egyrészt a kubai fél számára kihívást jelenthetett a jelentkezők kiválasztása és annak megszervezése, hogy Magyarországra jussanak, különösen több száz munkás esetében. Másrészt a magyar oldal sem preferálta a nagy számokat. „A kontingens meghatározásakor nemcsak

43 Munkácsi 1990: 3.

44 Munkácsi 1990: 3.

45 MNL OL XIX-J-1-k IV Kuba 1985, 78. doboz 84-60. Magyar-kubai munkaerő együttműködési egyezmény. A kubai fiatalok magyarországi foglalkoztatására vonatkozó kubai tervek.

vállalati szándékokat, hanem az NDK-ban és Csehszlovákiában szerzett ezirányú – óvatosságra intő – tapasztalatokat is figyelembe vettük.” Továbbá, „jöhetnének még többen, 450–480 fő, főleg a textiliparban van leginkább munkaerőhiány, de döntés ezzel kapcsolatban csak a lengyel viszonylatok ismeretében történik.”⁴⁶ A szövegben nincs magyarázat az „óvatosságra intő” kelet-német, csehszlovák és lengyel tapasztalatok kapcsán, azonban feltételezhetően társadalmi, gazdasági, kulturális kihívásokra, beilleszkedési nehézségekre utalhatnak.

1990-ben Fidel Castro az összes kubai vendégmunkást visszahívta az átalakulóban levő, a szocialista berendezkedést más politikai rendszerre váltó európai országokból. A döntés komoly kihívások elé állította a kubai felet, hiszen a szigetország egyre romló gazdasági helyzetében kellett több ezer főt hazautaztatni, nekik otthon megélhetést és lakhatást találni, és elérni azt, hogy sikeresen visszailleszkedjenek a kubai társadalomba. Magyarország esetében ez a szám viszonylag alacsony volt, mivel 1987 után nem érkeztek új vendégmunkás csoportok az országba. A *Magyar Nemzet* szerint 1990-ben mintegy 800-an tértek haza.⁴⁷ Azt, hogy mi történt a vendégmunkásokkal otthon, tudták-e és ha igen, milyen mértékben hasznosítani a Magyarországon szerzett szaktudást, milyen munkákat kaptak, mire volt elég a vendégmunkás évek alatt spórolt pénz, hazavitt motorkerékpár és egyéb értéktárgyak; összességében, hogy hogyan boldogultak otthon, kubai forrásokból tudhatjuk majd meg.

46 MNL OL XIX-J-1-k IV Kuba 1982, 59. doboz 84–605. Tájékoztató a kubai dolgozók magyarországi foglalkoztatásának 1 éves tapasztalatairól.

47 Magyarországról is távoznak a kubai vendégmunkások. *Magyar Nemzet* 1990. március 30. 5.

Források

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL)

MNL OL XIX-J-1-k IV Kuba 1981, 56. doboz 84–61. Magyar-kubai munkaügyi együttműködés.

MNL OL XIX-J-1-k IV Kuba 1982, 59. doboz 84–605. Tájékoztató a kubai dolgozók magyarországi foglalkoztatásának 1 éves tapasztalatairól.

MNL OL XIX-J-1-k IV Kuba 1985, 78. doboz 84-60. Magyar-kubai munkaerő együttműködési egyezmény. A kubai fiatalok magyarországi foglalkoztatására vonatkozó kubai tervek.

MNL OL XIX-J-1-j IV Kuba 1985, 93. doboz 84-30. Kubai állampolgárok magatartásával kapcsolatos BM jelentés.

Bárándy István 1990: Nem kell fotó! *Üst*, 1990. február 12. 5.

Guba, Zoltán 1988: Vendégmunka. *Magyar Ifjúság* 1988. szeptember 23. 12–14.

Munkácsi 1990: A kubai fiúk hazamennek. Rézháború a Vasműben. *Dunaújvárosi Hírlap* 1990 január 16. 3.

Mándoki László 1986: A könnyűipar kapacitáskihasználása javításának feladatai. *Ipari Szemle* (6.) 5. 56–61.

M. Kertész V. 1989: Következik a búcsú. *Üst* 1989 június 12. 1.

Dunaújvárosi Hírlap 1981, 1982, 1983, 1984, 1985, 1986, 1989.

Magyar Nemzet 1990.

Üst 1981, 1987, 1990.

Felhasznált irodalom

Antos László – Jakab Sándor 1982: *Magyarország*. Panoráma, Budapest.

Apor Péter 2017: Szocialista migráció, posztkolonializmus és szolidaritás: Magyarország és az Európán kívüli migráció. *Antro-pólus* (2.) 2. 26–44.

Böröcz József 1992: Hungary re-linking: state socialism and the transformation of external linkages. *Working Paper Series* 18. 1–31.

- Bortlová-Vondráková, Hana – Szente-Varga Mónika 2021: Labor migration programs within the socialist bloc. Cuban guestworkers in late socialist Czechoslovakia and Hungary. *Labor History* (62.) 3. 297–315. <https://doi.org/10.1080/0023656X.2021.1908972>
- KSH 1980–84: 1980. évi népszámlálás. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest. https://library.hungaricana.hu/hu/collection/ksh_neda_nepszamlalasok_1980/ – utolsó letöltés: 2025.07.30.
- Melegh Attila – Sárosi Annamária 2015: Magyarország bekapcsolódása a migrációs folyamatokba: történeti-strukturális megközelítés. *Demográfia* (58.) 4. 221–265. <https://doi.org/10.21543/DEM.58.4>
- Pérez-López, Jorge – Díaz-Briquets, Sergio 1990: Labor migration and offshore assembly in the socialist world: the Cuban experience. *Population and Development Review* (16.) 2. 273–299. <https://doi.org/10.2307/1971591>
- Pratt, Mary Louis 2008: *Imperial Eyes. Travel Writing and Transculturation*. New York – London.
- Reynolds Wolfe, Lisa 2018: Cold War Cuba: Labor migration. *Cold War Studies* 2018. november 27. <https://coldwarstudies.com/2018/11/27/cold-war-cuba-labor-migration/>
- Sándor Norbert Tibor 2023: A kubai munkásnők életviszonyai a szocialista Magyarországon. *Eszmélet* (35.) 139–140. 129–168.
- Szente-Varga Mónika 2020a: Trabajadores cubanos en Hungría. In: Josef, Opatrny; Simona, Binková (szerk.): *Quinientos años de la Habana (1519-2019). Colonialismo, nacionalismo e internacionalismo*. Nakladatelství Karolinum, Prága. 259–267.
- Szente-Varga Mónika 2020b: A Havanna lakótelep a kubai-magyar kapcsolatok tükrében. *Orpheus Noster* (12.) 4. 33–44.
- Széles Katalin 1984: A magyar-kubai munkaerő kooperáció. *Munkaügyi Szemle* (28.) 3. 5–8.
- Tóth Eszter Zsófia 2016: Kubai munkásnők Magyarországon. *IPM*, 2016 február, 108–115.
- Zalai Anita 2010: A nemzetközi szocialista munkamegosztás egyik példája: kubai vendégmunkások Magyarországon, *Mediterrán Világ* (6.) 16. 69–77.

A NATO múltjáról és jelenéről

„...életben tartottam magam, mert látni akartam, hogy az Észak-atlanti Szövetség megfelelően elindul.”

Ernest Bevin és a NATO

M. Madarász Anita

Történész, ELTE BTK Angol-Amerikai Intézet, Amerikanisztika Tanszék;
m.madarasz.anita@btk.elte.hu, ORCID: 0009-0001-1118-4752

Abstract

Ernest Bevin and the NATO

As Foreign Secretary, Ernest Bevin implemented a series of plans and ideas that left a lasting mark on history. Both his admirers and critics agree that one of the most significant milestones of his policies was the creation of NATO, in which he played an instrumental role. The paper traces the path Bevin took to bring to life what he deeply believed – that the defense of democracy depended on collective security – by helping to establish a concrete organization dedicated to this cause. For this vision to become a reality, however, it was essential to convince the nations involved that collective defense was not merely a theoretical concept, but a fundamental pillar for ensuring stability and peace. Yet this raised pressing questions: how could the war-torn countries of a rebuilding Europe – and, even more challenging, the United States – be persuaded to unite for a common cause? How could something be built that transcended the political limitations and national interests of the time? These questions lay at the heart of Bevin’s mission, as he worked – alongside other key Western actors – to establish an alliance that would contribute to safeguarding Western Europe and lay the foundations of a new international framework based on mutual security and cooperation.

Keywords North Atlantic Treaty, mutual defense, collective security, Brussels Treaty, Berlin Blockade, Vandenberg Resolution, Harry S. Truman, military cooperation

„Egy nagy atlanti testvériség megteremtésén dolgoztunk. Ez a munka nagyrészt a Franciaországgal kötött szerződéssel kezdődött, a Brüsszeli Szerződéssel fejlődött tovább, és most ebben a nagyszerű Atlanti Egyezményben teljesedett ki.”¹

A NATO-nak, a világ vezető katonai szövetségének történetét sokan többféleképpen is feldolgozták: vannak, akik geopolitikai és stratégiai szempontból elemzik, mások hidegháborús kontextusban vizsgálják működését, egy-egy speciális területre fókuszálnak, míg megint mások a NATO modern szerepére és jövőbeli kihívásaira összpontosítanak.² Kevés szó esik azonban az alapításáról, azon belül is, Ernest Bevin szerepéről. A NATO megalakulása nem volt magától értetődő vagy könnyen kivitelezhető folyamat. Az újjáépülő Európa gazdasági és politikai helyzete ingatag volt, a második világháború által okozott sebek még élénken éltek az emberek emlékezetében, és tapasztalták a következményeket a mindennapjaikban, miközben a Szovjetunió térnyerése egyre komolyabb fenyegetést jelentett. Ebben a bizonytalan környezetben Bevin és Harry S. Truman³ kulcsszereplőkké váltak. Mindketten teljes meggyőződéssel hitték: a demokrácia védelme a kollektív biztonságon múlik.⁴ Nekik kellett meggyőzniük a majdani résztvevő országokat arról, hogy a kollektív védelem nemcsak egy elmélet, hanem a stabilitás és a béke fenntartásának záloga. És a történet itt válik izgalmassá: hogyan lehetett az újjáépülő Európa országait – és az Amerikai Egyesült Államokat – meggyőzni, hogy egyesüljenek egy közös cél érdekében? Hogyan lehetett felépíteni valamit, ami túlmutatott az akkori politikai korlátokon és nemzeti érdekeken? Jelen írásunkban kizárólag Ernest Bevin szemüvegén keresztül vizsgáljuk meg a NATO létrejöttét. Tegyük is fel rögtön a kérdést: ki volt egyáltalán Ernest Bevin, és miért tartjuk őt a NATO egyik szellemi atyjának?

1 Ernest Bevin, *The Scotsman*, 1950. május 19. The United Kingdom.

2 A NATO történetéről, működéséről és szerepéről többek között lásd: Anderson 2023; Kaplan 1988; Sloan 2016.; Webber–Hyde-Price 2016.

3 Róla bővebben lásd: Ferrell 1995; Margolies (ed.) 2012.

4 Erről lásd: Riedenstein 2024.

Ernest Bevin igazán fordulatos utat járt be már azelőtt is, hogy 1945 és 1951 között betöltötte az Egyesült Királyság külügyminiszteri posztját.⁵ Az 1881-es születésű Bevin származása és hiányos iskolázottsága ellenére meghatározó szereplővé vált mind a brit szakszervezeti mozgalomban, mind pedig a szigetország politikai életében. 1922-ben központi szerepet játszott a Transport and General Workers Union létrehozásában, amely a brit szakszervezeti struktúra egyik legnagyobb és legkomplexebb egységévé vált. A két világháború közötti időszakban is rendkívül aktív volt, és annak ellenére, hogy nem volt parlamenti képviselő, nagyban befolyásolta a Munkáspárt ideológiai és stratégiai irányvonalát, különös tekintettel a szervezett munkásság politikai képviseletére. 1940-ben Winston Churchill döntése nyomán bekerült a háborús kabinetbe munkaügyi miniszterként. Bevinben az összefogás gondolata már a második világháború eseményeit követően megfogalmazódott: felismerte, hogy Európa békéjének és biztonságának megőrzéséhez a nemzetek közötti együttműködés elengedhetetlen. Külügyminiszteri kinevezése 1945-ben a brit politika és diplomácia történetének egyik meghatározó, ugyanakkor váratlan pillanata volt.⁶ A Munkáspárt földcsuszamlásszerű választási győzelme után Clement Attlee⁷ miniszterelnök nem a várt pénzügyi tárcát, hanem a külügyminisztériumot bízta Bevinre.⁸ Bár Ernest Bevin nem rendelkezett magasabb iskolai végzettséggel, külügyminiszteri kinevezését indokolhatta kivételes szervezőkészsége, háborús kormányzati tapasztalata, valamint az a politikai tekintély, amelyet a szakszervezeti mozgalomban és a munkaerő-mobilizáció terén szerzett.⁹ Máig vitatott kérdés, hogy az

5 A Munkáspárt külpolitikájáról bővebben lásd: Egedy 1991: 30–45.

6 Bevin 1945. augusztus 20-án elmondott első beszédét külügyminiszterként a *New Statesman* hetilap „komoly és megfontolt” beszédnek nevezte. A lap továbbá úgy vélekedett, hogy ha Nagy-Britannia el akarja kerülni, hogy csupán az amerikai kapitalizmus függelékévé váljon, akkor Európa népeivel együtt kell létrehoznia egy olyan közös piacot, amely elég nagy ahhoz, hogy együttesen ellenállhassanak az amerikai üzleti élet által már a közeljövőre tervezett exportoffenzívának. Broad 2001: 6.

7 Clement Attleeről és kormányának tagjairól, így Ernest Bevin, Stafford Cripps, Hugh Dalton és Herbert Morrison szerepéről és politikájáról bővebben lásd: Radice 2008.

8 A Munkáspárt elsőprő győzelmet aratott, 393 parlamenti helyet szerezve a konzervatívok 213 mandátumával szemben. „Mindenkit meglepett” – írta George Orwell. Bevin maga is elismerte: „Nem számítottunk erre.” 1945. július 26-án Clement Attlee váltotta Churchillt a miniszterelnöki poszton, és másnap Ernest Bevin külügyminiszterré nevezte ki. Weiler 2016: 144; Erről az időszakról bővebben: Egedy 1991: 15–29.

9 Erről bővebben: Attlee 1954: 153, 166, 170. stb.

események miatt vettek ilyen fordulatot, de talán az sem véletlen, hogy maga az uralkodó, VI. György is kedvelte őt, és állítólag személyesen közbenjárt azért Winston Churchillel az oldalán a miniszterelnöknél, hogy Bevin kezébe kerüljön a külügyi tárca és azt ne a korábban kijelölt Hugh Dalton¹⁰ kapja meg.¹¹ Bármilyen volt is az indok, a döntés sikerességét támasztja alá, hogy Attlee elégedett volt Bevin teljesítményével, ahogyan azt memoárjában is megfogalmazta: „Ha van egy jó kuttyád, ne ugass helyette – ez egy bölcs közmondás, és Bevin személyében igazán kiváló kuttyám volt.”¹² Miért fontos ezt hangsúlyozni? Attlee teljes mértékben megbízott Bevin értékítéletében, a képességeiben; úgy vélte, hogy nem szükséges személyesen irányítani a külügyek intézését, ha van valaki, aki nála is jobban ért hozzá. Egyetlen későbbi munkaspárti miniszterelnök vagy pártvezető sem vonult vissza ennyire a külügyek intézésétől, mint Attlee.¹³ A döntés tehát, hogy Bevin a külügyet viszi, bár váratlan volt, külpolitikai szerepvállalása számottevő hatással volt a háború utáni brit diplomáciai irányvonalra és a nyugati szövetségi építkezésre. A miniszterelnök és a külügyminiszter között létrejött bizalom különösen fontos volt egy olyan időszakban, amikor Nagy-Britannia világhatalmi szerepe átalakulóban volt: dönteni kellett a külpolitikai irányokról, a prioritásokról, bizonyos célokat pedig meg kellett tanulni elengedni.¹⁴ Nem véletlenül fogalmazta meg Sir Henry Tizard védelmi tanácsadó 1949-ben, hogy: „Nem vagyunk nagyhatalom, és soha többé nem leszünk az. Nagy nemzet vagyunk, de ha továbbra is úgy viselkedünk, mint egy nagyhatalom, hamarosan megszűnünk nagy nemzet lenni.”¹⁵ Ebben a környezetben az új külügyminiszternek olyan döntéseket kellett hoznia, amelyek hosszú távon meghatározták az ország nemzetközi helyzetét. Bevin nemcsak

10 Hugh Dalton (1887–1962) brit politikus, 1945 és 1947 között az Egyesült Királyság pénzügyminisztere, 1960-ban élethosszig tartó bárói címet kapott.

11 Egedy 1991: 30. Geoffrey Warner szerint „a későbbi események fényében könnyen felmerülhet a gondolat, hogy tanácsuk – amely akár befolyásolhatta Attlee végső döntését, akár nem – azon a meggyőződésen alapulhatott, hogy Bevin határozottabb politikát fog képviselni, különösen a Szovjetunióval szemben. Valószínűbb magyarázatnak tűnik azonban, hogy Attlee személyes fenntartásai Daltonnal szemben játszottak nagyobb szerepet a döntésében.” Warner 1994: 103.

12 Attlee 1954: 169.

13 Broad 2001: 6.

14 Erről bővebben: M. Madarász 2017: 45–64.

15 H. Haraszi 2002: 150.

a háború utáni újjáépítés egyik kulcsfigurájává vált, hanem a nyugati szövetségi rendszer egyik építője is lett, amely – többek között – végül a NATO megalakulásához vezetett. A háború utáni években paradox módon Bevin kifejezett előnyére vált, hogy háttere és habitusa távol esett a korabeli klasszikus diplomata elittől. Munkásosztálybeli gyökerei és gyakorlati tapasztalatai pragmatikus hozzáállást alakítottak ki nála, éles esze, hatalmas munkabírása és meggyőző tárgyalási technikája mellett legendás humorérzéssel és önbizalommal bírt. Gyakran hasonlította a nemzetközi tárgyalásokat a kikötői rakodómunkásokkal való egyezkedéshez: „A hajóskapitányok, akikkel dolgoztam, ugyanolyanok, mint ezek a külföldiek – az oroszok vagy az amerikaiak. Ugyanúgy kell velük megállapodni.”¹⁶ Bevin gyakorlatias szemlélete és természetes diplomáciai érzéke nemcsak Európában, hanem az Egyesült Államokkal való kapcsolatokban is meghatározó volt.

Mindemellett a kommunistaellenes politikája és a Szovjetunióval szembeni határozott álláspontja is döntő hatással volt külpolitikájára. A külügyminiszterrel kapcsolatban „úgy tudták, hogy a szakszervezeti mozgalomban rossz tapasztalatokat szerzett a kommunistákról, és így feltételezték, hogy ő mentes lesz bármilyen illúziótól a kommunista nagyhatalom békepropagandával palástolt szándékait illetően. Ebben nem is tévedtek.”¹⁷ Andrew Adonis szerint Bevin már a háború utáni évek elején egyértelműen felismerte a szovjet fenyegetés természetét, és határozott külpolitikát folytatott annak feltartóztatására. Megközelítése több ponton konfrontatívabb volt, mint más nyugati vezetőké, és különösen szoros együttműködést szorgalmazott az Egyesült Államokkal. Adonis szerint ebben Bevin szerepe különösen hangsúlyos volt,¹⁸ bár hozzá kell tennünk, hogy más vezetők – különösen Truman – döntései szintén meghatározóak voltak a nyugati politika irányváltásában. Bevinnek már a potsdami konferencián érezhető volt az eltökéltsége, amikor kemény hangnembben képviselte országának érdekeit. „Nem hagyom, hogy Nagy-Britanniát lökdössék” – jelentette ki, és ezt a hozzáállást egész karrierje során

16 Weiler 2016: 145.

17 Egedy 1991: 31.

18 Adonis 2021: 233.

megőrizte.¹⁹ A történet azonban nem ilyen egyszerű: Bevin mérlegelt, úgy is mondhatjuk sakkjátszmát játszott, amikor kellett. A második világháború utáni első két évben ugyanis mindent megtett azért, hogy az Egyesült Királyság külpolitikája kiegyensúlyozottnak tűnjön a két szuperhatalom, az USA és a Szovjetunió között. A Foreign Office egyik tisztviselője, Gladwyn Jebb²⁰ egyszer feljegyezte, hogy a politika irányítói különös gondot fordítottak arra, hogy még a legkisebb utalás se szivárogon ki arról, hogy Nagy-Britannia inkább az amerikaiakat támogatja, mint az oroszokat.²¹ Egedy Gergely szerint, annak ellenére, hogy Bevin meglehetősen rossz véleménnyel volt a szovjetekről, fontos erőfeszítéseket tett annak érdekében, hogy a brit–szovjet kapcsolatok fejlődjenek és javuljanak, próbált kerülni minden olyan lépést, ami kiváltotta volna a Szovjetunió haragját.²² Bár a „feltartóztatás” (*containment*) kifejezés és elméleti kerete George F. Kennan nevéhez és az amerikai külpolitika 1947-es fordulatához kötődik, Ernest Bevin már külügyminiszeri hivatalának kezdetétől, 1945. július 27-től kezdve olyan gyakorlati lépéseket kezdeményezett, amelyek a szovjet terjeszkedés megállítását célozták. Politikáját ettől fogva mindvégig ez az elv határozta meg egészen

19 Bevin úgy vélte, hogy a konzervatív politika képviselői túlságosan is engedékenyek voltak a szovjetekkel szemben, és túl sok engedményt tettek nekik. A potsdami konferencián olyannyira határozott és kemény fellépéssel jelentkezett, hogy James Byrnes amerikai külügyminiszter később megjegyezte: „Az elnök és én is azon gondolkodtunk, hogyan fogunk együttműködni ezzel az új külügyminiszterrel.” Weiler 2016: 146.

20 Hubert Miles Gladwyn Jebb, Gladwyn első bárója (1900–1996) brit diplomata és politikus, aki 1945 és 1946 között az Egyesült Nemzetek Szervezetének ügyvezető főtitkáraként tevékenykedett.

21 Broad 2001: 6.

22 „Sztálin azonban sok mindenre törekedett, de igazi barátság kialakítására a legkevésbé sem.” Egedy 1991: 31. 1948 közepére a munkáspárti kormány egyértelműen elkötelezte magát amellett, hogy megvédi a Szovjetunió határán fekvő államokat a kommunista, illetve szovjet katonai és ideológiai fenyegetéssel szemben. Ugyanakkor a brit vezetés számára fel sem merült annak lehetősége, hogy megkérdőjelezze Sztálin hatalmát a saját befolyási övezetén belül. Ezt a megközelítést tükrözi az 1948 nyarán készült, a Szovjetunió feltartóztatására irányuló brit stratégiai dokumentum, az úgynevezett *Bastions Paper* is. Az irat nem utal arra, hogy a brit döntéshozók attól tartottak volna, hogy Sztálin túllépne a saját térségén, és a vasfüggönyön túli területek megszerzésére törekedne. A dokumentum egy olyan visszafogottan offenzív álláspontot képviselt, amely a szovjet terjeszkedés megállítását kívánta elérni, anélkül, hogy az Egyesült Királyság nyílt ideológiai konfrontációba keveredett volna a Szovjetunióval. Erről lásd: M. Madarász 2023: 70–71.

A Bastion Paper-ről bővebben lásd: Birke–Wentker 1994.

1951. március 9-i visszavonulásáig. A brit külpolitika tehát már Kennan doktrínájának megfogalmazása előtt is felismerte a szovjet fenyegetés természetét, és válaszokat keresett rá.²³

Ezméit, politikai látásmódját minden fórumon határozottan képviselte, s felszólított a béke megvalósítására:

„Ha mindnyájan hajlandók vagyunk megengedni, hogy cselekedeteinket napvilágnál ítéljék meg, meglesz az az előnyünk, hogy minden problémánkat az összes bíróságok legnagyobbika; a közvélemény a maga józan szemszögéből fogja vizsgálni. Nem vagyok pesszimista, de bármilyen kellemetlenek is a tények, szembe kell velük nézni. Semmi haszna nincs annak, ha gondolatainkat ködös diplomáciai nyelvezetbe burkoljuk. A külpolitika most nem olyan dolog, ami a közösségnek csak egy kicsiny szektorára korlátozódna. A totális háború eredményeképpen mindenki hozzászólhat saját sorsához. Szeretném a Háznak és az egész világnak, valamint mindenkinek, aki közügyekkel foglalkozik, megmagyarázni, hogy állandóan gondoljanak arra: ha nem akarunk totális háborút, totális békére van szükségünk.”²⁴

Vagyis a külpolitika – Bevin elgondolása szerint – már nem csupán a diplomáciai elit kiváltsága, hanem minden állampolgár sorsát közvetlenül befolyásoló ügy, ezért annak alakulásába beleszólhatnak. A totális háború azt eredményezte, hogy a béke kérdése is mindenkit érintő döntéssé vált. Az idézet arra világít rá, hogy ha el akartak kerülni egy újabb világháborút, akkor nem volt elég részleges vagy ideiglenes megoldásokat keresni, hanem átfogó, mindenkit érintő és nemzetközi garanciákkal szavatolt, tartós békére volt szükség. Bevinnek ez a gondolata szorosan összefügg a NATO létrehozásának koncepciójával, amelynek egyik fő célja éppen az volt, hogy megakadályozza egy újabb világháború kitörését azzal, hogy a tagállamok kölcsönös védelmet vállalnak egymásért.

23 Adonis 2021: 233–234.

24 MNL OL XIX-J-1–a Békeelőkészítő Osztály iratai. 72. d. Bevin beszéde a képviselőház külügyi vitájában, 1946. június 4-én. 1.

A NATO létrejöttéhez vezető út

„Először is, ez egy békés szövetség. A múltban katonai szövetségek születtek háborúból vagy háborúra irányultak. Mostani célunk a béke megerősítése, nem csupán a háborúra való felkészülés. Az Atlanti Szerződés alapja és célja az, hogy szabadságszerető népeit úgy hozza össze, hogy megakadályozzanak egy újabb háborút.”²⁵

Noha a brit–amerikai viszonyt időnként feszültségek terhelték, Attlee-nek határozott elképzelései voltak az amerikaiakkal való kapcsolattartásban: ő és Bevin arra törekedtek, hogy a nyugat-európai államok kölcsönös védelmi szövetségeket kössenek egy esetleges szovjet támadás esetére, és úgy próbáltak sakkozni, hogy az Egyesült Államokat is bevonják ezekbe az együttműködésekbe.²⁶ Ennek megvalósítása nem egyik napról a másikra történt, ez egy több állomásból álló folyamat volt: Bevinnek a NATO-hoz és az amerikai együttműködéshez vezető útja az 1947-es dunkerque-i szerződéssel kezdődött, amely Nagy-Britannia és Franciaország között jött létre, hogy megakadályozza a német militarizmus újjáéledését.²⁷ Bevin felismerte, hogy ez csak a kezdet. 1948 januárjában szenvedélyes beszédet tartott a brit parlamentben, amelyben a „Nyugat lelki szövetségét” sürgette.²⁸ Figyelmeztetett: csak az egység mentheti meg a demokratikus világot a szovjet agressziótól.²⁹ És hogy miért? A második világháború hat éve alatt Nagy-Britannia kimerült mind gazdaságilag, mind katonailag, és a háború végén már a csőd szélén állt. Ebben a meggyengült állapotban egyedül esélytelen lett volna a Szovjetunióval szemben fellépni. A helyzet Franciaország és más nyugat-európai országok esetében még súlyosabb volt: gazdaságuk romokban hevert, politikai stabilitásuk pedig ingatag volt. E körülmények között az Egyesült Államok támogatása létfontosságúvá vált, mivel enélkül Nyugat-Európa teljesen védtelen maradt volna a szovjet befolyás, politikai nyomásgyakorlás és akár egy esetleges katonai agresszió ellen, amelyetől a korszakban komolyan tartottak.

25 Ernest Bevin, *The Scotsman*, 1950. május 19. The United Kingdom.

26 Thomas-Symonds: 2012. Chapter 18. (e-book)

27 Peacock 2019.

28 Peacock 2019.

29 Riedenstein 2024.

Bevin külpolitikai elképzelései összhangban álltak azzal a nyugati törekvéssel, hogy ne csupán a szovjet terjeszkedést akadályozzák meg, hanem egy olyan transzatlanti biztonsági rendszer alapjait is lerakják, amely hosszú távon biztosíthatja Európa stabilitását. Ebben a brit külügy-miniszter fontos, de nem kizárólagos szerepet játszott. Ennek az elgondolásnak egy kézzelfogható eredménye volt 1948 márciusában a brüsszeli szerződés, amely Nagy-Britanniát, Franciaországot és a Benelux-államokat egy védelmi szövetségben egyesítette.³⁰ Egedy Gergely úgy fogalmazott, hogy ez a szerződés „már szavakban sem utalt a német veszélyre, amikor a »kollektív önvédelem« jogát hangsúlyozta egy »kívülről jövő« támadással szemben. Az öt ország – Nagy-Britannia, Franciaország, Belgium, Hollandia és Luxemburg – szövetségének hátterét az olyan túlzott, ám annak idején mégis sokak által osztott aggályok jelezték, mint hogy »az oroszok már augusztusra Párizsban lehetnek«.”³¹ A brüsszeli szerződés tanácsadó bizottságának 1948. július 19–20-i hágai üléséről visszatérve,³² Bevinben egyre inkább megerősödött a meggyőződés, hogy egy kizárólag európai alapokon nyugvó szervezet önmagában nem lenne elég erős: Nagy-Britannia számára – biztonsági szempontból – egy atlanti keretrendszer megvalósítása tűnt a legcélravezetőbb megoldásnak. Úgy ítélte meg, hogy Európa ereje önmagában nem lesz elegendő, ezért olyan biztonsági szövetség kialakítását szorgalmazta, amely összeköti Nyugat-Európát és Észak-Amerikát – a Churchill által már a második világháborúban is hangsúlyozott „különleges kapcsolat” külpolitikai hagyományára építve. Az amerikai kormány is nyitott volt erre az együttműködésre:³³ Truman elnök kijelentette, hogy „Európa szabad nemzeteinek szándéka, hogy megvédjék

30 Bernard Law Montgomery tábornagy, aki az első és a második világháborúban is harcolt, szintén támogatta a transzatlanti kapcsolat fenntartását. A Brüsszeli Szerződés megszületésekor ő lett a Nyugati Unió Vezérkari Bizottságának elnöke. A Nyugati Unió védelmi szárnyát később beolvasztották a NATO-ba, és Montgomery lett a NATO első helyettes főparancsnoka, amely tisztséget 1951 és 1958 között töltött be. *The United Kingdom and NATO*.

31 Egedy 1991: 34.

32 Peacock 2019.

33 Ezt az elgondolást erősítette az is, amikor 1948 júliusában az Egyesült Államokat sikerült rávenni arra, hogy nukleáris csapásmérésre alkalmas B-29-es bombázókat állomásoztasson Nagy-Britanniában, ezzel is szorosabbá téve katonai elköteleződését Nyugat-Európa védelme mellett. Thomas-Symonds 2012. Chapter 18. (e-book)

önmagukat, hasonló elhatározottsággal fog találkozni részünkről”.³⁴ És ennek gyakorlati megvalósulása 1948 nyarán a Vandenberg-határozat révén kezdődött meg, amely lehetővé tette a katonai együttműködés és védelmi tervezés előkészítését.³⁵

A korábban felvázolt folyamat következő állomása Németország volt. „A szovjet megszállási övezetben Németországban a szovjet hatóságok minden vonatkozó potsdami egyezményes kötelezettséget megszegtek, és ez a tevékenységük végül Berlin blokádjához vezetett.”³⁶ Ez az állítás igen erőteljesen fogalmaz, de nem minden részletében fedi a valóságot. A Szovjetunió valóban több fontos vállalását megszegte – különösen a politikai szabadságjogok, a gazdasági együttműködés és a választások kérdésében –, de nem mondható, hogy a potsdami megállapodás valamennyi pontját figyelmen kívül hagyta volna. Mindez azonban Bevin szemében csak tovább erősítette azt a meggyőződést, hogyha Európában szabad

34 Egedy 1991: 34.

35 Az 1948. július 9-i washingtoni tárgyalásokon Henri Bonnet hangsúlyozta, hogy a Vandenberg-határozat értelmében a biztonsági együttműködés elsődleges szempont kell legyen. Javasolta az Észak-Atlanti országok közötti kötelezettségek, földrajzi hatókör, vészhelyzeti segélynyújtás és konzultációs mechanizmus részletes vizsgálatát, valamint a gazdasági és egyéb együttműködési lehetőségek feltérképezését. Minutes of the Fifth Meeting of the Washington Exploratory Talks on Security, July 9, 1948, 10 a. m. Document 117. 840.20/7-748.

A Vandenberg-határozatot 1948 tavaszán nyújtotta be a Szenátusnak Arthur H. Vandenberg republikánus szenátor. A határozat célja az volt, hogy megteremtse az Egyesült Államok jogi és politikai alapját a leendő atlanti védelmi szövetséghez való csatlakozáshoz, miközben megőrizze az amerikai külpolitika önállóságát. Vandenberg a Marshall-terv szellemében ragaszkodott ahhoz, hogy Európa előbb bizonyítsa elkötelezettségét az önvédelem és az együttműködés iránt. A határozat hangsúlyozta, hogy az USA nem vállalhat nyílt végű katonai kötelezettségeket, és az ENSZ Alapokmány 51. cikkelyére hivatkozva tette lehetővé regionális védelmi szövetségek létrejöttét. A külügyi bizottság májusban egyhangúlag elfogadta, a Szenátus pedig 1948. június 11-én, mindössze hat ellenszavazattal hagyta jóvá. Kaplan 2015: 213–215.

Henri Bonnet (1888–1978) francia diplomata és politikus, aki 1944 és 1954 között Franciaország washingtoni nagyköveteként szolgált. Fontos szerepet játszott a háború utáni nemzetközi tárgyalásokban, különösen az Észak-Atlanti Szerződés létrejöttével kapcsolatos megbeszélések során.

36 Távirat, amelyet a brit külügyminisztérium küldött Brüsszelbe, rögzítve a szovjet kormánynak az Észak-Atlanti Szerződéssel kapcsolatban adott válaszukat, 1949. április 12-én. TNA FO 371/79919. North Atlantic Treaty: ratifications; Soviet objections to Pact; meeting of Foreign Ministers; talks on security; signature by Secretary of State in Washington; administration; staff matters; procedural rules. 1949. Telegram sent from the Foreign Office to Brussels recording their reply to the Soviet Government on the North Atlantic Treaty, 12th April, 1949. No. 539. 2.

demokráciákra épülő békét akarnak teremteni, a szovjet ambíciókat meg kell állítani. A berlini blokád és az arra adott nyugati válasz ennek az elvnek a beteljesülése volt. Adonis szerint „Bevin életének összes eredménye közül a legnagyobb az volt, amelyről a legvisszafogettábban beszélt: a Német Szövetségi Köztársaság létrehozása.”³⁷ Ez a megállapítás ugyan érzékletesen mutatja Bevin elkötelezettségét a nyugatnémet demokratikus berendezkedés kialakítása iránt, de túlzónak tekinthető. Az NSZK létrehozása nem kizárólag brit diplomáciai erőfeszítések eredménye volt, hanem amerikai stratégiai döntések, francia álláspontok és a nyugatnémet politikai elit együttműködési készségének összehatásaként valósult meg. A németekkel kapcsolatban elég szélsőséges volt Bevin álláspontja: „egész pályafutása során az volt a célja, hogy megakadályozza Sztálint Európa uralmának megszerzésében és a nyugati demokrácia aláásásában; magát Németországot azonban nem kedvelte. »Nagyon próbáltam, Brian« – mondta Robertson tábornoknak,³⁸ a brit övezet kormányzójának –, »de gyűlölöm őket.«”³⁹ Ezt az érzést azonban, amikor kellett, amikor az ország érdekei úgy kívánták, félre tudta tenni.

E mentalitás egyik kézzel fogható eredményének tekinthetjük, amikor 1948 júniusában a nyugati hatalmak – az Egyesült Államok, az Egyesült Királyság és Franciaország – valutareformot vezettek be a nyugati megszállási zónákban és (Nyugat-)Berlinben, hogy elősegítsék Németország gazdasági helyreállítását.⁴⁰ Válaszul a Szovjetunió blokád alá vonta Berlin nyugati megszállási zónáit, megkísérelve megakadályozni

37 Adonis 2021: 290.

38 Sir Brian Robertson (1896–1974) brit tábornok. 1947 és 1949 között a brit megszállási övezet kormányzója volt Németországban, így közvetlenül részt vett a háború utáni német helyreállítási folyamatokban.

39 Adonis 2021: 291. A háború utáni Európa sorsát meghatározó hat év alatt Bevin alig járt Németországban, – leszámítva a potsdami konferenciát – mindössze egyszer, amikor 1949-ben Berlinbe utazott, hogy támogatását fejezze ki a brit csapatoknak a szovjet blokád idején. Adenauerrel is csak egyetlen alkalommal találkozott. A német kancellárt különösen felháborította Bevin 1950-es parlamenti kijelentése: „A Hitler-rezsim nem változtatta meg a német jellemet, csupán kifejezte azt.” Amikor Churchill tiltakozott, Bevin sajátos stílusában vágott vissza: „Nekem is volt dolgom velük – munkaadóként, a hajózásban és sok más területen.” Szavai hűen tükrözték a németekkel szembeni mély bizalmatlanságát. Adonis 2021: 291.

40 A második világháború vége előtt a szövetséges hatalmak arra a döntésre jutottak, hogy Németországot négy megszállási övezetre kell osztani, magát Berlint pedig négy szektorra aprítják fel. Az első brit tervek a legyőzött ország feldarabolására irányultak (ebben a kérdésben nagyon együtt mozogtak az amerikaiakkal), amelyek elsődlegesen

egy nyugat-orientált német állam kialakulását. Bár a szovjetek ezt válaszlépésként értelmezték a számukra fenyegető nyugati intézkedésekre, politikájuk a visszájára fordult: ahelyett, hogy gyengítette volna a Nyugatot, csak megerősítette a Szovjetunió agresszív képét, és sürgetővé tette egy formális katonai szövetség, a majdani NATO létrehozását.⁴¹ A blokádra adott válaszként a nyugati hatalmak megindították a berlini légihidat, amely a modern történelem egyik legnagyobb logisztikai műveletévé vált. Több mint egy éven keresztül repülőgépek ezrei szállították az élelmiszert, szenet, üzemanyagot és alapvető szükségleteket a blokád alá vont városba. Ez nemcsak Nyugat-Berlin túlélését biztosította, hanem egyértelmű üzenetet küldött a Szovjetuniónak: a nyugati hatalmak nem engednek a nyomásnak.⁴²

A berlini blokád 1949 májusában véget ért, de a tapasztalat világossá tette, hogy a nyugati demokráciák kollektív védelem nélkül sebezhetőek. A brüsszeli szerződés, a berlini blokád és a légihíd együtt mutatták meg a Nyugat erejét és összefogását, és egyértelművé tették egy transzatlanti szövetség létrehozásának szükségességét. Bevin víziója tulajdonképpen e válságok idején formálódott és valósult meg.

A NATO megszületése

„Másodszor, ez egy egyenlő szövetség. Ez a tizenkét nemzet – a legkisebbek és a legnagyobbak egyenlő felekként – mind hozzájárulnak a közös erőfeszítéshez, a lehetőségeikhez mérten.”⁴³

A NATO-hoz vezető út azonban távolról sem volt zökkenőmentes. Bevin mindkét oldalról szkepticizmussal találkozott. Az amerikaiak ragaszkodtak a katonai tervezés koordinálásához és szabványosításához az európai országok között, mielőtt bármilyen forrást biztosítottak volna. Emellett

az Egyesült Királyság vezető hatalommá tételét célozták. Attlee és Bevin azonban fordított egyet ezen és a politikájuk arra irányult, hogy egy egységes, demokratikus és demilitarizált Németországot hozzanak létre. Egedy 1991: 31.

41 Weiler 2016: 178–179.

42 *The Berlin Blockade*.

43 Ernest Bevin, *The Scotsman*, 1950. május 19. The United Kingdom.

olyan rugalmas szerződést követeltek, amely megfelel az Egyesült Államok alkotmányos előírásainak⁴⁴ – ez a hozzáállás azonban mélyen frusztrálta Bevin.⁴⁵ A hangulatot jól tükrözi Bevin és a francia külügyminiszter, Georges Bidault⁴⁶ közötti beszélgetés:

„A [brit] külügyminiszter kijelentette, hogy Európa jelenleg megosztott, Görögországtól a Balti-tengerig és az Oderától Triesztig. Úgy vélte, nehéz, ha nem egyenesen lehetetlen lenne behatolni az ezen vonalak keleti oldalán fekvő országokba. A mi feladatunk Nyugat civilizációjának megmentése. Személy szerint úgy érezte, hogy valamilyen formában szükség lesz egy nyugat-európai föderációra, akár hivatalos, akár informális formában. Nem lenne értelme azt tettetni, hogy a hagyományos módszereinkkel ellen tudunk állni a keleti nyomásnak. Angol emberként remélte, hogy nem lesz szükség formális alkotmányokra. Mindennek rugalmasnak kell maradnia, de gyorsan kell cselekedni. Az amerikaiakat be kell vonni, és azt tervezte, hogy ebédnél figyelmezteti Mr. Foster Dullest⁴⁷ arra, hogy az ügyeket nem lehet a végtelenségig halogatni. Már korábban is figyelmeztette, hogy az oroszok könnyedén túljárhatnak az amerikaiak eszén, amíg az amerikaiak hagyják magukat belesodródni a hosszadalmas kongresszusi eljárásokba. Hozzátenné, hogy Amerikának most szembe kell néznie a helyzettel. Ha mi és a franciák megtesszük a magunk részét, az nem elégséges, ha az amerikaiak azt várják tőlünk, hogy mi lépünk, miközben ők maguk nem hajlandóak kockázatot vállalni, csak jóval később. Meg kell őket győzni

44 Az Egyesült Államokban az alkotmány értelmében csak a Kongresszus jogosult fegyveres erő alkalmazásáról dönteni („to declare war”), ezért bármilyen katonai kötelezettségvállalás – például egy NATO-tag elleni támadásra adott automatikus válasz – csak a Kongresszus jóváhagyásával történhetett volna. Ezért az USA ragaszkodott ahhoz, hogy a szövetségi szerződés rugalmas megfogalmazású legyen, és ne kötelezze automatikusan katonai beavatkozásra.

45 Peacock 2019.

46 Georges Bidault (1899–1983) francia politikus és diplomata. 1944–1946 között Franciaország külügyminisztere, majd később többször is betöltötte ezt a pozíciót: 1947–1948, 1953–1954 között. 1949-től 1950-ig Franciaország miniszterelnöke.

47 John Foster Dulles (1888–1959) amerikai politikus és diplomata. Az Egyesült Államok külügyminisztere 1953–1959 között, Dwight D. Eisenhower elnöksége alatt.

arról, hogy mindannyian együtt vagyunk ebben, mint szövetségesek, és most ennek elérésére kell törekednünk.”⁴⁸

A két külügyminiszter tehát felvetette egy nyugat-európai föderáció létrehozásának szükségességét, amely formális vagy informális módon biztosítaná a térség stabilitását és védelmét. De hol voltak az amerikaiak? Sir Oliver Franks⁴⁹ szerint

„Az Egyesült Államok kormánya nem siet, és nem is áll szándékában, hogy a tárgyalásokat idő előtt lezárja. Igaz, hogy a konferencia összehívásával az amerikai külügyminisztérium elismerte, hogy az Egyesült Államok közvetlenül érdekelt Nyugat-Európa biztonságában, és nagymértékben elkötelezte magát amellett, hogy a Vandenberg-határozatot⁵⁰ hatékonyan végrehajtsák. Az amerikaiak azonban még nem jutottak el odáig, hogy magukat a többi résztvevővel egyenrangú partnerként tekintsék ebben a vállalkozásban. Továbbra is úgy érzik, hogy egyfajta tündérkeresztanya szerepét töltik be, aki kegyeket osztogat a kevésbé szerencsés nyugat-európai országoknak – feltéve, hogy azok megfelelően meg tudják indokolni igényeiket ezekre a kegyekre.”⁵¹

48 Feljegyzés egy beszélgetésről Mr. Bevin és M. Bidault között, 1947. december 17. Szigorúan titkos (FO 371/67674, Z11010/25/17/G). Insall–Salmon (eds.) 2015: 3–4.

49 Sir Oliver Franks (1905–1992) brit diplomata, közgazdász. 1948–1952 között az Egyesült Királyság washingtoni nagykövete. Részt vett az Észak-atlanti Szerződés (NATO) létrehozásának előkészítésében.

Michael F. Hopkins szerint az egyik ok, amiért Frankst a washingtoni nagykövetség élére nevezték ki, az volt, hogy kiemelkedő szakértelemmel rendelkezett a közgazdaságtan területén. Még azelőtt, hogy az Észak-atlanti Szerződést az Egyesült Államok Kongresszusa jóváhagyta, a brit gazdaság már komoly nehézségekkel küzdött. Ezért természetes volt, hogy Franks vezető szerepet vállalt a brit válaszlépések kidolgozásában e problémák kezelésére. Hopkins 2005: Chapter 7. (e-book)

50 Részlet Sir Oliver Franks Bevinnek küldött táviratából: „A [Vandenberg] határozat hangsúlyozta, hogy az Egyesült Államok regionális vagy más megállapodásokban való részvételének lehetősége kizárólag olyan megállapodásokra korlátozódik, amelyek »folyamatos és hatékony önségélyen és kölcsönös segítségnyújtáson alapulnak«, valamint érintik az amerikai nemzetbiztonságot.” Insall–Salmon (eds.) 2015: 189. Erről továbbá: Insall–Salmon (eds.) 2015: 189–191.

51 TNA DEFE 11/19. North Atlantic Treaty Organisation (NATO) military organisation. Copy. Z 6123/2307/G. Top Secret. Appreciation of the Position in the Washington Security talks after the first week of the discussions. (Helyzetértékelés a washingtoni biztonsági tárgyalásokról az egyeztetések első hetét követően.) 1.

A legnagyobb vitát a kölcsönös segítségnyújtás kérdése váltotta ki. Az európaiak azt szerették volna, ha támadás esetén minden tag a lehető legerősebb katonai támogatást nyújtja. Az amerikaiak azonban ragaszkodtak ahhoz, hogy minden katonai válaszlépést az elnök és/vagy a kongresszus hagyjon jóvá.⁵² Ez komoly problémát jelentett, Bevin azonban kitartott. Diplomáciai érzéke megmutatkozott a feszült tárgyalások során, különösen akkor, amikor az Egyesült Államok ragaszkodott ahhoz, hogy a szövetség a brüsszeli szerződés államain túl kiterjedjen olyan országokra is, mint Dánia, Norvégia, Olaszország és Portugália.⁵³ Bevin kezdetben ellenállt: Nagy-Britannia és a Brüsszeli Szerződés tagjai úgy vélték, hogy a szövetség bővítése gyengítené annak hatékonyságát.⁵⁴ Bevin ezzel kapcsolatban így értékelte Oliver Franksnek 1949. január elején:

„Úgy tűnik, hogy három fő és két kisebb kérdés maradt nyitva, amelyekben utasításokra van szüksége. Meghívják-e Olaszországot a Paktum eredeti tagjaként? Önnek fenn kell tartania az Olaszországgal kapcsolatos álláspontunkat az alábbi fő érvek alapján. (a) Ebben a szakaszban Olaszország katonai tehertételt jelentene, és a csatlakozása az erőfeszítések ésszerűtlen szétszóródásával járna. Ezen túlmenően felvetné a Békeszerződés kérdését, és így kellemetlen konfliktushoz vezethetne a Szovjet Kormánnyal. (b) Olaszország bevonása, Görögország és Törökország kizárása pedig kellemetlen nehezítést váltana ki ez utóbbi két országban. (c) Az olasz közvélemény még mindig ellenzi a katonai kötelezettségvállalásokat. Jobb lenne, ha Olaszország kezdetben csatlakozna az Európa Tanácshoz (amely nem jár katonai kötelezettségekkel), és a későbbiekben mérlegelnénk a Paktumhoz való csatlakozását. Eközben

52 Peacock 2019.

53 Washington fontosnak tartotta Olaszország csatlakozását, többek között emiatt is ellentét alakult ki Nagy-Britannia és az USA között. Végül az amerikai elképzelések érvényesültek: Görögország és Törökország egyelőre nem csatlakozott, de Olaszország igen. Egedy 1991: 35.

54 1948 szeptemberében a tárgyalásokat felfüggesztették, várva az amerikai elnökválasztás eredményére. Novemberben Truman ismét elnyerte az Egyesült Államok elnöki posztját. Kampánya során végig hangsúlyozta a szovjet terjeszkedés feltartóztatásának fontosságát: egy transzatlanti biztonsági szövetség létrehozását ennek elengedhetlen részének tekintette. A tárgyalások a választást követően azonnal folytatódtak, és végül elfogadták, hogy a szövetséget ki kell terjeszteni a brüsszeli szerződésben részt vevő országokon túlra is. Peacock 2019.

Olaszország számára ugyanazokat a rendelkezéseket kell biztosítani, mint Görögország és Törökország, és esetleg Irán számára is.”⁵⁵

Bevin álláspontját úgy összegezhetjük, hogy alapvetően nem ellenezte Olaszország csatlakozását, de ez egy igen összetett kérdés volt.⁵⁶ Úgy vélte, hogy az olaszok számára a békeszerződésből fakadó hátrányos helyzet, az ország nehéz nemzetközi pozíciója, valamint a belpolitikai bizonytalanság mind olyan tényezők, amelyek megkérdőjelezzik egy ilyen lépés időszerűségét. Ennek értelmében úgy fogalmazott, hogy Olaszország bevonása nem, hogy nem erősítené a szövetséget, hanem éppen ellenkezőleg, feszültségeket és diplomáciai bonyodalmakat idézhetne elő. Véleménye szerint az lett volna a célszerű megoldás, hogy ne süssék a csatlakozást, mivel ez Olaszország számára is kellemetlen helyzetet teremthetett volna.⁵⁷ Végül azonban Bevin felismerte a szélesebb körű bevonás stratégiai fontosságát.

1949 januárjában Dean Acheson váltotta George Marshallt⁵⁸ az Egyesült Államok külügyminiszteri posztján, aki nem túl egyszerű helyzetet örökölt meg elődjétől. Több befolyásos szenátor ugyanis aggodalmát fejezte ki amiatt, hogy az Atlanti szerződés aláírásával az Egyesült Államok automatikusan háborúba bonyolódhatna, ezt pedig minden áron igyekeztek elkerülni. Bevin dühösen reagált erre az újabb késlekedésre. Egy 1949. február 18-án kelt feljegyzésében tájékoztatta kabinetbeli kollégáit, hogy „Mr. Acheson kétségtelenül mindent megtesz, hogy megküzdjön a szenátorokkal”.⁵⁹ Truman személyes beavatkozásával sikerült kompromisszumos megoldásra jutni, annak érdekében, hogy kielégítsék a szerződést ellenző szenátorokat. Megállapodás született arról, hogy az 5. cikkelybe, amely

55 Mr. Bevin levele Sir O. Franksnak (Washington), 1949. január 4., 11:30. Távirat száma: 88. Legsürgősebb, Szigorúan titkos (FO 371/79218, Z77/1074/72/G). Insall–Salmon (eds.) 2015: 316.

56 Olaszország NATO-csatlakozásának kérdése ebben a tanulmányban csak érintőlegesen kerül bemutatásra. A téma részletes feldolgozása egy készülő tanulmányban fog megjelenni Andreides Gábor és e sorok szerzőjének közös munkájaként.

57 Mr. Bevin levele Sir O. Harvey részére (Párizs), 1949. január 5. No. 15 – Szigorúan titkos (FO 371/79219, Z126/1074/72/G) Francia javaslat Olaszország és Algéria bevonására az Atlanti Paktumba. Insall–Salmon (eds.) 2015: 320.

58 George Catlett Marshall (1880–1959) amerikai tábornok és politikus. Az Egyesült Államok külügyminisztere 1947 és 1949 között.

59 TNA CAB 129/32/34. Cabinet Memorandum 18 February 1949. The North Atlantic Pact. Memorandum by the Secretary of State for Foreign Affairs. Copy No. 31. Secret C. P. (49) 34. 1.

a kölcsönös segítségnyújtásra vonatkozott,⁶⁰ belefoglalják az „ahogyan szükségesnek ítéli” kifejezést. Bevin ezt a szerződés kulscikkelyének tekintette. Bár jobban preferálta volna az „ahogyan szükséges lehet” megfogalmazást, a végső tervezet szövegét így is „nagyon kielégítőnek” nevezte.⁶¹ A szenátusi vezetők elfogadtak egy olyan megfogalmazást, amely fenntartotta azt az elvet, hogy egy tagállam elleni támadás az összes tag elleni támadásnak minősül. Ugyanakkor egyértelművé tette, hogy a szerződést aláíró államok katonai erő bevetésére is kötelesek lehetnek egy támadás esetén. Az 5. cikkelyből teljesen eltávolították az alkotmányos eljárásokra való hivatkozást, bár a szerződés más részeiben ezt az elvet nem lehetett végérvényesen figyelmen kívül hagyni. Bevin tulajdonképpen ezekkel a lépésekkel elégedett volt, úgy gondolta, hogy a paktum valódi elrettentő erőt képvisel, és Európa számára erős biztatást jelenthet.⁶²

1949. március 8-án beterjesztette a szerződés végleges tervezetét a kormány elé jóváhagyásra. Javasolta, hatalmazzák fel arra, hogy tájékoztassa a többi érintett kormányt: Őfelsége kormánya hajlandó aláírni a szerződést.⁶³ Április 4-én, Washingtonban, Bevin ezekkel a szavakkal írta alá a NATO-szerződést: „Ez a nap nemcsak a szerződés aláírásának napja, hanem a béke és az agresszióval szembeni ellenállás iránti elkötelezettség napja is.”⁶⁴ Bevin, aki súlyos betegsége ellenére is kitartott, így fogalmazott az aláírás után: „Kevés embernek adatik meg, hogy megvalósíthassa álmait. Háromszor is közel voltam a halálhoz az elmúlt évben, de életben maradtam, mert látni akartam, hogy az Észak-atlanti Szövetség megszületik.”⁶⁵ A Foreign Office akkori állandó államtitkára, Sir William Strang⁶⁶ később így emlékezett meg róla: „Hivatali ideje alatt egyetlen tett

60 Peacock 2019.

61 TNA CAB 129/33/16. Cabinet Memorandum 8th March 1949. The North Atlantic Pact. Memorandum by the Secretary of State for Foreign Affairs. Copy No. 31. Secret C. P. (49) 56. 1.

62 Peacock 2019.

63 TNA CAB 129/33/16. Cabinet Memorandum 8th March 1949. The North Atlantic Pact. Memorandum by the Secretary of State for Foreign Affairs. 1.

64 Ernest Bevin beszéde az Észak-atlanti Szerződés aláírásakor. Washington D.C., 1949. április 4. Forrás: The United Kingdom and NATO.

65 The United Kingdom *and* NATO.

66 Sir William Strang (1893–1978) brit diplomata, aki az 1930-as évektől az 1950-es évekig a brit kormány egyik legfőbb tanácsadójaként szolgált, valamint 1949 és 1953 között a Külügyminisztérium állandó államtitkáráként tevékenykedett.

sem töltötte el nagyobb elégedettséggel, mint az Észak-atlanti Szerződés aláírása.”⁶⁷ Bevin erőfeszítései nem csupán korának geopolitikai kihívásaira adott válaszok voltak: kollektív biztonsági tervet alkottak.

Ernest Bevin öröksége

„Harmadszor, ez egy szabad szövetség. A pesszimisták néha azt mondják, hogy a szabad demokráciák kudarcra vannak ítélve, mert természetük-nél fogva soha nem tudnak hatékonyságban és céltudatosságban versenyezni a totalitárius rendszerekkel. Az utolsó háború megcáfolta ezt, és mi, a tizenkét szabad demokrácia képviselői, határozottan kijelentjük, hogy ez nem így van.”⁶⁸

Ernest Bevin, aki a második világháború utáni brit külpolitika egyik kulcsszereplője volt, külügyminiszteri éve alatt folyamatosan komoly egészségügyi problémákkal küzdött. Bár szellemi és fizikai erejét a világ színpadán való helytállásra fordította, életmódja – a túlzott evés, ivás és dohányzás – fokozatosan kikezdte egészségét. Már 1937-ben súlyos szívproblémát állapítottak meg nála, 1943-ban pedig orvosa már azt a diagnózist állította fel, hogy „a lábát leszámítva egyetlen ép szerve sincs”.⁶⁹ Egy magántitkára később így emlékezett vissza a külügyminiszter késői időszakára: „A pillanatokra felvillanó bölcsessége, amelyet egykor mindenki tisztelt, egyre zavarosabbá vált, miközben fizikai állapota látványosan hanyatlott.” A folyamatos munka, a nemzetközi válságok terhe és a felelősség óriási nyomása egyre inkább felőrölte. Mégis, hajthatatlanul dolgozott tovább, hiszen úgy érezte, Nagy-Britannia sorsa függ ettől a pozíciótól.⁷⁰ „Bárcsak lett volna időm az Atlanti Paktumból valami nagyobb, egy szélesebb szervezetet létrehozni, egy közös költségvetéssel és egyéb dolgokkal az egész térség számára” – mondta Nico Hendersonnak⁷¹ utolsó külügyminiszteri

67 Warner 1994: 117.

68 Ernest Bevin, *The Scotsman*, 1950. május 19. Forrás: The United Kingdom.

69 Warner 1994: 119.

70 Weiler 2016: 184. (Az idézet is innen származik.)

71 Sir Nicholas Henderson (1919–2009) brit diplomata és író, aki többek között az Egyesült Államok, Franciaország és Nyugat-Németország nagyköveteént szolgált.

beszélgetése során, hat héttel a halála előtt.⁷² 1950. március és július között összesen 85 napot töltött kórházban,⁷³ majd 1951 januárjában súlyos tüdőgyulladást kapott, de továbbra is ragaszkodott a hivatalához, mondván, ez élete küldetése, és a munkája nélkül nem látott célt maga előtt. „Bevin úr, aki tegnapig névlegesen a külügyminiszteri posztot töltötte be, nagyon beteg ember; és csak Attlee miniszterelnök lojalitása – amely bizonyos értelemben hasonló Truman elnök közismert hűségéhez barátai iránt, függetlenül attól, mi történik velük – akadályozta meg a változást.” – írt a korabeli sajtó.⁷⁴ Attlee 1950 őszén már felvetette Bevinnek, hogy engedje el a külügyminiszteri posztot és vegye át a Pénzügyminisztérium irányítását, de Bevin visszautasította az ajánlatot. Magántitkára egyszer megjegyezte: döntésének egyik oka az volt, hogy egyáltalán nem lelkesedett az ötletért, hogy átadja a külügyminisztériumot bármelyik kollégájának. Egyiküket sem tartotta alkalmasnak arra, hogy ekkora felelősség terhelje a vállát.⁷⁵ Márciusban azonban a miniszterelnök kénytelen volt megkérni, hogy mondjon le, mert egészségi állapota már-már veszélyeztette a külügyminisztérium működését. Az időzítés igen szerencsétlen volt: a döntést Bevin hetvenedik születésnapján ünnepségén közölték vele. Aznap este keserűen így szólt feleségéhez: „Kirúgtak.” Több mint egy hónappal később, 1951. április 14-én Ernest Bevin meghalt.⁷⁶ Bár élete utolsó hónapjai szomorú árnyékot vetettek figyelemre méltó karrierjére, bátran mondhatjuk, hogy öröksége ma is él. De milyen is ez az örökség?

•

„Ugyanakkor elismerjük a jól összehangolt és határozott fellépés szükségességét, és az újonnan létrehozott szervezet hangsúlyozza ezt az igényt.”⁷⁷

72 Adonis 2021: 288.

73 Warner 1994: 119.

74 Részlet a *Baltimore Sun* című újság „Britannia új külügyminisztert kap” című cikkéből, 1951. március 10. TNA FO 371/90934. 1951. Reaction to resignation of HM Secretary of State Mr Bevin. Erről lásd: Britain Gets a New Foreign Secretary.

75 Warner 1994: 119.

76 Weiler 2016: 185.

77 Ernest Bevin, *The Scotsman*, 1950. május 19. The United Kingdom.

Peter Weiler megfogalmazása szerint a történészek többsége elismerően értékeli Bevin külügyminiszteri munkásságát, különösen azt, hogy Nagy-Britanniát gazdasági nehézségei ellenére is meghatározó „világhatalmi szerepben tartotta. Alan Bullockra hivatkozva kiemeli, hogy a történész mindig is nagyra értékelte Bevin úgymond »nagyszabású tervét«,» amelynek célja Nyugat-Európa, beleértve Nyugat-Németország megerősítése és egyesítése volt, valamint az ehhez szükséges amerikai támogatás megszerzése. Az is kétségtelen, hogy Bevin, ha nem is egyedül, de meghatározó szerepet játszott a NATO létrehozásában, amely a következő négy évtizedben a Nyugat katonai szervezetének alapját képezte. Amennyiben ez a rendszer valóban megteremtette az erőegyensúly stabil alapját, és ezáltal fenntartotta a békét Európán belül, akkor Bevin teljesítménye kiemelkedőnek tekinthető. Weiler szerint, ha abból indulunk ki, hogy a Szovjetunió valós fenyegetést jelentett Európa egészének meghódítására, vagy hogy Nagy-Britannia birodalmi szerepének visszaszorulása komoly instabilitást okozhatott volna, akkor egyértelmű, hogy Bevin külügyminiszteri tevékenysége meghatározó volt a korszak geopolitikai egyensúlyának alakításában.⁷⁸

Bevin stratégiája egy olyan tudatosan felépített külpolitikai program volt, amelyben az Egyesült Királyság és az Egyesült Államok egyaránt szerepet kapott, és amelynek hosszú távú hatásai meghatározták a hidegháborús hatalmi egyensúlyt. Az általa kialakított politikai és katonai rendszer nem csupán a Szovjetunió európai terjeszkedését akadályozta meg, hanem hosszú távon is biztosította a transzatlanti együttműködés alapjait. Bevin öröksége tehát kettős. Kétségtelen, hogy aktív és elkötelezett szerepet vállalt a NATO megalapításában és a hidegháborús nyugati politika formálásában, ugyanakkor eredményeit egy sokszereplős nemzetközi kontextusban kell értelmezni, ahol más aktorok – különösen az Egyesült Államok, Franciaország, valamint a brüsszeli szerződés államai – egyaránt kulcsszerepet játszottak. A NATO létrejötte tehát nem egyetlen ember, hanem egy komplex diplomáciai folyamat eredménye volt. Pályafutásának végső szakaszát ráadásul elszalasztott lehetőségek jellemezték, úgy mint az európai integrációhoz való csatlakozás elmaradása⁷⁹ és az

78 Weiler 2016: 185.

79 Erről bővebben lásd: M. Madarász 2017: 45–64.

amerikaiakkal való „különleges kapcsolat” túlértékelése; valamint illúziók: a brit világhatalmi státuszba vetett hit, a brit külpolitikai autonómiába vetett túlzott bizalom is beárnyékolta politikáját.⁸⁰ „Összetett karakter volt; egyesek szerint ő járult hozzá Anglia hanyatlásához, mások szerint nem volt képes szocialista külpolitikát folytatni, s túlságosan Amerika szekeréhez kötötte Anglia sorsát.”⁸¹ Alan Bullock⁸² értelmezésében a „szocialista külpolitika” olyan irányvonalat jelenthetett volna, amely a nemzetközi szolidaritást, a gyarmati rendszerek gyorsabb felszámolását és a gazdasági egyenlőtlenségek enyhítését helyezte volna előtérbe – szemben Bevin realista, hatalmi egyensúlyra építő, gyakran az imperia- lizmus elemeit is megőrző gyakorlatával. Bullock szerint „bármi is a végső ítélet”, Bevin azon kevesek közé tartozott, akik valóban formálták koruk történelmét. „Bíráói sem tagadhatják azt a hármas eredményt, amely Bevin nevéhez fűződik:” a brit szakszervezeti mozgalom megerősítése, a nemzeti erőforrások mozgósítása a második világháború alatt, és külügy- miniszterként a jóléti állam alapjainak biztosítása egy „kevert gazdaságú” Nagy-Britanniában. Bullock különösen jelentősnek tartja azt, hogy Bevin diplomáciai ügyességgel biztosította az amerikai támogatást, amely kulcs- szerepet játszott Nyugat-Európa gazdasági talpra állításában.⁸³ Bevin úgy képzelte, hogy Nagy-Britannia közvetítő szerepet tölthet be Európa és az Egyesült Államok között. A valóság azonban másként alakult: Európa foko- zatosan önálló utat kezdett járni. Franciaország – amelyről Bevin úgy vélte, hogy nem képes vezető szerepre – 1950 májusában létrehozta az Európai Szén- és Acélközösséget, amely később az Európai Gazdasági Közösség alapjául szolgált. Az 1949-es fontválságot követően az Egyesült Államok belátta, hogy Nagy-Britanniát nem lehet rákényszeríteni az európai integrációra, és el kellett ismernie az ország sajátos gazdasági érdekeit. Ugyanakkor az amerikai döntéshozók továbbra sem kezelték Nagy-Bri- tanniát teljesen különállóként a többi európai hatalomtól, és végül Franciaország vezető szerepét is elfogadták a kontinensen. Peter Weiler szerint Bevin egyik legnagyobb tévedése az volt, hogy nem csatlakozott az európai együttműködéshez, hanem inkább egy idealizált „különleges

80 Weiler 2016: 185.

81 H. Haraszti 1987: 519.

82 Erről: Bullock 1983.

83 H. Haraszti 1987: 517–519.

kapcsolatot” próbált kialakítani az Egyesült Államokkal, amely végül nem hozta meg a várt stratégiai előnyöket.⁸⁴ A hidegháború militarizált világának költségei – gazdasági hanyatlás, neokolonialista háborúk és a társadalmi fejlődés elmaradása – árnyékot vetnek eredményeire. Kétségtelen, hogy nagyformátumú diplomata és politikus volt, ugyanakkor ember is: végtelenül hiú volt, a szokásainak rabja, de hibái és kétes döntései ellenére is maradandót alkotott. Megannyi eredményt sorolhatnánk fel, de írásunk szempontjából most csak egyet emelünk ki ismét: Bevin külügyminiszteri tevékenysége jelentős mértékben hozzájárult az Észak-atlanti Szerződés Szervezete, vagyis a NATO létrehozásához.

„De az a rendszer, amelyet most létrehozunk, nem fog, mint a totalitárius államok rendszerei, kényszerre és erőszakra épülni. Ez szabadon választott; fenntartja a népek szabadságát. És ebben a szabad választásban rejlik a legnagyobb erőnk és reményünk, mert szilárdan hisszük, hogy a szabad embert soha nem győzheti le a szolga.”⁸⁵

Források

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL)

MNL OL XIX-J-1-a 72. doboz. (Külügyminisztérium – Béke-előkészítő Osztály [1945–1951])

The National Archives of UK (TNA)

FO – Records created or inherited by the Foreign Office

TNA FO 371/79919. North Atlantic Treaty: ratifications; Soviet objections to Pact; meeting of Foreign Ministers; talks on security; signature by Secretary of State in Washington; administration; staff matters; procedural rules. 1949.

TNA FO 371/79218. Defence of Western Europe: proposed North Atlantic Pact.

TNA FO 371/79219. Defence of Western Europe: proposed North Atlantic Pact.

TNA FO 371/90934. Reaction to resignation of HM Secretary of State Mr Bevin.

84 Weiler 2016: 182.

85 Ernest Bevin, *The Scotsman*, 1950. május 19. Forrás: The United Kingdom.

Records of the Ministry of Defence (DEFE)

TNA DEFE 11/19. North Atlantic Treaty Organisation (NATO) military organisation.

Records of the Cabinet Office (CAB)

TNA CAB 129/32/34. Cabinet Memorandum 18 February 1949. The North Atlantic Pact.

TNA CAB 129/33/16. Cabinet Memorandum 8th March 1949. The North Atlantic Pact.

Minutes of the Fifth Meeting of the Washington Exploratory Talks on Security, July 9, 1948, 10 a. m. Foreign Relations of the United States, 1948, Western Europe, Volume III. Document 117. 840.20/7–748. <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1948v03/d117>, utolsó letöltés: 2025. február 5.

Attlee, Clement 1954: *As It Happened*. London.

Insall, Tony – Salmon, Patrick (eds.) 2015: *The Brussels and North Atlantic Treaties, 1947–1949. Documents on British Policy Overseas*. Series I, Volume X. London–New York.

Britain Gets a New Foreign Secretary.

<https://www.nationalarchives.gov.uk/education/resources/attlees-britain/ernest-bevin-resigns/>, utolsó letöltés: 2025. január 20.

The United Kingdom.

https://www.nato.int/nato_static_fl2014/assets/pdf/history_pdf/20161130_19490404_UK-s.pdf, utolsó letöltés: 2025. február 9.

Hivatkozott irodalom

Adonis, Andrew 2021: *Ernest Bevin. Labour's Churchill*. London.

Anderson, Grey (ed.) 2023: *Natopolitanism. The Atlantic Alliance since the Cold War*. London–New York.

Birke, Adolf M. – Wentker, Hermann 1994: *Deutschland und Rußland in der britischen Kontinentalpolitik seit 1815 / Germany and Russia in British Policy 1815–1945 towards Europe since 1815*. München – New Providence – London – Paris. <https://doi.org/10.1515/9783110953961>

- Broad, Roger 2001: *Labour's European Dilemmas. From Bevin to Blair*. Contemporary History in Context Series. London.
- Bullock, Alan 1983: *Ernest Bevin. Foreign Secretary, 1945–1951*. Vol 3. London–New York.
- Egedy Gergely 1991: *Nagy-Britannia története, 1945–1987*. Budapest.
- Ferrell, Robert H. 1995: *Harry S. Truman. A Life*. Columbia. <https://doi.org/10.1080/03612759.1995.9949219>
- H. Haraszi Éva 1987: Alan Bullock: Ernest Bevin, foreign secretary, 1945–51. *Századok* (121.) 2–3. 517–519.
- H. Haraszi Éva 2002: *Anglia és Magyarország párhuzamos története, 1945–1951*. Budapest.
- Hopkins, Michael F. 2005: *Oliver Franks and the Truman Administration. Anglo–American Relations, 1948–1952*. Routledge, London. Chapter 7. Devaluation of the Pound. https://ereader.perlego.com/1/book/1697579/21?page_number=120 (e-book)
- Kaplan, Lawrence S. 1988: *NATO and the United States: The Enduring Alliance*. New York.
- Kaplan, Lawrence S. 2015: *The Conversion of Senator Arthur H. Vandenberg. From Isolation to International Engagement*. Kentucky. <https://doi.org/10.5810/kentucky/9780813160559.001.0001>
- M. Madarász Anita 2017: Az Egyesült Királyság szerepe Európa talpra állításában, 1945–1955. *Öt Kontinens* No 2014/2. 45–64.
- M. Madarász Anita 2023: *Kulturális csatátér. Brit–magyar diplomácia, 1945–1970*. Budapest.
- Margolies, Daniel S. (ed.) 2012: *A Companion to Harry S. Truman*. Blackwell Companions to American History. Oxford. <https://doi.org/10.1002/9781118300718>
- Peacock, Erica 2019: One man's vision: Ernest Bevin and the creation of NATO. 2019. április 4. *The National Archives Online*. <https://blog.nationalarchives.gov.uk/one-mans-vision-ernest-bevin-creation-nato/>, utolsó letöltés: 2025. február 04.
- Radice, Giles 2008: *The Tortoise and the Hares*. Tunbridge Wells.

- Riedenstein, Clara 2024: The Odd Couple: NATO's Founding Fathers. How an English trade unionist and a Missouri farmer forged the world's foremost military alliance. *CEPA at 20*. 2024. július 1. <https://cepa.org/article/the-odd-couple-natos-founding-fathers/>, utolsó letöltés: 2025. január 20.
- Sloan, Stanley R. 2016: *Defense of the West: NATO, the European Union and the Transatlantic Bargain*. Manchester.
- The Berlin Blockade. https://www.nato.int/cps/en/natohq/declassified_136188.htm, utolsó letöltés: 2025. február 05.
- The United Kingdom and NATO. https://www.nato.int/cps/en/natohq/declassified_162351.htm%3FselectedLocale%3Den, utolsó letöltés: 2025. február 06.
- Thomas-Symonds, Nicklaus 2012: *Attlee: A Life in Politics*. London–New York. Chapter 18. Britain and America, 1945–51. https://ereader.perlego.com/1/book/919403/28?element_originalid=c18 (e-book)
- Warner, Geoffrey 1994: Ernest Bevin and British Foreign Policy, 1945–1951. In: Craig, Gordon A. – Loweneheim, Francis L. (eds). *The Diplomats, 1939–1979*. Princeton–New Jersey, 1994. 103–134. <https://doi.org/10.2307/j.ctv8pz9nc.9>
- Webber, Mark – Hyde-Price, Adrian (eds.) 2016: *Theorising NATO. New Perspectives on the Atlantic Alliance*. Oxon–New York. <https://doi.org/10.4324/9781315658001>
- Weiler, Peter 2016: *Ernest Bevin*. Oxon–New York.

Két stratégia Európáról?

De Gaulle tábornok NATO politikájának jellegzetességei (1958–1969)

Garadnai Zoltán

Történész, főlevéltáros, Magyar Nemzeti Levéltár; garadnai.zoltan@mnl.gov.hu; ORCID: 0009-0001-7238-9145

Abstract

Two Strategies on Europe? General De Gaulle's NATO policy

The aim of this study is to present France's distinctive NATO policy during Charles De Gaulle's presidency. The roots of this policy go back to the period of the Fourth Republic but became particularly evident after 1958, when De Gaulle came to power. To understand its origins, it is necessary to examine the main elements of French NATO policy before 1958. French NATO policy under De Gaulle's presidency was shaped by both the experiences of the period between 1949–1958 – marked by France's contradictory relations with NATO and the United States – by De Gaulle's personal strategic and diplomatic vision. As president, he placed French foreign and security policy on an entirely new footing and laid the foundations of the Fifth Republic. His initial strategy and the consequences of his decisions continue to influence France's NATO policy to this day. This paper traces the historical roots of this distinctively French approach for a Hungarian audience, focusing primarily on political and diplomatic events, and drawing on both the secondary literature and archival sources.

Keywords Charles de Gaulle, NATO, France

Bevezetés

Tanulmányunk célja, hogy bemutassuk Franciaország különutas NATO politikáját De Gaulle elnöksége alatt. Ennek a politikának a gyökerei a IV. Köztársaság időszakába nyúlnak vissza, és 1958-tól, De Gaulle hatalomra jutásától váltak látványossá. Az okok megértéséhez szükséges, hogy az 1958 előtti francia NATO politika főbb elemeit megértsük. De Gaulle elnöksége alatti francia NATO politika következett egyrészt az 1949–1958 közötti időszak tapasztalataiból, vagyis Franciaország ellentmondásos viszonyából a NATO-val és az Egyesült Államokkal, másrészt nem hagyhatjuk figyelmen kívül De Gaulle elnök személyes stratégiai-diplomáciai elképzeléseit sem. De Gaulle új alapokra helyezte a francia kül- és biztonságpolitikát, egyben megteremtette az V. Köztársaság alapjait. Stratégiája és döntéseinek következményei napjainkig meghatározzák Franciaország NATO politikáját. Dolgozatunk ennek a sajátos francia útnak a történeti gyökereit mutatja be a magyar érdeklődők számára, elsődlegesen a politikai-diplomáciai eseményekre helyezve a hangsúlyt, a szakirodalomra és levéltári forrásokra alapozva.

Előzmények. Franciaország a NATO megalapításának egyik főszereplője

A londoni külügyminiszteri konferencia 1947 decemberében bekövetkezett kudarcát követően az amerikaiak, a franciák és a britek titokban megállapodtak egy nyugati szövetség létrehozásáról.¹ Ez az Egyesült Államok és a nyugat-európai országok védelmét biztosította volna, de semmi konkrétumban nem egyeztek meg, mivel az amerikaiak sokáig tétováztak, hogy milyen konkrét formában vegyenek részt Európa védelmében: ez kizárólag anyagi segítségnyújtásból álljon, vagy amerikai csapatok európai jelenlétében is megnyilvánuljon.

1948. március 4-én Bidault jegyzéket küldött Marshallnak, amelyben hangsúlyozta az európai helyzet komolyságát és annak szükségességét, hogy meg kell határozni azokat az eszközöket, amelyeket Franciaország

1 Az európai kül- és biztonságpolitika alakulására vonatkozó folyamatok megértéséhez alapvető források: Törke 2008.

(és szövetségesei) biztonságának garantálása érdekében be kell vetni. Marshall a válaszában hangsúlyozta, hogy egyetért Bidaultal az európai helyzet komolyságára és a megfelelő intézkedések gyors meghatározásának fontosságára vonatkozóan.² Az Egyesült Államoknak az európai kontinens védelmében való részvételét azonban a Brüsszeli Szerződés aláírásától tette függővé. Az amerikaiak, britek és kanadaiak titkos tárgyalásokat folytattak Franciaország nélkül, a hivatalos indoklás szerint azért, mert a francia közigazgatásba kommunisták szivárogtak be, de ezt az is magyarázta, hogy az amerikai kormányzat ellenszenvvel tekintett arra Franciaországra, amelyet 1940-ben legyőztek és a Vichy-kormányzat egészen 1944-ig kollaborált a németekkel. Az amerikaiak tisztában voltak azzal, hogy Európa biztonságának szavatolása érdekében elkerülhetetlen a közvetlen amerikai szerepvállalás, de figyelembe kellett venni a közvélemény hangulatát, és előzetesen módosítani kellett a törvényt, hogy az Egyesült Államok békeidőben az amerikai kontinensen kívül is szövetségeket köthessenek. Az 1948. június 11-én elfogadott Vandenberg-határozat elhárította ezt az akadályt.³

A szovjetek által bevezetett berlini blokád 1948 júliusában megnyitotta az utat az első hivatalos tárgyalások előtt az Egyesült Államok és a Brüsszeli Szerződést aláíró (1948. március 17.) öt európai ország között. Franciaország azt akarta, hogy a szerződés erős kötelezettségvállalást jelentsen az amerikaiaknak egy esetleges szovjet agresszió esetén, de nem sikerült érvényt szereznie álláspontjának. Az 5. cikk megfogalmazása ugyanis nem tartalmazta a fegyveres beavatkozás automatizmusát, hanem csak azt, hogy a szerződés minden egyes szerződő fele segítséget nyújt a megtámadott félnek vagy feleknek. Franciaország ugyanakkor elérte az algériai francia megyék és Olaszország felvételét a NATO-ba, az észak-európai országok csatlakozásáért cserébe.

Az Észak-atlanti Szerződést 1949. április 4-én írták alá. A francia nemzetgyűlés 1949. július 26-án ratifikálta és 1949. augusztus 24-én lépett hatályba. A szerződés nemzetgyűlés általi ratifikációját egy olyan indítvány elfogadása kísérte, amely felszólította a kormányt, hogy minden hatáskörét felhasználva szerezze meg az Egyesült Államok kormányától

2 Raflik-Grenouilleau 2013: 33–47–; Törke 2012: 15–18.

3 *Vandenberg Resolution*

a francia fegyveres erők számára az atlanti paktumban foglalt védelmi kötelezettségek hatékony teljesítéséhez szükséges fegyverzetet. 1949. április 5-én a Brüsszeli Szerződés öt aláírója hivatalos katonai segélyt kért az Egyesült Államoktól, amelyre az amerikai végrehajtó hatalom gyorsan pozitívan reagált, és vállalta, hogy a Kongresszustól megszerzi a szükséges előirányzatokat. Truman 1949. október 6-án aláírta a kölcsönös védelmi katonai segítségnyújtásról szóló törvényt. 1950. január 27-én Franciaország és az Egyesült Államok – 7 másik európai országgal együtt – kétoldalú megállapodást írt alá, de a segélyért cserébe az amerikaiak logisztikai létesítményeket kértek francia földön, ami a franciák számára nemzeti szuverenitási kérdéseket vetett fel. Franciaország kiszolgáltatott helyzetét mutatja, hogy ezzel egy időben zajlott az indokínai háború, amelyre a katonai erőforrásai nagy részét mozgósította, kevés fegyveres erőt hagyva az európai hadszíntéren, így szükségük volt az amerikaiak támogatására és jelenlétére.⁴

A koreai háború új helyzetet teremtett, és arra készítette az Egyesült Államokat, hogy jelentős katonai kötelezettséget vállaljon Koreában. Ezzel párhuzamosan az európai jelenlétük nem csökkent, mivel egy esetleges szovjet támadás lehetősége a nyugat-európai kormányok fő aggodalmává vált. Franciaország két memorandumot küldött az amerikai kormánynak, 1950. augusztus 5-én és augusztus 17-én, amelyekben hangsúlyozták a katonai erőfeszítéseiket és a további katonai segélyek szükségességét.⁵ Párizs kérte, hogy több amerikai és brit csapatot állomásoztassanak a kontinentális Európában, és úgy vélte, hogy a szövetséget át kell szervezni a parancsnokság és a védelmi tervek egységesítése érdekében. Az amerikai, brit és francia külügyminiszterek 1950. szeptember 12-i háromoldalú találkozásán Dean Acheson amerikai külügyminiszter lehetőséget kapott arra, hogy kifejtse az Egyesült Államok álláspontját. Az amerikaiak a hagyományos haderő tekintetében megmutatkozó szovjet túlerő ellensúlyozására a német katonákat is be akarta vonni a NATO szervezetébe. Acheson javaslatai összhangban voltak Franciaország kívánságaival, kivéve a német katonáknak a nyugati erőkbe való bevonása

4 Soutou 2010: 267–316.

5 Raflík-Grenouilleau 2013: 129–131.

kérdésében, amiben Franciaország – alapvetően érzelmi alapon – továbbra is nagyon elutasító álláspontot képviselt.⁶

A koreai konfliktus kirobbanása által teremtett vészhelyzet és az a félelem, hogy az csupán egy európai szovjet offenzíva előjátékát jelenti, azonnali döntéseket követelt. A Tanács 1950. szeptember 26-i ülésén úgy döntött, hogy a NATO keretein belül egységes haderőt hoz létre Nyugat-Európa védelmére, amely egy amerikai főparancsnok közvetlen irányítása alá kerül.⁷ A Németország részvételéről szóló döntést elhalasztották, és a Védelmi Bizottságot bízták meg a kérdés tanulmányozásával. Franciaország haladékat kapott, amelyet arra használt fel, hogy ellenjavaslatokat fogalmazzon meg, amelyek egy európai hadsereg tervezetében öltöttek testet. A Tanács 1950. december 18–19-ei ülésén Dwight D. Eisenhowert nevezték ki a NATO első európai főparancsnokává,⁸ aki úgy döntött, hogy a franciaországi Yvelines régióban, Rocquencourt-ban alakítja ki a főhadiszállását. Az Eisenhower által létrehozott parancsnoki struktúra biztosította, hogy a francia tisztek fontos szerepet játszottak a NATO-ban, mivel a főparancsnokság huszonegy főtisztje közül öt francia volt, és a főparancsnokság 242 beosztásából huszonötöt francia tiszt töltött be.⁹

Franciaország és a NATO kapcsolatai. Kölcsönös kétségek és csalódások (1951–1958)

Franciaország tehát vezető szerepet játszott a NATO létrehozásában, állandó és integrált katonai szervezetté való fejlesztésében, valamint az amerikai biztonsági garanciák megteremtésében. Az 1950-es évek elejétől kezdve azonban a IV. Köztársaság egymást követő kormányainak válságai és konfliktusai feszültséget okoztak Franciaország és az Egyesült Államok között, ami kiterjedt a NATO-t, annak működését, stratégiáját és erőforrásait érintő kérdések egész sorára.¹⁰ A német újrafegyverkezés továbbra is nagyon érzékeny kérdés maradt Franciaország számára. Párizsban

6 Raflik-Grenouilleau 2013: 130–132.

7 *North Atlantic Council Final Communiqué* New York, 26th September, 1950.

8 *North Atlantic Council Final Communiqué* New York, 18–19th December, 1950.

9 *Nato Leaders*.

10 Bozo 1996: 21.

Németország jövőjét illetően három lehetőség merült fel: 1. Semlegesítés, 2. Atlantizáció 3. Európaizáció. Az elsőt, amely egész Európára kiterjedő biztonsági garanciákkal járt volna együtt, a baloldal támogatta, és ezt próbálta elérni Moszkva is a négy volt szövetséges ország konferenciáján. Az 1954 elején Berlinben tartott konferencia kudarca azonban bizonyította, hogy ez elérhetetlen. A franciák a szövetségen belüli befolyásuk és a németek feletti ellenőrzés gyengülésétől tartottak. Az európai megoldás egy középutat jelentett, amely egyre inkább teret nyert a francia politikai gondolkodásban, mivel azok is elfogadhatták, akik továbbra is elutasították a német újrafegyverkezés gondolatát. 1950. október 24-én René Pleven terjesztette a Nemzetgyűlés elé az Európai Védelmi Közösség (EVK) tervét, ami az NSZK-t is magában foglalta volna.¹¹ Az Egyesült Államok kezdetben halogató taktikának tekintette az elképzelést, de végül az Atlanti Tanács decemberi ülésén elfogadták. Az EVK konferenciája 1951. február 15-én nyílt meg Párizsban. A brüsszeli és az észak-atlanti szerződés kontinentális európai tagjai végül 1952. május 27-én írták alá a szerződést. Az EVK és a NATO közötti kapcsolatot azonban még meg kellett határozni. A franciaországi politikai pártok továbbra is mélyen különböztek ebben a kérdésben, és Franciaország továbbra is egyre több segítséget követelt szövetségeseitől, különösen az amerikaiaktól, miközben a német hozzájárulást Európa védelméhez minimálisra akarták csökkenteni. Az amerikaiak támogatták az EVK-t, de ragaszkodtak ahhoz, hogy a francia parlament ratifikálja azt. További két évig tartó belső és külső tárgyalások után végül 1954. augusztus 30-án a nemzetgyűlés elutasította a ratifikációt, mivel a választások után az azt betervező kereszténydemokraták kisebbségbe kerültek.¹²

Franciaországnak nem volt más választása, mint elfogadni Nyugat-Németország belépését az Atlanti Szövetségbe, cserébe a britek és az amerikaiak kötelezettségvállalásáért, hogy NATO-erők európai földön maradnak. A Brüsszeli Szerződés Németországra és Olaszországra való kiterjesztése a Nyugat-európai Unió (NyEU, WEU/UEO) létrehozásához vezetett, amely a gyakorlatban sokáig nem volt túl aktív. 1954. október 22-én az Atlanti Tanács jóváhagyta az NSZK csatlakozásáról szóló jegyzőkönyvet.

11 Törke 2012: 18–28.

12 Raflik-Grenouilleau 2013: 159–186; Törke 2013: 17.

Ez fordulópontot jelentett Franciaország és a NATO közötti kapcsolatok történetében, Hervé Alphan-d-ot Maurice Couve de Murville, De Gaulle tábornok későbbi külügyminisztere váltotta fel Franciaország állandó képviselőjeként a NATO Tanácsban. A megállapodások francia parlament általi ratifikálása 1954 decemberének végén történt.

A NATO keretében Franciaországnak nyújtott amerikai katonai támogatás folyamatosan nőtt, és 1953–1954-ben érte el csúcspontját. Az Egyesült Államok a koreai háborús részvétele mellett egyre nagyobb mennyiségű felszerelés- és lőszerszállítmányokkal támogatta Franciaországot az indokínai háborúban. Az 1950-es évek közepén azonban Franciaország megítélése mélyen megromlott a szövetségesei körében, ahol úgy látták, az ország képtelen hosszú távon stabil és koherens külpolitikát folytatni és a NATO-hoz való viszonyát kialakítani. Franciaország kormányválságból kormányválságba került, miközben rendszeresen újabb és újabb követeléseket támasztott. Egyre nagyobb segítséget várt az Egyesült Államoktól, de cserébe semmit sem adott. A francia oldalon szintén nagy volt a keserűség az Egyesült Államokkal szemben, amely többnyire – gyakran Londonnal egyetértésben – minden olyan fontos döntésben, amely Franciaország külső biztonsági érdekeit érintette, egyoldalúan erőltette a saját nézeteit a szövetségeseire. Beavatkozott a francia belpolitikába, különösen gazdasági kérdésekben, miközben túl későn segített a franciáknak Vietnamban, így azok nem tudták elkerülni Diên Biên Phu katasztrófáját 1954 tavaszán. Az Amerika-ellenesség 1954 nyarán volt a tetőfokán, a francia-amerikai kapcsolatok pedig a mélyponton. Az 1950-es és 1960-as években több tízezer amerikai és sokkal kisebb mértékben brit és kanadai katona állomásozott a NATO mintegy húsz franciaországi bázisán. A francia lakosság többsége úgy érezte, hogy ez egy kvázi megszálló hadsereg, vagy legalábbis úgy viselkedik, és személyzete magasabb életszínvonalon élt, mint a franciák.¹³ A Francia Kommunista Párt jelentős támogatottsággal rendelkezett és nagy szerepet játszott az Amerika-ellenes érzés kialakításában, népszerűsítette az „USA menj haza” jelmondatot.¹⁴

1953 és 1954 fontos fordulópontot jelentett Franciaország és a NATO kapcsolatában. Sztálin halála után az új szovjet vezetés megfogalmazta

13 Vaïsse 1998: 112–113.

14 Raflik-Grenouilleau 2013: 189–210.

„a békés egymás mellett élés” politikáját. Az Egyesült Államokban Eisenhower azzal kezdte hivatali idejét, hogy fenntartotta erősen antikommunista álláspontját, és a nukleáris elrettentésen, valamint a masszív megtorláson alapuló katonai stratégiát fogadott el. Franciaország attól tartott, hogy ez a politika az európai kontinens védelméről való lemondást eredményezheti, és a nukleáris háború kirobbanásának nagyobb kockázatát jelentheti. A francia hadsereget az amerikai tisztek nem tájékoztatták a nukleáris tervekről a kommunista beszivárgástól való félelem miatt.

1954-től kezdve az algériai háború is elkezdődött, de ezúttal a franciák sikertelenül próbálták meggyőzni szövetségeseiket arról, hogy Algéria, akárcsak Indokína, fontos terület a kommunizmus elleni harcban. Az amerikaiak határozottan elleneztek a franciák algériai politikáját és nem akarták veszélyeztetni a közel-keleti és az afrikai országokkal való kapcsolataikat azzal, hogy Algériában a franciákat segítik. Franciaország ugyanakkor csapatokat küldött Algériába azok közül, amelyeket a NATO-parancsnokságnak ígért, a szövetséges vezérkarok nemtetszésére.

Az 1956-os szuezi válság szintén rávilágított az Egyesült Államok és Franciaország közötti mély ellentétekre. Az USA a tudta nélkül indított francia-brit katonai művelet azonnali leállítását követelte, és az ENSZ és a NATO segítségével fokozta a nyomást. Az amerikai követeléseknek való megfelelésre kényszerített Franciaország arra a következtetésre jutott, hogy növelnie kell függetlenségét, és folytatnia kell erőfeszítéseit a nukleáris kutatási terén. 1957-ben a NATO és az Egyesült Államok nukleáris stratégiája (ami alapvetően egyet jelentett), egyszerre vált konkrétabbá és aggasztóbbá Franciaország számára. A szovjetek a Szputnyik sikeres fellövésének köszönhetően kezdték hitelessé tenni nukleáris képességeiket, a britek úgy döntöttek, hogy nukleáris programjuk folytatása érdekében együttműködnek az amerikaiakkal, akik azonban a franciáknak nem adtak nukleáris támogatást. Az amerikaiak taktikai nukleáris fegyverek telepítését kezdeményezték, amelyek felett meg akarták tartani az ellenőrzést francia területen is. A francia kormány hezitált ebben a kérdésben, és amikor 1958. június 1-én De Gaulle visszatért a hatalomba, még nem született döntés. Az ügy a németeket is nagyon aggasztotta, ami francia-német

közeledéshez és titkos nukleáris megállapodások aláírásához vezetett, amelyeket később Olaszországra is kiterjesztettek.¹⁵

De Gaulle: az integráció nélküli szövetség (1958–1969)

Amint De Gaulle visszatért a hatalomba, kialakította politikáját a NATO kérdésében is.¹⁶ Nagyobb francia önállóságot és a döntéshozatal amerikaiak által dominált rendszerének megváltoztatását kívánta: „[A] NATO szervezetében elfoglalt helyünket újra kell gondolni. Az amerikaiak elsőprő fölényben vannak a parancsnokságok szervezésében.”¹⁷ A nukleáris kérdés központi szerepet játszott De Gaulle NATO politikájában. Iménti megjegyzései Eisenhower 1957. december 16–17-ei, Párizsban megtartott NATO-csúcson tett javaslatával összefüggésben hangzottak el, miszerint a NATO részeként nukleáris fegyvereket és közepes hatótávolságú rakétákat (IRBM, *Intermediate-range ballistic missile*) telepítenének Európába. Ezt De Gaulle csak akkor volt hajlandó elfogadni, ha Franciaország az amerikaiakkal és a britekkel együtt dönt a NATO-n belüli nukleáris ügyekben. Az amerikaiak a javaslattal azt remélték, hogy Franciaország a NATO keretei közé helyezi nukleáris programját, és feladja az önálló elrettentő haderő kifejlesztésére vonatkozó elképzeléseit. De Gaulle úgy vélte, hogy a NATO nem felel meg Franciaország biztonsági igényeinek, mivel elképzelése szerint a fenyegetéseket globális szinten kell megérteni és kezelni, nem pedig az észak-atlanti regionális alapon, amelyre a NATO korlátozódott.¹⁸

Három hónapos intenzív diplomáciai eszmecsere és hezitálás után De Gaulle kiterítette lapjait, amikor 1958. szeptember 17-én bizalmas memorandumot küldött Eisenhower és Harold MacMillan számára, amelyben egy háromoldalú NATO-parancsnokság létrehozását kérte, hogy Franciaországot szövetségeseivel egyenrangúvá tegye. A dokumentumot egy elemzés nyitotta:

15 Raflik-Grenouilleau 2013: 211–235.

16 Kaspi: 1987.

17 Vaisse 1998: 111, 113.

18 Vaisse 1998: 113–139; Bozo 1996: 40–43.

„Az atlanti szövetséget egy olyan lehetséges cselekvési területre [az Észak-Atlanti-óceánra] tekintettel tervezték meg és készítették elő a végrehajtását, amely már nem felel meg a politikai és stratégiai realitásoknak. [...] Ráadásul a hajók és repülőgépek hatótávolsága és a rakéták hatótávolsága egy ilyen szűk rendszert katonailag elavulttá tesz. Igaz, hogy kezdetben elfogadott volt, hogy az atomfegyverek [...] még hosszú ideig az Egyesült Államok monopóliuma maradnak, ami látszólag igazolni látszik azt a tényt, hogy világszinten a védelemmel kapcsolatos döntéseket gyakorlatilag a washingtoni kormányra bízta [...] ez a korábban elfogadott tény a valóságban már nem érvényesül”

[...] „Szükségesnek tűnik [Franciaország számára – G. Z.], hogy világpolitikai és stratégiai szinten létrehozzanak egy olyan szervezetet, amelynek közvetlen tagja. Ez a szervezet egyrészt közös döntéseket hozna a világ biztonságát érintő politikai kérdésekben, másrészt stratégiai cselekvési terveket dolgozni ki és szükség esetén hajtana végre, különös tekintettel a nukleáris fegyverek alkalmazására.”¹⁹

A szövetségesek körében a francia javaslat heves reakciót váltott ki, és a NATO-tagok nem értékelték a francia kezdeményezést, mivel úgy érezték, hogy az az ő kizorításukat eredményezte volna a döntéshozatalból. A többi tagállam úgy gondolta, hogy ha a NATO működésének megváltoztatásáról tárgyalnának, azt az Észak-atlanti Tanács keretében, annak minden tagjával együtt kellene lefolytatni. Eisenhower 1958. október 20-i hivatalos válasza udvarias elutasítás volt, ami nem lepte meg De Gaulle-t.²⁰ A pragmatikus francia államférfi tudta, hogy még nem léphet a szakítás útjára, mivel először az algériai kérdést kell rendeznie, és még nem rendelkezett atombombával sem. Megpróbálhatta volna kihasználni a nemzetközi feszültségeket, hogy ezt a háromoldalú együttműködést a lehető legnagyobb mértékben megteremtse és így tesztelje atlanti partnerei valódi szándékait. 1963-ban De Gaulle Alain Peyrefitte-nek elmagyarázta 1958-as megközelítésének célját: „Ez a memorandum nem volt más, mint diplomáciai nyomásgyakorlás. Akkoriban a NATO-ból való kilépést

19 *Letter From President de Gaulle to President Eisenhower.*

20 *Letter From President Eisenhower to President de Gaulle.*

kerestem, és a mozgásterem visszaszerzését, amelyet a IV. Köztársaság elvett tőlem. Ezért kértem a csillagos eget.”²¹

A következő négy év válságoktól volt hangos, amelyek közül a berlini válság volt a legsúlyosabb az európaiak számára. Ennek kezelésében, (amelyben Franciaország kulcsszerepet játszott) a három nyugati nagyhatalom közötti valódi együttműködésnek kellett megvalósulnia. De Gaulle számára a berlini válságnak inkább a háború utáni megállapodásokhoz és a három nyugati szövetségesnek a Berlin védelmére vonatkozó kötelezettségvállalásához volt köze, mint a NATO-hoz, de ennek ellenére a hosszú válság során több ponton is komoly ellentétek alakultak ki. A legtöbb kérdésben De Gaulle megállapította, hogy a nyugati szolidaritásnak kevés hatása volt, és az amerikaiak kevésbé vették figyelembe Franciaország érdekeit.²² Az amerikaiak nem akarták a franciák által javasolt háromoldalú együttműködést, amely veszélyeztette volna a szövetség általános kohézióját. Elszántságát bizonyítandó, De Gaulle 1959. március 11-én kivonta a Földközi-tengeri flottát, majd 1962-ben az Atlanti-óceáni és a La Manche-csatornán állomásozó flottát a NATO integrált katonai parancsnoksága alá.

A nukleáris kérdés állt a középpontjában annak a de Gaulle-i elképzelésnek, amely Franciaországnak a világban elfoglalt helyéről és függetlenségéről szólt. Politikai akarat hiányában és jogi okokból az amerikai kormány nem akart mélyreható megbeszélésekbe bocsátkozni a NATO nukleáris stratégiájáról, és a francia nukleáris programhoz nyújtott támogatás sem valósult meg. De Gaulle és Eisenhower ugyanakkor szoros kapcsolatot ápoltak egymással, a két államférfi többször is találkozott, és számos levelet váltottak, amelyek mindig tiszteletteljes, sőt meleg hangvételűek voltak, és szoros bizalmi, baráti viszony alakult ki a két elnök között, amelynek gyökerei még a világháború időszakába nyúltak vissza.²³ Bár De Gaulle nagyon világosan kifejezte eltérő nézeteit a NATO-val kapcsolatban, de egyértelművé tette a nyugati szövetséghez való ragaszkodását is, például amikor 1959. május 25-én kifejtette Eisenhowernek, soha nem

21 Peyrefitte 1994: 352.

22 Vaisse 1998: 145–147.

23 Couve de Murville 1971: 89–119.

volt még ennyire meggyőződve arról, hogy a jelenlegi helyzetben a szabad államok szövetsége feltétlenül szükséges.

„A szovjet törekvésekkel és erőkkal szemben, előre látva, hogy mi lesz a hatalmas Kína totalitáriánus hatalmából és imperializmusából, (...) Franciaország kétségtelenül a szabad világhoz tartozik [és] Franciaország a NATO-ban a maga oldaláról semmiképpen sem kívánja megváltoztatni szövetségünket a nem 'integrált' intézkedések elfogadásával.”²⁴

Ennek ellenére De Gaulle folyamatosan arra törekedett (pl. 1959. október 6-i levelében), hogy az amerikai kormánnyal elfogadtassa azt az elvet, miszerint egy Nyugat által kirobbantott atomháborúhoz az Egyesült Államok, Nagy-Britannia és Franciaország közös döntésére legyen szükség.

A taktikai atomfegyverekkel kapcsolatban, amelyeket Eisenhower javaslata szerint Franciaországban tároltak volna, De Gaulle 1959. május 25-én megerősítette elutasító álláspontját azzal érvelve, hogy az amerikaiak nem vonták vissza elutasító álláspontjukat a fegyverek francia használatáról egy közösen elfogadott alkalmazási terv részeként. 1959 második felében a NATO főparancsnoksága a Toulban, Étainban és Chaumontban állomásozó 200 darab F-100-as vadászbombázót Angliába és Nyugat-Németországba szállította át. Ezzel az első látványos döntéssel De Gaulle nemcsak azt jelezte, hogy továbbra is eltökélt szándéka Franciaország beleszólási jogának biztosítása a NATO nukleáris fegyverei feletti ellenőrzésbe, hanem azt is, hogy kétségei vannak a szövetség nukleáris stratégiájának érvényességével kapcsolatban. Attól tartott, hogy az európai országok pusztító nukleáris csatatérre válhatnak, és az Egyesült Államok stratégiai szerepvállalása nem lesz automatikus.

De Gaulle mindig is pragmatista volt, amit mutat az is, hogy a NATO parancsnoksága alatt álló németországi francia erőkkal kapcsolatban más álláspontot képviselt. 1960 szeptemberében aláírtak egy megállapodást, amelynek értelmében a Honest-John és a Nike taktikai rakétákat nukleáris robbanófejekkel szerelték fel, amelyek amerikai ellenőrzés alatt maradtak, amíg a bevetésükről szóló döntés meg nem született. Hasonló szerződés született 1963-ban a nyugatnémet területen működő repülőgépekre

24 De Gaulle levelét közli: *Au général Eisenhower, une vision gaulliste toujours d'actualité.*

vonatkozóan. A szövetségesekkel való hatékony kapcsolatok és együttműködés fenntartása érdekében Pierre Messmer védelmi miniszter 1960-ban kezdeményezte a Tigrisszázadok Szövetségének létrehozását, amelyet átkereszteltek NATO Tigrisszövetségre, a NATO légi egységek közötti kapcsolatok erősítése érdekében.²⁵

Ugyancsak jól érzékelteti a francia diplomácia összetettségét De Gaulle magatartása a kubai válság idején, illetve az abból levont következtetések. Az amerikai tisztviselőket meglepte, hogy De Gaulle teljes mértékben a támogatásáról biztosította őket,²⁶ miközben a következtetése az volt, hogy az amerikaiak nem veszik figyelembe az európaiak érdekeit. Ez utóbbi véleménye gyorsította fel a francia-német kiegyezést, ami az ún. Élysée-szerződés megkötéséhez vezetett 1963. január 22-én.

A konfliktusok kiéleződése (1965–1966)

1965. szeptember 9-én De Gaulle bejelentette, hogy legkésőbb 1969-ig megszünteti az integrációnak nevezett alárendeltséget, amely Franciaország sorsát idegen hatalomnak rendelte alá.²⁷ A döntést az az 1958-ig visszanyúló folyamat előzte meg, amely a diplomácia színpalán mögött lényegében nem volt titkot, és maga De Gaulle is hangsúlyozta a külföldi nagykövetek előtt az önállósulási szándékait. Vinogradov szovjet nagykövetnek is nyíltan beszélt a francia és az orosz érdekazonosságról.²⁸ Bonyolította a helyzetet, hogy 1969-ben volt az Észak-atlanti Szerződés huszadik évfordulója. De Gaulle tudatosan kétségeket hagyott Franciaország arra vonatkozó szándékait illetően, hogy felmondja-e a szerződést, vagy egyszerűen csak megszünteti a francia részvételt a NATO integrált katonai tevékenységében. Fontos hangsúlyozni ugyanakkor, hogy Franciaország nem kívánt lemondani a kollektív biztonságról, amihez De Gaulle is ragaszkodott és meghatározta az amerikaiakhoz való viszonyát, mindazonáltal a NATO-val kapcsolatban csak egyenrangú partnerséget tudott elképzelni.

25 Bozo 1996: 56–58.

26 Kissinger 1998: 599.

27 *Conférence de presse du 9 septembre 1965*

28 Vaisse 1998: 294–295.

Lyndon B. Johnsonnak 1966. március 7-én írt levelében De Gaulle megerősítette, hogy országa továbbra is tagja marad a szövetségnek, mivel

„Franciaország tudatában van annak, hogy a tizenöt nyugati szabad nemzet között így létrejött védelmi szolidaritás milyen mértékben járul hozzá biztonságuk garantálásához, és különösen annak, hogy az Amerikai Egyesült Államok milyen alapvető szerepet játszik ebben a tekintetben. Franciaország ezért mostantól kezdve, amikor eljön az ideje, továbbra is részese kíván maradni az 1949. április 4-én Washingtonban aláírt szerződésnek [...] Franciaország úgy véli, hogy az 1949 óta bekövetkezett vagy folyamatban lévő változások [...] már nem indokolják a szövetség megkötése után hozott katonai intézkedéseket [...] [Franciaország] vissza kívánja nyerni szuverenitásának teljes körű gyakorlását saját területe felett [valamint] szuverenitásának teljes körű gyakorlását, amelyet jelenleg a szövetséges katonai elemek állandó jelenléte, vagy az égboltjának szokásos használata sért, [ezért] megszünteti részvételét az »integrált« parancsnokságokban, és nem bocsátja többé erőit a NATO rendelkezésére.”²⁹

Az 1949-es szerződés által létrehozott szövetség és a később létrehozott polgári és katonai szervezet közötti különbségtétel a következő évtizedekben a Franciaország és a NATO közötti kapcsolatok alapja maradt. De Gaulle már 1964-ben kijelentette a diplomata Roger Peyrefitte-nek, hogy Franciaország már úgyszólván nem tagja a NATO-nak. 1965. október 13-án még egyértelműbben fogalmazott: „A szövetség mindaddig kívánatos, amíg keleten fenyegetés van! A szövetség igen, de nem a NATO, nem az az integrált katonai szervezet, amely az amerikaiaktól kapja a parancsokat.”³⁰

Az amerikai diplomácia számára a francia függetlenedési törekvések komoly gondot jelentettek, mivel az addig biztosnak számító hátország stabilitása és egysége került veszélybe, ugyanakkor igyekeztek bagatellizálni is a problémát.³¹ Ezt mutatja az a távirat, amelyet John Leddy, az európai ügyekkel megbízott külügyi államtitkár helyettes 1966. február 10-én

29 *Lettre de Charles de Gaulle à Lyndon B. Johnson (7 mars 1966)*

30 Peyrefitte 1997: 58–59, 73.

31 Javert 2000: 146.

küldött az európai nagykövetségek élén álló amerikai nagykövetek részére. A táviratból kitűnik, hogy az amerikaiak ezt a vitát nem kétoldalú amerikai-francia kérdésként, hanem NATO ügyként igyekeztek kezelni. Továbbra is kitartottak az 1949-es szerződés elveinél, amellet, hogy szándékot mutattak a francia kérdések megvitatására. A NATO reformmal kapcsolatban megfogalmazták, hogy a tizenhárom szövetséges tagállam, a francia törekvésektől és együttműködési hajlandóságtól függetlenül, törekedjen a közös NATO politika fenntartására, és a katonai szövetség hatékonyságának megőrzésére. A NATO védelmi képességének fenntartását a *Forward Strategy* elvének figyelembevételével, valamint a NATO addigi integrációs szervezetének megőrzésével tartották elképzelhetőnek. A franciaországi utánpótlási vonalak megszakadása esetén egyéb alternatív lehetőséget kerestek, és a Franciaországgal szembeni esetleges lépések vagy akár nyílt konfrontáció esetére a elsődlegesen egy közös álláspont kialakítását szorgalmazták a szövetségesekkel.³²

Ezen elképzeléseknek megfelelően a NATO védelmi miniszterei-nek Nukleáris Tervezési Munkacsoportja 1966. február 18-án ülésezett Washingtonban, ahol a megszabták a NATO képviselők feladatait.³³ A fentebb vázolt francia törekvések, illetve az amerikai diplomácia és a NATO vezetésének elképzelései ellenére De Gaulle igen nagy meglepetést keltett az 1966. február 21-én elhangzott sajtókonferenciájával, amikor is nyíltan és egyértelműen kifejtette nézeteit a NATO jövőjével kapcsolatban. Ezen a sajtókonferencián jelentette be, hogy a francia szuverenitás teljes visszaállítása érdekében kivonulnak a NATO katonai szervezetéből, visszahívják a francia tiszteket a NATO törzsekből, és megszüntetik a Franciaország területén található idegen támaszpontokat.³⁴ Az amerikaiak kezdeti zavarodottságát mutatja a NATO misszióvezetőknek küldött körlevél, 1966. március 2-án:

„Összefoglalva, nyugodtan és határozottan kell folytatnunk az utunkat, figyelmen kívül hagyva a gaulle-ista ellenvetéseket, de mindig tiszteletet és barátságot mutatva iránta és a francia nép iránt, miközben várunk

32 *Circular Telegram from the Department of State to Certain Posts in Europe.*)

33 Garadnai 2013: 180–181.

34 *Conférence de presse du 21 février 1966*; Garadnai 2013: 182.

kell arra a napra, amikor egy barátságosabb és együttműködőbb kormány kerül hatalomra Franciaországban.”³⁵

Charles Bohlen nagykövetnek azt az utasítást adták, hogy amennyiben a francia Külügyminisztériumba behívatnák, időhúzás céljából kitérő választ adjon, és előzetes tanácskozást kezdeményezzen a kormányával. Egyben részletes utasítást is küldtek neki a franciákkal szembeni amerikai vonalvezetésre vonatkozóan. Az amerikaiak erősen valószínűsítették, hogy De Gaulle külpolitikájában nem lesz várható érdemleges módosulás a második hétéves elnöki ciklusban, és az esetleges kiengesztelésére vonatkozó diplomáciai lépések nem fognak eredményre vezetni. Ugyanakkor – jól felfogott biztonsági érdekeikből fakadóan – nem akarták a tábornok elszigetelését sem, és számoltak azzal a lehetőséggel, hogy De Gaulle után az amerikai és az európai érdekek felé nyitottabb francia külpolitikai vezetés fog hatalomra jutni.³⁶ De Gaulle – szándékainak komolyságát mutatva – a külügyminiszterén keresztül 1966. március 7-én egy levelet küldött az amerikai elnöknek, amelyet két emlékeztető követett a szövetségeseinek. De Gaulle Johnson elnöknek írt levelében kijelentette: „Franciaország arra törekszik, hogy a visszaszerezze a teljes területén a szuverenitását [...], és arra törekszik, hogy megszüntesse a részvételét az integrált parancsnokságban, és többé ne bocsájtja a NATO rendelkezésére a katonai erejét.”³⁷ A tábornok tehát nyíltan megfogalmazta a francia külpolitika szándékait: a nemzetközi helyzetben bekövetkezett változások következtében a francia katonai erőt 1966. július 1. hatállyal kivonják a NATO katonai szervezetéből és a Franciaország területén állomásozó idegen csapatoknak 1967. április 1-ig el kell hagyniuk a francia területet.

A francia szándékok nyílt megfogalmazása, az előrelátható jelek ellenére is nagy indulatot váltottak ki a szövetségeseiknél,³⁸ elmérgesítette a francia belpolitikai helyzetet és bizonytalanságot eredményezett. 1966 áprilisában az FGDS (*Fédération de la Gauche Démocrate et Socialiste*) sikertelenül nyújtott be bizalmatlansági indítványt a Pompidou-kormány ellen. Maurice Faure az RD (*Rassemblement Démocratique*) képviselője

35 *Circular Telegram from the Department of State to all NATO Missions. N° 55.*

36 Garadnai 2013: 182.

37 Lettre de Charles de Gaulle à Lyndon B. Johnson.

38 Vaisse 1998: 387–390.

kijelentette: „[H]a minden szövetségesünk úgy viselkedne, mint önök, és meghozná az önök által most elrendelt döntéseket, az nem jelentene mást, mint az összes amerikai haderő kivonását az európai kontinensről.”³⁹ De Gaulle számára ugyanakkor ez a döntés mindenekelőtt az 1940 után elvesztett francia függetlenség visszaszerzése szempontjából volt fontos, és melynek megvalósításában az atlanti integrációban való szerepvállalás az adott keretek közt akadályt jelentett. A függetlenség garanciáját ehelyett a nukleáris fegyverben látta. Ellenzői és bírálói tévesen ítélték meg úgy, hogy ezt a döntését egyértelműen csak a *grandeur* visszaállításának vágya, egyfajta nemzeti gőg motiválta. A NATO katonai szervezetéből való kivonulása tulajdonképpen az általa már évek óta követelt katonai reformok elmaradása miatt következett be.⁴⁰ De Gaulle külpolitikai fordulata ugyanakkor logikusan következett a világháborút követő *status quo* 1962 utáni megváltozásából, aminek jelei nemcsak a nyugati szövetségi rendszer változásokban, hanem tágabb értelemben, a két katonai és politikai tömörülés közötti kapcsolatok egész rendszerében is megmutatkoztak.⁴¹

De Gaulle az amerikai elnöknek írt levelében részletesen kifejtette a francia álláspontot, amelyre Johnson elnök még aznap válaszolt, és tájékoztatta a francia elnököt arról, hogy a levél tartalmáról tájékoztatni fogja a többi szövetséges állam képviselőit.⁴² A franciák által március 11-én elküldött Emlékeztető megérkezése után, az amerikai kormány már egyértelműen megfogalmazta álláspontját. A nemzetközi helyzetben bekövetkezett változásokat nem tartotta meghatározó jelentőségűnek, és továbbra is a permanens szovjetfenyegetésből, a megoldatlan németkérdés körüli bonyodalmakból és az ázsiai helyzetből indult ki, egyben emlékeztette a francia vezetést arra, hogy 1954-ben éppen a francia törvényhozás utasította vissza az európai hadsereg gondolatát. Az amerikai kormány március 25-én adott hivatalos válasz a francia felvetésekre, amelyet március 29-én újabb francia Memorandum követett.

Az amerikai szándékok ellenére a NATO reformjának kérdését és a franciák kivonulását a katonai szervezet kereteiből nem sikerült kizárólag NATO kérdésként kezelni. A francia-amerikai kapcsolatok az év

39 Débats Parlementaires. Assemblée Nationale. Séance du Mardi 19 avril 1966. 775.

40 Vaisse 1998: 381.

41 Garadnai 2013: 183.

42 *Letter from President Johnson to President de Gaulle.*

folyamán kifejezetten hűvössé váltak, miközben az amerikai diplomáciának arra is vigyáznia kellett, hogy a parlamenti választások küszöbén álló ország belügyeibe való beavatkozás vádját mindenféleképpen elkerülje. Az amerikai kormány lényegében elfogadta a francia feltételeket és április 12-én Emlékeztetőt küldött a francia kormánynak. Washington úgy értékelte az európai helyzetet, hogy a franciákat az európai integrációval kapcsolatos kérdésekkel lehet befolyásolni, ugyanakkor nem akartak nyílt diplomáciai lépéseket tenni, és ezáltal összekapcsolni az Európai Közösség belső ügyeit a Kennedy forduló folyamán felmerült ellentétekkel és a NATO válsággal.⁴³

Az 1966-os év tehát a francia-amerikai konfliktusok évét jelentette, és a NATO-kivonulás bejelentése mellett De Gaulle-nak a Szovjetunióba tett útja, illetve külügyminiszterének kelet-európai körutazása volt a francia külpolitika leglátványosabb megnyilvánulása, ami az akkori felfokozott, érzelmek által áthatott helyzetben különösen nagy figyelmet kapott.⁴⁴ A változásokat mutatja, hogy 1966. október 6-án Johnson elnök New Yorkban sajtókonferencián fejtette ki álláspontját az enyhülés fontosságáról.⁴⁵ Az év végén az NSZK-ban létrejött ún. nagykoalíció is az európai enyhülés új lehetőségeit kereste. A De Gaulle által kezdeményezett függetlenségi politika a nyugati szövetség fellazulásához vezetett, de egyben új lehetőséget teremtett a keleti és nyugati országok számára, és az év folyamán végbement francia–kelet-európai tárgyalások a de Gaulle-i *détente-entente-coopération* politika jegyében az 1945 után kialakult jaltai rendszer meggyengítését, és az európai biztonsági konferencia létrehozását célozták.⁴⁶

A NATO reformjával kapcsolatban végül a „*flexible response*” stratégiát kell kiemelni, amelyet hatéves vita után 1967-ben fogadtak el, és amely a későbbiekben alapvetően meghatározta a NATO stratégiai doktrínáját, az európai államok és az Egyesült Államok viszonyát.⁴⁷

43 *Aide-Mémoire From the U.S. Government to the French Government*

44 Garadnai 2012: 703–706.

45 Johnson 1966: 1117–1124. Az N 501-es számú dokumentum.

46 Garadnai 2013: 184–186.

47 Törke 2013: 48–52.

A NATO-bázisok kiürítése és a kapcsolatok újrendezése (1967–1969)

1967-ben a franciaországi NATO-bázisokat, főként az amerikaiakat és kanadaiakat, saját költségükön kiürítették. Összesen 56 szárazföldi bázist, 17 légi bázist, 370 raktárt költöztettek el, valamint 26 000 katonai és 17 000 polgári személy távozott Franciaországból. A NATO katonai főparancsnokságának központja Yvelinesből Belgiumba (Mons) költözött. Franciaország kilépése az integrált szervezetből 1966-ban gyorsan megtörtént, és a NATO szervezetének felülvizsgálatával járt együtt. A legmagasabb döntéshozatali szinten Franciaország továbbra is teljes jogú tagja maradt az Észak-atlanti Tanácsnak, de nem vett részt sem a védelmi tervezőbizottságban, sem az újonnan létrehozott nukleáris tervezőcsoportban. A francia és a német kormány 1966. december 21-i levélváltása meghatározta a Németországban állomásozó francia erők státuszát. Katonai téren több hónapos tárgyalások tárgyát képezték azok a feltételek, amelyek alapján a francia erők válság vagy konfliktus esetén hozzájárulhattak Európa védelméhez, és amelyek 1967. augusztus 22-én az Ailleret-Lemnitzer megállapodásokkal zárultak. Ezek a megállapodások nagymértékben csökkentették a francia kivonulás gyakorlati hatókörét, és tisztázták a francia hadsereg szerepét Nyugat-Európa védelmében.⁴⁸

A francia-amerikai kapcsolatok 1968-ban megkezdett normalizálódása Nixon hatalomra jutásával tovább folytatódott. A Varsói Szerződés csapatainak csehszlovákiai beavatkozása, a keleti enyhülés politikájában vezető szerepet játszó NSZK növekvő autonómiája és Franciaország belpolitikai nehézségei nem ösztönöztek újabb kísérleteket az atlanti szövetség szervezeti modelljének megváltoztatására. Franciaország szövetségesei megelégedtek a francia csapásmérő erővel, amely konkrét valósággá vált, és megállapították, hogy az Ailleret-Lemnitzer megállapodással elvben formalizált katonai együttműködés operatív szempontból minden fél megelégedésére megvalósult.⁴⁹ Elnöksége utolsó hónapjában De Gaulle két olyan lépést tett, amely megmutatta, hogy az Egyesült Államokkal való kapcsolat továbbra is a francia külpolitika sarokköve maradt. Az egyik

48 Vaïsse-Sebag 2009: 139–150.

49 Törke 2012: 49–52.

szimbolikus volt: elment Eisenhower temetésére Washingtonba és újra találkozott Nixonnal. A másik pedig a nyugati világ jövője szempontjából volt fontos, amikor Michel Debré-vel aláíratta Franciaországnak az Atlanti Szövetséghez való csatlakozásának megújítását 1969-ben.⁵⁰

Összegzés

Franciaország NATO politikája a kezdetektől ellentmondásos volt. Párizs 1944 és 1949 között arra törekedett, hogy egy olyan biztonsági rendszert hozzon létre Európában, amelynek az Amerikai Egyesült Államok is aktív részese, vagyis az I. világháború utáni európai helyzettől eltérően az amerikaiak fontos szerepet töltsenek be az európai biztonsági rendszer kiépítésében. Ennek megvalósulása a francia diplomácia sikerét is jelentette. Ebben a helyzetben Franciaország kettős szorításban volt, ami egyben a kiszolgáltatottságát is mutatta. Egyrészt a területe helyszínül szolgált a NATO katonai főparancsnokságának és katonai bázisainak, és az amerikai/NATO haderő jelenléte helyettesítette az 1946–1954 között Indokínában, majd 1954-től Algériában lekötött francia hadsereget. Másrészt a franciákat folyamatosan frusztrálta, hogy az amerikaiak nem vonták be őket a szűkebb döntéshozatalba és a nukleáris fejlesztések és fegyverkezés technológiáját sem voltak hajlandók megosztani velük. Ezzel párhuzamosan nem feledkezhetünk meg arról, hogy a IV. Köztársaság belpolitikai válságai tovább gyengítették az ország külpolitikai mozgásterét, és az FKP (Francia Kommunista Párt) belpolitikai tevékenysége erősítette az amerikaiak bizalmatlanságát. Ehhez járult hozzá a II. világháborús francia tevékenység miatti angolszász bizalmatlanság, az 1940–1944 közötti francia-német kollaboráció nehéz öröksége. Az amerikai-francia ellentétek a szuezi válság után éleződtek ki, és 1957–1958-ban az angolok és a franciák eltérő választ adtak a kialakult helyzetre.

Az 1958-ban hatalomba hívott De Gaulle tábornok a nemzeti szuverenitás politikáját hangsúlyozta, ami a NATO reformjának a kérdésében is egyértelműen megnyilvánult. Franciaországról az önálló nukleáris haderő megteremtése ennek a stratégia céljának az elérését szolgálta, amelynek fő

50 Vaïsse 1998: 407–412.

kísérleti területe Algériában volt, ahol a nukleáris robbantásokat is végezték. Részben ez is a magyarázata annak, hogy az algériai háború egészen 1962-ig elhúzódott, és a francia jelenlét 1962 után is meghatározó maradt. 1962 után De Gaulle úgy próbálta megváltoztatni az európai/nemzetközi helyzetet, hogy a kialakult blokkok lényegén nem kívánt változtatni, de a hangsúlyt a reálpolitikai érdekekre helyezte, amit a „*détente-entente-coopération*” politikával fejezett ki, és ennek egyik fő színtere a francia-német bilaterális együttműködés volt, amely 1963-ban az Élysée-szerződésben öltött testet.

De Gaulle pragmatizmusa és reálpolitikája a NATO-val kapcsolatban is megnyilvánult és egy sajátos kettősség figyelhető meg. Franciaország 1966-ban kivonult a NATO katonai szervezetéből, látványos keleti nyitási politikát folytatott, de a NATO politikai szervezetében továbbra is aktív tag maradt, és ez folytonos jellemzője maradt a francia NATO politikának a későbbi elnökök idején is, vagyis Párizsban markáns különbséget tettek a NATO politikai és katonai szárnya között.⁵¹ Ez, és a nyugati szövetségi rendszeren belüli elkötelezettség nagyon jól megmutatkozott De Gaulle politikáján a kubai válság idején, amikor az elsők között állt ki az amerikaiak mellett.

Egészen Nicolas Sarkozy elnökségéig kellett várni és egy teljesen más nemzetközi helyzetre ahhoz, hogy a NATO katonai szervezetébe való francia visszalépés szóba kerüljön. De Gaulle NATO politikája tehát egyenesen következett abból a folyamatból, amely 1949–1958 között a francia-NATO/amerikai politikát jellemezte. Ugyanakkor meghatározta azt az 1962 utáni nemzetközi helyzet is, amit Párizsban lényegi változásként éltek meg, miközben az amerikaiak ennek ellenkezőjét vallották.

A de Gaulle-i külpolitika megteremtette az alapjait a hetvenes-nyolcvanas évek francia NATO politikájának, ami a lényegét tekintve nem változott: megőrizni az ország mozgásterét a stratégiai kérdésekben (önálló nukleáris arzenál megteremtése és az ehhez kapcsolódó nukleáris kísérletek), de egyben fenntartani a szövetségi kapcsolatokat is. Ez is a de Gaulle-i diplomácia öröksége, amelynek gyökerei a hatvanas évek francia külpolitikájáig nyúlnak vissza, és alapvetően meghatározták Franciaország lehetőségeit és pozícióját egészen a hidegháború végéig.⁵²

51 Védrine 2012: 3.

52 Vincze 2021: 170–171.

Források

Foreign Relations of the United States (FRUS)

Aide-Mémoire From the U.S. Government to the French Government. FRUS (1964–1968) Volume XIII, Western Europe Region N° 154. – utolsó letöltés 2025. április 29.

Circular Telegram from the Department of State to Certain Posts in Europe. FRUS (1964–1968) Volume XIII. Western Europe Region. 130. <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1964-68v13/d130> – utolsó letöltés 2025. április 20.

Circular Telegram from the Department of State to all NATO Missions. N° 55. FRUS (1964–1968) Volume 12. Western Europe. <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1964-68v12/d55> – utolsó letöltés 2025. április 20.

Letter From President de Gaulle to President Eisenhower. FRUS (1958–1960) Western Europe, Volume VII, Part 2. N° 45. <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1958-60v07p2/d45> – utolsó letöltés 2025. április 29.

Letter From President Eisenhower to President de Gaulle. FRUS (1958–1960) Western Europe, Volume VII, Part 2. N° 63. <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1958-60v07p2/d63> – utolsó letöltés 2025. április 29.

Letter From President Johnson to President de Gaulle. FRUS (1964–1968) Volume XIII, Western Europe Region N° 146. <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1964-68v13/d146> – utolsó letöltés 2025. április 29.

Au général Eisenhower, une vision gaulliste toujours d'actualité. <http://www.gaullisme.fr/2011/03/09/au-general-eisenhower-une-vision-gaulliste-toujours-d%E2%80%99actualite/> – utolsó letöltés 2025. április 29.

Conférence de presse du 9 septembre 1965. <https://fresques.ina.fr/de-gaulle/fiche-media/Gaulle00384/conference-de-presse-du-9-septembre-1965.html> – utolsó letöltés 2025. április 20.

Conférence de presse du 21 février 1966. <https://fresques.ina.fr/de-gaulle/fiche-media/Gaulle00113/conference-de-presse-du-21-fevrier-1966.html> – utolsó letöltés 2025. április 20.

Débats Parlementaires. Assemblée Nationale. Séance du Mardi 19 avril 1966. 775. <https://www.assemblee-nationale.fr/> – utolsó letöltés 2025. április 29.

- De Gaulle et la Guerre froide.* <https://www.charles-de-gaulle.org/lhomme/dossiers-thematiques/de-gaulle-guerre-froide/> – utolsó letöltés 2025. április 29.
- Lettre de Charles de Gaulle à Lyndon B. Johnson (7. mars 1966.).* https://www.cvce.eu/obj/lettre_de_charles_de_gaulle_a_lyndon_b_johnson_7_mars_1966-fr-d97bf195-34e1-4862-b5e7-87577a8c1632.html – utolsó letöltés 2025. április 20.
- My Country and NATO.* https://www.nato.int/cps/en/natohq/declassified_160672.htm – utolsó letöltés 2025. április 20.
- Nato Leaders.* https://www.nato.int/cps/en/natohq/declassified_137961.htm – utolsó letöltés 2025. április 20.
- Vandenberg Resolution* https://www.cvce.eu/en/collections/unit-content/-/unit/02bb76df-d066-4c08-a58a-d4686a3e68ff/654f1fb4-2df6-43d5-9872-f022c-b6d1ffa/Resources#dc0ca210-8f4c-43e0-b353-1793b42c6d5c_en&overlay – utolsó letöltés: 2025. március 13.
- András István, Türke 2008: *De Dunkerque à Amsterdam. Les textes fondamentaux de la politique étrangère et de sécurité commune en Europe 1947-1997.* Réunis par Guillaume de Rougé, Benoit Duffort, András István Türke, Gergely Varga. Édité par András István Türke. Institut Europa Varietas, Association Objective Europe-Sorbonne Nouvelle III. Paris. https://www.academia.edu/12208888/DE_DUNKERQUE_A_AMSTERDAM_Les_Textes_fondamentaux_de_la_politique_%C3%A9trang%C3%A8re_et_de_s%C3%A9curit%C3%A9_commune_en_Europe_1947_1997_ – utolsó letöltés: 2025. június 9.
- Johson Lyndon B. 1966: Lyndon B. Johnson: *Containing the public messages, speeches, and statements of the president v.2 1966.* <https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=miua.4731549.1966.002&seq=498> – utolsó letöltés: 2025. április 30.
- Védrine, Hubert 2012: *Rapport pour le Président de la République Française sur les conséquences du retour de la France dans le commandement intégré de l'OTAN sur l'avenir de la relations transatlantiques et les perspectives de l'Europe de la défense. 14 novembre 2014.* <https://otan.delegfrance.org/Le-rapport-Vedrine> – utolsó letöltés: 2025. április 19.

Hivatkozott irodalom

- András István, Türke 2012: *La politique européenne de sécurité et de défense. Quel bilan après 10 ans ? Quelles nouvelles orientations?* https://www.academia.edu/3349595/LA_POLITIQUE_EUROP%C3%89ENNE_DE_S%C3%89CURIT%C3%89_ET_DE_D%C3%89FENSE_Quel_bilan_apr%C3%A8s_10_ans_Quelles_nouvelles_orientations_2012_ – utolsó letöltés: 2025. június 13.
- Bozo, Frédéric 1996: *Deux stratégies pour l'Europe: De Gaulle, les États-Unis et l'Alliance atlantique 1958-1969*. Paris. <https://doi.org/10.3917/plon.bozo.1996.01>
- Couve de Murville, Maurice 1971: *Une politique étrangère 1958-1969*. Paris.
- Garadnai, Zoltán 2012: Franciaország keleti nyitási politikája 1966-ban. In: Baráth Magdolna – Molnár Antal (szerk.) *A történettudomány szolgálatában. Tanulmányok a 70 éves Gecsényi Lajos tiszteletére*. Budapest–Győr.
- Garadnai, Zoltán 2013: *Franciaország keleti nyitási politikája és a magyar-francia kapcsolatok története (1963-1968) A francia „détente-entente-coopération” politika lehetőségei, külső és belső korlátai*. Budapest.
- Kaspi, André 1987: Les relations franco-américaines 1958-1969. *Espoir* (61.) <https://www.charles-de-gaulle.org/lhomme/dossiers-thematiques/de-gaulle-guerre-froide/> – utolsó letöltés 2025. április 29.
- Kissinger, Henry 1998: *Diplomácia*. Budapest.
- Peyrefitte, Alain 1994: *C'était de Gaulle*. Volume 1. Paris.
- Peyrefitte, Alain 1997: *C'était de Gaulle*. Volume 2. Paris.
- Raflik-Grenouilleau, Jenny 2013: *La IVe République et l'Alliance atlantique: Influence et dépendance (1945-1958)*. Rennes. <https://doi.org/10.4000/books.pur.114164>
- Soutou, Georges-Henri 2010: *La Guerre froide: 1943–1990*. Paris.
- Türke András István 2009: De Gaulle-től Sarkozyig: Franciaország és a NATO viszonya, 1966–2009. *Külügyi Szemle* (8.) 2. 65–87.
- Vincent, Javert 2000: *L'Amérique contre De Gaulle: Histoire secrète*. Paris.

- Vincze, Hajnalka 2021: Franciaország és a NATO ellentmondásos kapcsolata. In: Törke András István (szerk.): *A Jelenkori Franciaország. II. kötet. Tanulmányok a jelenkori Franciaországról*. Budapest, 166–183.
- Vaïsse, Maurice 1998: *La grandeur. Politique étrangère du général de Gaulle, 1958–1969*. Paris.
- Vaïsse, Maurice – Sebag, Clémence 2009: France and NATO: An History. *Politique Étrangère* 2009/5. Hors série. <https://shs.cairn.info/revue-politique-etrangere-2009-5-page-139?lang=en> – utolsó letöltés: 2025. április 29. <https://doi.org/10.3917/pe.hs3.0139>

Ez egy gyönyörű barátság vége?

Olaszország és az Egyesült Államok az 1985-ös sigonellai válság idején

Andreides Gábor

Történész, Nemzeti Emlékezet Bizottságának hivatala, tudományos főmunkatárs; andreidesgabor@gmail.com; ORCID: 0009-0008-4235-652X

Abstract

The End of a Beautiful Friendship? Italy and the United States during the 1985 Sigonella Crisis

In the spring of 1945, World War II ended in Italy, and the two-decade-long fascist dictatorship definitively collapsed. The new Italian political leadership was immediately with numerous challenges. One of the most important tasks of Italian diplomacy after 1945 was to establish the country's new alliance system within the transformed international order. The central aim of democratic Italy's foreign policy was to gain recognition for its commitment and reliability as an ally. This was not an easy task, as Italy had long been regarded with considerable distrust by its future allies. Nevertheless, in 1949 Italy achieved NATO accession and subsequently proved to be a reliable and loyal ally in every respect. It was therefore all the more surprising when serious tensions emerged between Rome and Washington over the events at the Sigonella military base. During the confrontation, armed Italian Carabinieri units faced American Delta Force commandos. These events forced the two countries to find a diplomatic solution to this conflict.

Keywords Sigonella, Sigonella crisis, armed standoff, NATO, cruise ship Achille Lauro, Palestine Liberation Organization, EgyptAir, prime minister Bettino Craxi, foreign minister Giulio Andreotti, Ronald Reagan

Bevezetés

A sigonellai válság során ritkán tapasztalható politikai feszültség támadt két szövetséges ország, az Olasz Köztársaság és az Amerikai Egyesült Államok között. A múlt század nyolcvanas éveinek közepén lezajlott krízis izgalmas kérdéseket vet fel számunkra. Rögtön az első, hogy milyen egyezmények szabályozzák az Appennini-félsziget területén található NATO- és amerikai katonai bázisok, logisztikai támogatóközpontok helyzetét. Amennyiben röviden kell összegeznünk, rögtön első helyen említjük az 1951. június 19-én Londonban aláírt úgynevezett NATO SOFA-egyezményt, amely általános szabályokat állapít meg egy vagy több NATO-tagország fegyveres erői számára másik tagország területén történő szolgálat esetére, valamint szabályozza a fegyveres erők jogállását, a joghatóság megosztását a küldő és a fogadó állam között.¹ De szólnunk kell az 1954. október 20-án aláírt úgynevezett *Bilateral Infrastructure Agreement* (BIA) rendelkezéseiről, hiszen azok többek között meghatározzák az USA fegyveres erői számára Olaszország területén rendelkezésre bocsátott és igénybe vett bázisok használatának módját.²

Másrészt felmerül az a kérdés is – és tanulmányunkban döntően erre a kérdésre helyezzük a hangsúlyt –, hogy mindezek hogyan és milyen mértékben befolyásolják a szuverenitás kényes kérdését az Egyesült Államok és a szövetséges fogadóország, esetünkben Olaszország között. Az önállóság, az autonóm cselekvés képessége ugyanis komoly nézeteltérést okozott az 1985-ben kialakult olasz–amerikai szembenállás idején.

Az Olaszországban található amerikai katonai bázisok pontos száma, személyzetének összetétele – napjaink gyorsan változó, és sokszor nehezen követhető történései ellenére – még kiemelten védendő adat, emiatt pontos adatok nem ismertek. Becslések szerint közel tizenkétezer főre tehető azon amerikai katonák száma, akik „saját jogon”, vagy NATO-lobogó alatt

1 Lásd: La disciplina delle basi militari NATO ed USA in territorio nazionale. *Parlamento Italiano* <https://leg16.camera.it/561?appro=327> – utolsó letöltés: 2025. június 18.; illetőleg magyar nyelven lásd: 1999. évi CXVII. törvény. *Jogkódex* https://jogkodex.hu/jsz/nato_sofa_egyezmény_1999_117_torveny_8227073 – utolsó letöltés: 2025. június 18.

2 La disciplina delle basi militari NATO ed USA in territorio nazionale. *Parlamento Italiano* <https://leg16.camera.it/561?appro=327> – utolsó letöltés: 2025. június 18.

az Olasz Köztársaság területén állomásoznak.³ A nagyobb, a nagyközönség számára is ismert támaszpontok – Nápoly (Naval Support Activity Naples⁴), Pisa–Livorno (Darby Military Community⁵), Vicenza (Camp Ederle⁶), Aviano (Aviano Air Base⁷) vagy Sigonella (Naval Air Station Sigonella⁸) – szintén ismertek. Az elkövetkezőkben utóbbival, illetőleg az itt lezajlott eseményekkel fogunk foglalkozni, természetesen úgy, hogy kitérünk az események olasz–amerikai bilaterális kapcsolatokra gyakorolt hatására, valamint olasz belpolitikai következményeire is. Sigonella miatt ugyanis komoly konfliktus támadt az országot irányító kormánykoalíció pártjai között. Az ügynek komoly nemzetközi visszhangja keletkezett, és az olasz társadalom is érdeklődve, egyértelmű pozitív érzelmekkel követte a kormány erőfeszítéseit. A választópolgárok ugyanis egyhangúan és alighanem tökéletesen megalapozottan érezhették úgy, hogy az olasz külpolitika a nyolcvanas évekre egy hosszú álomból ébredve a nemzeti szuverenitást felfedezve, amellet kiállva, a nemzet érdekeinek és méltóságának szem előtt tartásával kezdett politizálni. Mindez azt jelentette, hogy Olaszország szövetségesi kötelezettségeit természetesen nem felrúgva, évtizedes külpolitikai alapvetéseit nem feledve, saját számításai szerinti külpolitikát kezdett folytatni, és a Földközi-tenger keleti felében egyre nagyobb megértéssel fordult az arab országok irányába.⁹

3 Carli 2025: Da Aviano a Sigonella, l'email di Musk arrivata a cinque basi Usa in Italia: «In cinque punti dite l'attività svolta in settimana». *Il Sole 24 ORE*, 5 marzo 2025. <https://www.ilsole24ore.com/art/da-aviano-sigonella-l-email-musk-arrivata-cinque-basi-usa-italia-in-cinque-punti-dite-l-attivita-svolta-settimana-AGf0hkKD> – utolsó letöltés: 2025. március 6.

4 Lásd: U.S. Naval Support Activity Naples, Italy. *Commander, Navy Region Europe, Africa, Central. Official U.S. Navy Website* <https://cnreuraftcent.cnicy.navy.mil/About/> – utolsó letöltés: 2025. június 16.

5 Lásd: Camp Darby. *United States Army Garrison Italy* <https://home.army.mil/italy/my-garrison-Italy/pcsguidedarby/living-darby/about-darby> – utolsó letöltés: 2025. június 15.

6 Lásd: Camp Ederle American Military Base. *Pizzarotti* <https://www.pizzarotti.it/en/progetto/camp-ederle-american-military-base-italy-vicenza/> – utolsó letöltés: 2025. június 16.

7 Lásd: 31st Fighter Wing. *Aviano Air Base* <https://www.aviano.af.mil/Units/31st-Fighter-Wing/> – utolsó letöltés: 2025. június 16.

8 Lásd: Naval Air Station Sigonella. *Commander, Navy Region Europe, Africa, Central. Official U.S. Navy Website* <https://cnreuraftcent.cnicy.navy.mil/Installations/NAS-Sigonella/> – utolsó letöltés: 2025. június 16.

9 Mammarella–Cacace 2006: 245.

Egy válság, amely tulajdonképpen kettő

Róma és Washington közötti diplomáciai incidens egy másik, addig ritkán tapasztalt¹⁰ nemzetközi konfliktussal vette kezdetét. 1985. október 7-én délután egy óra után nem sokkal ugyanis négy palesztin fegyveres az egyiptomi partok közelében 545 fővel a fedélzeten hatalmába kerítette az Alexandria és Port Szaíd között navigáló *Achille Lauro* nevű olasz tengerjáró hajót.¹¹ A nápolyi hajónak, az irányítás teljes elvesztését megelőzően sikerült még vészjelzését leadnia, amelyet a távoli Göteborgban fogtak. A hírről Olaszország svédországi nagykövete délután öt órakor értesítette a római külügyminisztériumot. Az *Achille Wuro* eltérítői, a Jasszer Arafat (1929–2004) irányította Palesztin Felszabadítási Szervezet (PFSZ) egyre inkább szembeforduló Palesztinai Népi Felszabadítási Front (PNFF) terroristái izraeli börtönökben fogva tartott 50 palesztin terrorista szabadon bocsátását követelték.¹²

A római külügyminisztérium még aznap este hat órakor riasztotta a miniszterelnökséget, valamint a Republikánus Pártot képviselő Giovanni Spadolini (1925–1994) védelmi minisztert. A miniszterelnökség, az ilyenkor szükséges protokoll előírásait maximálisan szem előtt tartva, azonnal érintkezésbe lépett a katonai hírszerzéssel (*Servizio per le Informazioni e la Sicurezza Militare*). Értesítették Francesco Cossiga (1928–2010) államfőt, a kormány élén álló szocialista Bettino Craxi (1934–2000) és természetesen a kereszténydemokrata külügyminisztert, Giulio Andreottit (1919–2013). Az ekkor szokásos gépezet, az állami, biztonsági, illetőleg diplomáciai csatornák „élesítésével” azonnal beindult. A külügyminisztériumban működésbe lépett az a „krízisegység”, amely összegyűjtötte és rendszerezte a hajóeltérítéssel kapcsolatban rendelkezésre álló és folyamatosan érkező információkat.¹³

10 1974-ben a szingapúri öbölben történt hasonló incidens, mikor három japán és egy arab terrorista felrobbantotta a Shell olajvállalat egyik finomítójának tartályát, majd egy kompot eltérítve próbáltak menekülni. (Craxi 2015: 53.), illetőleg bővebben lásd: *Új Kelet*, 1974. február 1. 8.

11 Bettino Craxi miniszterelnök képviselőházi tájékoztatója az események alakulásáról, 1985. október 17. [Comunicazioni del Presidente del Consiglio dei Ministri On. le Bettino Craxi, Camera dei Deputati, 17 ottobre 1985]. In: Craxi 2015: 40.

12 Craxi 2015: 31.

13 Craxi 2015: 31.

Róma, a súlyos helyzetre való tekintettel két megoldási stratégiával számolt, ám az kezdettől fogva érezhető volt, hogy – amennyiben lehetséges –, a diplomáciai megoldást helyezné előtérbe. Ami a katonai lépéseket illeti, a felkészülés, vagyis az „Operazione Margherita” tervezése, a különleges erők kijelölése az ilyenkor megkövetelt rendelkezések mentén szintén azonnal kezdetét vette.¹⁴ Közben pontos információk is érkeztek a hajón lévő utasokról. Ezek szerint a 344 fős személyzetet 215 olasz és 78 portugál állampolgár alkotta, míg az utasok (201 fő) között 52 svájci, 29 osztrák, 16 amerikai és 11 nyugatnémet utast sikerült beazonosítani.¹⁵ A helyzet tehát korántsem tűnt egyszerűnek, ettől függetlenül a Craxi-kormány továbbra is a békés, diplomáciai megoldást ambicionálta.

Ennek értelmében a Giulio Andreotti irányította olasz diplomáciai gépezet mozgásba lendült, és egymás után vette fel a kapcsolatot a Mediterráneum érintett országaival (Egyiptom, Jordánia, Szíria, Tunézia), illetőleg Izraellel és természetesen az Egyesült Államokkal. Andreottiról köztudott volt, hogy jó kapcsolatokkal rendelkezik a térség államfői és politikusai között, az USA éppen emiatt kérte kifejezetten, hogy az olaszok lépjenek kapcsolatba a Palesztin Felszabadítási Szervezettel, ami meg is történt.¹⁶ Andreotti természetesen személyesen telefonált Boutros Ghali (1922–2016) egyiptomi államminiszternek is, aki biztosította az olasz külügyminisztert, hogy országa mindent megtesz a probléma megoldása érdekében. Craxi számára pedig többek között Mohamed Mzali (1925–2010) tunéziai kormányfő garantálta, hogy együttműködnek Olaszországgal. A válság első napjának utolsó óráiban a PFSZ is kijelentette: „Nem vettünk részt benne, de együttműködünk a nemes Olaszországgal.”¹⁷

14 Az akcióban az elképzelések szerint a következő egységek vettek volna részt: „Team Torre” — COMSUBIN (*Comando Raggruppamento Subacquei e Incursori*) vagyis a Vízalatti és Kommandós Csoport Parancsnokság terrorelhárító „zöld sapkásai”, 9° *Reggimento d’Assalto Paracadutisti* „Col Moschin”; elit ejtőernyősei, illetőleg a *Reggimento Marina* „San Marco” kijelölt tengerészgyalogosai. Bettino Craxi miniszterelnök képviselőházi tájékoztatója az események alakulásáról, 1985. október 17. [Comunicazioni del Presidente del Consiglio dei Ministri On. le Bettino Craxi, Camera dei Deputati, 17 ottobre 1985]. In: Craxi 2015: 40.

15 Craxi 2015: 40.

16 Bettino Craxi miniszterelnök képviselőházi tájékoztatója az események alakulásáról, 1985. október 17. [Comunicazioni del Presidente del Consiglio dei Ministri On. le Bettino Craxi, Camera dei Deputati, 17 ottobre 1985]. In: Craxi 2015: 40–41.

17 Craxi 2015: 32.

A PFSZ olasz–amerikai kérésre később nyilatkozatban is megerősítette, hogy „kívülállóként” szemléli a történeteket, nem része, és elítéli az eseményeket. A PFSZ vezetője, Jasszer Arafat (1929–2004) nem sokkal később azt is jelezte, hogy információi szerint az elkövetők Szíria-barát palesztin csoport tagjai, de Andreotti kérésének megfelelően saját személyes képviselői (Hani el-Hasszan, Abu Abbasz) már úton vannak Kairó felé, hogy együttműködjenek az egyiptomi hatóságok és a túszejtők tárgyalásainak előmozdításában.¹⁸ Halálos áldozatokról mindaddig nem érkezett jelentés.

1985. október 8-án hajnali négy óra körül érkezett meg a miniszterelnökségre, a külügyminisztériumba, valamint a védelmi tárca vezetői részére a SISMI (*Servizio per le Informazioni e la Sicurezza Militare*), vagyis a katonai hírszerzés részletes jelentése Arafat közvetítőinek egyikéről, Abu Abbaszról. A közölt, rendszerezett információk zavarba ejtők voltak: Abbasz, eredeti nevén Mahmud Zaidan, Arafat iránti lojalitása minimum megkérdőjelezhetőnek tűnt.¹⁹ Emellett az is világossá vált, hogy kettős szerepben és identitással vett részt az akcióban, hiszen – ahogyan ezt a túszejtők kommunikációjának lehallgatása is egyértelművé tette²⁰ – Abbasz volt a terroristák irányítója.²¹ Az önkéntelenül felmerülő kérdésről a kétezres évek elején Andreotti is elmorfondírozott: „Arafat választotta Abbaszt. Tudta-e, hogy a hajó eltérítőinek cinkosa? Nem tudom.”²²

Róma fontos találkozóknak színhelyévé vált. Giulio Andreotti külügyminiszter mások mellett fogadta Izrael Állam római képviselőjét. A budapesti születésű Éitan Ron (1920–2008) nagykövet közölte, hogy országa nem tárgyal a palesztin túszejtőkkel, így a terroristák követeléseit sem fogja teljesíteni.²³ Még aznap érkezett a hír, hogy délután egy óra körül az

18 Craxi 2015: 32.

19 Craxi 2015: 33.

20 Giuseppe Cucchi tábornok, aki a történetek idején az Olasz Köztársaság kairói katonai attaséja volt, úgy emlékezett a *Limes* című folyóirat témával foglalkozó videóbeszélgetésében, hogy a négy túszejtő közül a rádiót kezelő legfiatalabbik volt az, aki a „közvetítőként” is szerepet vállaló Abbasz hangját a rádióban felismerve szinte felkiáltott, „Ön az, Parancsnok. Felismertem a hangját. Milyen boldogok vagyunk, hogy halljuk Önt!” In: Basi USA. Sigonella/1. Il sequestro dell’Achille Lauro – Mappa Mundi. *Limes Rivista Italiana di Geopolitica* <https://www.youtube.com/watch?v=P2EY-s4jYbQk> – utolsó letöltés: 2025. március 30.

21 Catania 2005: 140–142.

22 Vespa 2004: 277.

23 Craxi 2015: 34.

Achille Lauro, elhagyván az egyiptomi vizeket, a szíriai Tartúsz kikötője előtt lehorgonyzott. A hajó eltérítői kikötési engedélyt követeltek a szíriai hatóságoktól, annak megtagadása esetén a túsok kivégzésével fenyegetődtek. Fenyegetésüket sajnos beváltották, mert délután három órakor meggyilkolták a mozgássérült, kerekesszékes idős amerikai zsidó állampolgárt, Leo Klinghoffert, holttestét pedig a tengerbe dobták.²⁴ Az amerikai utas meggyilkolásának híre este hat órára ért az olasz fővárosba, Rinaldo Petrignani, a washingtoni olasz nagykövet hét óra előtt közölte Rómával: az amerikaiak – érthető módon – már teljes mértékben ellenzik a diplomáciai megoldást, ellene vannak bármiféle tárgyalásnak.²⁵

Ebben a pillanatban vált határozottan szét a megoldást kereső olasz és amerikai külpolitika. Róma továbbra is inkább diplomáciai rendezés mellett foglalt állást, ám Washington már korántsem bizonyult ennyire megértőnek. Az olasz hajó eltérítésének, és – immáron – az amerikai tús meggyilkolásának ügyében Craxi kormányfő október 9-én hajnalban fogadta a római amerikai nagykövetet. Maxwell M. Raab (1910–2002) négy szemközti tárgyalásuk során közölte a miniszterelnökkel, hogy az amerikai hírszerzés információi szerint a terroristák szándékában áll minden órában kivégezni egy újabb és újabb túszt. Az amerikai katonai megoldási terv ennek megfelelően készen áll, és éjfél után annak végrehajtása meg is indul. Craxi viszont közölte, hogy az olasz szolgálatok ilyen veszélyt nem jeleztek, a katonai megoldást csak és kizárólag „abszolút szükség” esetén kívánják alkalmazni (ekkor is olasz irányítás alatt), illetve arra is felhívta a figyelmet, hogy a „hajó egy olasz hajó”²⁶, ezt a nyilvánvaló ténytet pedig mindenképpen figyelembe fogják venni az alkalmazott megoldási stratégia kialakításánál. Az *Achille Lauro* reggel 7 óra 30 perckor Port Szaíd kikötőjében lehorgonyzott, vagyis ismét egyiptomi vizeken tartózkodott. Más gyilkosságról nem érkezett jelentés.²⁷

A terroristák az egyiptomi kormányzat felé határozottan jelezték, hogy akár még különösebb feltétel nélkül is szándékukban áll megadni magukat. Biztonságukat viszont Olaszország és Egyiptom garantálja – üzenték –,

24 Craxi 2015: 35.

25 Craxi 2015: 34.

26 Craxi 2015: 35

27 Craxi 2015: 35–36.

valamint hozzátették: a PFSZ állítsa őket bíróság elé.²⁸ Az olasz, amerikai, brit, valamint német követségeket kérték arra, hogy Port Szaídba érkezvén vegyenek részt a tárgyalásokon, ezt a javaslatot az amerikai diplomátán kívül az összes nagykövet elfogadta. Délután négy óra után Gennaro De Rosa, az *Achille Lauro* kapitánya azt közölhette Rómával, hogy a túsok épségben kiszabadultak, a hajó ismét szabad.²⁹

A kérdés már csak az volt, hogy mi lesz az eltérített hajó sorsa, és ami ennél is fontosabb, mi lesz a gyilkosokkal, akik közben elhagyták az *Achille Lauro* fedélzetét?

Jamamoto és Sigonella

Jamamoto Iszoroku (1884–1943) admirális, a Japán Császári Haditengerészet egyesített flottájának főparancsnoka volt a második világháborúban, akit az amerikai haditengerészet egy lehallgatott rádióüzenet segítségével azonosított be. Az admirális útját követő, annak állomásaival így tökéletesen tisztában lévő amerikaiak Jamamoto repülőgépét Pápua Új-Guinea felett 1943. április 18-án megsemmisítették.

Az Egyesült Államok Haditengerészetének 1985. október 10-én meginduló akciója nem véletlenül kapta tehát a „Jamamoto” kódnevet. Az amerikaiak az izraeli szolgálatok segítségével beazonosították a terroristák hollétét. A négy hajóeltérítő, valamint Arafat közvetítői, Abbasz és Hani el-Hasszan, Arafat politikai tanácsadója, az egyiptomi kormány képviselőivel a kairói Al Maza repülőtér (Al Maza Air Base) félreeső részén az *EgyptAir* Boeing 737-es utasszállító repülőgépén tartózkodott. A lehallgatást követően, az egyiptomi légitörést elhagyó gépet a haditengerészet F-14-es vadászgépeinek segítségével az amerikaiak Málta magasságában elfogták.³⁰ Az akcióban részt vevő Delta Force ezt követően az olaszországi

28 Craxi 2015: 37.

29 Craxi 2015: 38.

30 Bővebben lásd: The Intereception of EgyptAir 2843. Sierra Hotel Aeronautics, October 12, 2020. https://sierrahotel.net/blogs/news/the-interception-of-egyptair-2843?srsltid=AfmBOooYnBKouuFFskdcF8ozJCdD1WNRHsgNQ_S7YJtLcV_pUmgfKA6c – utolsó letöltés: 2025. március 6.

Sigonella bázisára kísérte a túszejtőket.³¹ Az amerikai akcióra engedélyt természetesen az elnök, Ronald Reagan (1911–2004) adott, döntése azonban még munkatársai körében is megosztónak bizonyult. Caspar Weinberger (1917–2006) védelmi miniszter példának okáért egyáltalán nem volt meggyőződve az akció helyességéről, és országa egyre javuló kapcsolatai miatt aggódott az ügyben érintett Egyiptommal. És hogy miért Olaszországra és a sigonellai bázisra esett a választás?

Azért, mert Tunézia, Algéria és Görögország sem járult hozzá az egyiptomi és az azt kísérő amerikai gépek leszállásához. Az amerikai fél bízott abban, hogy ilyen jellegű visszautasítással olasz részről nem kell majd számolnia. Michael Ledeen, a krízis megoldásába időközben bekapcsolódó, olaszul kiválóan beszélő történész és külpolitikai elemző (értsd: titkosszolgálati szakember) is választ adott erre a kérdésre, amely miatt egészen biztosan sokan összehúzták szemüket az olasz fővárosban. Ledeen némiképpen lekezelő válasza ugyanis így hangzott: „Miért pont Olaszország? Nincs más hely a világon, amely az enyhe éghajlat, a hagyományok és a csodálatos konyha tökéletes kombinációját kínálná, mint amelyet Szicília garantálhat ezeknek az embereknek.”³² Ezen a ponton érdemes visszalépnünk egyet az időben, hogy tisztábban lássuk a két ország szövetségi kapcsolatának alakulását a második világháborút követően, ezzel együtt pedig jobban megértsük miért gondolta azt a politizáló közvélemény, hogy ezekben a hetekben az olasz kormány most az egyszer a sarkára állt.

Itália a második világháború egyik veszteseként számtalan nehézséggel találta szembe magát külpolitikájának újrapozicionálása során. Az Alcide De Gasperi³³ (1881–1954) vezette kormány elemi érdeke volt, hogy a két évtizedes fasiszta diktatúrát követően új irányt szabjon az ország politikai fejlődésének. Az Appennini-félsziget geostratégiai pozíciója, az USA ebből fakadó érdekei, az országban állomásozó amerikai haderő ugyan nem sok kétséget hagyott a demokratikus Itália jövőbeni orientálódásának irányáról, ettől függetlenül azonban az olasz kormánynak nem volt egyszerű elfogadtatni az ország NATO-tagságát. Még a leendő katonai szövetségesek

31 Craxi 2015: 55.

32 Craxi 2015: 22.

33 De Gasperiről bővebben lásd: M. Szebeni 2007.

sem igazán lelkesedtek az olasz részvételért, sokáig ódzkodtak attól, hogy Olaszország az Észak-atlanti Szerződés Szervezetének tagja legyen, megkérdőjelezvén Róma lojalitását és eltökéltségét.³⁴ Az olasz politikusok és diplomaták minden alkalmat felhasználtak a szövetségi berzenkedés csökkentésére, a bizalmatlanság megszüntetésére. Nem véletlenül hangoztatta Carlo Sforza (1872–1952) külügyminiszter még a washingtoni szerződés ünnepélyes aláírásakor 1949. április 4-én is, hogy „az olasz nemzet két világháborút követően, egy generáció leforgása alatt bizalommal és reménnyel tekint erre a szerződésre; döntő lépést lát benne a béke eljövetele felé egy szabad és egyesült világban”.³⁵

Ami pedig a leendő tagság otthoni jóváhagyását illeti, a feladat szintén problematikusnak bizonyult. De Gasperi kormányfő a csatlakozás kapcsán az országban kibontakozott igen intenzív vita során többször is egy később több alkalommal is visszatérő érvet hangsúlyozott: a NATO-tagság egyértelműen védelmi garanciát jelent majd Olaszország számára. Kiemelte, hogy Itália olyan katonai szervezethez csatlakozik ezáltal, amely kölcsönösen segíti egymást abban az esetben, ha az egyik szövetségest harmadik ország részéről támadás éri. Hogyan is fogalmazott a kormányzat kommunikációja a március 11-én megkezdődő parlamenti vita előtt? „A Paktum céljai a következőkben foglalhatók össze: kölcsönös segítségnyújtás biztosítása valamennyi tagja között, egyeztetés megszervezése, ha a tagok egyike agresszió áldozata, vagy ha a fenyegetés egyértelmű, annak előírása, hogy egyik tag elleni fegyveres agresszió esetén a többiek egyénileg vagy együttesen megtegyék a béke megtartása érdekében szükséges lépéseket.”³⁶ A miniszterelnök még a szenátusi végszavazást megelőzően is a szövetség védelmi-visszatartó jellegét hangsúlyozta: „Egy biztonsági megállapodás. A béke garanciája, háború elleni megelőző intézkedés. Semmilyen országnak, vagy országok szövetségének sem kell tartani tőle mindaddig, amíg nincsenek agresszív céljai. Olaszország, amely szerencsétlenségére a lehetséges nemzetközi konfliktusok végzetes stratégiai

34 E kérdésben bővebben lásd M. Madarász Anita jelen kötetben olvasható tanulmányát: M. Madarász 2025: 143–144.

35 Italy and Nato. *North Atlantic Treaty Organization* https://www.nato.int/cps/uk/natohq/declassified_162356.htm – utolsó letöltés: 2025. március 21.

36 Cortesi–Liberti 1989: 45.

vonalan található, csatlakozik minden olyan erőfeszítéshez, hogy elkerüljön egy új és helyrehozhatatlan katasztrófát.”³⁷

Az olasz baloldal számára mindez semmilyen garanciát nem jelentett, és természetesen egyáltalán nem volt kielégítő magyarázat. A baloldali pártok – köztük az igen jelentős politikai erőt és támogatottságot magáénak tudható Olasz Kommunista Párt (*Partito Comunista Italiano*) – határozott ellenvéleményt fogalmaztak meg. A kommunista Palmiro Togliatti (1893–1964) a hosszú vita során többek között azt hangsúlyozta, hogy az ehhez hasonló szövetségek már okoztak problémát az ország történelmében:

„Önök nem értenek egyet a kommunista doktrínával, tudom; nem értenek egyet politikai meggyőződésünkkel, tudom, ám azt is tudom, hogy az Önök túlnyomó többsége egyetért azzal, hogy amit De Gasperi ma javasol, az egy kalandos kísérlet, amely elvezetheti – mondjuk mi – és el is fogja vezetni országunkat azokhoz a viszontagságokhoz, amelyek egyszer már a szakadék felé löktek minket.”³⁸

A kommunista vezető mellett Pietro Nenni (1891–1980), az Olasz Szocialista Párt (*Partito Socialista Italiano*) első embere sem lelkesedett az ötletért, ő egyértelműen a semlegességi politika mellett foglalt állást. Úgy vélte, hogy: „Az idő majd visszaadja nekünk azt a teljes függetlenséget, amelyhez jogunk van, ugyanakkor ez csak a béke és semlegesség politikája alapján lehetséges, amely kivon minket a szembenálló szövetségek játékból.”³⁹

A kereszténydemokrata miniszterelnököknek azonban nemcsak az ellenzéki bírálatokkal és politikai nézetkülönbségekkel kellett megküzdenie a csatlakozás érdekében, hanem saját pártján (*Democrazia Cristiana*) belül is teendővel bírt. Nem mindenki értett ugyanis egyet a szövetségi tagság gondolatával, ráadásul XII. Piusz pápának is több információra

37 Atti Parlamentari, Camera dei Deputati, I legislatura, Discussioni. *La nostra Patria Europa*, 6768–6770, 6774–6777. <https://www.lanostrapatria.europa.org/de-gasperi-e-la-ced/cronologia/11-marzo-1949-de-gasperi-il-patto-atlantico-e-leuropa-nuova/> – utolsó letöltés: 2025. március 24.

38 Cortesi–Liberti 1989: 51.

39 Cortesi–Liberti 1989: 62.

volt szüksége ebben a fontos politikai kérdésben. A pápa megnyugtatósának feladatát a fiatal olasz demokrácia washingtoni követe, Alberto Tarchiani (1885–1964), az Akciópárt (*Partito d'Azione*) egyik politikusa vállalta, aki a leendő szövetség védelmi jelentőségét és elrettentő oldalát kiemelve sikerrel teljesítette küldetését. A katolikus egyházfő, aki sokáig komolyan aggódott az olaszországi baloldali politizálás, és különösen az igen jelentős erőt és támogatottságot magáénak tudható kommunista párt miatt, végül semmilyen érdemi kifogást nem emelt.⁴⁰ Teljesen érthető módon a kereszténydemokrata kormány vezető képviselői az 1956-os magyar forradalmat követő nemzetközi politikai helyzetben, a magyar menekültválság idején is hangsúlyozták, argumentációjuk részévé tették a NATO-csatlakozás védelmi jelentőségét és a szövetség elrettentő képességét. Guido Gonella (1905–1982) egy 1956. december 9-én Trevisóban megtartott, az Olaszországba érkezett magyar menekültekkel⁴¹ szolidáris és a forradalom emléke előtt adózó konferencián elmondott beszédében kiemelte: „Az atlanti politika nélkül a kommunisták talán Gibraltárt is elérték volna.”⁴²

De Gasperi külpolitikai koncepciója hosszan tartó hatással volt a kereszténydemokráciára. Olaszország külpolitikájának két alapvető, kormányokon és politikákon átívelő fundamentumává az ország NATO-tagsága és az olasz európai integrációs politikája vált. A kormányfő azt hangsúlyozta pártjának „fiataljai”, a demokratikus Itália leendő vezető politikusai előtt, hogy szilárd, eltökélt euro-amerikai vízióval rendelkezzenek, ám soha ne felejtsek, hogy mindentől függetlenül, egyértelműen Olaszország érdekeit tartsák szem előtt. Giulio Andreotti, aki egész politikai pályafutása alatt szinte már-már rigorózusan ragaszkodott mentorának politikai útmutatásaihoz, mindezt úgy foglalta össze, hogy De Gasperi ahhoz szoktatta pártbéli munkatársait, hogy egy nagyon szilárd európai-amerikai vízió mentén kapcsolódjanak a Nyugathoz, de soha ne tévesszék szem elől politikájukban a globális békét. Ehhez a politikai elképzeléshez azután

40 Vespa 2004: 71.

41 Bővebben lásd: Andreides 2024: 127–145.

42 Rapporto della Prefettura di Treviso al Ministero dell'Interno, lì 11 dicembre 1956. Oggetto: Treviso –Conferenza dell'On. Prof. Guido Gonella. ACS 7281. Ministero dell'Interno Giornata solidarietà pro Ungheria (1956) busta 453.

az események egy olasz hajón történtek, álláspontjának megváltoztatása a szuverenitás feladása és kiszolgáltatása lenne. A gépeltérítőket továbbra is olasz igazságszolgáltatás elé kívánták állítani. George Shultz (1920–2021) amerikai külügyminiszter olasz kollégájának október 10-én éjszaka kijelentette, hogy az USA viszont ragaszkodik ahhoz, hogy a terroristákat amerikai bíróság elé állítsák, mire Giulio Andreotti úgy válaszolt, hogy kormánya nem írja felül egy olasz hajó fedélzetén elkövetett bűncselekmények felett joghatósággal rendelkező bíróság hatáskörét.⁴⁷ Mindez abszolút mértékben elfogadható volt az olasz társadalom döntő többsége számára. A kormányban azonban, mint az látni fogjuk, már nem volt ilyen egyértelmű a helyzet. A szicíliai bázis irányába kísért egyiptomi utas szállító, illetve a gépet kísérő amerikai harci repülők nem sokkal később tűntek föl Sigonella bázisa felett. A támaszpont jogállásának megítélése, a szuverenitás gyakorlása újabb súlyos nézeteltérésekhez vezetett Róma és Washington között. A véleménykülönbségre az Olasz Külügyminisztérium 1985. október végén egy memorandumban is emlékeztetett:

„Megjegyzendő, hogy a sigonellai bázist, amelyet elsősorban az amerikai Hatodik Flotta légitámogatására szánnak, olasz létesítményként alakították ki, amelyet az Egyesült Államok fegyveres erőinek rendelkezésére bocsátottak a kétoldalú infrastruktúráról 1954. október 20-án az Észak-atlanti Szerződés harmadik cikkelyének alapján megkötött megállapodás értelmében [...] A bázis parancsnoka olasz, a parancsnoki funkciók meghatározott működési igények szerinti megosztását pedig »az egyes létesítményekre vonatkozó kiegészítő megállapodásokkal« kell szabályozni. A sigonellai bázis tekintetében az 1957. április 8-i titkos megállapodás van érvényben; a 4. cikkely a) paragrafusának értelmében a létesítmény továbbra is olasz parancsnokság alá tartozik, míg az »amerikai parancsnok az USA-hoz rendelt területek, épületek, felszerelés és az Egyesült Államok küldetéseinek végrehajtásához szükséges műveletek felett tartja fenn a katonai ellenőrzést«.”⁴⁸

47 Craxi 2015: 56.

48 Külügyminisztérium. Feljegyzés: Tárgy: A sigonellai bázis jogi szabályozása, Róma 1985. október 24. [Ministero degli Affari Esteri, Appunto. Oggetto: Regime giuridico della base di Sigonella, Roma, li 24 ottobre 1985.]. *Wilson Center Digital Archive* <https://digitalarchive.wilsoncenter.org/document/memorandum-ministry-foreign-affairs-legal-status-sigonella-base> – utolsó letöltés: 2025. március 31.

Az olasz miniszterelnök, aki a válság alatt, majd annak elmúlásával is folyamatosan tájékoztatta a parlamentet és a közvéleményt, november 4-én elmondott parlamenti felszólalásában is egyértelműen leszögezte, hogy mi volt az olasz értelmezési keret ebben az ügyben:

„Ott volt még a Sigonellában történt események kérdése: események, amelyek mindkét NATO-ország érdekében nem szabad, hogy még egyszer megtörténjenek. Andreotti külügyminiszterrel együtt világossá tettem, hogy az olaszországi NATO-bázisokat szövetségeseink csak a Szövetség meghatározott céljaira és a hatályban lévő megállapodásoknak megfelelően használhatják.”⁴⁹

Az amerikai szövetségesek azonban mindezt másképpen gondolták.

Craxi ettől függetlenül megadta a leszállási engedélyt az egyiptomi repülőnek, ám a menekülő gépet földre kényszerítő Delta Force két C-141-es repülőgépeznek nem. Ezek a gépek engedély nélkül léptek olasz területre. A két fél közötti feszültség már ekkor tapintható volt. Az egyiptomi gépen tartózkodó terroristák, Arafat közvetítői, valamint az egyiptomi kormány biztonsági emberei nem szálltak ki rögtön a repülőgépből. A Boeing 737-est azonnal körülvették a támaszponton tartózkodó fegyveres olasz csendőrségi egységek és a támaszponton szolgáló, annak biztonsági védelmét is ellátó VAM-pilóták (*Vigilanza aeronautica militare*⁵⁰). A közben földet ért amerikai különleges erők⁵¹ vezetője, Carl W. Steiner tábornok Ercolano Annicchiario ezredessel, a támaszpont parancsnokával közölte, hogy feladata kormánya nevében az amerikai igazságszolgáltatás joghatósága alá helyezni a gépen tartózkodó terroristákat, illetőleg Arafat közvetítőit.

49 Bettino Craxi miniszterelnök parlamenti tájékoztatója az eseményekről, Róma 1985. november 4. [Comunicazioni del Presidente del Consiglio dei Ministri On. le Bettino Craxi al Parlamento, Roma, 4 novembre 1985] In: Craxi 2015: 40, 98.

50 Az olasz légierő amerikai mintákon alapuló, 1945-ben létrehozott rendészeti, biztonsági egysége. Új struktúrában, 1949-től viseli a VAM elnevezést. Bővebben lásd: La Nostra Storia. Associazione Nazionale VAM <http://www.vam-vigilanzaaeronauticamilitare.it/la-storia-della-vam> – utolsó letöltés: 2025. június 17.

51 Craxi visszaemlékezései szerint mintegy ötven katona lépett olasz területre. (Catania 2005: 141.)

Annicchiarico ezt a kérést megtagadta, mire ezúttal a Delta Force katonái vették körbe az olasz fegyvereseket.⁵²

A két szövetséges ország közötti diplomáciai huzavona egyre intenzívebbé vált. George Shultz amerikai külügyminiszter Andreottival vette fel a kapcsolatot, Giovanni Spadolini védelmi minisztert amerikai kollégája hívta telefonon, az USA elnöke pedig Bettino Craxi kormányfővel volt közvetlen és állandó összeköttetésben. Reagan a hírek szerint indulatosan kifejtette az olasz kormányfőnek, hogy elengedhetetlennek tartja, hogy a terroristákat Amerikában állítsák bíróság elé. Craxi Reaganhez hasonló energikussággal viszont amellet érvelt, hogy „a bűncselekményeket nemzetközi vizeken, egy olasz hajó fedélzetén követték el. Ennek következtében úgy kell, hogy megjelenjenek, mint olyan cselekmények, amelyeket olasz területen követtek el”.⁵³ Ebben az esetben – figyelmeztetett az olasz miniszterelnök – „az olasz kormány saját határozataival nem vonhatja ki azokat az olasz bíróságok joghatósága alól”.⁵⁴

Vittorio Feltri, az *Il Giornale* című napilap igazgatója 1997. március 11-én tette közzé azt a levelet, amelyben az egykori kormányfő hosszan idézte emlékeit arról az éjszakáról, amikor a második világháború óta nem tapasztalt feszültség komoly nehézséget okozott Róma és Washington között:

„Reagan elnök tájékoztatott, hogy egy egyiptomi repülőgépet terroristákkal a fedélzetén elfogott az amerikai légierő, és engedélyt kért tőlem, hogy leszállítsák a gépet és a túszejtőket Sigonella repülőterén, mert ezt a bázis parancsnoka utasítások hiányában megtagadta. Azonnal engedélyt adtam a leszállásra. Később arról értesültem, hogy ezt követően amerikai szállítógépek is leszálltak, amelyekből tengerészgyalogosok szálltak ki, akik körbevették az egyiptomi repülőgépet. Az amerikai egységek olaszországi partraszállása nem volt engedélyezett, ezért először a repülősöknek, majd a csendőröknek adtam utasítást a közbelépésre. Reagannek, aki a terroristákat követelve tiltakozott, azt feleltem, hogy miután a bűncselekményt egy olasz hajó fedélzetén követték el, tehát

52 Vö. Mammarella–Cacace 2006: 245.; Cossiga 2009: 27.

53 Catania 2005: 141.

54 Catania 2005: 141.

olasz területen, az olasz igazságszolgáltatás illetékes az ítékezésben, és hogy én nem tudom nem tiszteletben tartani a szuverenitás ezen alapelvét. Egyúttal megkértem, hogy vonja vissza a tengerészgyalogosokat, akik olasz földön, engedély nélkül tartózkodnak.”⁵⁵

Feszültséggel teli órákat követően végül az amerikai fél tudomásul vette az olasz álláspontot, és úgy döntött, hogy megfontolja a négy terrorista, valamint a két palesztin közvetítő hivatalos kiadatásának kérelmezését, az Olaszország és az Egyesült Államok között érvényben lévő egyezmények alapján. Az olasz miniszterelnök minderre azt válaszolta, hogy amennyiben erre sor kerül, természetesen megvizsgálják a kérést.⁵⁶ Ez azonban végül elmaradt, többek között azért is, mert az olasz kormány kapcsolatba lépett az egyiptomi kormánnyal, amely nem volt hajlandó hozzájárulni ahhoz, hogy a terroristák mellett a két közvetítőt is őrizetbe vegyék. Azzal érveltek, hogy ők az egyiptomi kormány vendégei, amely felelősséget érez biztonságukért, különösen azért, mert akarataik ellenére vannak – az események állása szerint – olasz területen. Az egyiptomi kormány mindeközben hivatalosan is zárlat alá helyezte a Port Szaíd kikötőjében veszteglő olasz tengerjárót.⁵⁷

Az *Achille Lauro* terroristáit végül a sigonellai támaszponton vették olasz őrizetbe, Abbasz és Hani el-Hasszan sorsa továbbra is rendezésre várt. Az olasz kormány mindenestre az egyiptomiakat értesítve az *Egypt-Air* utasszállítóját a palesztin közvetítőkkal a szicíliai Sigonella támaszpontból a római Ciampino repülőtérre irányította. Ez a manőver szintén nem bizonyult komoly súrlódásoktól mentesnek. A Sigonellából Rómába tartó út biztonságára négy olasz vadászgép felügyelt, amelyek biztos távolságban kísérték az egyiptomi repülőgépet. Nem sokkal elindulását követően egy azonosíthatatlan amerikai vadász is felszállt, amely szintén a Boeing nyomába eredt. Az amerikai vadászpilóta megtagadta az olasz repülőgépek felszólítását, nem azonosította magát, és csak Róma előtt negyven kilométerrel tűnt el a fővárosba tartó gépek mellől.⁵⁸

55 Craxi 2015: 86.

56 Craxi 2015: 57.

57 Craxi 2015: 58.

58 Craxi beszéde a Képviselőházban, 1985. október 17. (válogatott részletek) [Discorso di Craxi alla Camera dei Deputati, 17 ottobre (Passi scelti)]. In: Craxi 2015: 66.

Az amerikaiak közben hivatalosan is kérték Abu Abbasz letartóztatását az olaszoktól, ám Róma a kérést elutasította. Olaszország megítélése szerint a hivatalos kérvény formai szempontból ugyan megfelelőnek tűnt, azonban nem tartalmazott az olasz igazságügy számára meggyőző, egyértelmű bizonyítékokat. A külügyminisztérium főtitkára, a szocialista Renato Ruggiero (1930–2013) emlékeit idézzük:

„[H. Allen – (A Szerző.)] Holmes október 12-én éjjel 1 óra 30 perckor hívott a Ciampino repülőtérre, hogy felolvassa nekem az üzenetet. Azt feleltem neki, hogy meggyőző bizonyítékokra van szükségünk, nem azonosíthatatlan forrásokból származó hírekre vagy lehallgatott kommunikációkra. Azt is elmondtam, hogy azért voltam ezen az órán Ciampinóban, hogy leszállítsam a fedélzeten lévő embereket a repülőgépről. A valóságban – tettem hozzá – időt vesztegetünk azzal, hogy várunk az Abbasz elleni bizonyítékokra, amelyeket az amerikai kormányzat többször is bejelentett, és a gépet, valamint utasait sem tudtuk volna lefoglalni, mert a siracusai ügyészség engedélyt adott az indulásra.”⁵⁹

A kormány így a politikai és diplomáciai helyzet mérlegelésével hozta meg a döntését, figyelembe véve, hogy az egyiptomi repülő exterritorialitást élvezett, valamint hogy a gépet az Iraki Köztársaság által kiterjesztett diplomáciai mentesség is védte (Abbasz iraki útlevéllel rendelkezett). A terroristák vezetőjével az olasz biztonsági emberek, illetőleg külügyminisztériumi tisztségviselők csak az egyiptomi repülőgép fedélzetén tudtak beszélni.⁶⁰

Amikor Craxi erről a parlament plénuma előtt október 17-én beszámolt, nem felejtett el kiemelni: „Emlékeztetnem kell arra az egyiptomiak által közölt határozott szándéokra, hogy szükség esetén fegyverrel védjük meg a repülőgép sérthetetlenségét.”⁶¹ Abbasz, aki nem lépett olasz földre, végül Rómából egy jugoszláv repülőgéppel Belgrádba repült, majd az egyiptomi

59 Di Nolfo 2004: 241.

60 Beszámoló Badini diplomáciai tanácsadó és Abu Abbasz közötti tárgyalásról. Róma, 1985. október 11. [Relazione sul colloquio tra il consigliere diplomatico Badini e Abu Abbas Roma, 11 ottobre 1985 (documento inedito). In: Craxi 2015: 74.

61 Craxi beszéde a Képviselőházban, 1985. október 17. (válogatott részletek) [Discorso di Craxi alla Camera dei Deputati, 17 ottobre (Passi scelti)]. In: Craxi 2015: 67.

gép is elhagyta az olasz fővárost. Az amerikaiak tudomásul vették, ám egyáltalán nem voltak elragadtatva az olasz döntéstől. Az amerikaiak Belgrádtól is kérték, hogy az érvényben lévő amerikai–jugoszláv megállapodások alapján tartóztassák le Abbaszt, azonban Belgrád nem teljesítette Washington kérését.⁶² Az Egyesült Államok Külügyminisztériumának az USA közel-keleti és délkelet-ázsiai diplomáciai képviselteinek küldött tájékoztatójában pedig az olvasható, hogy „mélységesen csalódottak maradtunk Abbasz elhamarkodott elengedése miatt, amely ellenkezik a megszokott gyakorlattal”.⁶³ Világos mondatok ezek, mint ahogyan tisztán érthető volt a római amerikai nagykövet jelentésében szereplő gondolat a Sigonellában történtek után: „Egyáltalán nem vagyunk elégedettek.”⁶⁴ A diplomácia azonban ekkor még a klasszikus szabályok, kialakult szokások szerint működött: az amerikaiak rossz szájjal ugyan, de tudomásul vették egyik leghűségesebb szövetségesük szuverén döntését. Ennek helyességét Róma számára az is bizonyította, hogy az *Achille Lauro* csak ezután kapta meg az engedélyt az egyiptomi hatóságoktól arra, hogy elhagyja az egyiptomi vizeket. A válság elmúlt, az Olasz Köztársaság és az Amerikai Egyesült Államok közötti feszültség azonban egyáltalán nem enyhült. Sőt, az államközi kapcsolatok egy időre még komplikáltabbá váltak az Egyesült Államokban meginduló Olaszország-ellenes sajtókampány miatt.

Konklúzió

Ez az olaszellenes sajtóhangulat olyan fokúvá vált, az így felkorbácsolt érzelmek annyira elszabadultak, hogy azok a bilaterális kapcsolatokat is befolyásolni kezdték. Kifejezetten rossz hangulatú, eredménytelen volt példának okáért az 1985. október 15-én a brüsszeli NATO-központban lezajlott olasz–amerikai külügyminiszteri megbeszélés. Az Andreotti–Shultz találkozót követően az olasz külügyek vezetője személyesen telefonált az olasz politikai viszonyokat jól ismerő Vernon Walters amerikai

62 Craxi 2015: 146.

63 Craxi 2015: 147.

64 Craxi 2015: 23.

ENSZ-képviselőnek (1917–2002). Andreotti közölte, hogy szükségesnek tartana egy azonnali hangnemváltást Olaszországgal szemben, különben az október 24-re tervezett, az Amerikai Egyesült Államok és szövetségeseinek csúcstalálkozójára sem Craxi miniszterelnök, sem pedig jómagam nem tud elutazni.⁶⁵

Az olasz politika kitűnően érzékelte, hogy Reagan számára egyáltalán nem hiányozna egy olasz távolmaradás, hiszen az USA – amely abban az időben még érzékenyebb volt a diplomáciai világ akár szimbolikus üzeneteire – a Szovjetunióval szemben nem engedhette meg, hogy repedések mutatkozzanak az általa vezetett legfejlettebb államok politikai egységén. Ennek tudatában nincs mit csodálkozni azon, hogy Ronald Reagan kifejezetten barátságos hangnemben fordult a washingtoni olasz nagykövethoz, és kijelentette: „*Mr. Ambassador, I want to assure that friendship between our two countries is unshakable*” – vagyis „Nagykövet Úr, biztosítani akarom arról, hogy országaink közötti barátság megingathatatlan.”⁶⁶ Craxi kormányfő is olyan szövetséges, diplomatikus stílusban megfogalmazott levelet kapott az amerikai elnöktől, amelyre negyven évvel később, az új évezred húszas éveiben már aligha lesz példa:

„Kedves Bettino, alig várom, hogy jövő héten New Yorkban találkozzunk a főbb szövetségeseinkkel folytatandó konzultáción. [...] Soha nem voltak kétségeim, hogy kormánya gyorsan eljárást indít az Achille Lauro eltérítői ellen. Az olasz–amerikai kapcsolatok szélesek, mélyek és szilárdak voltak és maradnak, és biztos vagyok abban, hogy személyes kapcsolataink továbbra is szorosan kötődnek ehhez a hagyományhoz.”⁶⁷

Ami a történetek olasz belpolitikára gyakorolt hatását illeti, Itáliának kormányválsággal kellett szembenéznie. A koalíciót alkotó pártok közül a szocialisták és a republikánusok (*Partito Repubblicano*) is szerették volna saját ízlésük szerint alakítani az ország külkapcsolatait, kiszorítani

65 Mario De Pizzo: Il leone, la volpe e l'aquila. Craxi, Andreotti e la crisi di Sigonella. *LUISS University Press* https://luissuniversitypress.it/l-america-per-noi-crisi-sigonella-de-pizzo-estratto/?srsltid=AfmBOopLHZLg0y_SWYRVn0v9q3_FoWc0ewrzj7lc7BtN-cagrr7KVe8ma – utolsó letöltés: 2025. március 25.). Lásd még: Craxi 2015: 102.

66 Craxi 2015: 24.

67 Craxi 2015: 103.

a kereszténydemokratákat a külpolitika irányítói közül.⁶⁸ Nemhiába beszéltek ebben az időben az ország „három külügyminiszteréről”, vagyis a szocialista kormányfő Craxiról, a republikánus védelmi miniszter Spadoliniról, illetőleg a valóban külügyér, sokat tapasztalt kereszténydemokrata Andreottiról. Előző kettő ráadásul kifejezetten megbízható volt az amerikai adminisztráció számára.⁶⁹ Az arab világ felé nyitó, és a Mediterráneum érintett országaival kitűnő viszonyt ápoló szocialista miniszterelnök és külügyminiszter kifejezetten nagy hangsúlyt helyezett a válság békés megoldására, míg az Amerika-barát védelmi miniszter a katonai megoldást sürgette. Spadolini a történetek hatására visszavonta bizalmát, a Republikánus Párt és miniszterei kiléptek a kormányból. A Craxi-kabinet azonban – többek között az OKP aktív támogatásával – megmenekült, a szocialista miniszterelnök tovább folytatta munkáját. A kormány megítélése mindennek fényében egyáltalán nem romlott, sőt. A politizáló közvélemény, az ország nagy többségének számára a Craxi–Andreotti tandem politizálása valóban tetszést aratott. Még a sokszor kritikus olasz kommunisták is hangoztatták: a vakbuzgó partnerség kora ezzel lejárt, Itália természetesen továbbra is megbízható és lojális partner marad, ám olyan szövetséges, amely képes a határozott és önálló vélemény megfogalmazására és annak képviselésére.⁷⁰

A sigonellai incidens, nemzetközi következményei és a hozzá kapcsolódó belpolitikai történések is azt mutatják, hogy Olaszország a szövetséges katonai és politikai kötelezettségeinek megtartása mellett, de megkezdte saját érdekeinek megfelelően formálni a külpolitikáját. Ennek a regionális együttműködésekre, a párbeszéd fenntartására és megerősítésére alapuló elgondolásnak sikerességét érdemes külön írásban is megvizsgálni, egyvalami azonban bizonyos: az olasz diplomácia megpróbált saját lábra állni. A megváltozott időket tükrözték Giulio Andreotti külügyminiszter szavai is a válság befejeztével: „NATO- és EKG-tagságunk nem kérdés. De azok, akik hangosan a hűségről beszélnek, azokra a házastársakra emlékeztetnek, akik mindennap szükségét érzik, hogy kölcsönösen kinyilvánítsák, hogy hűségesek egymáshoz, mert nem azok.”⁷¹

68 Vö. Lepre 2004: 308.

69 Franco 2019: 227.

70 De Pizzo 2021: 14.

71 De Pizzo 2021: 143.

Források

Archivio Centrale dello Stato (Roma)

ACS 7281. Ministero dell'Interno Giornata solidarietà pro Ungheria (1956) busta 453

1999. évi CXVII. törvény az Észak-atlanti Szerződés tagállamai közötti, fegyveres erők jogállásáról szóló Megállapodáshoz történő csatlakozásról, a Megállapodás kihirdetéséről, valamint a Megállapodáshoz kapcsolódó egyes jogszabályok módosításáról. *Jogkódex* https://jogkodex.hu/jsz/nato_sofa_egyezmey_1999_117_torveny_8227073 – utolsó letöltés: 2025. június 18.

Atti Parlamentari, Camera dei Deputati, I legislatura, Discussioni. *La nostra Patria Europa*, 6768–6770, 6774–6777. <https://www.lanostrapatriaeuropa.org/de-gasperi-e-la-ced/cronologia/11-marzo-1949-de-gasperi-il-patto-atlantico-e-leuropa-nuova/> – utolsó letöltés: 2025. március 24.

Craxi, Bettino 2015: *La notte di Sigonella. Documenti e discorsi sull'evento che restituì orgoglio all'Italia*. (e-book). Mondadori, Milano.

L'appunto del Ministero degli Affari Esteri, Roma, li 24 ottobre 1985. Oggetto: Regime giuridico della base di Sigonella. Wilson Center Digital Archive <https://digitalarchive.wilsoncenter.org/document/memorandum-ministry-foreign-affairs-legal-status-sigonella-base> – utolsó letöltés: 2025. március 31.

La disciplina delle basi militari NATO ed USA in territorio nazionale. *Parlamento Italiano* <https://leg16.camera.it/561?appro=327> – utolsó letöltés: 2025. június 18.

Új Kelet, 1974.

Hivatkozott irodalom

31st Fighter Wing. *Aviano Air Base* <https://www.aviano.af.mil/Units/31st-Fighter-Wing/> – utolsó letöltés: 2025. június 16.

Andreides Gábor: Remény, várakozás, realitás. Magyar emigráció Olaszországban 1956 után. In: Heil Kristóf Mihály (szerk.): *Szemelvények a magyar emigráció történetéből*. Gondolat, Budapest, 127–145.

Basi USA. Sigonella/1. Il sequestro dell'Achille Lauro – Mappa Mundi. *Limes Rivista Italiana di Geopolitica* <https://www.youtube.com/watch?v=P2EYs4jY-bQk> – utolsó letöltés: 2025. március 30.

Camp Darby. *United States Army Garrison Italy* <https://home.army.mil/italy/my-garrison-Italy/pcsguidedarby/living-darby/about-darby> – utolsó letöltés: 2025. június 15.

- Camp Ederle American Military Base. Pizzarotti <https://www.pizzarotti.it/en/progetto/camp-ederle-american-military-base-italy-vicenza/> – utolsó letöltés: 2025. június 16.
- Carli, Andrea 2025: Da Aviano a Sigonella, l'email di Musk arrivata a cinque basi Usa in Italia: «In cinque punti dite l'attività svolta in settimana». *Il Sole 24 ORE*, 5 marzo 2025. <https://www.ilsole24ore.com/art/da-aviano-sigonella-l-email-musk-arrivata-cinque-basi-usa-italia-in-cinque-punti-dite-l-attivita-svolta-settimana-AGf0hkKD> – utolsó letöltés: 2025. március 6.
- Catania, Enzo 2005: *Bettino Craxi. Una storia tutta italiana*. Boroli Editore, Milano.
- Cortesi, Luigi – Liberti, Antonio 1989: *1949: il trauma della NATO Il dibattito alla Camera sull'adesione dell'Italia al Patto Atlantico*. Edizioni Cultura della Pace, Firenze.
- Cossiga, Francesco 2009: *La versione di K. Sessant'anni di controstoria*. RAI-ERI – Rizzoli, Milano.
- De Pizzo, Mario 2021: *L'America per noi. Le relazioni tra Italia e Stati Uniti da Sigonella a oggi (prefazione di Paolo Messa)*. LUISS University Press, Roma.
- De Pizzo, Mario: Il leone, la volpe e l'aquila. Craxi, Andreotti e la crisi di Sigonella. *LUISS University Press*. https://luissuniversitypress.it/l-america-per-noi-crisi-sigonella-de-pizzo-estratto/?srsltid=AfmBOopLHZLg0y_SWYRVn0v9q3_FoWc0ewrzj7lc7BtNcagrr7KVe8ma – utolsó letöltés: 2025. március 25.
- Di Nolfo, Ennio 2010: Giulio Andreotti e la politica estera italiana: alcuni aspetti. In: Barone, Mario – Di Nolfo, Ennio (a cura di): *Giulio Andreotti. L'uomo, il cattolico, lo statista*. Rubbettino, Soveria-Mannelli, 207–242.
- Franco, Massimo (a cura di) 2013: *Sono postumo di me stesso*. (e-book). Mondadori, Milano.
- Franco, Massimo 2019: *C'era una volta Andreotti. Ritratto di un uomo, di un'epoca e di un Paese*. Solferino, Torino.
- Italy and NATO. *North Atlantic Treaty Organization* https://www.nato.int/cps/uk/natohq/declassified_162356.htm – utolsó letöltés: 2025. március 21.
- La Nostra Storia. *Associazione Nazionale VAM* <http://www.vamvigilanzaaeronauticamilitare.it/la-storia-della-vam> – utolsó letöltés: 2025. június 17.
- Lepre, Aurelio 2004: *Storia della prima repubblica. L'Italia dal 1943 al 2003*. Il Mulino, Bologna.
- Mammarella, Giuseppe – Cacace, Paolo 2006: *La politica estera dell'Italia. Dallo Stato unitario ai giorni nostri*. Editori Laterza.

- M. Madarász Anita 2025: „...*életben tartottam magam, mert látni akartam, hogy az Észak-atlanti Szövetség megfelelően elindul.*” Ernest Bevin és a NATO. *Öt kontinens* (2.), 129–153.
- M. Szebeni Géza 2007: *Alcide De Gasperi. Egy kereszténydemokrata a 20. században.* Magyar Szemle Alapítvány, Budapest.
- Mi sento più sicuro nel Patto Atlantico dall'intervista a Giampaolo Pansa, *Corriere della Sera*, giugno 1976. <https://www.enricoberlinguer.it/enrico/le-idee/l%E2%80%99impegno-per-la-pace/mi-sento-piu-sicuro-nel-patto-atlantico/> – utolsó letöltés: 2025. március 19.
- Naval Air Station Sigonella. *Commander, Navy Region Europe, Africa, Central. Official U.S. Navy Website* <https://cnreuraфcent.cnic.navy.mil/Installations/NAS-Sigonella/> – utolsó letöltés: 2025. június 16.
- Pete László 2023: *Olaszország története a kezdetektől napjainkig.* Rubicon Intézet, Budapest.
- The Intereception of EgyptAir 2843. *Sierra Hotel Aeronautics*, October 12, 2020. https://sierrahotel.net/blogs/news/the-interception-of-egyptair-2843?srslt-id=AfmBOooYnBKouuFFskdcF8ozJCdD1WNRHsgNQ_S7YJtLcV_pUmgfKA6c – utolsó letöltés: 2025. március 6.
- U.S. Naval Support Activity Naples, Italy. *Commander, Navy Region Europe, Africa, Central. Official U.S. Navy Website* <https://cnreuraфcent.cnic.navy.mil/Installations/NSA-Naples/> – utolsó letöltés: 2025. június 16.
- Vespa, Bruno 2004: *Storia d'Italia da Mussolini a Berlusconi: 1943, l'arresto del Duce, 2005, la sfida di Prodi. Con le testimonianze di Giulio Andreotti.* RAI-ERI – Mondadori, Milano.

Vissza a jövőbe?

A NATO előretolt védelmi koncepciója

Szenes Zoltán

Nemzeti Közzolgálati Egyetem, Nemzetközi Biztonsági Tanulmányok
Tanszék; szenes.zoltan@uni-nke.hu; ORCID: 0000-0003-1686-2273

Abstract

Back to the Future: NATO's New Defense Concept

NATO's new strategic concept was adopted by the Alliance's leaders in Madrid on June 29, 2022, under the pressure of the ongoing war in Ukraine. The document identifies Russia as a direct and immediate military threat. At the 2023 NATO Summit in Vilnius, the Alliance approved the new regional plans designed to protect not only NATO countries but also the entire Euro-Atlantic area. Although the 2024 NATO Summit in Washington, D.C. was overshadowed by the intense American election campaign, the Alliance nonetheless managed to celebrate its 75th anniversary in a dignified manner, which also marked the 25th anniversary of Hungary's NATO membership. The article reviews the enhanced NATO presence in Eastern Europe since 2014 and evaluates NATO's deterrence and defense policy following Russia's invasion of Ukraine in 2022. It analyses the new forward defense concept for NATO's East Wing and the main characteristics of NATO's new force model. The paper concludes by presenting Hungary's approach collective defense.

Keywords NATO, strategic concept, collective defense, deterrence and defense, NATO Readiness Action Plan, forward defense, new NATO Force Model, military forces

Tanulmányom fő címét John J. Mearsheimer amerikai professzortól kölcsönöztem, aki már egy 1990-es tanulmányában¹ megjósolta, hogy a hidegháború után nehéz lesz Európában fenntartani a békét. Európa „balkanizálódhat”, mert a többpólusú nemzetközi rendszerben potenciálisan több konfliktushelyzet alakulhat ki (nacionalista versengések, hatalmi egyenlőtlenségek, nukleáris elrettentés felerősödése, határviták), mint a bipoláris világban. Fennáll a veszélye, hogy a kis konfliktusok kiszélesednek és eszkalálódnak, egy európai háború kitörése esetén még az atomfegyverek bevetését sem lehet kizárni. Előfordulhat, hogy az oroszok vissza akarnak térni múltbeli expanzionista magatartásukhoz, ami a status quo felborításával fenyegethet. Ezt a Nyugatnak és az Egyesült Államoknak gyorsan és hatékonyan meg kell akadályozni a béke megőrzése érdekében. Az offenzív realista társadalomtudós lényegében harmincöt évvel ezelőtt azt jósolta, hogy ha elmarad a határozott nyugati fellépés Oroszország ellen, akkor kitörhet a háború. Oroszország 2022. február 24-én megtámadta Ukrajnát.

Az elrettentés és védelem feladatai mindig prioritást képeztek a NATO hetvenöt éves története során, bár a hidegháború után, a közös ellenség elvesztésével (a Varsói Szerződés megszűnése, Szovjetunió felbomlása), előtérbe kerültek a szövetségben a válságkezelési és partnerségi feladatok. Az új biztonsági környezethez való alkalmazkodásban komoly kihívást jelentett a NATO vezetésnek, hogy megőrizze a NATO alapkövének számító kollektív védelmet, a „mindenki egyért, egy mindenkiért” védelem lényegét, amit az 5. cikk fogalmaz meg.

Az új típusú fenyegetések (terrorizmus) és új típusú biztonsági kihívások (aszimmetrikus hadviselés, rakétavédelem, kiberbiztonság, katonai technológiai verseny, leszerelési és proliferációs feladatok) bonyolultsága és tömeges feladatainak súlya alatt a konvencionális területvédelmi követelmények háttérbe szorultak. A szövetség nem tudott egyszerre két „készlet” fegyveres erőt fenntartani, egyet a hagyományos kollektív védelmi feladatokra, egyet pedig a válságkezelés „globális” feladataira. A szövetségi döntéshozatalt mindig befolyásolta a védelemre fordítható pénzügyi források szűkössége, a haderők csökkentése és a katonai képességfejlesztés nehézségei.

1 Mearsheimer 1990: 48–54.

A kollektív védelem reneszánsza

A kollektív védelem lényegét – a kölcsönös segélynyújtás ígérletét – a Washingtoni Szerződésben a hírneves 5. cikk fogalmazza meg, amely így a biztonsági szerződés lelke (NATO-terminológiával „szíve”) és legfontosabb pontja. Az 5. cikk kimondja:

„A Felek megegyeznek abban, hogy egyikük vagy többjük ellen, Európában vagy Észak-Amerikában intézett fegyveres támadást valamilyenük ellen irányuló támadásnak tekintenek; és ennél fogva megegyeznek abban, hogy ha ilyen támadás bekövetkezik, mindegyikük az Egyesült Nemzetek Alapokmányának 51. cikke által elismert egyéni vagy kollektív védelem jogát gyakorolva, támogatni fogja az ekként megtámadott Felet vagy Feleket azzal, hogy egyénileg és a többi Felekkel egyetértésben, azonnal megteszi azokat az intézkedéseket, ideértve a fegyveres erő alkalmazását is, amelyeket a békének és biztonságnak az észak-atlanti térségben való helyreállítása és fenntartása érdekében szükségesnek tart.

Minden ilyen támadást és ennek következtében fogatosított minden intézkedést azonnal a Biztonsági Tanács tudomására kell hozni. Ezek az intézkedések véget érnek, ha a Biztonsági Tanács meghozta a nemzetközi békét és biztonság helyreállítására és fenntartására szükséges rendszabályokat.”²

Az 5. cikk nem egy automatikus segélynyújtási előírás, nem elég, ha egy ország kinyilvánítja, hogy megtámadták, és akkor a többiek mennek segíteni (mert akkor már többször aktiválni kellett volna az 5. cikket például Görögország és Törökország között kitört katonai konfliktusok miatt), hanem a tagországok egyhangú egyetértése kell az életbe léptetéséhez. A szövetség a tagország jogának tartja annak megítélését, hogy egy támadás valóban fegyveres támadás-e, és valóban a szövetség ellen irányul-e. Amikor ez a megközelítés a Szövetség létrehozása időszakában kialakult, nemcsak a NATO döntéshozatali demokráciájának megteremtését tartották szem előtt, hanem azt is figyelembe vették, hogy a szerződést a tagországoknak is jóvá is kell hagyni. Ez fontos szempont volt, hiszen egy automatikus, kötelező érvényű megfogalmazás elfogadása még az

2 Észak-atlanti Szerződés, 1999. évi I. törvény

Egyesült Államok kongresszusi jóváhagyásánál is problémát jelenthetett volna. De hasznos volt ez az alapelv a NATO történetének bonyolultabb válsághelyzeteiben is, mert a tagországok egyéni döntésének kialakításához az alapszerződés intézményes segítséget nyújt. A szerződés 4. pontja lehetőséget biztosít a tagországoknak a szövetséggel való politikai konzultációra, ha az adott ország úgy érzi, hogy területi épségét, politikai függetlenségét vagy biztonságát veszély fenyegeti.

„A Felek tanácskozni fognak egymással, valahányszor bármelyikük véleménye szerint bármelyik fél területi épségét, politikai függetlenségét vagy biztonságát veszély fenyegeti.”³

A 4. cikk konzultációs lehetőségével többször élt Törökország (az iraki és szíriai háborúval összefüggésben) vagy például Lengyelország (az orosz-grúz ötnapos háború után, vagy 2014-es ukrán válság kapcsán).

Az 5. cikk egyértelműen a szövetség egy vagy több országa ellen irányuló külső fegyveres támadásra utal, de nem definiálja az agresszió vagy külső támadás fogalmát. A szerződés előkészítése során ugyanis vita folyt arról is, hogy mennyire legyen „szókimondó” a megfogalmazás, utaljon-e a potenciális agresszorra, tartalmazzon-e a támadásra vonatkozó definitív megfogalmazást. Egy általánosabb kifejezés ugyanis nagyobb mozgásteret adhat a szövetségnek a válsághelyzetek kezelésére, a megfelelő katonai válaszok megfogalmazására. A rugalmas megfogalmazás előnye többször megmutatkozott a NATO története során, de hasznos napjainkban is, amikor a NATO már a kibertérben ért támadásra (2016), egy esetleges világűrbeli katonai konfliktusra (2019), illetve a hibrid fenyegetésre (2022) egyaránt hagyományos katonai válaszcsepással is reagálhat.

Az 5. cikk egyértelműen definiálja azt is, hogy a megtámadott ország vagy országok segítése kiterjedhet a fegyveres erő alkalmazására, amellyel különbözik pl. az Európai Unió kölcsönös segélynyújtási klauzulájától.⁴ Az Unió ugyanis szintén felszólítja a nemzetállamokat minden segítség és támogatás megadására, de nem nevesíti a katonai eszközöket. Hasonlóképpen egyértelmű a megfogalmazás a tekintetben is, hogy ellenséges támadások esetén földrajzilag milyen területen kell a kollektív védelem

3 Észak-atlanti Szerződés, 1999. évi I. törvény, 4. cikk

4 Lisszaboni Szerződés 42.7. cikk

követelményét érvényesíteni. Bár egyes országok részéről voltak törekvések, hogy a volt gyarmati területek is kollektív védelmet élvezzenek, de a szerződés 6. cikke végül a tagországok területi védelmén túlmenően a Ráktérítőtől északra fekvő szigeteket, illetve ott tartózkodó erőket, szövetségi hajókat és repülőgépeket jelölte ki oltalmazandó területként.

Azonban e földrajzi behatárolás is a hidegháború után, különösen az USA elleni 2001. szeptember 11-i terrorista-támadást követően, új értelmezést nyert, és előtérbe kerültek a védelmi felelősségi területen kívüli műveletek. A NATO külügyminiszteri értekezlet 2002 májusában döntött Reykjavíkban⁵ arról, hogy a terrorizmus elleni küzdelem keretében ott kell bevetni a NATO erőket, ahol szükséges, olyan gyorsan, ahogy lehet, amihez a szövetségnek nagy távolságban alkalmazható és fenntartható haderőkre van szüksége. A reykjavíki értekezlet fontos fordulópontot jelentett a NATO történetében, mert ettől kezdve előtérbe kerültek a területen kívüli béketámogató műveletek és az expedíciós haderőfejlesztés feladatai. Az 5. cikk szerinti védelmi feladatok csak 2014. évi ukrán válság után kerültek vissza a NATO tevékenységének centrumába.

A kollektív védelemmel kapcsolatos indirekt és általános megfogalmazások nemcsak a megalakuláskor jelentkező nehézségeket oldották meg, hanem megfelelő rugalmasságot is teremtettek a lehetséges alkalmazást tekintve a NATO története során.⁶ Amíg a „mindenki egyért, egy mindenkiért” kollektív védelmi formula egyértelmű prioritás volt a hidegháborús katonai szembeállítás idején, a közös ellenség elvesztése után a NATO-ban előtérbe kerültek a válságkezelési és partnerségi feladatok. Az új biztonsági környezethez történő alkalmazkodás komoly kihívást jelentett a szövetségnek a tekintetben, hogy megőrizze a NATO alapkövének számító kollektív védelem fontosságát. Bár az 5. cikk formálisan mindig az egyes számú feladatot jelentette a szövetségi stratégiákban, az új típusú fenyegetések (terrorizmus) és biztonsági kihívások miatt a hagyományos elrettentés és védelem katonai feladatai háttérbe szorultak. A kollektív védelmi feladatok fontosságának relativizálódásában az 5. cikk túl általános megfogalmazása is szerepet játszott (e tekintetben tehát hátrányt jelent a konkrét definíció hiánya), mert így kevésbé tűnt fel a kollektív védelem versus expedíciós képességek körül zajló vita. Az pedig mindig

5 *Ministerial Meeting of the North Atlantic Council*, 2002.

6 Szenes-Siposné 2019: 144–150.

világos volt, hogy a szövetség minden új kihívásra és feladatra nem tud önálló haderőcsoportokat létrehozni.

A kollektív védelem háttérbe szorulásához az is hozzájárult, hogy igazából nem voltak eljárások az 5. cikk életbeléptetésére, hiányoztak a döntéshozatal „kötelező” elemei, a konzultációs mechanizmusok, a nemzeti és szövetségi döntéshozatali eljárások. A hidegháború nagy katonai válságai (koreai háború, szuezi válság, berlini válságok, kubai válság, európai rakétatelepítések, stb) általában a szövetségen kívül zajlottak, amelyek ugyan érintettek egyes tagországokat, de nem közvetlen szövetségi megoldást igényeltek. A hidegháború befejezése utáni eufória, az ellenségkép megszűnése, a „béke osztaléka” pedig nem kimondottan kedvezett a klaszikus katonai védelmi feladatoknak. Az 5. cikk aktiválására *csak egyszer*, a 2001. szeptember 11-i Egyesült Államok elleni terrorista támadást követően került sor, akkor is atipikus körülmények között. Az életbeléptetést például nem tagország, hanem maga a NATO főtitkár kezdeményezte,⁷ amit aztán végül az Egyesült Államok megtett. Bár a NAC Állandó Tanácsa szeptember 12-én döntött az 5. cikk aktiválásáról, de az csak október 2-án lépett hatályba,⁸ miután az Egyesült Államok minden kétséget kizáróan bizonyította, hogy a támadás kívülről jött, a kabuli rendszert támogatását élvező Oszama bin Laden vezette al-Kaida nemzetközi terrorista szervezettől. A NATO a terrorizmus elleni globális harchoz egy komplex csomagot dolgozott ki: átrepülési jogot biztosított a NATO gépeknek a szövetségesi légtérbe, két antiterrorista műveletet indított októberben,⁹ majd Prágában 2002-ben elfogadta a terrorizmus elleni művelet koncepcióját, terveit, intézkedéseit.

Bármennyire is sikertörténetnek értékelhető a NATO 5. cikk elsőként történő alkalmazása, használata mégis ellentmondásos megítélést kapott. Ennek oka elsősorban az, hogy a kollektív védelmi előírás elfogadása után öt nappal, 2001. október 7-én, az Egyesült Államok – NATO-val való konzultáció nélkül – háborút indított az afgán tálib rendszer ellen. Az akkori amerikai politika, miszerint a „cél határozza meg a koalíciót”, megosztotta

7 Lord Robertson 2001.

8 *Invocation of Article 5 confirmed*, 2001.

9 A Sas segítsége (*Eagle Assist*) c. légi ellenőrzési művelet az amerikai légtérben 7 hónapig tartott, a Földközi- tengeri antiterrorista művelet (Aktív erőfeszítés /*Active Endeavour*) pedig 15 év után, 2016-ban fejeződött be.

a szövetséget, hiszen az 5. cikk aktiválása a szolidaritás legerősebb politikai jele, ezért számos tagország kritikusan szemlélte Washington egyoldalú tevékenységét. A „hanyatlak a NATO” vélemény képviselői csak rövid ideig örülhettek azonban, mert néhány hónap után kiderült, hogy Afganisztán a NATO-nak is adott feladatokat, nem kellett a partvonal mellől nézni a nemzetközi terrorizmus elleni harcot. A szeptember 11-i támadás visszafordíthatatlanul megváltoztatta a NATO-t, a szövetség politikai és katonai napirendjének témái már a jövőt formálták, a „létező” szövetség „cselekvő” közösséggé alakult át.¹⁰ A szövetségesek a közös önvédelem értékelésénél nemcsak messze túlléptek a katonai invázióra adott hagyományos válaszon, hanem hatásosan véget vetettek annak a régóta fennálló vélekedésnek, miszerint a közös védelem kizárólag Oroszország ellen szól.

Az 5. cikk bevezetésének igénye a 2008. augusztusi ötnapos orosz-grúz háború után politikailag újra igen fontos lett. Számos politikus, szakértő és elemző fejezte ki kételyeit a NATO elkötelezettségét tekintve, hogy egy valóságos „háborús” konfliktusban kiállna-e egy szövetséges tagország, például a balti országok mellett. Alexander Motyl amerikai professzor már a háború után egy hónappal megírta provokatív cikkét *Megvédi-e a NATO Narvát?* címmel,¹¹ amelyre történelmi példák alapján azt a választ adja, hogy nem. A beavatkozás nélküli logika működne akkor is, ha Oroszország elfoglalná a NATO-tag balti országokat, valamint Ukrajnát, Moldovát és Grúziát. „És akkor Európa, pontosabban a »régi« Európa, azt mondaná, hogy most már nem tudunk semmit sem tenni, hogy megvédjük őket.”¹²

Bár 2014 óta a NATO csúcstalálkozók döntéseiben az ukrán válság dominált, a szövetség számos döntést hozott és intézkedést tett, mégsem tudta az orosz vezetést elrettenteni az ukrán háború elindításától. A szövetség kezdetben attól félt, hogy Moszkva – a nyílt agressziót elkerülve és katonai intervenció küszöbe alatt maradva – megosztja a NATO tagállamokat, befolyásolja a szomszédos országok belpolitikáját, hitelteleníti a NATO biztonsági garanciáit. Később nőtt az aggodalom a tekintetben

10 Rühle 2011.

11 Narva – Komáromhoz hasonló fekvésű – észt város, amelyet a Balti-tengerbe torkolló Narva folyó választ el Oroszországtól az ország keleti határán. A folyó másik oldalán fekszik Ivangorod orosz ikerváros. Az 57 ezer fős lakosság többsége orosz nemzetiségű.

12 Motyl 2011.

is, hogy Oroszország egy meglepetésszerű támadással elfoglalja a védetlen baltikumi területeket, amivel kész helyzet elé állítja a NATO-t. Mégis a NATO vezetése 2022-ig kizárta az Ukrajna elleni invázió lehetőségét, pedig erre a CIA többször figyelmeztetett. Az új háborús válság miatt az 5. cikk feladatai ismét egyes számú teendőkké váltak, a bővülő védelmi forrásokat a NATO egyre inkább a kollektív védelmi és elrettentési feladatokra használja fel. A döntés nehézségei azonban napjainkban is fennállnak: milyen legyen a viszony Oroszországgal, és hogyan küzdjenek meg az eskaláció növekvő veszélyével? Erre adott választ a NATO 2025. júniusi csúcstalálkozója Hágában, amikor a szövetség vezetői a GDP-arányos védelmi kiadások 2%-ról 5%-ra emeléséről határoztak az elkövetkező tíz évben.

Mindez nem lesz könnyű, hiszen Donald Trump második elnökségével ismét kételyek merültek fel a szövetség kollektív védelmi elkötelezettségével kapcsolatban. A régi-új elnök megfenyegette mindazon tagállamokat, amelyek nem teljesítik a védelmi költségvetési követelményeket, hogy az Egyesült Államok nem fogja őket megvédeni. A februári müncheni biztonságpolitikai konferencia után új amerikai vezetők, köztük Pete Hegseth védelmi miniszter, az Észak-atlanti Tanács ülésein az folyamatosan arról beszéltek, hogy Washington a védelmi kiadások dinamikus növelését, a szövetségen belüli egyenlőbb tehermegosztást, valamint nagyobb európai felelősségvállalást várják el a kontinens biztonságaért és védelméért. A védelmi költségvetési vita, Trump elnök több nyilatkozata (pl. Kanada legyen az USA 51. állama; Grönland tartozzon az Egyesült Államokhoz; katonai erőket von ki Európából) mélypontra juttatta a transzatlanti kapcsolatokat, amelyet a hágai csúcstalálkozó tudott viszonylag megnyugtatóan rendezni. A szövetség újra súlyos, konfliktusos korszakba került, amelynek megoldása most – az orosz-ukrán háború miatt – már az Európai Unió is múlik. Bár az Európai Bizottság számos új védelmi intézkedést hozott (új európai védelmi fehér könyv, négy évre szóló 800 milliárd eurós védelmi költségvetés, 150 milliárd eurós védelmi hitelkeret), mégis fennáll a kétely, hogy képesek lesznek-e az európaiak megvédeni Európát, mivel az Egyesült Államok egy lépéssel hátrább lépett.¹³

13 Lendon 2025; Bimmer 2025.

A NATO keleti szárnyának megerősítése

A 2014. évi ukrán válságra a NATO a walesi csúcstalálkozón¹⁴ adott választ, jóváhagyta a készenléti akcióterv (*Readiness Action Plan*, RAP) elnevezésű katonai programot. Az új terv közvetlen célját a NATO keleti határának megerősítése képezte, amely megerősítette a kollektív védelem garanciáit az Oroszországgal határos országokban. A RAP kétfajta intézkedéscsomagot ölelt fel: a biztonságot megerősítő (*assurance*) intézkedéseket, illetve az adaptációs (*adaptive*) döntéseket.

Az elmúlt évtizedben a NATO számos intézkedést tett a *készenléti akcióterv* megvalósításáért,¹⁵ amelyek nemcsak a keleti határok védelmét biztosították, hanem már a hosszú távú alkalmazkodást is megcélolták a gyorsreagáló erők, valamint a katonai vezetési és irányítási képességek erősítése tekintetében (1. táblázat). A megerősített NATO Válaszadó Erők (*NATO Response Force*, NRF) missziója kibővült a kollektív védelmi feladatok végrehajtásával. Ez egy fontos változást jelentett a gyorsreagáló erők koncepciójában, hiszen a korábbi NRF funkció „csak” a területen kívüli műveletekre való felkészülést (transzformációt) szolgáltatta.

A NATO Reagáló Erők irányítását a két hadműveleti parancsnokság (Brunssum, Hollandia és Nápoly, Olaszország) végezte váltásokkal. Az NRF erőket a nemzetek felajánlása alapján (erőgenerálás) hozták létre, amelyek biztosították a gyorsreagáló erők vezetéséhez és alkalmazásához szükséges megfelelő parancsnokságokat és csapatokat. Az NRF parancsnoka a NATO európai főparancsnoka volt, de alkalmazásáról az Észak-atlanti Tanács (*North-Atlantic Council*, NAC) döntött.

A NATO reagáló erők megerősítésével kapcsolatos intézkedések közül a legnagyobb nyilvánosságot az új gyorsreagáló dandárharcsoport (*Very High Readiness Joint Task Force*, VJTF) létrehozása kapta, amely azonnali vitákat generált. A nemzetközi médiában csak „lándzsahegynek” elnevezett igen magas készenlétű (2–7 nap) katonai erőt többfunkciós, dandár nagyságú harcászati egységként (mintegy 5 000 fő) hozták létre, amely harckocsi-, gépesített és lövészászlóaljakkal, gyorsan telepíthető légi-deszant, különleges és könnyűlövész-alegységekkel, valamint támogató légierő-elemekkel rendelkezett. Az összeállításnál kiemelt figyelmet kaptak

14 *Wales Summit Declaration*, 2014.

15 Szenes 2021: 238–245.

1. táblázat | A NATO keleti védelmének megerősítése

Megnevezés	Biztonságerősítő intézkedések	Adaptációs döntések	Megjegyzések
Készenléti Akcióterv jóváhagyása (Wales, 2014)	kelet-európai védelem létrehozása a Baltikumban amerikai rotációs erők vezénylése Kelet-Közép-Európába intenzív közös gyakorlatok a hírszerzés megerősítése új partnerségi programok veszélyhelyzeti tervezés, új lépcsőzetes védelmi tervek készítése a kibertér műveleti térré nyilvánítása (2016)	védelmi kiadások emelése (cél: GDP 2% fordítása védelemre, ezen belül 20% a fejlesztésre) megerősített NRF létrehozása (40 ezer fő) gyorsreagáló dandárok létrehozása (2016) NATO integrációs egységek létrehozása (2015-2016) négy előretolt többnemzeti zászlóaljharccsoport létrehozása (2017) többnemzeti dandár felállítása (2018, Románia) új hadosztályparancsnokságok felállítása (2018-) különleges erők regionális parancsnokságainak létrehozása	szárazföldi, légi, haditengerészeti és különleges műveleti erők fejlesztése Észtország, Lettország, Litvánia, Lengyelország Szczecin, Bukarest, Székesfehérvár, Milano, Brüsszel, Szolnok
Új koncepciók elfogadása (Varsó, 2018)	katonai „Schengen” zóna kialakítása (2019–2024)	keretnemzet-koncepció elfogadása (2018) NATO készenléti kezdeményezés (2018) új hadműveleti parancsnokságok létrehozása	A koncepció alkalmazása az előretolt erők létrehozásakor: Norfolk (2020, USA), Ulm (2021, Németország)

Szerkesztette: Szenes Zoltán

a hírszerzési és felderítési feladatok, az információs műveleti képességek, illetve a logisztikai követelmények. A VJTF az elsődleges alkalmazási készenlétet 2015 őszén, a teljes műveleti képességet 2016 első félévében érte el. A „bonsai” NATO Reagáló Erőknek is nevezett VJTF azért volt fontos

elem a koncepcióban, mert a későbbiekben ezeket az egy évig szolgálatban álló magas készenlétű dandárokat (a szolgálatban lévő, a szolgálatra felkészülő és a készenlétet már leadó egységek) beosztották a 40 ezer főre növelt NATO Reagáló Erőkbe, és gyakorlatilag ők képezték az NRF meghatározó erejét.

A balti országok elleni lehetséges orosz támadást nemcsak az érintett országok kommunikálták, hanem a nemzetközi szakirodalom is ennek az opciónak adott legnagyobb valószínűséget. Az amerikai RAND Corporation Kutatóintézet a 2015 évi katonai erőviszonyok alapján modellezte, hogyan lehetne megvédeni a balti országokat egy frontális orosz támadással szemben. A számítógépes hadijáték eredményei azt mutatták, hogy a támadó orosz erők 60 óra alatt Tallinban és Rigában lennének. Egy ilyen gyors előrenyomulás esetén a NATO-nak csak rossz és limitált cselekvési lehetőségei maradtak volna. A kutatás azzal számolt,¹⁶ hogy hét dandár térségbeli telepítésével (plusz légi és tengeri támogatással) megelőzhető lenne egy ilyen orosz támadás. Ezt a felfogást erősítette a Szövetséges Erők Európai Főparancsnoksága (*Supreme Headquarters Allied Powers Europe*, SHAPE) nézeteit is tükröző könyv megjelenése,¹⁷ amely a háborút Oroszországgal 2017-re a balti országokkal vizionálta. A balti tagállamok félelme nem volt megalapozatlan, hiszen a térségben számottevő orosz anyanyelvű lakosság él (főként Észtország és Lettország esetében), kiáltó volt az ellentét az állig felfegyverzett Kalinyingrád és a szövetség észak-keleti szárnyát képező Baltikum védtelensége között. Oroszország évek óta szisztematikusan erősítette a balti-tengeri régiót, amelyen belül különleges szerepe van a kalinyingrádi védelmi körzetnek. A balti országok területén 2017-ig nem voltak NATO-csapatok.

A háború végül nem a Baltikumban, hanem Ukrajnában kezdődött, amikor Oroszország 2022. február 24-én elindította hadseregét Ukrajna ellen. Az Oroszországi Föderáció (OF) súlyosan megsértette a nemzetközi elveket és normákat, törékennyé és kiszámíthatatlanná tette az európai biztonságot, globális gazdasági nehézségeket okozott, felerősítette a kelet-nyugati szembeállást és az új világrendért folyó hatalmi vetélkedést. A háborús invázió egy olyan „alternatív univerzumot” hozott létre, amely korábban elképzelhetetlen lett volna Európában. Ukrajnában

16 Shlapak–Johnson 2016.

17 Shirreff 2017.

ugyanis nemcsak fegyveres küzdelem, hanem diplomáciai, információs, gazdasági, kereskedelmi, nemzetközi jogi, energia-, kiber- és űrháború is zajlik, amely összefonódik egy globális hatalmi versennyel.

Az elrettentés és védelem új koncepciója

Az orosz invázió után a NATO azonnal két rendkívüli (*extraordinary*) csúcstalálkozót tartott, hogy a szükséges döntéseket meg tudja hozni: február végén egy online ülést, majd március végén egy jelenléti tanácskozást. A február 25-eki rendkívüli virtuális tanácskozást a 4. cikk alapján 10 kelet-közép-európai tagország javasolta, ahol az állam- és kormányfők elítélték a „brutális, igazságtalan és előzmény nélküli”¹⁸ támadást, aktiválták a NATO Válaszadó Erőket, intézkedtek az éberségi tevékenység fokozására (*enhanced Vigilance Activity* – eVA). Megerősítették a balti államok légtérvédelmét, megbízták az európai főparancsnokot (*Supreme Allied Commander Europe*, SACEUR) a NATO erők új helyzetnek megfelelő védelmi felépítésének kialakításával. A március 24 -én tartott jelenléti értekezlet¹⁹ pedig már aktiválta a lépcsőzetes védelmi terveket, kiterjesztette a zászlóaljharccsoport-koncepciót a többi kelet-európai országra is: Szlovákiában cseh, Magyarországon magyar, Romániában francia, Bulgáriában pedig olasz vezetéssel alakultak új szárazföldi NATO védelmi erők. Az állam és kormányfők határoztak arról is, hogy minden tagországban minél előbb el kell érni a GDP 2%-os szintű védelmi költségvetést, illetve a katonai felkészülést már a háború fényében kell folytatni.

A 2022. júniusi madridi csúcson ugyan megerősítette a korábbi megelőző intézkedéseket, de új irányvonalat határozott meg a szövetség számára, jóváhagyta az új stratégiai koncepciót.²⁰ Bár a célok nem változnak, *új haderőmodell létrehozásáról határoztak*, amely nagyságrendileg és készenlétilag is eltér a korábbi NATO Válaszadó Erők rendszertől, képes valamennyi hadműveleti térben (szárazföld, légi, tengeri, kiber, világűr) biztosítani a tagállamok biztonságát és védelmét.²¹ Döntöttek arról, hogy

18 *Statement by NATO Heads of State and Government*, 2022.

19 *Extraordinary NATO Summit*, 2022.

20 *NATO 2022 Strategic Concept*

21 *Madrid Summit Declaration*, 2022.

a meglévő zászlóaljharccsoportokat dandár méretű egységekre bővítik, olyan robosztus, helyben harcképes erőket hoznak létre a keleti szárny-országokban, amelyek megbízható védelmet nyújtanak egy esetleges agresszió ellen.²²

Az új koncepció (1. ábra) a korábbiaknál nagyobb haderőt céloz meg (összesen 800 000 főt), többszintű magasabb készenléttel (ebből 100 000 fő 10 napos, 200 000 fő 30 napos, 500 000 fő 30-180 napos készenléttel) és olyan szerkezeti felépítéssel (haderőnemi, fegyvernemi, multidomén, harctámogató és -kiszolgáló erőkkel), hogy képes legyen az öt műveleti térben többnemzeti, integrált műveletek végrehajtására. A készenléti követelmények komoly kihívások elé állítják a tagállamokat, mert még a korábbi hatályos készenléti szint (gyorsreagáló erők 30–45 nap, reagáló erők 90 nap, alacsony készenlétű erők 180 nap) elérése is nehézséget jelentett. A varsói csúcson elhatározott 4x30-as követelményt (30 nehéz vagy közepesen nehéz manőverzászlóalj, 30 harci repülőszázad és 30 hadihajó, 30 napos bevethetőség) nem sikerült 2020-ra elérni, pedig ez lett volna a forrása a NATO Válaszadó Erők megnövelt erőszükségletének. Az új haderőmodell (*NATO Force Model*, NFM) – ahogy Jens Stoltenberg NATO főtitkár fogalmazott a koncepció bemutatásakor – a NATO haderők legnagyobb átalakítását igényli a hidegháború óta,²³ hiszen mind létszámában, mind pedig készenlétében a jelenleginél legalább háromszor nagyobb haderőt igényel.

A vilniusi csúcson (2023) bejelentett haderőszervezési koncepció a 100 000 fős azonnal reagáló haderőknél figyelembe vette a megszűnő NRF jelenlegi 40 000 fős létszámát (illetve a mélységből érkező dedikált erőket), országonként dandár nagyságúra, 5000 főre növelte a nyolc, kelet-európai országokban elhelyezett, harccsoport erejét (ez összesen újabb 40 000 fő), végül pedig kalkulálta a háború után újonnan beérkezett 20 000 fős amerikai megerősítést.

A 200 000 fős 30 napos készenlétű erőkhöz hozzászámították a keleti „frontországok” béke időszakban rendelkezésre álló nemzeti készenléti haderőket is, amelyek nagysága egy 2022. júniusi NATO kimutatás szerint 295 ezer fő volt.²⁴ Az 500 000 fős alacsonyabb készenlétű haderőt – egy

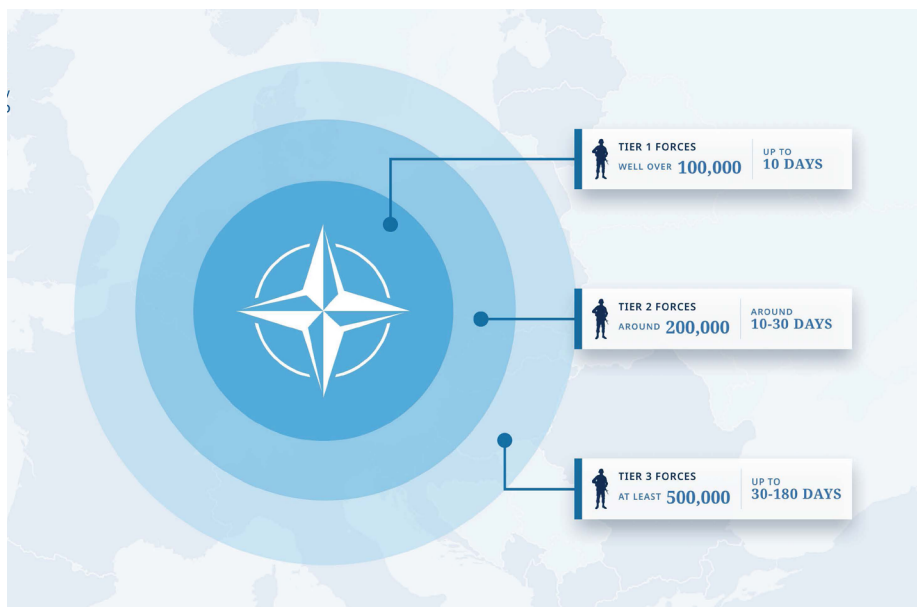
22 Szenes 2023.

23 Press Conference by NATO Secretary General Jens Stoltenberg, 2022.

24 NATO's Eastern Flank, 2022.

hónaptól hat hónapi készenléttel – pedig a tagállamoknak kell felkészíteni a háborús védelmi és hadműveleti terveknek megfelelően. A teljes haderő rendelkezésre állását 2028-ra tervezik.

1. ábra | A NATO új haderőmodellje

Forrás: https://www.nato.int/nato_static_fl2014/assets/pdf/2022/6/pdf/220629-infographic-new-nato-force-model.pdf

A NATO új haderőmodell jelentős változást hozott a NATO-erők felépítésében, diszlokációjában és vezetésében. A 2024. július 1-jével érvénybe lépett NFM búcsút intett a két évtizeden át domináló NATO Válaszadó Erőknek (NATO Response Force, NRF) és létrehozta a Szövetséges Reagáló Erőket (*Allied Response Force*, ARF).²⁵ Az új megoldás ismét a készenlétre

25 A szervezeti változás terminológiai tisztázást is igényelt. A „válaszadás” (*response*) egy már meglévő vagy potenciális fenyegetés kezelésére irányuló tervszerű folyamat, amely figyelembe veszi a kialakult helyzetet és a lehetséges következményeket. A „reagálás” viszont általában gyors és közvetlen válasz egy hirtelen eseményre vagy fenyegetésre, amely nem ad időt hosszabb tervezésre, inkább azonnali cselekvésre fókuszál, hogy elhárítsa vagy minimalizálja a fenyegetést. Ennek megfelelően az ARF – bár rövidítésben hasonlít az NRF-re – a NATO-erők egy lehetséges támadás elleni olyan védelmi felépítése, amely magában foglalja a fenyegetés értékelését, a helyzet folyamatos figyelemmel kísérését, a megfelelő válaszügyintézkedések meghozatalát. Így a válaszadás

és az alkalmazkodásra helyezi a hangsúlyt az egyre veszélyesebb és kiszámíthatatlanabb világban. Az ARF hadászati jelentőségű, magas készségű, multidomén hadviselésre felkészített haderő lesz, amelyet a NATO vezetése a küldetések teljes spektrumában (békében, válsághelyzetben, háborúban) fog tudni alkalmazni. A válaszadó erők egyharmada azonnal felhasználható vertikális/horizontális eszkaláció visszaszorítására, bevethető gyorsan kialakuló katonai válságok kezelésére, szolgálhat hadászati tartalékként. A 800 000 fős teljes ARF maximum fél év alatt éri el mozgósítás útján a teljes nagyságot és készenlétet. Az Európai Bizottság európai védelemmel kapcsolatos új intézkedései, egyes tagállamok védelmet erősítő önálló döntései, Kanada, Norvégia, Törökország részvétele az európai ad hoc védelmi koalícióban felgyorsíthatják ezt a folyamatot, hozzásegíthetnek az európai biztonsági és védelmi együttműködés „újjaélesztéséhez” a NATO belül.²⁶

Az első ARF parancsnoksági feladatokat az olasz hadtestparancsnokság (Milánó) látja el 2024–2027 között, amely felkészült különböző humanitárius és katasztrófa-elhárító feladatok, nem harci evakuációs műveletek, valamint harci feladatok vezetésére és irányítására. A magas készenlétű harcászati és hadműveleti feladatok végrehajtásában az olasz hadműveleti parancsnokság alárendeltségébe került például az 1. brit hadosztály, a 102. brit hadműveleti dandár, a spanyol különleges műveleti parancsnokság, az olasz haditengerészeti erők, a NATO közös logisztikai támogató csoportja, a NATO Űrközpont és NATO Kiberműveleti Központ szövetséges reagáló erőknek éppen a többnemzeti, teljes NATO területről „rekrutált” haderő-generálás adja az innovatív erejét.²⁷

Az új koncepció szerinti haderő-generálás alapját egy új – a vilniusi csúcson (2023) jóváhagyott – „tervcsalád” biztosítja, amely magába foglalja az európai főparancsnok (SACEUR) hadászati terve alapján (*Concept of Deterrence and Defence for the Euro-Atlantic Era - DDA*), területi alapon kidolgozott hadműveleti elrettentési és védelmi terveket.²⁸ A hadászati védelmi tervet az összhaderőnemi hadműveleti parancsnokságok (Brunssum, Nápoly, Norfolk) lebontották regionális tervekre, amelyekben belül elkészültek az

átgondolt és stratégián alapuló tevékenység, míg a reagálás azonnali és operatív cselekvést jelent egy hirtelen helyzetre. Ilyen értelemben a két R (reaction, response) fordítása között is különbséget kell tenni.

26 ESDI within NATO, 1998.

27 NATO Allied Reaction Force, 2024.

28 Emmott 2021.

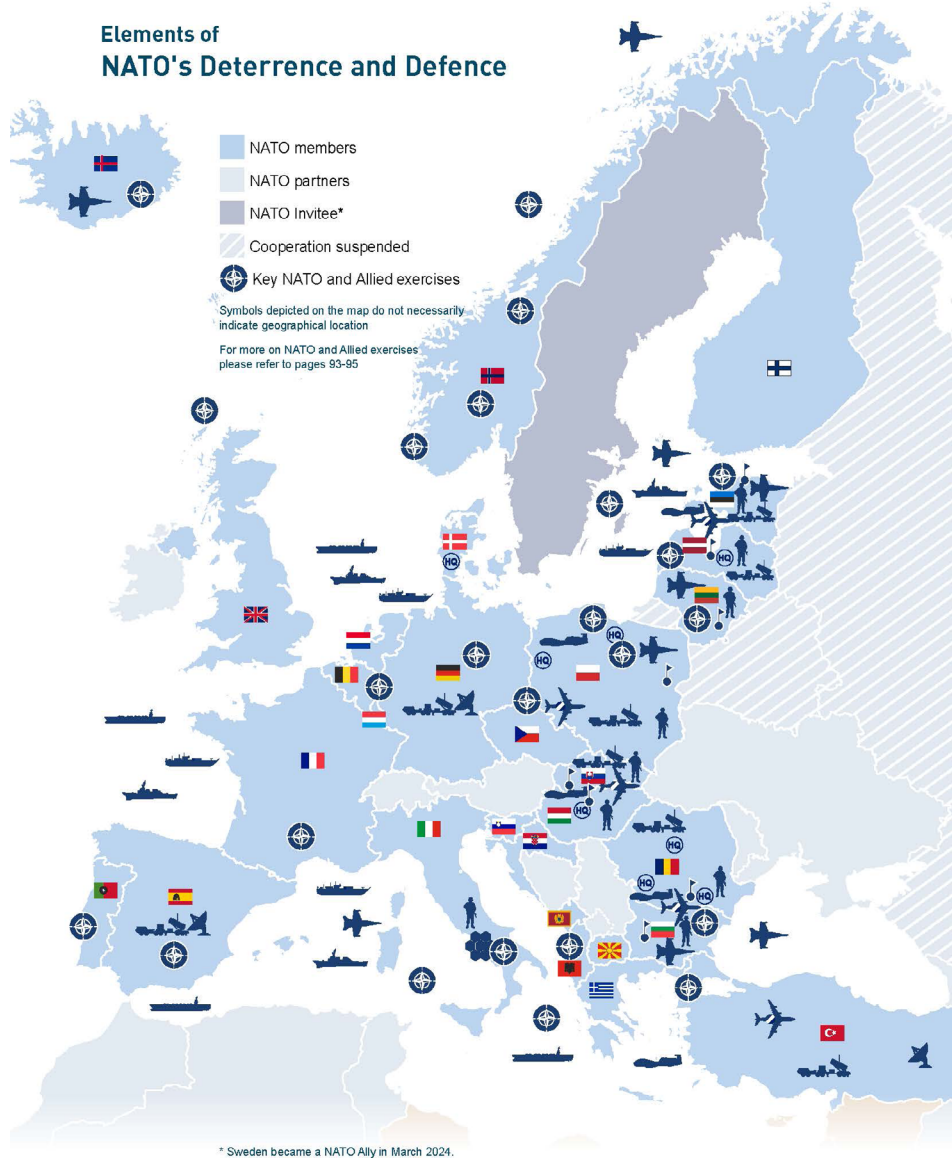
egyes tagországok védelmi tervei. Három regionális terv létezik: az északi, amely Észak-Európa, az Atlanti-óceán és az északi sarkvidék védelmét biztosítja; a központi, amely Közép- és Kelet-Európát, továbbá a Baltikumot védi; a déli terv, amely a Földközi-tenger és a Fekete-tenger térségéért felel. A hidegháborúhoz hasonlóan meghatározták az előretolt védelem területi határait/sávjait, amelyet a helyi (*in place*) erők (nemzeti és NATO), illetve a mélységből érkező megerősítő erők védenek. Ezek a tervek nemcsak Oroszország elrettentését és védelmét célozzák, hanem a terrorista csoportok elleni katonai fellépést is biztosítják.

Az új koncepció különbözik az 1950-es években uralkodó „sündisznó-stratégiától”, mert már békeidőszakban megjelennek a kelet-európai országokban a NATO erők, tehát nem egyedül a nemzeti haderőknek kell az ellenfél támadását felfogni. Ugyanakkor nagyon hasonlít az 1960-1970-es években bevezetett előretolt védelmi stratégiához, bár az egyes országokban most nem hadtest nagyságú erők (ezt nevezték réteges torta [*layer cake*] védelemnek), hanem előretolt szárazföldi dandárharcscsoportok képezik a harcászati védelem gerincét.

A haderőmodell megvalósításához az alábbi elveket követik: legyen integrált és arányos felépítésű, tükrözze a szövetség 360 fokos megközelítését; összetétele (nukleáris erők, hagyományos erők, rakétavédelmi erők, űr- és kibererők) feleljen meg az új stratégiai környezetnek; erősödjön a készenlét, reagálóképesség, bevetetőség; digitalizált vezetési és irányítás rendszerrel rendelkezzen; javuljon a műveleti téren belüli közlekedés, szállítás és befogadó nemzeti támogatás, továbbá fogadja be és alkotóan alkalmazza az új korszakalkotó technológiákat.

A NATO keleti tagállamaiban (Észtország, Lettország, Litvánia, Lengyelország, Szlovákia, Magyarország, Románia, Bulgária) nyolc többnemzeti dandárcsoport tevékenykedik (2. ábra), amelyek fő feladata az elrettentés és védelem szárazföldi feladatainak megvalósítása. Észtországban az Egyesült Királyság, Lettországban Kanada, Litvániában Németország, Lengyelországban az Egyesült Államok, Szlovákiában Csehország, Romániában Franciaország, Bulgáriában Olaszország látja el a keretnemzeti teendőket. Ezen kívül a NATO Törökországnak légvédelmi támogatást is nyújt. Magyarországon egyelőre még nincs külföldi keretnemzet, a nemzetközi harccsoport vezetését a Magyar Honvédség látja el. A megnövelt szárazföldi erők vezetésére a NATO új parancsnokságokat is létrehozott: hadtest-parancsnokságokat északon (MNC-NE, Szczecin, Lengyelország) és délen

2. ábra | A NATO elrettentési és védelmi felépítése Európában (2023)

Forrás: Secretary General Annual Report 2023 (nato.int) 32.

(MNC-South, Sibiu, Románia), hadosztályparancsnokságokat Lettorszában, Lengyelországban, Magyarországon, Romániában és Olaszországban. Bár a harccsoportok kiképzése tervszerűen folyik, a zászlóalj szintű harccsoportok dandár erővé fejlesztése lassan halad, még több hozzájárulásra van szükség.²⁹ A szárnyországokban – a NATO erőfeszítésekkel összhangban – folyamatban van egy-egy nemzeti hadosztály felállítása is (a balti országok élen járnak e feladatban), amely már az új NATO haderőmodell harmadik eleméhez, a háborús készenlétet szolgáló félmillió haderőcsoporthoz fog tartozni.

Légierő vonatkozásában a szövetség 30 gépet (légtérelenőrző és vadászgépek) tart a levegőben állandó jelleggel. A NATO légtérvédelmi feladatokat tagállamok közötti rotációval szervezik (2023-ban három ország, Franciaország, Olaszország és Spanyolország légierői látták el, a ballisztikus rakétavédelmet az Egyesült Államok biztosítja állandó szárazföldi elhelyezésből (Románia és Lengyelország), illetve tengeri diszlokációból (Aegis rakétavédelmi hajók) NATO Ramstein légibázis vezetésével. A keleti szárnyországok légtérfelügyeletét féltucat tagállam vadászgépei végzik. A légtérfelügyeletet a NATO és a tagállamok járőrgépei biztosítják keleti-délkeleti irányban. Szintén közösen látják el a NATO és a tagállami gépek a hírszerzési, felügyeleti és felderítő feladatokat, amelynek adatait megosztják a szövetségi rendszerben.

Folyamatos tengeri jelenlétet a NATO állandó haditengerészeti flottái biztosítják (91 hajó 26 országtól) a Balti-tengeren, az Északi-tengeren, az Észak-Atlanti-óceánon és a Földközi-tengeren, ahol 29 gyakorlatot tartottak és 121 kikötőt látogattak meg 2023-ban.³⁰ A nagyobb flottával rendelkező tagállamok (Franciaország, Olaszország, Spanyolország, Egyesült Királyság, Egyesült Államok) egy-egy repülőhordozó csapásmérő csoportosítást (Carrier Strike Groups) és partraszálló harccsoportot (Amphibious Task Force) működtetnek rotációs váltásban.

A két új NATO-tag, Finnország és Svédország katonai erői 2025-től már részt vesznek a NATO békeidőszaki és válságkezelési feladatainak ellátásában. Finnország a tagság után egy-egy hajót biztosít havi váltással az északi NATO-flottáknak a Balti-tenger, az Északi-tenger és a Jeges-tenger felügyeleti feladatok ellátásához. A légierő három-három hónapos váltással

29 Monaghan et al 2024.

30 The Secretary General's Annual Report, 2023.

négy vadászgépet ad Izland, illetve a NATO érdekeltségű tengeri területek légtérfelügyeletéhez. Szárazföldi erőket egyelőre nem adnak a baltikumi NATO-erőkbe, de Finnország egy többnemzeti szárazföldi komponens parancsnokság felállítását tervezi az ország keleti részén, amely vezetné a finn előretolt szárazföldi erőket a finn-orosz határbiztosítási és -védelmi feladatokban.³¹ Svédország egy lövésszászlőaljat biztosít a lett többnemzeti dandárharcsoporthoz (féléves váltással Dániával), két-két hadihajót ad maximum fél évre a két NATO-flottának, illetve nyolc Gripen vadászgép segíti a balti légtérvédelmi feladatokhoz. A svéd parlament megnövelte a kormány hatáskörét katonai erők kirendeléséhez (1200 katona, 6 hadihajó, 24 db vadászgép egyidejű bevetése), hogy gyorsan tudjon dönteni válsághelyzetben.³²

Az új haderőmodellt a NATO nemcsak tervezi, hanem azonnal hozzálátott az új elképzelés gyakorlati tesztelésének is. A SHAPE az európai amerikai parancsnoksággal (*United States European Command*, USEUCOM) együttműködésben 2024. január-májusban megszervezte a *Steadfast Defender 2024* (SD24, Állhatatos védő) elnevezésű gyakorlatsorozatot, amelyen 90 000 katona, 1100 harcjármű, 80 többszáz bevetést végrehajtó repülőgép és 50 hadihajó vett részt a 32 tagállamtól.³³ Legtöbb erőt az Egyesült Államok és az Egyesült Királyság (20-20 ezer fő), Lengyelország (15 ezer fő), Németország 12 ezer fő) és Hollandia (5 ezer fő) biztosította. SD24 gyakorlat egy gyakorlat-sorozat volt, amelyet a tagállamok erői NATO és nemzeti keretek között hajtottak végre.

Már az új regionális védelmi tervek szerint megszervezett gyakorlaton az amerikai csapatok átkeltek az óceánon, áthaladtak Európán, és európai erőkkel együtt az Észak-atlanti Szerződés 5. cikk szerinti feladatait gyakorolták. A gyakorlat első része az Atlanti-óceánnak az Északi-sarkvidékig történő biztosítására összepontosított, a második rész a NATO csapatok európai manővereire helyezte a hangsúlyt, hogy demonstrálja: a NATO képes megvédeni a Távol-Észak, valamint Közép- és Kelet-Európa területét minden fenyegetéstől. Az SF24 tesztelte, hogyan tudnak mozogni a különböző nemzetiségű csapatok a SACEUR felelősségi területéhez tartozó országokban.

31 *Finland to join NATO's peacetime missions in Iceland and the Baltic Sea*, 2024.

32 *Sweden pledges troops for NATO*, 2024.

33 *Steadfast Defender 2024*

A SD24 az utóbbi évtizedek legnagyobb gyakorlata volt, de méretében csak második legnagyobb a NATO történetében. Az elmúlt hetvenöt évben a szövetség a gyakorlatok ezreit tartotta (az első hadgyakorlatot 1951 őszén szervezték), melyek során tesztelték az új harcászati-hadműveleti eljárásokat, a szervezeti felépítést és a taktikai megoldásokat. A hidegháború alatt a REFORGER (ReForGer – *Return of Forces to Germany*, az erők visszatérése Németországba) gyakorlatoknak volt hasonló funkciójuk, mint a *Steadfast Defender* gyakorlatnak. A legnagyobb léptékű REFORGER gyakorlat 1988-ban volt, amelyen 125 000 katona vett részt a 16 tagállamtól. A NATO gyakorlatok spektruma is folyamatosan bővült, a hagyományos haderőnemi csapatok után a különleges erők, majd a kibererők, az utóbbi években már az űrerők is részt vesznek a gyakorlatokon. A Krim 2014-es annektálása után a szövetség megnövelte a kollektív védelmi forgatókönyvekre épülő gyakorlatok számát. Oroszország Ukrajna elleni 2022-es invázióját követően a szövetségesek gyakorlatokon is demonstrálják a NATO elrettentési és védelmi képességeit.

Magyarország katonai védelme

Az ország katonai védelme önállóan, nemzeti alapon, illetve NATO szövetségi együttműködésben valósul meg egy többforgatókönyves koncepció szerint. A Magyar Honvédség része a nemzeti válságkezelési rendszernek, elsődleges végrehajtója a katonai jellegű válságkezelésnek, emellett részt vesz a békeidőszaki válságkezelésben (természeti és ipari katasztrófák elleni védelem, határbiztosítás stb.). A nemzeti válságkezelési rendszert össze kell hangolni a NATO válságreakálási és az EU válságkezelési rendszerével is. Az ország légtérvédelme a NATO integrált légvédelmi és rakétavédelmi rendszerének keretei között valósul meg a magyar légierő részvételével. Az ország szárazföldi határainak veszélyeztetettsége esetén a Magyar Honvédség a meglévő erőkkel és az ország területén tartózkodó NATO harccsoporttal lezárja a veszélyeztetett irányokat és területeket. Egy esetleges támadás esetén felveszi a harcot a betolakodókkal, képes arra, hogy egy időben, több harcászati irányban védelmi harctevékenységet folytasson addig, amíg a megerősítő NATO-erők be nem érkeznek. A várható háborús scenáriókat, a katonai konfliktusok megvívásának módját és lehetőségeit a NATO hadműveleti tervezése és

a magyar különleges jogrendi előírások határozzák meg. Magyarország része a NATO elrettentési és védelmi tervének (DDA - Euro-atlanti térség elrettentési és védelmi terve), amely alapján az országban NATO-erők helyezkednek el, rendszeresen gyakorlatok („*Adaptive Hussars*” országvédelmi gyakorlat) folynak, folyamatos a NATO védelmi erők erősítése.

A NATO „lábnyom” Magyarországon az első évtizedben kezdett kialakulni, amikor a Honvédelmi Minisztérium – NATO-igények alapján – egyre több nemzetközi szervezetet hozott létre a Magyar Honvédséghez kapcsolódva (2. táblázat).

Az első időszakban ezek az erők egyes szövetségi szakterületi feladatokat láttak el (légi szállítás, katona-egészségügy, híradó biztosítás), majd később közvetlenül kapcsolódtak a NATO keleti védelméhez (NFIU integrációs egység). Az orosz-ukrán háború kitörése után az ország területén létrehozott parancsnokságok (hadosztály, különleges műveleti parancsnokság) és a harccsoport viszont már közvetlenül az ország katonai védelmét szolgálják, amelyeket egy esetleges támadás esetén elsődleges NATO reagáló erőként alkalmaznának az érvényes védelmi tervek szerint a NATO főerők beérkezéséig. A teljes elrettentési és védelmi követelmények megvalósítása azonban (pl. a többnemzeti hadosztályt teljeskörűen 2032-re kell létrehozni) még sok feladatot jelent, amelyek megvalósítását az állandóan változó nemzetközi helyzet, a szomszédban zajló háború egyaránt nehezíti.

Ezért a kormány az elmúlt években az ország honvédelmét teljesen újjá szervezte: módosította a különleges jogrendet az alaptörvényben,³⁴ három minősített időszakot hozott létre: hadiállapot, szükségállapot és veszélyhelyzet,³⁵ új honvédelmi törvényt³⁶ készített, felállította a Védelmi Tanácsot, amelyet a miniszterelnök vezet. Az új jogszabályok 2022. november 1-jével léptek hatályba, és azóta folyik a rendeleti szabályozás és más közjogi szervezetszabályozó eszközök életbe léptetése. A katonai feladatok politikai-kormányzati megfogalmazása azért fontos, mert ezek határozzák meg az Magyar Honvédség szervezeti felépítését, felszerelését, diszlokációját, kiképzését és működését.

34 Magyarország Alaptörvénye. 48. cikk.

35 2021. évi XCIII. törvény

36 2021. évi CXL. törvény

2. táblázat | NATO-erők Magyarországon

Megnevezés	Megalakulás ideje	Feladatok	Helyszín	Megjegyzés
Stratégiai szállító-képesség - Nehéz Légiszállító Ezred (Heavy Airlift Wing) https://www.sacprogram.org	2009 12 ország	Hadászati légi szállítások	Pápa MH 47. Bázis-repülőtér	3 db Boe-ing-17 Globemaster III. szállító repülőgép
NATO Katonai Egészségügyi Kiválósági Központ - NATO MILMED COE (NATO Centre of Excellence for Military Medicine) https://www.coemed.org/	2009 12 tagállam	Kiképzés, doktrína- fejlesztés, harci tapasztalatok feldolgozása	Budapest Észak-Pesti Centrum-kórház- Honvéd-kórház	Vezető nemzet: Magyarország és Németország
Nemzeti Telepíthető híradó- és informatikai század - DCM (Deployable CIS / Communication and Information System/ Module) https://honvedelem.hu/cimke/informatika.htm	2013	NATO-erők és gyakorlatok híradó és informatikai biztosítása	Székesfehérvár MH Nagysándor József 51. Híradó- és Vezetés-biztosító Dandár	A 3. NATO Híradó Zászlóalj része (Bydgoszcz, Lengyelország)
NATO Erők Integrációs Egység - NFIU (NATO Force Integration Unit) https://honvedelem.hu/cimke/nfiu.html	2016 11 tagállam	NATO készenléti erők alkalmazásának segítése	Székesfehérvár Alba Regia Laktanya	NATO alárendeltségben működik

Közép-európai Többnemzeti Hadosztály-pa- rancsnokság HQ MND-C Headquarters Multinational Division – Center https://defence.hu/tag/hq-mnd-c.html	2022 Magyar-or- szág, Hor- vátország, Szlovákia	Kollektív védel- mi és válságke- zelési feladatok végrehajtása	Székesfe- hér-vár Alba Regia Laktanya	NATO pa- rancsnok-ság alárendeltsé- gében. 2024- ben érte el a teljes készen- létet.
Regionális Kü- lönleges Műve- leti Komponens Parancsnokság, R-SOCC (Regional Special Operations Component Com- mand) https://honvedelem.hu/alakulat/magyar-honvedseg-kulonleges-muveleti-parancsnoksag.html	2022 Magyarország, Ausztria Horvátország Szlovákia Szlovénia	Mobil vezetési elem a NATO különleges erők vezeté- sére	Szolnok MH Kiss József 86. Helikopter- dandár	2024-ben elérte a teljes készenlétet MH Különle- ges Műveleti Parancsnok- ság támo- gatja
NATO Többnem- zeti Harccsoport – MNBG Multinational Battle Group https://defence.hu/news/hungarian-battalion-battlegroup-becomes-multinational.html	2022 Magyar-or- szág, Olaszország, Törökország	Gyakorlatok, kiképzés, a harccsoport erősítése	Tata MH Klap- ka György 1. Páncé- los-dandár	A gyakorla- tok-hoz min- dig csatlakoz- nak amerikai erők is

Szerkesztette: Szenes Zoltán

Az ország védelmének erősítése és a honvédség korszerűsítése a 2017-ben elfogadott Zrínyi honvédelmi és haderőfejlesztési programban³⁷ fogalmazódott meg. A Zrínyi 2026 néven indult kormányprogram honvédelmi területen a katonai erő erősítését (védelmi költségvetés növelése, hadiipar

37 1298/2017. (VI.2.) Korm.határozat

létrehozása, kritikus infrastruktúra fejlesztése, tartalékos rendszer kialakítása), illetve a társadalmi ellenálló képesség (közigazgatás, kadétiskolák, sport) létrehozását célozta meg. A másik fő célja a haderő modernizálása,³⁸ amelynek leglátványosabb része a haderő haditechnikai rendszerének korszerűsítése. A technikai modernizáció a személyi állomány harci felszerelésével és légierővel kezdődött, amelyhez aztán fokozatosan felzárkóztak a szárazföldi csapatok, valamint a harci támogató és kiszolgáló erők. A közelmúltban pedig a haderő haditechnikai megújítása kiegészült „kultúra- és szemléletváltással”,³⁹ tradicionális fegyvernemek visszaállításával (huszárság), illetve az emlékezet-politika megújításával.

1. kép | A Magyar Honvédség haditechnikai korszerűsítése

MEGVALÓSULT / FOLYAMATBAN		SZERZŐDÉS ALAPJÁN FOLYAMATBAN		ÚJ VÉDELMI IPARI KAPCSOLATOK
 CZ B06 BREN 2 CZ	 AIRBUS A319 AIRBUS	 LYNX KF41 RHEINMETALL	 NMS 	
 CZ P-09 CZ	 DASSAULT FALCON 7X DASSAULT	 WiSENT KMW	 KC-390 EMBRAER	
 CARL GUSTAF M4 SAAB	 Zlin-242L & Zlin-143LSi ZLIN AIRCRAFT	 LEOPARD 2A7HU KMW	 Airbus H225M AIRBUS	
 LEOPARD 2A4 KMW	 AIRBUS H145M AIRBUS	 LEGUAN 2 KMW	 ELTA Radar IAI ELTA	
 GIDRÁN 	 GRIPEN UPGRADE SAAB	 PZH 2000 KMW	 NASAAMS 	

Forrás: Honvéd Vezérkar 2024.

A Magyar Honvédség haditechnikai modernizációja (1. kép) nagy ütemben zajlik: 2023–2025-ös években érkeznek a megrendelt harceszközök többsége. Az új vásárlások azonban nemcsak új harci-technikai eszközöket jelentenek, hanem átalakítják a teljes fegyveres erőt: változik a doktrína, a szervezet, a kiképzés, a logisztika, az infrastruktúra, a vezetés-irányítás és a nemzetközi együttműködés (interoperabilitás). A többgenerációs technológiai ugrás új, high-tech arculatot ad a Magyar Honvédségnek.⁴⁰

38 Zrínyi-2026 Honvédelmi és Haderőfejlesztési Program, 2017.

39 Szalay-Bobrovniczky 2024: 20–23.

40 Szenes 2024: 65–74.

A modernizáció azonban nem csak új eszközök vásárlását jelenti, a kormány újjáépíti a magyar hadiipart is.

1. kép | A magyar védelmi ipar klaszter alapú újjászervezése

Projekt	Helyszín	Cél	Védelmi Ipari Klaszterek
 EUROSIM Szimulációs Központ	Várpalota	Harc támogató szimulátor / interfész szoftver fejlesztése és gyártása	
 Gyalogsági harcjárműgyár	Zalaegerszeg	Gyalogsági harcjármű gyártása	
 Helikopteralkatrész gyár és felületkezelő üzem	Gyula	Helikopteralkatrész gyár és felületkezelő üzem	
 Német katonai járművek modernizációja	Győr	Modernizált német eszközök exportja	
 Lőszer és robbanószergyár	Várpalota	Lőszer és robbanószergyár	
 Radarfejlesztés	Nyírtelek	Elita radarok integrációja a Magyar Honvédségbe	
 Rádió és egyéb elektronika gyártása és integrálása	Budapest	Műhold fejlesztés, MIMO és Elbit rádiók telepítése	
 4x4-es páncélozott járművek és katonai teherautók gyártása	Kaposvár	4x4-es páncélozott járművek és katonai teherautók gyártása	
 Kézi löfegyver portfolió bővítése, aknavető és löszergyártás	Kiskunfélegyháza, Csongrád	Kézi löfegyver, akna és páncéltörő eszközök szerződött gyártása. Portfolióbővítése.	

Forrás: Maróth Gáspár előadása (Nemzeti Közszoigálati Egyetem, 2021. október 6.)

A hadiipar fontosságát már a 2020. évi nemzeti biztonsági stratégia hangsúlyozta, de tartalmazta a 2016. évi Irinyi Terv is, ahol az újra-iparosítási célok között a védelmi ipart, a fegyvergyártást jelölte meg egyik prioritási irányként. A hadiipar újjáépítése először külföldi cégek magyar felvásárlásával kezdődött (ceh Aero Vodochody repülőgépgyár, osztrák Hirtenberger aknavető gyár), majd „zöldmezős” beruházásokkal folytatódott (Kiskunfélegyháza – kézfegyverzet- gyártás, Zalaegerszeg – Lynx (Hiúz) harcjármű; Gyula – Airbus alkatrészgyártás; Győr – Gidrán harcjármű, Várpalota – robbanóanyaggyártás, Nyírtelek – radar- és rakétatechnológia) Valamennyi színhelyen az állam közös vállalatokat hoz létre a nagy beszállítókkal (Rheinmetall német, Airbus francia-német, Nurol-Makina török, Embraer brazil cégekkel), amelyeket a magyar kutatás-fejlesztés és innovációs lehetőségek összekapcsolásával védelmi-ipari klaszterekbe szervez (2. kép). A feladatok irányítására és koordinálására a kormány létrehozta az N7 Nemzeti Védelmi-ipari Innovációs Holdingot és a Védelmi Innovációs Kutató Intézetet. 2025-ben megkezdődött a hadiipar magánosítása, melynek során az állami hadiipari szereplők többsége a 4iG Űr és Védelmi Technológiák Zrt -hez (4iG SDT) fog tartozni. Az átszervezéstől a kormány azt várja, hogy az új hadiipari „óriás” nagyobb eséllyel tud részt venni az Európai Unió „REARM” újra-fegyverkezési programjában.

A cél nemcsak az, hogy a honvédség ellátását magyar hadiipar középtávon biztosítsa, hanem az is, hogy az új technológiák, a know-how, a kutatás, fejlesztés és innováció „felpörgetésével” hozzájáruljon a védelmi innovációs ökoszisztéma kiépüléséhez, a civil és katonai válságkezeléshez, az ország ellenálló képességének erősítéséhez. A haderő modernizációjának összekapcsolása a hadiipar egyidejű fejlesztésével a Nemzetgazdasági Minisztériumra, illetve a Honvédelmi Minisztériumra hárul, hogy a védelmi ipar, a kutatás-fejlesztés és a védelmi beszerzések feladatai koordináltan és hatékonyan valósuljanak meg.

•

A NATO 75. és Magyarország NATO-tagságának 25. évfordulójának ünneplése az orosz-ukrán háború árnyékában, romló biztonsági környezetben történt. A szövetség 2014-től kezdve folyamatosan erősítette a kelet-európai országok védelmét, növelte a védelmi kiadásokat, a háború kitörése után pedig folyamatosan támogatta Ukrajna honvédelmi harcát. A NATO új stratégiai koncepciója (2022) új euro-atlanti védelmi tervek készítését írta elő, megkezdte a hidegháborúra emlékeztető előretolt védelem kiépítését megnövelt katonai erőkkel. A háború azonban már megosztotta a NATO-tagállamokat, az ukrán fegyveres erők katonai támogatása csak kétoldalú keretekben lehetséges, a szövetségre koordinációs feladatok ellátása hárul. Az újból megválasztott Donald Trump amerikai elnök politikája újabb feszültségeket hozott a transzatlanti kapcsolatokba, a tűzszünet elérése és egy békeszerződés kidolgozása a háborúzó felek között egyre távolibbnak tűnik. A tárgyalásokat az Egyesült Államok irányítja, azonban egyre nagyobb (ideértve a katonai segélyek finanszírozását) szerepet szán a NATO-nak és az Európai Uniónak, Ukrajna álláspontjának érvényesítése is nehézségekbe ütközik. Bár a szövetség eddigi katonai elrettentési és védelmi tervei nem sérültek, az előretolt keleti védelem megerősítése a védelmi tervek szerint folyik, a politikai viták és feszültségek negatívan hatnak a NATO politikájára, működésére, közeli jövőjére. A szövetség 2025. júniusi hágai csúcstalálkozója megerősítette a kollektív védelem alapelvét, megduplázta az előírt védelmi kiadások nagyságát, de nem lett tisztább a kép a háború lezárására, egy tűzszünet és békemegállapodás elérésére. Az elkövetkező egy-két évben kiderül, hogy a NATO tud-e adaptálódni az új trumpi kül- és biztonságpolitikához,

meglesznek-e a feltételek ahhoz, hogy szövetség új Oroszország-politikát tudjon kidolgozni. Nem várható, hogy ebben a rossz nemzetközi politikai helyzetben Magyarország NATO-politikája megváltozik, de az ország honvédelmének erősítése, a Magyar Honvédség modernizációja tovább folytatódik.

Források

1999. évi I. törvény a Magyar Köztársaságnak az Észak-atlanti Szerződésben történő csatlakozásáról és a Szerződés szövegének kihirdetéséről. <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=99900001.tv> (Utolsó letöltés: 2025. február 2.)
- 1298/2017. (VI.2.) Korm.határozata Zrínyi 2026 Honvédelmi és Haderőfejlesztési Program megvalósításáról. 1298/2017. (VI. 2.) Korm. határozat a Zrínyi 2026 Honvédelmi és Haderőfejlesztési Program megvalósításáról - Hatályos Jogszabályok Gyűjteménye (jogtar.hu) (Utolsó letöltés: 2025. március 21.)
2021. évi XCIII. törvény a védelmi és biztonsági tevékenységek összehangolásáról. 2021. évi XCIII. törvény a védelmi és biztonsági tevékenységek összehangolásáról - Törvények és országgyűlési határozatok (jogtar.hu) (Utolsó letöltés: 2025. március 21.)
2021. évi CXL. törvény a honvédelemről és a Magyar Honvédségről. Hvt. (új) - 2021. évi CXL. törvény a honvédelemről és a Magyar Honvédségről - Hatályos Jogszabályok Gyűjteménye (jogtar.hu) (Utolsó letöltés: 2025. március 21.)
- Extraordinary NATO Summit. Brussels, 24 March, 2022. NATO - Pressrelease: Extraordinary NATO Summit - Brussels, 24 March 2022, 24-Mar-2022 (Utolsó letöltés: 2025. március 5.)
- Lisszaboni Szerződés az Európai Unióról szóló szerződés és az Európai Közösséget létrehozó szerződés módosításáról. Lisszabon, 2007. december 13. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/ALL/?uri=CELEX%3AC2007%2F306%2F01> (Utolsó letöltés: 2025. február 3.)
- Madrid Summit Declaration Issued by NATO Heads of State and Government participating in the meeting of the North Atlantic Council in Madrid. 29 June 2022. https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_196951.htm?selectedLocale=en (Utolsó letöltés: 2025. március 7.)
- Magyarország Alaptörvénye. Különleges jogrend, 48. cikk. Alaptörvény - Magyarország Alaptörvénye (2011. április 25.) - Hatályos Jogszabályok Gyűjteménye (jogtar.hu) (Utolsó letöltés: 2025. március 21.)

Ministerial Meeting of the North Atlantic Council Held in Reykjavik on 14 May 2002. Press Release, M- NAC- 1 (2002) 59. <https://www.nato.int/docu/pr/2002/p02-059e.htm> (Utolsó letöltés: 2025. február 4.)

NATO 2022 Strategic Concept <https://www.nato.int/strategic-concept/> (Utolsó letöltés: 2025. március 5.)

NATO's Eastern Flank: Stronger Defence and Deterrence 2203-map-det-def-east.pdf (nato.int)

(Utolsó letöltés: 2025. március 7.)

The Secretary General's Annual Report 2023. Secretary General Annual Report 2023 (nato.int) (Utolsó letöltés: 2025. március 15.)

Statement by NATO Heads of State and Government on Russia's attack on Ukraine. 25 Feb. 2022. NATO - News: Statement by NATO Heads of State and Government on Russia's attack on Ukraine, 25-Feb.-2022 (Utolsó letöltés: 2025. március 5.)

Wales Summit Declaration Issued by the Heads of State and Government participating in the meeting of the North Atlantic Council in Wales. 05 Sep 2014. https://www.nato.int/cps/cn/natohq/official_texts_112964.htm (Utolsó letöltés: 2024. október 3.)

Hivatkozott irodalom

A haza védelmében. Zrínyi-2026 Honvédelmi és Haderőfejlesztési Program. 2017. Wayback Machine (archive.org) (Utolsó letöltés: 2025. március 24.)

Bimmer, Fabian 2025: Can Europe defend itself against a nuclear-armed Russia? *The Harvard Gazette*, March 19, 2025. <https://news.harvard.edu/gazette/story/2025/03/can-europe-defend-itself-against-a-nuclear-armed-russia/> (Utolsó letöltés: 2025. március 22.)

Emmott, Robin 2021: NATO agrees master plan to deter growing Russian Threat. *Reuters*, October 21, 2021. NATO agrees master plan to deter growing Russian threat | Reuters (Utolsó letöltés: 2025. március 10.)

London, Brad 2025: Can NATO survive without the United States? *CNN*, March 7, 2025. <https://edition.cnn.com/2025/03/07/europe/nato-ukraine-survive-without-united-states-analysis-intl-hnk-ml/index.html> (Utolsó letöltés: 2025. március 10.)

- Mearsheimer, John J. 1990: Back to the Future. Instability in Europe After the Cold War. *International Security*, (15.) 1. (Summer, 1990) 27–33; 48–54. <https://www.jstor.org/stable/2538981?seq=1> (Utolsó letöltés: 2024. szeptember 27.)
- Monaghan, Sean – Jakobsen, Eskil – Martinez, Sissy – Droin, Mathieu – Sanders Greg – Velázquez, Nicolas – Cook, Cyntia – Down, Anna – Maeve Sockwell 2024: Is NATO Ready for War? An Assessment of Allies' Efforts to Strengthen Defence and Deterrence since the 2022 Madrid Summit. *Center for Strategic and International Studies Report*, June 11, 2024. Is NATO Ready for War? (csis.org) (Utolsó Letöltés: 2025. március 16.)
- Motyl, Alexander 2008: Would NATO Defend Narva, *Atlantic Council*, 8 September 2008. 1. <http://www.atlanticcouncil.org/blogs/new-atlanticist/would-nato-defend-narva> (Utolsó letöltés: 2024. október 3.)
- Robertson, George Lord 2011: Being NATO's Secretary General on 9/11. *NATO Defence Review*. 04 September 2011. <https://www.nato.int/docu/review/articles/2011/09/04/being-nato-s-secretary-general-on-9-11/index.html> (Utolsó letöltés: 2024. október 2.)
- Rühle, Michael 2011: NATO ten Years after: learning the lessons. *NATO Review*, 02 September 2011. <https://www.nato.int/docu/review/articles/2011/09/02/nato-ten-years-after-learning-the-lessons/> (Utolsó letöltés: 2024. október 2.)
- Shirreff, Richard 2017: *Háború Oroszországgal. Sürgető figyelmeztetés egy magas rangú katonai vezetőtől*. Budapest.
- Shlapak, David A. – Johnson Michael W. 2016: Reinforcing Deterrence on NATO's Eastern Flank. Wargaming the Defence of the Baltics. *Rand* https://www.rand.org/content/dam/rand/pubs/research_reports/RR1200/RR1253/RAND_RR1253.pdf (Utolsó letöltés: 2024. október 10.)
- Szalay-Bobrovniczky Kristóf 2024: Védelem, biztonság, diplomácia és stratégiák Európában. In: *Biztonság- és védelempolitikák: Európa egy átalakulás közép-pontjában?* Budapest.
- Szenes Zoltán–Siposné Kecskeméthy Klára 2019: *NATO 4.0 és Magyarország. 20 év tagság, 30 év együttműködés*. Budapest.
- Szenes Zoltán 2021: NATO az új évtizedben. In: Szenes Zoltán (szerk): *A mai NATO. A szövetség helyzete és feladatai*. Budapest, 231–252.
- Szenes, Zoltán 2023: Reinforcing deterrence: assessing NATO's 2022 Strategic Concept. *Defence and Security Analysis*, (39.) 4. <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/14751798.2023.2270230#abstract> (Utolsó letöltés: 2024. március 5.)

Szenes Zoltán 2024: Védelempolitika és haderőfejlesztés Magyarországon. In: *Biztonság- és védelempolitikák: Európa egy átalakulás középpontjában?* Budapest, 65–74.

Development of the European Security and Defence Identity (ESDI) within NATO, *Press Info* 1998. <https://www.nato.int/docu/comm/1999/9904-wsh/pres-eng/05esdi.pdf> (Letöltés ideje: 2025. március 10.)

Invocation of Article 5 confirmed. *NATO Update*, 2 Oct. 2001. <https://www.nato.int/docu/update/2001/1001/e1002a.htm> (Utolsó letöltés: 2025. február 8.)

Finland to join NATO's peacetime missions in Iceland and the Baltic Sea among other places. Finish Ministry of Defence, 09.10.2024. Finland to join NATO's 2025 peacetime missions in Iceland and the Baltic Sea among other places ([globalsecurity.org](https://www.globalsecurity.org)) (Utolsó letöltés: 2025. március 15.)

NATO Allied Reaction Force NRDC Italy | NATO Allied Reaction Force (ARF) (Letöltés ideje: 2024. október 14.)

NATO Steadfast Defender 2024. <https://www.nato.int/cps/en/natohq/222847.htm> (Letöltés ideje: 2025. március 24.)

Press Conference by NATO Secretary General Jens Stoltenberg following the meeting of the North Atlantic Council at the level of Heads of State and Government with Partners. 29 June 2022. NATO - Opinion: Press conference by NATO Secretary General Jens Stoltenberg following the meeting of the North Atlantic Council at the level of Heads of State and Government (2022 NATO Summit), 29-Jun.-2022 (Utolsó letöltés: 2025. március 7.)

Sweden pledges troops for NATO from next year. ERR, 08.10.2024. Sweden pledges troops for NATO from next year | News | ERR (Utolsó letöltés: 2025. március 15.)

Tanulmányok és források az új- és jelenkori történelem köréből

Magyar–indiai kapcsolatok az 1962-es indiai–kínai háború idején

Olajos Artúr

PhD-hallgató, ELTE BTK TDI Új- és Jelenkori Egyetemes Történeti Tanszék;
olajos.artur@gmail.com; ORCID: 0009-0003-1408-2641

Abstract

Hungarian–Indian Relations during the 1962 Indo–Chinese War

In 1962, the border dispute between India and the People’s Republic of China escalated into armed conflict. The war not only shaped relations between the two countries, but also had an impact on Hungarian–Indian diplomatic relations, an issue that has so far received little scholarly attention. In its struggle for international recognition after 1956, the Kádár regime –supported by the Soviet Union –sought to cultivate relations with Third World countries, thus the Indian–Chinese war could not escape its attention. This study examines how the Hungarian state reacted to the outbreak of the conflict and how these reactions were reflected in foreign policy. It explores the role of Hungarian diplomatic missions in shaping the Kádár regime’s narrative and position, and assesses the impact of the war have on Hungarian–Indian relations in 1962 and in the years that followed. Based on primary and secondary sources, the research shows how János Kádár sought to balance Hungary’s position, maintaining the fundamentally open attitude of the Indian leadership toward Hungary. Using an interpretive and explanatory approach, the study uncovers the decision-making mechanisms of the Kádár regime in relation to the war. The findings shed new light on an understudied aspect of Hungarian foreign policy.

Keywords India, People’s Republic of China, Hungary, War, Foreign Policy

Bevezetés

Magyarország és India államközi kapcsolatának történetével a 20. század második felében csak kevés tudományos munka foglalkozik. A téma iránt érdeklődők számára kiváló kiindulópont lehet Kalmár György és Major István 1983-as *India and Hungary – Decades of Cooperation*,¹ illetve Chopra, V. D., Duggal, K. S. és Joshi, P. C. 1985-ös *India-Hungary: Cooperation in Action*² című munkája. A rendszerváltás időszakát követően a magyar–indiai kapcsolatok kutatása jelentős változáson esett át, amelyet a politikai és tudományos szabadság, továbbá az új nemzetközi trendek határoztak meg.

Az 1990-es éveket követően megszűntek az India kutatásával kapcsolatos ideológiai korlátok, ami jótékony hatással volt az országgal kapcsolatos tudományos kutatásokra. Például a Delhiben működő Liszt Intézet Magyar Kulturális Központ (korábbi nevén Magyar Tájékoztatási és Kulturális Központ) a rendszerváltás óta sikeresen bővítette együttműködését az indiai kulturális, oktatási és tudományos intézményekkel. Továbbá napjainkra több olyan oktatói bázis is létrejött, amely érdemben foglalkozik Indiával. Mindezt, illetve a jelentősebb magyarországi India-kutatókat kiválóan foglalja össze Lázár Imre 2023-ban írt *A magyar–indiai kulturális kapcsolatok évszázadai* című esszéje. Ez, ahogy a címéből is következtetni lehet, nem foglalkozik érdemben a magyar–indiai államközi kapcsolatok történetével, viszont számos kutatót megnevez, akik a magyarországi India-kutatások terén érdemi munkát végeznek.³ Közülük talán Wilhelm Zoltán 2022-ben publikált *A magyar utazók által közvetített India-kép máig élő hatásai*⁴ vagy Szenkovics Dezső szintén 2022-ben publikált *Huszti Györgytől Brunner Erzsébetig: magyar–indiai kultúrkapcsolatok az évszázadok tükrében*⁵ című munkáját érdemes kiemelni. Ezek kiválóan bemutatják a magyarországi India-kép alakulásának történetét, valamint a magyar–indiai kulturális kapcsolatok, azon belül is az azt meghatározó személyek történetét.

1 Kalmár 1983.

2 Chopra 1985.

3 Lázár 2023: 120–122.

4 Wilhelm 2022: 1.

5 Szenkovics 2022: 1.

A magyar–indiai politikai kapcsolatok egy-egy pillanatát részletekbe menően, magyarországi levéltári források alapján vizsgáló kutatásra még kevés példa van, így érdemesnek tartottam megvizsgálni az 1962-es indiai–kínai háború hatását a két ország vonatkozásában. A háborúval kapcsolatos Kádár–Nehru levelezés segítségével betekintést nyerhetünk a Kádár-rendszer ázsiai külpolitikájának egy szeletébe, és abba, hogy a magyar állam konfliktushoz való hozzáállása milyen hatással lehetett a magyar–indiai államközi kapcsolatokra. Kutatásom elsődleges forrásbázisát a Dzsaváharlál Nehru és Kádár János közötti levelezés, valamint a magyar külképviseletek által Kádár számára készített jelentések alkották. Ezek elsősorban az indiai és a kínai fél álláspontját voltak hivatottak bemutatni, illetve azt, hogy a Szovjetunió, valamint a nemzetközi közösség milyen álláspontot képviselt az 1962-es háború kérdésében. Ezeket a dokumentumokat kiegészítettem az indiai–kínai konfliktussal foglalkozó tudományos munkákkal, amelyek lehetővé tették az események történeti kontextusba helyezését, továbbá a levéltári anyagokból levonható következtetések alátámasztását és árnyalását. Ennek köszönhetően tudtam feltárni, hogy Kádár milyen logika mentén formálta saját és így a magyar állam álláspontját a háborút illetően, illetve rekonstruálni a magyar–indiai államközi kapcsolatok egy meghatározó részét.

Az 1962-es indiai–kínai háború kitörése

Nehru és kormánya számára kiemelkedő fontossággal bírt a Szovjetunióval fenntartott jó kapcsolat,⁶ ami jelentős hatással volt a magyar–indiai államközi viszonyra is. Még a berlini fal 1961-es felépítése után sem kerülték az európai szocialista országokkal való együttműködést. Amikor Münnich Ferenc 1961 augusztusában Indonéziába látogatott, meghívták Indiába is a magyar kormányfőt,⁷ hogy első kézből tájékozódhasson az indiai kormány a berlini fal építésének körülményeiről. Egy Münnich Ferenc által írt jelentés is megemlíti, hogy a Nehruval folytatott beszélgetése

6 Mastny 2010: 56.

7 *Magyar Nemzet*, 1961. augusztus 24. 1.

során központi téma volt az NSZK és az NDK kapcsolata.⁸ India számára nem jelentett politikai kockázatot egy magyar kormányfő meghívása, annak ellenére, hogy ezt a nemzetközi közvélemény a Kádár-rendszer támogatásaként is értelmezhetette volna.

Az MSZMP jelentős eredményeket ért el az indiai diplomáciai kapcsolatok fejlesztésében. 1961. október 15–17-én például S. Radhakrishnan indiai alelnök hivatalos látogatást tett Magyarországon.⁹ Az együttműködés azonban nem csak az indiai politikai elitre korlátozódott. A Szovjetunió politikájának hatására Magyarország már az 1950-es években aktívan részt vett az indiai ötéves tervekben. A magyar kormány a második indiai ötéves terv (1955–1961) végéhez közeledve tárgyalásokat kezdeményezett például az indiai infrastruktúra-fejlesztésbe és az állami ipari ágazatokba való bekapcsolódás lehetőségéről.¹⁰ Úgy tűnt, a Magyarország és India közötti államközi kapcsolatok tovább fejlődhetnek a Kádár-rendszer legitimációs problémái ellenére is. Miután az 1962-es indiai általános választásokat követően ismét az Indiai Nemzeti Kongresszus (INK) alakíthatott kormányt,¹¹ ez a korábbi tendenciák folytatását ígérte. Az 1962. október 20-án kitörő indiai–kínai háború azonban minden korábbi tervet és elképzelést háttérbe szorított.

A Kínai Népköztársaság (KNK) 1959-es tibeti intervenciója feszültség forrásává vált az indiai és a kínai kormány között.¹² A nemzetközi pozícióit javítani szándékozó Kádár-rendszer éppen ezért időben hozzáfogott a helyzet elemzéséhez. Saját diplomatáinak indiai és kínai kapcsolatait felhasználva információgyűjtésbe kezdett. Közvetlenül a háború kitörése előtt a magyar diplomaták benyomása szerint bár a kínai kormányt zavarta a határon kialakult helyzet, de nem szándékozott háborút indítani területszerzés céljából. Szigeti Károly, a pekingi magyar nagykövetség első beosztottja szeptemberi jelentésében arról számolt be, hogy a kínai

8 HU-MNL-OL-XIX-J-6-a, Újdelhi nagykövetség TÜK iratok (1951–1963), 16. doboz, SzT/313-497/1961, 236/1961/V.Ter.főo., 1961. szeptember 5., Másolat Münnich Ferenc elvtárs indonéziai és indiai látogatásáról készített jelentésről, 5.

9 HU-MNL-OL-XIX-J-1-j-(1945–1964)-60, India, 4. doboz, 4/b, 004284/1-5/1961, Látogatás Radhakrishnan alelnöknél, 285/61., Turi Ferenc, 1961. október 23., Feljegyzés Radhakrishnan elnök magyarországi látogatásáról, 1.

10 *Magyar Nemzet*, 1962. január 26. 3.

11 Németh 2006: 233.

12 Mastny 2010: 56–57.

külügyminisztériummal folytatott beszélgetések során azt hangsúlyozták, hogy bár a határviták zavarják a KNK-t, különbséget tesznek az indiai kormány és az indiai nép akarata között.¹³ Bár a háború lehetősége nem került szóba, érzékelhető volt, hogy a Kínai Kommunista Párt (KKP) Nehrut és kormányát jelölte meg ellenségként. Ezzel szemben az indiai magyar külképviselet megfigyelései szerint a helyi vezető körök egy része nem zárta ki a háború lehetőségét. Némelyikük még azt is állította, hogy az Indiai Kommunista Párt (IKP) tagjai is hajlandók lennének Nehru mellett harcolni. Az indiai vezetés azonban tisztában volt azzal, hogy egyik fél sem tudta volna tartósan megszállni a másik területét, ezért egy általános háború értelmetlen lett volna.¹⁴ Maga Nehru is úgy gondolta, hogy még ha India kerülne is ki győztesen a KNK-val vívott totális háborúból, az katasztrofális következményekkel járna hosszú távon.¹⁵ Az indiai vezetők véleménye ismeretében az MSZMP vezetése, így Kádár János sem számított a háború kitörésére.

Az indiai–kínai háború kitörését követően, október 22-én Nehru kormánya a magyar kormány felé is kifejezte aggodalmát a KNK hadseregének támadásait illetően. Zakir Husszein indiai alelnök egy hivatalos megbeszélésen Réczei László, az indiai magyar nagykövetség vezetője számára elmondta, hogy kíváncsún tartanak a Szovjetunió közvetítését a konfliktus megoldásában. Véleménye szerint a Szovjetunió volt az egyetlen ország, amelynek egyaránt súlya volt India és a KNK közötti kapcsolatokra.¹⁶ Ezen állítás valóságalapja azonban indoklás hiányában kérdéses. A magyar kormányhoz való fordulásuk arra utal, hogy minden kapcsolatukat igyekeztek felhasználni, nehogy a Szovjetunió a kínai álláspont mellé álljon. Az alelnökkel folytatott beszélgetés után Réczei

13 HU-MNL-OL-XIX-J-1-j-(1945–1964)-60, India, 7. doboz, 5/b, 002812/8-34/1962, India és Kína közötti határügyi vita, 315/62., Szigeti Károly, 1962. november 13., Beszélgetés a kínai KÜM főosztályvezetőjével a kínai-indiai határvitáról, 1.

14 HU-MNL-OL-XIX-J-1-j-(1945–1964)-60, India, 9. doboz, 5/c, 008408/1962, A. R. Nair a Delhi Times főszerkesztőjének meghívása, 469/szig.titk./1962., Réczei László, 1962. november 2., A. R. Nair, a Delhi Times főszerkesztőjének meghívás, 2.

15 Srinath 2010: 141–142.

16 HU-MNL-OL-XIX-J-1-j-(1945–1964)-60, India, 12. doboz, 5/i, 002657/1-7/1962, Parlamenti delegáció indiai útja, 454/szig.titk./1962., Réczei László, 1962. október 29., Magyar parlamenti delegáció meghívása, 1.

azonnal az indiai szovjet nagykövetséghez fordult iránymutatásért.¹⁷ A szovjet külképviselet felkeresése két tényezővel magyarázható. Egyrészt a magyar külpolitika mozgásterét ekkor szorosan korlátozta a Szovjetunió Kommunista Pártjának (SZKP) álláspontja. Másrészt felmerülhetett, hogy az MSZMP választás elé került: vagy a nemzetközi elismertségért küzdő KNK, vagy a harmadik világban fontos legitimációs forrást jelentő India mellé álljon.

Az 1962-es indiai–kínai háború nyilvánvalóvá tette a nemzetközi kommunista mozgalmon belüli megosztottságot.¹⁸ Az IKP képviselői is hamar kifejezték álláspontjukat, illetve a magyar kormány felé támasztott elvárásait. Yogendra Sharma, az IKP titkárságának tagja október 24-én ebédre hívta meg Réczeit, aki Réczei elmondása szerint tartózkodóan viselkedett, és arra várt, hogy ő mit fog mondani. Véleménye meghallgatása után Yogendra kifejtette, hogy az ő nézőpontjuk szerint is a KNK volt az agresszor, következésképp a többi kommunista pártnak egységesen kell meggyőznie a KKP-t annak káros magatartásáról.¹⁹ Egyértelművé akarta tehát tenni, hogy ki áll mellettük vagy ellenük. A feljegyzések szerint sokkal inkább az indiai kormány konkrét érdekei kerültek előtérbe, nem pedig az ideológiai nézetkülönbségek.

A Szovjetunió–India–KNK háromszögön belül nemcsak az IKP, hanem maga a Nehru-kormány is elkezdte felmérni, hogy kikre tekinthet partnerként. A magyar sajtóban egészen október 25-ig kellett várni az első újságcikkekre, amelyek beszámoltak az India és a KNK közötti háborús helyzetről. Fontos azonban, hogy magát a „háború” szót kezdetben kerültek. Ebben változás csak a konfliktusról szóló különböző követségi jelentések hatására következett be. November 6-án jelentek meg az első olyan cikkek, amelyek már nyíltan „háborúként” emlegették a konfliktust.²⁰ Addig „fegyveres incidensekként” vagy „összeütközésekként” hivatkoztak

17 HU-MNL-OL-XIX-J-1-j-(1945–1964)-60, India, 12. doboz, 5/i, 002657/1-7/1962, Parlamenti delegáció indiai útja, 454/szig.titk./1962., Réczei László, 1962. október 29., Magyar parlamenti delegáció meghívása, 1.

18 Lorenz 2008: 216–217.

19 HU-MNL-OL-XIX-J-1-j-(1945–1964)-60, India, 7. doboz, 5/b, 008492/1962, Yoginder Sharma látogatása, 494/szig.titk./1962., Réczei László, 1962. november 7., Yoginder Sharma látogatása, 1.

20 *Népszabadság*, 1962. november 6. 3.

rá, illetve a kínai kormány tárgyalási hajlandóságát hangsúlyozták.²¹ A későbbiekben az indiai fél jelezte, hogy figyelemmel kísérik a magyar sajtó cikkeit a háborúról.²² Nehru október 27-én személyesen írt Kádár-nak, hogy tájékoztassa a konfliktus okairól, aktuális helyzetéről és annak súlyosságáról. Leszögezte, hogy az indiai kormánynak is célja a háború megakadályozása és a béke megőrzése, azonban elmondása szerint a KNK agressziót követett el: a kínai csapatok szeptember 8-án már indiai területeket támadtak meg, így az indiai védelmi erők kénytelenek voltak ellenállni, ami önvédelem volt. Az üzenet lezárásaként pedig abbéli reményét fejezte ki, hogy India elnyeri Kádár szimpátiáját és támogatását, nemcsak a baráti kapcsolatok okán, hanem azért is, mert harca a világ békéjéért és a nemzetközi kapcsolatok normalizálását is szolgálja.²³ Nehru levele tehát Kádárt arra készítette, hogy hivatalos álláspontot fogalmazzon meg.

Az MSZMP-nek és Kádárnak tekintettel kellett lennie arra, hogy a KNK a szocialista országok táborába tartozott. Emiatt a magyarországi sajtóban Nehru álláspontját és levelét egyáltalán nem jelentették meg. Ezzel szemben Csou En-laj kínai kormányfő Nehrunak írt levelét, valamint Gamal Abdel Nasszer egyiptomi elnök békejavaslatát viszont közölték.²⁴ Ezt utóbb Turi Ferencnek (a magyar külügy távol-keleti, nem szocialista országok osztályának vezetőjének) egy október 31-i budapesti vacsorán, egy Magyarországgal tárgyaló indiai külkereskedelmi delegáció szóvá is tette. Neheztelően jegyezték meg, hogy az indiai kormány hivatalos nyilatkozatát és az indiai kormány Csou En-laj nyilatkozatára adott válaszát nem közölték.²⁵ Az indiai fél neheztelésére válaszul a magyar képviselők mindvégig ügyeltek arra, hogy semmilyen módon ne tűnjön úgy, mintha Magyarország a KNK pártján állna. Eközben viszont az indiai tárgyalófelek igyekeztek a lehető legtöbb alkalommal felemlegetni az indiai–kínai háborút. Október 27-én is, amikor Réczei S. Gupta indiai államtitkárral

21 *Magyar Nemzet*, 1962. október 26. 2.

22 HU-MNL-OL-XIX-J-1-j-(1945–1964)-60, India, 7. doboz, 5/b, 002812/8-34/1962, India és Kína közötti határügyi vita, 300/62., Turi Ferenc, 1962. november 1., Beszélgetés az indiai ügyvivővel, 1.

23 HU-MNL-OL-XIX-J-1-j-(1945–1964)-60, India, 11. doboz, 5/h, 002812/7/1962, Kínai-indiai határkérdés, Jawaharlal Nehru, Levél Kádár Jánosnak, 1–4.

24 *Népszabadság*, 1962. október 28. 5.

25 HU-MNL-OL-XIX-J-1-j-(1945–1964)-60, India, 7. doboz, 5/b, 002812/8-34/1962, India és Kína közötti határügyi vita, 300/62., Turi Ferenc, 1962. november 1., Beszélgetés az indiai ügyvivővel, 1.

folytatott beszélgetést egy meg nem nevezett UNESCO-ügyben, akkor az indiai fél ismét előhozta a konfliktust. S. Gupta a KNK-t hálátlansággal vádolta, amiért a kínai vezetés kirobbantotta a háborút, annak ellenére, hogy India korábban támogatta Tibet KNK-hoz csatolását. Réczei azonban fenntartotta Magyarország semleges álláspontját, így az indiai próbálkozás eredménytelen maradt.²⁶ Az egyértelmű válasz hiánya azt eredményezte, hogy az MSZMP képviselői fokozatosan egyre nehezebb helyzetbe kerültek az indiai tárgyalópartnerekkel folytatott találkozások során.

Kádár válaszlevelének megfogalmazása

Felmerül a kérdés, hogy az MSZMP elegendő információval rendelkezett-e, vagy esetleg a Szovjetunió utasításainak megfelelően cselekedett az indiai–kínai háborúval kapcsolatban. Ezzel párhuzamosan az indiai kormány mindent megtett, hogy tájékoztassa a magyar kormányt és a közvéleményt a háborúról. Például az október 31-én Budapesten tartózkodó kereskedelmi delegáció tagjai jelezték, hogy hamarosan kiadványokat küldenek a magyar külügyminisztériumnak és a sajtónak a határvitáról.²⁷

Miután a kubai rakétaválság lecsengett,²⁸ a magyar külügyminisztérium a Nehru-kormánytól kapott információk mellett saját forrásokat is felhasznált az indiai–kínai konfliktus elemzéséhez. A begyűjtött információk azonban hiányosak és töredékesek voltak. A kezdeti jelentések nem segítettek Kádárt abban, hogy olyan választ adjon, amellyel megőrizhette volna semleges pozícióját a Szovjetunió–India–KNK háromszögben, vagy politikai előnyhöz jusson. A vitatott területekkel kapcsolatban a moszkvai magyar nagykövetség csupán annyit tudott, hogy a kínai kormány még a szovjet vezetésnek sem válaszolt arra, hogy ezeknek a területeknek van-e például stratégiai jelentősége. Ezzel kapcsolatban például csak egy pletykáról volt tudomásuk, amit korábban Pekingben hosszabb ideig

26 HU-MNL-OL-XIX-J-1-j-(1945–1964)-60, India, 7. doboz, 5/b, 002812/8-34/1962, India és Kína közötti határügyi vita, 453/szig.titk./1962., Réczei László, 1962. október 27., Dr. S. Gupta Joint Secretary Kínáról, 1.

27 HU-MNL-OL-XIX-J-1-j-(1945–1964)-60, India, 7. doboz, 5/b, 002812/8-34/1962, India és Kína közötti határügyi vita, 300/62., Turi Ferenc, 1962. november 1., Beszélgetés az indiai ügyvivővel, 1.

28 Mastny 2010: 61.

tartózkodó magyar szakemberektől tudtak meg, miszerint lehet, hogy ezeket a területeket jelölték ki az ország atomfegyvereinek tesztelésére.²⁹ Feltételezhetjük tehát, hogy a kérdést illetően Kádár nem kapott közvetlen utasítást vagy információt Moszkvából. Azonban, tekintve Hruscsov Kádár iránti bizalmát,³⁰ nem zárható ki, hogy a szovjet vezető szabad kezett adott Kádárnak, feltételezve, hogy az akkori helyzetben nem fog mereven egyik fél mellé sem állni.

Az első érdemi jelentés, ami leginkább meghatározta Kádár Nehrunak írt válaszlevelét, Kukucska Jánostól, a pekingi magyar követség diplomatájától származott. A november 2-án kelt jelentéséből kiderül, hogy a pekingi nyugati küldöttségekkel folytatott beszélgetéseknek tulajdonította a legkisebb jelentőséget. Egyedül a svéd és a finn követség elsőtitkárainak véleményét tartotta említésre méltónak. Velük kapcsolatban azonban csak azt emelte ki, hogy egyetértettek azzal, hogy a McMahon-vonalat kell India és a KNK határának tekinteni. A Kukucska által leírtakban, terjedelmét tekintve, nagyobb hangsúlyt kaptak az ázsiai és afrikai ország diplomataival folytatott egyeztetések.³¹ Helyzetéből fakadóan a határvita gyökereit figyelembe véve, az Indiához és a KNK-hoz közelebb álló harmadik világon keresztül közelítette meg a kérdést saját véleménye megalkotásához. A harmadik világ országainak képviselőivel folytatott beszélgetéseket követően azt tapasztalta, hogy véleményük egybehangzó volt: mind a határkonfliktus békés úton való lezárása mellett álltak, de többségük a KNK érvelésének adott igazat a háború gyökerét illetően. Jelentése szerint az afrikai diplomaták tartózkodtak attól, hogy állást foglaljanak a konfliktussal kapcsolatos egyes kérdésekben.³² Sajnos Kukucska nem részletezte jelentésében, hogy mik ezek a kérdések. A harmadik világ diplomatáinak véleménye, miszerint többségében a KNK érvelését tartották megalapozottnak, tükrözhetette az államaik gyarmati múltjára

29 HU-MNL-OL-XIX-J-1-j-(1945–1964)-60, India, 7. doboz, 5/b, 002812/8-34/1962, India és Kína közötti határügyi vita, 606/sz.t., Rajnai Sándor, 1962. november 12., Kínai-indiai határkonfliktus, 2.

30 Romsics 2023: 571–572.

31 HU-MNL-OL-XIX-J-1-j-(1945–1964)-60, India, 7. doboz, 5/b, 002812/8-34/1962, India és Kína közötti határügyi vita, 356/szig.titk./1962., Kukucska János, 1962. november 2., Kínai-indiai határviszály, 1.

32 HU-MNL-OL-XIX-J-1-j-(1945–1964)-60, India, 7. doboz, 5/b, 002812/8-34/1962, India és Kína közötti határügyi vita, 356/szig.titk./1962., Kukucska János, 1962. november 2., Kínai-indiai határviszály, 1.

visszavezethető antiimperialista hozzáállást. Az afrikai országok esetében pedig valószínűsíthető, hogy külpolitikájukat érdemben befolyásolta, hogy többségük a frissen megszerzett függetlenségük miatt távol akart maradni a nagyhatalmi konfliktusoktól. A beszélgetések közül azonban kiemelte a pekingi afganisztáni ügyvivővel és egy burmai követségi tanácsossal folytatott egyeztetését, de sajnos egyiküket sem nevezte nevén.³³ Közülük is csak az előbbivel folytatott beszélgetését emelte ki, amelyben az a megállapítás hangzott el, hogy az egész határvita gyökerét a korábbi gyarmatosító rendszer machinációjának tekintették.³⁴ Kukucska jelentésének hiányosságai akadályozzák a pontos történeti elemzést, mindazonáltal a jelentés alapján látható, hogy a magyar külügy a harmadik világ álláspontját is igyekezett figyelembe venni.

A pekingi diplomáciai élet tagjaival folytatott beszélgetések mellett Kukucska jelentésének legnagyobb részét a pekingi szovjet nagykövetséggel való egyeztetése tette ki. A szovjet nagykövetség részéről három tényezőt jelöltek meg az indiai–kínai háború gyökereként. Először is az 1959. évi tibeti lázadást, amelyben elmondásuk alapján nagy szerepe volt Indiának, az Egyesült Királyságnak és az USA-nak.³⁵ A szovjet nagykövetség ekkor még az egyensúlyozás fontosságát hangsúlyozta a feszültség kezelésében. A tibeti felkelésben a nyugati hatalmak szerepének hangsúlyozása jól illeszkedik a szovjet külpolitika hidegháborús narratívájába. Emellett viszont az, hogy India szerepét is vizsgálták a tibeti helyzetet illetően, arra enged következtetni, hogy bár az indiai vezetés soha nem vitatta Tibet KNK-hoz tartozását, hosszú távon a Szovjetunió mégis kockázati tényezőként kezelte az India és Tibet közötti kapcsolatokat. Második fontos tényezőként a szovjet nagykövetség a KNK merev álláspontját említette a határvitában.³⁶ A szovjet–kínai viszonyban ekkor már jelentős

33 A pekingi afganisztáni nagykövet ekkor Mohamed Shoeb Misskinyar (1962–1966).

34 HU-MNL-OL-XIX-J-1-j-(1945–1964)-60, India, 7. doboz, 5/b, 002812/8-34/1962, India és Kína közötti határügyi vita, 356/szig.titk./1962., Kukucska János, 1962. november 2., Kínai-indiai határviszály, 1.

35 HU-MNL-OL-XIX-J-1-j-(1945–1964)-60, India, 7. doboz, 5/b, 002812/8-34/1962, India és Kína közötti határügyi vita, 356/szig.titk./1962., Kukucska János, 1962. november 2., Kínai-indiai határviszály, 2–4.

36 HU-MNL-OL-XIX-J-1-j-(1945–1964)-60, India, 7. doboz, 5/b, 002812/8-34/1962, India és Kína közötti határügyi vita, 356/szig.titk./1962., Kukucska János, 1962. november 2., Kínai-indiai határviszály, 2–4.

ideológiai és politikai ellentétek mutatkoztak.³⁷ Harmadikként pedig az úgynevezett „indiai reakciós erőket” jelölték meg, amelyek elmondásuk szerint tudatosan szították az ellentéteket, hogy Indiát a nyugati hatalmak felé fordítsák.³⁸

A pekingi szovjet nagykövetség véleménye szerint 1959 után az India és a KNK közötti határvonal pontos megállapítása szükségszerű lett volna. Már akkor felhívták a felek figyelmét a konfliktus békés megoldására, mivel attól féltek, hogy az indiai–kínai rivalizálás az USA felé közelítené Indiát.³⁹ Az USA globális befolyása miatt a Szovjetunió nem hagyhatta figyelmen kívül ezt a kérdést. A helyzet elmérgesedésétől való félelem komoly kihívást jelentett a szovjet diplomáciának.⁴⁰ Az események pontos ismerete érdekében a szovjet nagykövetség tájékoztatta Kukucska az 1959 és 1962 között történt összes, határvitával kapcsolatos eseményről. A 7 oldalas jelentés fele csak a határvitához köthető események kronológikus leírásával foglalkozott,⁴¹ biztosítva ezzel az SZKP iránymutatásához való minél pontosabb igazodást.

A szovjet nagykövetség véleménye szerint egyértelmű volt, hogy a kínai–indiai határvitában szerepet játszott, hogy a KKP el akarta dönteni, ki lesz a Szovjetunió és a KNK közül a vezető ázsiai hatalom. Másrészt meglátásuk szerint az is szerepet játszott, hogy igyekeztek elterelni a kínai közvélemény figyelmét a hazai problémákról.⁴² (Kukucska jelentésében nem nevezi meg, hogy mit ért „hazai probléma” alatt, de legnagyobb valószínűséggel a „nagy ugrás” néven ismert nagyszabású gazdasági és társadalmi mozgalomra utalt, amelynek következtében 1959–1961 között becslések

37 Zagoria 1974: 139–140.

38 HU-MNL-OL-XIX-J-1-j-(1945–1964)-60, India, 7. doboz, 5/b, 002812/8-34/1962, India és Kína közötti határügyi vita, 356/szig.titk./1962., Kukucska János, 1962. november 2., Kínai-indiai határviszály, 2–4.

39 HU-MNL-OL-XIX-J-1-j-(1945–1964)-60, India, 7. doboz, 5/b, 002812/8-34/1962, India és Kína közötti határügyi vita, 356/szig.titk./1962., Kukucska János, 1962. november 2., Kínai-indiai határviszály, 2–4.

40 Zorawar 2019: 206–208.

41 HU-MNL-OL-XIX-J-1-j-(1945–1964)-60, India, 7. doboz, 5/b, 002812/8-34/1962, India és Kína közötti határügyi vita, 356/szig.titk./1962., Kukucska János, 1962. november 2., Kínai-indiai határviszály, 4–7.

42 HU-MNL-OL-XIX-J-1-j-(1945–1964)-60, India, 7. doboz, 5/b, 002812/8-34/1962, India és Kína közötti határügyi vita, 356/szig.titk./1962., Kukucska János, 1962. november 2., Kínai-indiai határviszály, 5–6.

szerint 15–40 millió személy halt éhen.⁴³) A szovjet nagykövetség véleménye szerint az igazság a KNK oldalán állt a háborúban, mert India volt az, aki a KNK területére behatolt, és kikerülhetett volna a harcokat, ha a határvitákat tárgyalásos úton akarta volna megoldani. Hozzá tették viszont, hogy felelősség terheli a KNK-t is, mert az sem tért ki a fegyveres konfliktus elől. Nem élt a lehetőséggel, hogy tárgyalóasztalhoz kényszerítse az indiai kormányt, illetve megpróbálta kihasználni az eseményeket a szocialista országok táborának megosztására.⁴⁴ A KNK belső feszültségekkel keveredő hatalmi politikáját is figyelembe véve, középutas módon, a szovjet nagykövetség nem akarta elítélni a kínai vezetést. Fennállt a lehetőség, hogy ezzel a szocialista berendezkedést is negatív színben tüntetik fel, ami Moszkvának sem állt érdekében, mivel a rendszer legitimitását nem kérdőjelezhatték meg. Összességében inkább lehetővé tették, hogy az általuk felhalmozott ismeretek birtokában Kádár és az MSZMP fel tudjon építeni egy olyan narratívát, amelyet a hazai és a nemzetközi relációkban is őszintén képviselni tud, és amely megfelel az SZKP elvárásainak.

Érdekes, hogy Kukucska saját szakmai véleménye szerint az indiai-kínai háború kitöréséért Indiát terhelte a felelősség: az indiai kormány lépett fel provokatívan és agresszívan, megsértve a KNK határait, és kitért a kérdés békés rendezése elől. Egyetértett azzal, hogy az indiai kormány ragaszkodása a McMahon-vonalhoz elfogadhatatlan, hiszen az a gyarmati időszak öröksége, amit egyetlen kormány sem ismert el a két ország határának, sőt nem is ismerhetett volna el, hiszen az soha nem képezte India és a KNK határát.⁴⁵ Ez az álláspont azonban hibás, hiszen a szélesebb kontextust figyelmen kívül hagyva, kétoldalú területi konfliktusként állította be a határvitát. Említi ugyan a vitában a McMahon-vonal jelentőségét, azonban figyelmen kívül hagyja a két ország gyarmati történelmének fontosságát, nemcsak a vezetés, hanem a lakosság szempontjából is. Amellett, hogy Kukucska is Nehru kormányát nevezte meg provokátorként, egyetértett azzal, hogy a háború kitörésében a KNK is felelős volt,

43 Wemheuer 2010: 177.

44 HU-MNL-OL-XIX-J-1-j-(1945–1964)-60, India, 7. doboz, 5/b, 002812/8-34/1962, India és Kína közötti határügyi vita, 356/szig.titk./1962., Kukucska János, 1962. november 2., Kínai-indiai határviszály, 6–7.

45 HU-MNL-OL-XIX-J-1-j-(1945–1964)-60, India, 7. doboz, 5/b, 002812/8-34/1962, India és Kína közötti határügyi vita, 356/szig.titk./1962., Kukucska János, 1962. november 2., Kínai-indiai határviszály, 7.

mert nem tanúsítottak elég rugalmasságot a kérdés tárgyalásos rendezése érdekében.⁴⁶ Nem egyértelmű azonban, hogy Kucukcska alapvetően leegyszerűsítő állásfoglalása mennyiben járult hozzá Kádár álláspontjának kialakításához.

Bár Kucukcska jelentése fontos információkat és lényeges megállapításokat tartalmazott a háborúval kapcsolatban, ezek nem befolyásolták Kádár november 2-án írt, Nehrunak szóló válaszelevelének tervezetét, amit végül minden változtatás nélkül juttattak el az indiai kormányfőhöz. Kádár válaszelevele csak egyetlen pontban egyezik Kucukcska november 2-i jelentésével a határvíta gyökerét illetően: Kádár a problémák eredetét a korábbi gyarmatosító hatalmak örökségének nevezte, de ezenkívül nem foglalt állást a kérdésben. Aggodalmait fejezte ki az indiai–kínai határon kialakult tragikus helyzet miatt, és hangsúlyozta, hogy a magyar nép – a kínai néphez hasonlóan – a szocialista országok családjának tagja, az Indiai Köztársasággal pedig egyre szorosabb baráti kapcsolatokat ápoltak.⁴⁷ Ezzel a véleménynyilvánítással Kádár egyszerre törekedett a szocialista blokk egységének hangsúlyozására, és került a szovjet–kínai feszültség ügyében való egyértelmű állásfoglalást. Ugyanakkor ezzel átvitt értelemben azt is üzenté, hogy Magyarország nem kíván a szocialista blokkon kívül elköteleződni más államok mellett.

Kádár levelében méltatta India és a KNK szerepét a nemzetközi béke és biztonság fenntartásában, illetve a gyarmati rendszer felszámolásában. Meggyőződése szerint, ha a békés egymás mellett élés alapelveit a két állam ismét érvényesíti, akkor képesek gyorsan és békésen megoldani a vitákat. Véleménye szerint a népek általános javát szolgálta volna, ha Nehru elfogadta volna a KNK-kormány tárgyalásokra vonatkozó javaslatát. Szerinte ezzel elkerülhető, hogy a határkérdést a reakciós erők arra használják, hogy a kínai–indiai viszonyt megrontsák, és megzavarják India baráti kapcsolatait a szocialista országokkal, valamint befolyásolják

46 HU-MNL-OL-XIX-J-1-j-(1945–1964)-60, India, 7. doboz, 5/b, 002812/8-34/1962, India és Kína közötti határügyi vita, 356/szig.titk./1962., Kucukcska János, 1962. november 2., Kínai-indiai határvíszály, 7.

47 HU-MNL-OL-XIX-J-1-j-(1945–1964)-60, India, 11. doboz, 5/h, 002812/7/1962, Kínai-indiai határkérdés, Kádár János, 1962. november 2., Választervezet Nehru miniszterelnök Kádár elvtárshoz küldött üzenetére, 1–2.

India el nem kötelezett politikáját.⁴⁸ Ezek alapján úgy tűnik, hogy Kádár válaszában nem kívánt közvetlenül foglalkozni azzal, hogy a határvitában melyik félnek van igaza, csupán a békés megoldás lehetőségét hangoztatta. Kukucska jelentése tehát rávilágít arra, hogy még az ebből a célból készült belső jelentések ellenére is, Kádárt inkább a nemzetközi politikai megfontolások irányították. A határvita kérdésében a globális gyarmati rendszerek örökségére hivatkozva sikerült elkerülnie, hogy oldalt válaszson, és hangsúlyozhatta a békés megoldás fontosságát.

Kádár törekvései ellenére nem egyértelmű, hogy milyen politikai és/vagy gazdasági okai voltak annak, hogy válaszában miért éppen Nehrunak kellett volna elfogadnia a kínai kormány tárgyalási javaslatát. Ha Kádár figyelembe vette a Szovjetunió állásfoglalását a kérdésben, akkor bizonyára volt valamilyen oka arra, hogy emellett a megfogalmazás mellett döntött. A *Pravdában* olvasható állásfoglalás szinte ugyanaz volt, amelyet a Nehrunak írt levelében megfogalmaztak. Eszerint a háború komoly nyugtalanságot keltett a nemzetközi viszonyokban, továbbá a konfliktus kiéleződése elsősorban azoknak az indiai szélsőséges politikai csoportoknak kedvezett, akik Indiát el kívánták távolítani az el nem kötelezettség politikájától, és egy nyugati katonai szövetség irányába akarták terelni. Kíváncsiságot fejezték ki, hogy India és a KNK képviselői a lehető leghamarabb üljenek tárgyalóasztalhoz. Azonban az indiai–kínai béketárgyalások megindításával kapcsolatban eltért Kádár válasza. A *Pravda* szerint a szovjet emberek nem maradhattak közömbösek a kérdésben, figyelniük kell arra, hogy ne tegyenek olyasmit, amivel tovább mérgecsenék a helyzetet. Feltétel nélküli tűzszünetet kell elrendelni, és a feleket tárgyalóasztalhoz kell ültetni.⁴⁹ Ezzel szemben Kádár az üzenetében azt írta, hogy az indiai kormány fogadja el a kínai javaslatokat, feltételeiket pedig tegyék a tárgyalások tárgyává.⁵⁰ Ugyan teljesen érthető, hogy Kádár arra gondolt, hogy ne feltételeket szabjanak, hanem a feltételekként azonosítható pontokról tárgyalásokat folytassanak, de ez az üzenet átadását követően

48 HU-MNL-OL-XIX-J-1-j-(1945–1964)-60, India, 11. doboz, 5/h, 002812/7/1962, Kínai-indiai határkérdés, Kádár János, 1962. november 2., Választervezet Nehru miniszterelnök Kádár elvtárshoz küldött üzenetére, 1–2.

49 *Magyar Nemzet*, 1962. november 6. 4.

50 HU-MNL-OL-XIX-J-1-j-(1945–1964)-60, India, 11. doboz, 5/h, 002812/7/1962, Kínai-indiai határkérdés, Kádár János, 1962. november 2., Választervezet Nehru miniszterelnök Kádár elvtárshoz küldött üzenetére, 2.

nem így került interpretálásra. A *Pravda* álláspontjától való eltérést azonban értelmezhetjük úgy is, mint annak kísérletét, hogy a szocialista blokkon belül meddig mehet el Magyarország.

Kádár válaszlevelének átadása

Nem zárható ki, hogy Kádár Nehrunak írt válaszlevelének megfogalmazása azt a célt szolgálta, hogy szükség esetén a KNK felé tudják mutatni, hogy a magyar állam az ő pártjukat fogta a háború kérdésében. November 14-én, amikor Kukucska és Pataki Sándor diplomata Pekingben az MSZMP VIII. kongresszusára utazó kínai képviselőt búcsúztatta, beszélgetést kezdeményeztek a jelenlévő Je Hu-senggel, a KKP Nemzetközi Kapcsolatok Osztályának alosztályvezetőjével. Az alosztályvezető elmondta, hogy a KNK nem tart igényt indiai területekre, de nem hagyja magát provokálni, megvédi a méltóságát, és az agresszióra megsemmisítő erővel válaszol. Abban a helyzetben kénytelenek voltak lépéseket tenni, mivel az indiai katonák már a McMahon-vonalat is átlépték, így kínai területekre hatoltak.⁵¹ Ez feltehetően arra ösztönözte Kádárt, hogy fenntartsa középutas retorikáját, erre építve beszéljen Nehru kormányával is. Húzta az időt, hogy sem az indiai kormány, sem a kínai kormány ne érezze azt, hogy valamelyik mellett állást foglalna. Az utolsó pillanatig való kivárással elkerülhette, hogy csorbát szenvedjen az a stabil, nyugodt és alkalmazkodó rendszer képe, amit Magyarországról közvetíteni próbált.

Je Hu-seng elmondása alapján a KNK kormánya minden nézeteltérés ellenére a határvita békés rendezésére törekedett. Hangsúlyozta azonban – a történelmi tapasztalatokra hivatkozva –, hogy az engedmények politikája káros lehet, amit jól mutat az 1938-as müncheni egyezmény példája. A háborúval kapcsolatban nyugtatta a jelenlévőket: nem kell tartaniuk világháborútól, hiszen India tisztában volt a kínai katonai fölénnel, és a KNK hadseregének egyáltalán nem volt célja indiai területek elfoglalása.⁵²

51 HU-MNL-OL-XIX-J-1-j-(1945–1964)-60, India, 7. doboz, 5/b, 002812/8-34/1962, India és Kína közötti határügyi vita, 361/szig.titk./1962., Kukucska János, 1962. november 15., Kínai-indiai határkérdés, 1–2.

52 HU-MNL-OL-XIX-J-1-j-(1945–1964)-60, India, 7. doboz, 5/b, 002812/8-34/1962, India és Kína közötti határügyi vita, 361/szig.titk./1962., Kukucska János, 1962. november 15., Kínai-indiai határkérdés, 2–3.

Felmerül, hogy a kínai kormány már korábban meghozta a konfliktus lezárásáról szóló döntést, amiről Kádár is tudhatott. Ez magyarázatot adhat a Nehrunak szánt válaszevél november 19-i átadásának időzítésére.

A KNK céljait illetően nem voltak illúziói Kádárnak, amit a magyar külképviseletek is megerősítettek. Kukucska és Pataki jelentései Je Hu-seng kijelentései alapján is alátámasztották, hogy a KKP békés szándékairól tett nyilatkozatokat nem tekintették hitelesnek. Megállapításuk szerint a kínai vezetés a lehető legnagyobb mértékben ki akarta használni a Szovjetunióval szemben a kínai-indiai határkonfliktust.⁵³ A KKP részéről az 1960-as évek kezdetétől célá vált a Szovjetunió dél-ázsiai befolyásának csökkentése.⁵⁴ Ezt Kárpáti József, a berlini magyar nagykövetség vezetőjének november 14-i jelentése is megerősítette, amelyben Tien Ping kínai ideiglenes berlini ügyvivővel folytatott megbeszéléséről számolt be. Tien Ping egyértelműen kijelentette, hogy az indiai kommunisták számára a háború „jó vizsgát” jelent, mert megmutatja, ki az „igazi kommunista”. Kiemelte továbbá, hogy 1956-ban a kínai kommunisták a magyar párttársak mellett álltak.⁵⁵ A KNK tehát nemcsak a kétoldalú konfliktusban, hanem a nemzetközi kommunista mozgalmon belül is saját érdekeit próbálta érvényesíteni – a Szovjetunió rovására. Az eseményeket a KKP a magyar állammal szembeni politikai megmérettetésnek is tekinthette, ideológiai ellenfélként kezelve mindazokat, akik nem igazodtak politikai irányvonalához.

November 15-én döntést hoztak Kádár válaszevélének átadásáról. Nagy János, az V. Területi Osztály vezetője utasította az indiai nagykövetséget, hogy a levelet november 19-én adják át egy magas rangú indiai külügyminisztériumi tisztviselőnek. Ha ez aznap nem sikerülne, másnap próbálják meg újra, és eközben az üzenet dátumát módosítsák az aktuális napra. Minden kérdés esetén a levél tartalmára utaljanak, és csak

53 HU-MNL-OL-XIX-J-1-j-(1945–1964)-60, India, 7. doboz, 5/b, 002812/8-34/1962, India és Kína közötti határügyi vita, 361/szig.titk./1962., Kukucska János, 1962. november 15., Kínai-indiai határkérdés, 5–6.

54 Choudhury 1990: 149–150.

55 HU-MNL-OL-XIX-J-1-j-(1945–1964)-60, India, 7. doboz, 5/b, 002812/8-34/1962, India és Kína közötti határügyi vita, 752/1962/szig.titk., Kárpáti József, 1962. november 16., A kínai ügyvivő látogatása, 1–2.

az abban foglaltakhoz tartsák magukat.⁵⁶ A 17 napos késleltetés Nehru levele és Kádár válasza között egyértelműen arra utal, hogy valószínűleg egyeztetés történt a Szovjetunióval és/vagy a KKP-val. Az előbbi lehetőséget alátámasztja, hogy november 7-én Kádár hivatalos látogatásra utazott Moszkvába, ahol lehetősége volt egyeztetni a témáról.⁵⁷ A KNK képviselőivel való egyeztetésre azonban nagyobb a valószínűség, ugyanis később Csou En-laj is november 19-én hívta meg a rezidenciájára a pekingi indiai ügyvivőt, hogy közölje vele, november 21-től a KNK hadserege egyoldalúan beszünteti a harci cselekményeket.⁵⁸

A Nehrunak szánt válaszelevél, amit Réczei november 19-én adott át, megegyezett a november 2-án írt tervezettel.⁵⁹ Ratan Kumar Nehru (R. K. Nehru), az indiai külügyminisztérium főtitkára vette át a levelet, és rögtön átfutotta. Azonnal szóvá tette, hogy ha Magyarország testvéri kapcsolatokat tart fenn a KNK-val, akkor a család nem lehet elnéző azzal a testvérrel szemben, amely a család békéjét fenyegeti. Hasonlóan Je Hu-seng érveléséhez, ő is Hitler politikájához hasonlította a történeteket, szerinte a KNK-nak engedményeket tenni annyi lett volna, mint további hódításra bátorítani. Ezután a levél legvédhetlenebb pontjára került sor: Kádár tárgyalások megkezdésére vonatkozó javaslatával kellett szembesülni. R. K. Nehru kérdőre vonta Réczeit, hogy Kádár miért pont a fegyveres kényszer alatt álló indiai kormányt akarja arra rávenni, hogy az indiai feltételek helyett fogadja el a kínai kormány tárgyalási ajánlatát. A helyzet egyre feszültebbé vált, R. K. Nehru hangsúlyozta, hogy India a világ békéjét védte, míg a KNK lépései a világ destabilizálásához vezethettek volna. Réczeinek részben sikerült enyhítenie a feszültséget, tisztázva, hogy a levél célja csupán a tárgyalások kezdetének támogatása volt, nem pedig a kínai álláspont elfogadtatása. Kiemelte, hogy Indiának nem kell lemondania semmiről, de a fegyveres konfliktus lezárása érdekében érdemes leülni tárgyalni. Az indiai fél azonban látszólag nem fogadta el ezt az álláspontot. R. K. Nehru a beszélgetés végén azonban nyugtatta Réczeit,

56 HU-MNL-OL-XIX-J-1-j-(1945–1964)-60, India, 11. doboz, 5/h, 002812/7/1962, Kínai-indiai határkérdés, 002812/7/1962., Nagy János, 1962. november 15., Nehru miniszterelnök levele, 1.

57 *Magyar Nemzet*, 1962. november 7. 3.

58 Wortzel–Burkitt–Scobell 2003: 342.

59 HU-MNL-OL-XIX-J-1-k-(1945–1964)-60, India, 5. doboz, 5/bf, India-kínai viszony, Kádár János 1962. november 19-i választávirata Jawaharlal Nehru üzenetére, 1–3.

hogy India politikája változatlan maradt. Kádár válaszlevele később sehol nem jelent meg Indiában.⁶⁰

Kádár, annak érdekében, hogy a kínai kormány szimpátiáját fenntartsa, már november 6-án intézkedett. Nagy János tájékoztatta az indiai kínai ügyvivőt, bizonyos Je Cseng-csangot Kádár tervezett válaszleveléről, és azt állította, hogy az egyértelmű állásfoglalást tartalmaz a KNK javaslatait támogatóan.⁶¹ Ez a lépés a magyar–kínai kapcsolatok megőrzését szolgálta, hogy a két ország viszonya ne hidegüljön el, ahogy a szovjet–kínai relációk esetében történt. November 22-én a válaszlevél másolatát átadták a kínai félnek is, amelyre a várt pozitív reakció nem maradt el. A kínai ügyvivő elismerte, hogy Kádár válasza jóindulatú és őszinte volt a békés rendezés ügyében. Különösen méltatta azt, hogy a magyar sajtó Nehru kínai nyilatkozatokra adott válaszáat cenzúrázva közölte, és reményét fejezte ki, hogy ez a gyakorlat folytatódik.⁶² Végeredményében tehát nem is feltétlenül a válaszlevél tartalma volt az, amit értékelték, hanem az, hogy a magyar sajtó a KNK elvárásainak megfelelő narratívát közvetített.

A háború hatása a magyar–indiai kapcsolatokra

Az 1962-es indiai–kínai háború után úgy tűnt, Kádárnak sikerült elérnie, hogy egyik fél se vádolhassa a magyar államot részrehajlással. A háborút követően az MSZMP számára az új kérdés az volt, hogy a Kádár-rendszer milyen hasznot tud húzni a történetekből, ugyanis azzal, hogy Nehru november 19-én levelet írt John F. Kennedy amerikai elnöknek (1961–1963),⁶³ egy új szereplőt vont be közvetlenül az indiai–kínai háborúval

60 HU-MNL-OL-XIX-J-1-j-(1945–1964)-60, India, 7. doboz, 5/b, 002812/8-34/1962, India és Kína közötti határügyi vita, 501/szig.titk./1962., Réczei László, 1962. november 24., Nehru miniszterelnök levele, 1–2.

61 HU-MNL-OL-XIX-J-1-j-(1945–1964)-60, India, 7. doboz, 5/b, 002812/8-34/1962, India és Kína közötti határügyi vita, 320/1962., Nagy János, 1962. november 20., Kínai ügyvivő tájékoztatása a Nehrunak adott válaszunkról, 1.

62 HU-MNL-OL-XIX-J-1-j-(1945–1964)-60, India, 7. doboz, 5/b, 002812/8-34/1962, India és Kína közötti határügyi vita, 323/62., Nagy János, 1962. november 22., Indiai ügyvivő látogatása, 1–2.

63 India: Subjects: Nehru correspondence, November 1962: 11-19. *John F. Kennedy Presidential Library and Museum* https://www.jfklibrary.org/asset-viewer/archives/jfknsf-111-016#?image_id=JFKNSF-111-016-p0001 – utolsó letöltés: 2024. 04. 27.

kapcsolatos párbeszédbe. Nehru segélykérése az USA-tól arra készítette Hruscsovot, hogy India mellé álljon, ami a Szovjetunió és a KKP közötti szakítást elkerülhetetlenné tette.⁶⁴ A KNK mint közös ellenség közelebb hozta a Szovjetuniót és Indiát, mivel mind a Szovjetunió, mind az USA-nak stratégiai érdeke fűződött India támogatásához. Ezáltal az MSZMP számára is lehetőség nyílt a nemzetközi pozíciójának javítására. A magyar kormány ezek után azzal a kihívással nézett szembe, hogy Nyugat-Európa és Ázsia országai miként viszonyultak a két hadviselő félhez a háború alatt és után.

A konfliktus után a magyar külügy a KNK helyett több figyelmet fordított Indiára a harmadik világbeli országokkal való kapcsolatok terén, ami egy új narratíva kialakítását tette szükségessé. A háború utáni külpolitika kialakításában különösen jelentős volt Ráth Károly, a bagdadi magyar nagykövetség vezetőjének terjedelmes és részletes jelentése. A jelentés szerint a széles tömegek, például Irakban, a háború lezárása után már alig foglalkoztak az indiai–kínai konfliktussal. A fegyveres harcok kezdetét követő körülbelül 10 napban India és a KNK képviselői naponta legalább egyszer hivatalosan is tájékoztatták az ottani diplomáciai missziókat és a helyi sajtót, de november végére, december elejére a hivatalos tájékoztatások szinte teljesen megszűntek. Az iraki kormány részéről például csupán annyit közöltek, hogy szimpatizálnak Nehruval, de erre vonatkozó hivatalos állásfoglalásról a magyar követség sem kapott információt, annak ellenére, hogy mind India, mind a KNK kedvező gazdasági ajánlatokkal próbálta maga mellé állítani az iraki vezetést.⁶⁵ Ráth Károly jelentése a helyi lakosság közönyét mutatta a kérdésben, ami tükrözhetette a helyi kormányzati körök véleményét is. Az iraki vezetés számára a semlegesség vagy óvatosság kinyilvánítása ebben a helyzetben nem hozott volna előnyt, sőt csak rontotta volna a két országgal való kapcsolatát.

Hasem Dzsavád iraki külügyminiszter elmondta, hogy mind az ő, mind a velük kapcsolatban álló ázsiai és afrikai országok jelentős részének is az az álláspontja, hogy a kialakult helyzet több szempontból is nehézségeket okoz. Egyrészt, mert a történetek, elsősorban a KNK lépései arra engedtek

64 Mastny 2010: 63.

65 HU-MNL-OL-XIX-J-1-j-(1945–1964)-60, India, 7. doboz, 5/b, 002812/8-34/1962, India és Kína közötti határügyi vita, 373/szig.titk.1962., Ráth Károly, 1962. december 3., Az iraki kormány és közvélemény magatartása kínai-indiai konfliktusban, 1–2.

következtetni, hogy a szocialista országok békepolitikája valójában csak addig tart, amíg kedvező lehetőség nem nyílik egy támadásra. Másrészt, saját maguknak sem tudták logikusan megmagyarázni a kínai kormány magatartását, figyelembe véve, hogy miközben a Szovjetunió éppen a KNK ENSZ-beli helyzetének rendezését támogatta, megalázó helyzetbe hozta azzal, hogy támadást indított India ellen.⁶⁶ A szocialista országok esetében tehát főként a hitelesség kérdését emelte ki. Rávilágított arra, hogy a szocialista tábor békeparti retorikája és belső ellentmondásai fokozták a bizonytalanságot az el nem kötelezett országok körében.

Az iraki vezetés attól tartott, hogy India a történelem miatt a nyugati hatalmak felé fordulhat. Még azt sem tartották kizártnak, hogy Nehru pontosan arra számított, hogy számos semleges ország és a Szovjetunió is szembefordul a KNK-val.⁶⁷ A magyar külügy azonban hamar kizárta az India és az USA közötti teljes körű együttműködés lehetőségét. Általánosan elfogadottá vált, hogy Nehru formálisan fenntartotta a semlegesség politikáját, de a gyakorlatban ez egyre kevésbé érvényesült.⁶⁸ Az indiai vezetés a háború után egyaránt érdeklődni kezdett a Szovjetuniónál, valamint az USA-nál a hadászati import lehetőségei felől.⁶⁹ Kádár és közvetlen köre számára hamar világossá vált, hogy ez nem jelentett egyenes utat az USA felé. December 8-án Radványi János, a washingtoni magyar követség ideiglenes ügyvivője a Braj Kumar Nehruval, az amerikai indiai nagykövettel folytatott beszélgetése alapján megerősítette, hogy az indiai-kínai háború India külpolitikáját valóban a Nyugat felé sodorta, de ennek az orientációnak a fenntarthatósága kérdéses volt. Az indiai nagykövet véleménye szerint az USA-ban is nehezen tudják eldönteni, hogyan reagálnak India felé.⁷⁰ Jelentéséből csak a bizonytalanság derül ki, arról nem

66 HU-MNL-OL-XIX-J-1-j-(1945–1964)-60, India, 7. doboz, 5/b, 002812/8-34/1962, India és Kína közötti határügyi vita, 373/szig.titk.1962., Ráth Károly, 1962. december 3., Az iraki kormány és közvélemény magatartása kínai-indiai konfliktusban, 1–2.

67 HU-MNL-OL-XIX-J-1-j-(1945–1964)-60, India, 7. doboz, 5/b, 002812/8-34/1962, India és Kína közötti határügyi vita, 373/szig.titk.1962., Ráth Károly, 1962. december 3., Az iraki kormány és közvélemény magatartása kínai-indiai konfliktusban, 1–2.

68 HU-MNL-OL-XIX-J-1-j-(1945–1964)-60, India, 7. doboz, 5/b, 009080/1962, Vélemények India kül- és belpolitikai helyzetéről, 555/szig.titk./62., Réczei László, 1962. december 5., Vélemények India kül- és belpolitikai helyzetéről, 5.

69 Jain 2010: 210–211.

70 HU-MNL-OL-XIX-J-1-j-(1945–1964)-60, India, 7. doboz, 5/b, 002812/8-34/1962, India és Kína közötti határügyi vita, 440/1962.szt., Radványi János, 1962. december 8., Kínai-indiai határvita, 3.

számolt be, hogy milyen szempontokat vettek figyelembe az USA-ban. Összességében azonban elmondható, hogy az indiai vezetés döntései valószínűleg egy kiegyensúlyozott stratégia részei voltak, amelynek célja az volt, hogy az ország a nemzetközi közösség egyetlen tagjával se veszítse el teljesen kapcsolatait.

Az indiai és kínai diplomáciai képviselők mellett más ázsiai országok is megerősítették Kádárt és az MSZMP-t abban, hogy India nem kizárólag az USA-val fenntartott kapcsolatokra fog építeni. Gogolyák Gusztáv, a hanoi magyar nagykövetség vezetője december 8-i jelentésében például arról számolt be, hogy a Vietnámi Demokratikus Köztársaság kormánya – sok más országhoz hasonlóan – az USA politikáját tartotta az indiai–kínai határkonfliktus fő okának. Bár a KNK álláspontja mellett álltak, támogatták a két ország viszályának tárgyalásos, békés eszközökkel történő megoldását.⁷¹ Azt látva tehát, hogy India álláspontjának egyértelmű támogatásával csak Magyarország meglévő ázsiai kapcsolatai sérültek volna, Kádár a hivatalos magyar álláspont megalkotásakor a kivárás taktikáját választotta.

India és a KNK egyaránt saját területi szuverenitásuk védelmével indokolta a háborút,⁷² ami az indiai–kínai államközi kapcsolatok mélypontra süllyedéséhez vezetett.⁷³ Mindkét országban erős nacionalista retorika jellemezte a háború igazolását, ami geopolitikai zsákutcahoz vezetett, hosszú távon megmérgezve a két ország közötti diplomáciát. Indiában például a többség a történetekre úgy tekintett, hogy országuk csak áldozatává vált a kínai kormány agressziójának.⁷⁴ Ebben a helyzetben érthető, hogy a háború után India képviselőivel való találkozók során gyakran előkerült Kádárnak az 1962-es indiai–kínai háborúhoz való viszonyulása.⁷⁵ Tudat alatt bármilyen, az általuk megalkotott narratívával szembenező álláspont további agresszióknak tűnhetett India lakosságával szemben.

71 HU-MNL-OL-XIX-J-1-j-(1945–1964)-60, India, 7. doboz, 5/b, 002812/8-34/1962, India és Kína közötti határügyi vita, 223/szig.titk./1962., Gogolyák Gusztáv, 1962. december 8., Az indiai–kínai határkonfliktus és a kubai helyzet visszhangja a vietnámi sajtóban, 1–2.

72 Stauffer 1967: 92–93.

73 Bajpae 2015: 108–109.

74 Srikanth 2012: 38.

75 HU-MNL-OL-XIX-J-1-k-(1945–1964)-60, India, 9. doboz, 15/b, 007032/1-3/1962, A Magyar Szocialista Munkáspárt VIII. kongresszusának indiai visszhangja, 551/szig.titk./62., Récsei László, 1962. december 5., Az MSZMP 8. Kongresszusának indiai visszhangja, 1–2.

Például pozitívként értékelték, hogy Kádár az MSZMP VIII. pártkongresszusán (november 20–24.) állást foglalt a dogmatizmus és a revizionizmus ellen, és hogy üdvözölte az indiai–kínai fegyverszünet létrejöttét.⁷⁶ Negatívként hatott azonban, hogy Kádár ismét a KNK kezdeményezését emelte ki a tárgyalások megindításában, illetve azt, hogy az indiai kormányon volt a sor, hogy a valódi békés rendezés útjára lépjen.⁷⁷ Bár az államközi szintű negatív megnyilvánulások idővel elmúltak, akaratlanul is megerősítette a személye körüli, 1956 óta fennálló fenntartásokat.

Nehru kormányának és az USA érdekeinek a részleges találkozása is szerepet játszhatott abban, hogy az 1962-es háború után nem sokkal alábbhagytak az indiai képviselők Magyarországgal szembeni negatív reakciói. Indiának segítségre volt szüksége a KNK-val szemben, így nem zárható ki, hogy ez is szerepet játszott abban, hogy az USA delegációjának javaslatára a magyar kérdésről folytatott vita lezárására India is igennel szavazott.⁷⁸ Az indiai magyar nagykövetség információi szerint azonban azt sem lehetett kizárni, hogy ennek az volt az oka, hogy a magyar kormány más európai szocialista államoktól eltérően – az indiaiak értelmezése szerint – igenis állást foglalt az indiai–kínai háború kérdését illetően, és kizárólag ezért szavaztak az USA mellett az ENSZ-ben.⁷⁹ Ezt alátámasztani látszik, hogy Nehru a december 29-én Kádárnak írt következő levelében távolságtartóan megjegyezte, hogy egyetértenek a viták békés és tárgyalásos megoldásával, de ez csak akkor lehetséges, ha mindkét fél ezt óhajtja. Hajlandóak voltak tárgyalni, de csak akkor, ha visszaáll az 1962. szeptember 8-i status quo, amit viszont a kínai kormány nem fogadott el.⁸⁰ Nehru megírta, hogy megvizsgálták Kádár javaslatait, de feltételezi, hogy

76 HU-MNL-OL-XIX-J-1-k-(1945–1964)-60, India, 9. doboz, 15/b, 007032/1-3/1962, A Magyar Szocialista Munkáspárt VIII. kongresszusának indiai visszhangja, 551/szig.titk./62., Réczei László, 1962. december 5., Az MSZMP 8. Kongresszusának indiai visszhangja, 1–2.

77 *Fejér Megyei Hírlap*, 1962. november 25. 3.

78 Question of Hungary: resolution / adopted by the General Assembly, 1962. *United Nations Digital Library* <https://digitallibrary.un.org/record/663770> – utolsó letöltés: 2024. 04. 27.

79 HU-MNL-OL-XIX-J-1-j-(1945–1964)-60, India, 8. doboz, 5/b, 003350/1963, Indiai ENSZ delegáció állásfoglalása az un. Magyar kérdésben, 188/szig.titk./1963., Réczei László, 1963. március 28., Indiai ENSZ-delegáció állásfoglalása az un. magyar kérdésben, 1.

80 HU-MNL-OL-XIX-J-1-j-(1945–1964)-60, India, 11. doboz, 5/h, 00223/1-17/1963, Kínai-indiai határkérdés, Jawaharlal Nehru, 1962. december 29., Nehru miniszterelnök válaszevele, 1.

Kádár is egyetért azzal, hogy India nem adhatja meg magát „egy arrogáns és terjeszkedő agresszor katonai diktátumainak”.⁸¹ A levél a tartalmát tekintve nem vitte előbbre a párbeszédet, erre az üzenetre Kádár már nem válaszolt.

Az, hogy az indiai kormány már nem érdeklődött a magyar állam álláspontja iránt, nem jelentette Magyarország teljes irrelevanciáját számukra. Ha a Kádár-rendszer kiszabadulhatott volna politikai elszigeteltségéből, formálisan független, szavazati joggal rendelkező ENSZ-tagként felhasználhatták volna az indiai-szovjet kapcsolatok erősítésére a nemzetközi szervezetben. Ugyanakkor az indiai tisztviselők egy része ideiglenesen visszafogottabbá vált a személyes kapcsolatok terén. Továbbá azt is figyelembe kell venni, hogy 1963 januárjában az indiai magyar nagykövetség ellentmondásosságot tapasztalt az indiai tisztivelők magatartásában. Nagy János is megerősítette, hogy miközben továbbra is jelezték az államközi kapcsolatok fejlesztésének szándékát – például egy indiai nagykövet budapesti akkreditálásával –, a személyes kapcsolatok negatív irányú változását tapasztalta.⁸² Réczei László egy február 8-i jelentése szerint azonban az indiai külügyminisztérium eltávolodása általános tendencia volt a szocialista országokkal szemben, ami egy régebbi, már egy éve fennálló problémára vezethető vissza: az indiai külügyben kevés olyan tisztviselő volt, akihez a Szovjetunió és az európai szocialista országok bizalmasan tudtak volna fordulni. Ezt a tendenciát azonban Nehru és kormánya igyekezett ellensúlyozni az ezektől az országoktól nyerhető gazdasági előnyök miatt.⁸³ Magyarország esetében például a háború előtt kezdődtek meg tárgyalások egy stratégiai fontosságú indiai alumíniumkombinát magyar részvétellel történő megépítéséről.⁸⁴ Ezt Réczei

81 HU-MNL-OL-XIX-J-1-j-(1945–1964)-60, India, 11. doboz, 5/h, 00223/1-17/1963, Kínai-indiai határkérdés, Jawaharlal Nehru, 1962. december 29., Nehru miniszterelnök válaszelevele, 2.

82 HU-MNL-OL-XIX-J-1-j-(1945–1964)-60, India, 9. doboz, 5/e, 00179/1-3/1963, Magyar indiai kapcsolatok alakulása 1962-ben, 00179, Nagy János, 1963. január 9., Magyar-indiai kapcsolatok néhány problémája, 1.

83 HU-MNL-OL-XIX-J-1-j-(1945–1964)-60, India, 9. doboz, 5/e, 00179/1-3/1963, Magyar indiai kapcsolatok alakulása 1962-ben, 12/szig.titk./1963., Réczei László, 1963. február 8., Magyar-indiai kapcsolatok néhány problémái, 1–2.

84 HU-MNL-OL-XIX-J-1-j-(1945–1964)-60, India, 13. doboz, 23/b, 002275/1963, Indiának felajánlott 80 millió rúpia hitel, 56/szig.titk./1963., Réczei László, 1963. február 8., Indiának felajánlott 80 millió rúpia hitel, 1.

február 8-án és 11-én, Surendra Mohan Kumaramangalam madraszi főügyessel folytatott tárgyalásai is megerősítették. A főügyész elmondta, hogy Nehru igyekszik a Szovjetuniótól az eddigieken felül további segítséget kérni a haderőfejlesztéshez, és további fegyvereket beszerezni más szocialista országoktól azzal az indokkal, hogy megerősítse az el nem kötelezettség politikáját.⁸⁵

Magyarország vonatkozásában a gazdasági együttműködések váltak központi kérdéssé. R. K. Nehru 1963 februári budapesti tartózkodása-kor indiai részről hivatalosan már nem tervezték felvetni az indiai–kínai háborúval kapcsolatos magyar álláspontot. Magyarországra eredetileg még 1962 októberében, a háború idején kapott meghívást, de azt érthető okokból elhalasztották. A háború után R. K. Nehru 1963 januárjában először a Szovjetunióba látogatott, majd februárban Kairó, Bejrút, Belgrád, Budapest, Varsó és Prága következett. Budapesten február 21–23. között tartózkodott, ahol találkozott többek között Kádárral, Incze Jenő külkereskedelmi miniszterrel és Péter János külügyminiszterrel. Látogatásának célja az volt, hogy ismertesse India nemzetközi kérdésekkel kapcsolatos aktuális álláspontját, valamint egyeztessen a meglátogatott államokkal a kétoldalú kapcsolatok fejlesztéséről a harmadik indiai ötéves tervhez szükséges külső segítség érdekében.⁸⁶ R. K. Nehru útja jól mutatja, hogy az indiai fél minél hamarabb vissza akart térni a Magyarországgal való viszonyban is a gazdasági kapcsolatok ápolásához, ami lehetőséget biztosított India számára, hogy a kapcsolatok fejlesztésével megerősítse pozícióját a fejlődő és a szocialista országok viszonylatában a nemzetközi térben.

Az indiai–kínai határvita kérdését az indiai vezetés a hivatalos diplomáciából kizárta, de az egyének véleményét nem tudta befolyásolni. A nacionalista retorika, amely az 1962-es konfliktust övezte, nemcsak India és a KNK kapcsolatára, hanem más államok felé is feszültséget keltő hatással volt. Amikor Budapesten R. K. Nehru február 21-én először Péter Jánossal folytatott megbeszélést a magyar–indiai gazdasági kapcsolatok-

85 HU-MNL-OL-XIX-J-1-j-(1945–1964)-60, India, 11. doboz, 5/h, 00223/1-17/1963, Kínai-indiai határárkérdés, 58/szig.titk./1963., Réczei László, 1963. február 14., Beszélgetés Mohan Kumaramangalam, madraszi ügyvéddel a kínai határincidenssel kapcsolatos kérdésekről, 1.

86 HU-MNL-OL-XIX-J-1-k-(1945–1964)-60, India, 2. doboz, 4/b, 01683/1954, India és Magyarország közötti kapcsolatok 1954-ben, 40/PJ/1963., 1963. február 26., Tájékoztató jelentés R. K. Nehru magyarországi látogatásáról, 1–2.

ról, akkor a magyar külügyminiszter rövid említést tett az indiai–kínai háborúról is, amivel azonban túlléphetett a diplomáciai kereteken. R. K. Nehru részletesen kifejtette, hogy az indiai kormány miért látja lehetetlennek a tárgyalások újbóli megkezdését. Erre Péter János azt válaszolta, hogy az „agresszió” fogalma problémás, nem célszerű azt emlegetni, hiszen az ENSZ sem definiálja egyértelműen. Hozzátette, hogy véleménye szerint nem kellett volna a tárgyalásokat előfeltételekhez kötni, mert a közvetlen tárgyalások megindítása mindkét nép és a világbéke ügyét is szolgálná.⁸⁷ Megjegyezte, hogy „bár R. K. Nehru szívesen látott vendég nálunk, de Peking közelebb van Delhihez, mint Budapest, miért nem megy tehát el Pekingbe is”.⁸⁸ Ez annyira felbőszítette R. K. Nehrut, hogy ezen a ponton már indulatosan kezdett érvelni amellett, hogy a kínai kormányból hiányzik a szándék a javaslatok elfogadására. Hangsúlyozta, hogy a KNK-nak nem is a területi viták lezárása a fontos, hanem az, hogy letérítse Indiát az el nem kötelezettség politikájáról, továbbá, hogy tönkre tegye az indiai gazdaságot.⁸⁹ Zárásként csak egyetlen dologgal volt hajlandó egyetérteni: azzal, hogy meg van rá a lehetőség, hogy az indiai és a kínai nép a jövőben baráti kapcsolatokat tartson fenn.⁹⁰

A Péter Jánossal való incidenst követően Kádár igyekezett ellensúlyozni a történeteket. Másnap, február 22-én az R. K. Nehruval való találkozásán azt az álláspontot képviselte, hogy a magyar állam mindig a jó ügyet fogja támogatni, és ők is a békés egymás mellett élés hívei.⁹¹ Továbbá elmondta, hogy ugyan nem mindenben értenek egyet az indiai kormánnyal, de ha az továbbra is követi az el nem kötelezettség politikáját és a kínai kormánnyal a határviták tárgyalásos megoldására törekszik, akkor a magyar kormány is a baráti kapcsolatok fenntartásán és fejlesztésén fog

87 HU-MNL-OL-XIX-J-1-j-(1945–1964)-60, India, 11. doboz, 5/h, 00223/1-17/1963, Kínai-indiai határkérdés, 3/Pé-1963., Péter János, 1963. február 22., R. K. Nehru látogatása, 1–2.

88 HU-MNL-OL-XIX-J-1-j-(1945–1964)-60, India, 11. doboz, 5/h, 00223/1-17/1963, Kínai-indiai határkérdés, 3/Pé-1963., Péter János, 1963. február 22., R. K. Nehru látogatása, 2.

89 HU-MNL-OL-XIX-J-1-j-(1945–1964)-60, India, 11. doboz, 5/h, 00223/1-17/1963, Kínai-indiai határkérdés, 3/Pé-1963., Péter János, 1963. február 22., R. K. Nehru látogatása, 2.

90 HU-MNL-OL-XIX-J-1-j-(1945–1964)-60, India, 11. doboz, 5/h, 00223/1-17/1963, Kínai-indiai határkérdés, 3/Pé-1963., Péter János, 1963. február 22., R. K. Nehru látogatása, 3.

91 HU-MNL-OL-XIX-J-1-j-(1945–1964)-60, India, 11. doboz, 5/h, 00223/1-17/1963, Kínai-indiai határkérdés, 40/PJ/1963., 1963. február 26., Tájékoztató jelentés R. K. Nehru magyarországi látogatásáról, 5–8.

dolgozni.⁹² Jóindulatú kritikaként azonban hozzátette, hogy úgy látja, hogy az indiai kormány álláspontjának egy része a KNK-val szemben hipotézisekre támaszkodik, amit nem tudnak elfogadni.⁹³ Kádár azt javasolta, hogy ha India és a KNK „már veszekednek, úgy vesszenek össze, hogy a kibékülés ne legyen túlságosan nehéz. [...] Le kell ülni tárgyalni, ez kötelesség!”⁹⁴ Végül biztosította R. K. Nehrut, hogy ha India politikája a jövőben sem változik, akkor számíthat a magyar állam támogatására.⁹⁵ Még ugyan ezen a napon sor került Incze Jenő és R. K. Nehru találkozására is, akivel hasonló módon a két ország gazdasági kapcsolatairól, a két ország közötti kereskedelmi gyakorlat néhány kérdéséről, illetve a harmadik indiai ötéves terv Magyarország számára releváns pontjairól beszéltek.⁹⁶ Összességében a Kádárral és Incze Jenővel való találkozó alapján látható, hogy amíg egy tárgyalópartner tartotta magát ahhoz az alapvetéshez, hogy nem firtatja túlságosan az indiai-kínai háború kérdéseit, addig az indiai külügy tisztviselői a kormány utasításainak megfelelően, személyes véleményük ellenére is tartották magukat a tőlük elvártakhoz. Ennek köszönhetően például olyan korábbi ügyek lezárására is ígéretet tett R. K. Nehru, mint a már említett alumíniumipari beruházás.⁹⁷ A magyar tárgyalófelek rugalmassága tompítani tudta az előző napi feszültségeket. A hangsúlyt sikerült visszahelyezni a békés egymás mellett élésre, a tárgyalásos megoldásokra és a baráti kapcsolatok fenntartására a két állam érdekeinek megtárgyalása során.

92 HU-MNL-OL-XIX-J-1-j-(1945–1964)-60, India, 11. doboz, 5/h, 00223/1-17/1963, Kínai-indiai határkérdés, 40/PJ/1963., 1963. február 26., Tájékoztató jelentés R. K. Nehru magyarországi látogatásáról, 5–8.

93 HU-MNL-OL-XIX-J-1-j-(1945–1964)-60, India, 11. doboz, 5/h, 00223/1-17/1963, Kínai-indiai határkérdés, 40/PJ/1963., 1963. február 26., Tájékoztató jelentés R. K. Nehru magyarországi látogatásáról, 5–8.

94 HU-MNL-OL-XIX-J-1-j-(1945–1964)-60, India, 11. doboz, 5/h, 00223/1-17/1963, Kínai-indiai határkérdés, 40/PJ/1963., 1963. február 26., Tájékoztató jelentés R. K. Nehru magyarországi látogatásáról, 8.

95 HU-MNL-OL-XIX-J-1-j-(1945–1964)-60, India, 11. doboz, 5/h, 00223/1-17/1963, Kínai-indiai határkérdés, 40/PJ/1963., 1963. február 26., Tájékoztató jelentés R. K. Nehru magyarországi látogatásáról, 10.

96 HU-MNL-OL-XIX-J-1-j-(1945–1964)-60, India, 11. doboz, 5/h, 00223/1-17/1963, Kínai-indiai határkérdés, 40/PJ/1963., 1963. február 26., Tájékoztató jelentés R. K. Nehru magyarországi látogatásáról, 12–13.

97 HU-MNL-OL-XIX-J-1-j-(1945–1964)-60, India, 11. doboz, 5/h, 00223/1-17/1963, Kínai-indiai határkérdés, 40/PJ/1963., Péter János, 1963. február 26., Tájékoztató jelentés R. K. Nehru látogatásáról, 13.

1963 májusára már egyáltalán nem volt érzékelhető az 1962-es háború hatása, ismét a gazdasági kérdések dominálták a két állam kapcsolatát.⁹⁸ Ez és a magyar kérdésnek az ENSZ-ben való lezárása után a diplomáciai kapcsolatok visszatérhettek a nézeteltérésektől mentes állapotukhoz. Már korábban sor került Kádár Indiába való nem hivatalos meghívására,⁹⁹ viszont miután U Thant, az ENSZ főtitkára július 1–3. között Magyarországon járt, a két kormány közötti kapcsolatok már nyíltan vállalhatóvá váltak, november 14-én hivatalosan is meghívták Kádárt Indiába.¹⁰⁰ November 22-én pedig Vass Istvánné, az Országgyűlés elnökének vezetésével egy magyar parlamenti küldöttség utazhatott Indiába és Indonéziába.¹⁰¹ Ennek elsősorban Kádár szempontjából volt jelentősége, nemzetközi szinten erősíthette az új magyarországi vezetés pozícióját, illetve erősítette a rendszer legitimitását a harmadik világ felé is a magas szintű indiai meghívás.

Bár az SZKP bizonyos önállóságot engedett Kádárnak India ügyében, Moszkva továbbra is figyelemmel kísérte a magyar–indiai kapcsolatokat. Miután az ENSZ főtitkára Magyarországon járt, július 9-én Kádár Moszkvába indult egy párt- és kormányküldöttség élén.¹⁰² Moszkvai tartózkodása alatt került sor az SZKP-nak a KNK-val szembeni állásfoglalására is,¹⁰³ eközben pedig közölhették Kádárral, hogy milyen alapvetések mentén alakítsa a továbbiakban a magyar–indiai együttműködést. A Vass Istvánné vezette küldöttség első megállója India felé szintén Moszkva volt november 23-án,¹⁰⁴ ahol egyeztettek a Szovjetunió Legfelső Tanácsa két kamarájának elnökeivel.¹⁰⁵ A Hruscsov-féle vezetés, a korábbi szovjet irányítástól eltérően, áttért arra, hogy szövetségeseit ne közvetlenül, hanem közvetve

98 HU-MNL-OL-XIX-J-1-j-(1945–1964)-60, India, 3. doboz, 4/a, 004495/1963, Magyar indiai kapcsolatok, 182/1963., 1963. május 27., Magyar–indiai kapcsolatok, 5.

99 HU-MNL-OL-XIX-J-1-j-(1945–1964)-60, India, 2. doboz, 1/c, 006752/1/1963, Nagy János látogatása Nehru miniszterelnöknél. Bemutakozó látogatások, 453/szig.titk./63., Nagy János, 1963. szeptember 24., Nehru miniszterelnöknél látogatás, 1.

100 MNL-OL-XIX-A-83-b, 3434/1963. Kádár János elvtárs indiai és egyiptomi utazása, 2.

101 *Fejér Megyei Hírlap*, 1963. november 23. 1.

102 *Népszabadság*, 1963. július 9. 1.

103 Romsics 2023: 572.

104 *Hajdú-Bihari Napló*, 1964. február 25. 6.

105 *Népszava*, 1963. november 26. 2.

– például a Varsói Szerződésen vagy a KGST-n keresztül – irányítsa.¹⁰⁶ Így a magyar delegáció is minden bizonnyal ekkor kapta meg a megfelelő instrukciókat, mielőtt november 25-én tovább indult volna Indiába.¹⁰⁷ A Szovjetunió hatalomgyakorlási módszerei érdemben nem változtak az európai szocialista országok irányába. A KNK-val való szakítás után India vált a Szovjetunió egyik legfontosabb ázsiai partnerévé. Annak eredményeképpen pedig, hogy már a Nyugat is nyíltan legitimnek tekintette a magyar államot, új csatorna nyílt meg az SZKP számára harmadik világbeli befolyásának erősítésére.

A gazdasági kapcsolatok terén az indiai magyar nagykövetség az általános tájékoztatás mellett a gazdasági együttműködés támogatását kapta feladatául.¹⁰⁸ A már korábban említett alumíniumipari beruházás keretében például egy 50 ezer tonna kapacitású alumíniumérc feldolgozó és egy 25 ezer tonna kapacitású alumíniumkombinát épült volna fel Indiában.¹⁰⁹ A magyar kezdeményezés illeszkedett India iparpolitikájához, amely az ország stratégiai önellátását erősítette. 1963 végén a Kádár-kormány célul tűzte ki India kezdeményezéseinek támogatását, köztük a KNK-val kapcsolatos lépéseket, az imperializmus elleni küzdelmet, valamint a pozitív semlegesség politikájára és a békés egymás mellett élésre való törekvéseket. Továbbá törekedtek a két ország közötti szerződéses kapcsolatok bővítésére.¹¹⁰ A magyar kormány hivatalosan is megváltoztatta álláspontját: a kínai kormány ajánlatai helyett áttért a Nehru-kormány kezdeményezéseinek támogatására.

A magyar-indiai államközi kapcsolatokra mind az indiai állami tisztviselők személyes véleménye, mind a Kádár-rendszer legitimációs problémái hatással voltak. Az indiai-kínai háború után azonban már nem

106 Győri 2011: 271.

107 *Hajdú-Bihari Napló*, 1964. február 25. 6.

108 HU-MNL-OL-XIX-J-1-j-(1945–1964)-60, India, 1. doboz, 1/a, 007722/1963, Irányelvek a Magyar Népköztársaság és az India Köztársaság közötti kapcsolatok fejlesztése, 007722/szt., Turi Ferenc, 1963. november 6., Irányelvek a Magyar Népköztársaság és az India Köztársaság közötti kapcsolatok fejlesztésére, 3–4.

109 HU-MNL-OL-XIX-J-1-j-(1945–1964)-60, India, 3. doboz, 4/a, 004495/1963, Magyar indiai kapcsolatok, 182/1963., 1963. május 27., Magyar-indiai kapcsolatok, 3.

110 HU-MNL-OL-XIX-J-1-j-(1945–1964)-60, India, 1. doboz, 1/a, 007722/1963, Irányelvek a Magyar Népköztársaság és az India Köztársaság közötti kapcsolatok fejlesztése, 007722/szt., Turi Ferenc, 1963. november 6., Irányelvek a Magyar Népköztársaság és az India Köztársaság közötti kapcsolatok fejlesztésére, 3–4.

Kádár állásfoglalása, hanem továbbra is az 1956-os magyarországi forradalommal kapcsolatos események voltak befolyással. Amikor Nagy Jánost kinevezték az indiai magyar nagykövetség vezetőjének, bemutatkozó látogatása előtt találkozott Ivan Alekszandrovics Benediktov indiai szovjet nagykövettel,¹¹¹ aki megerősítette, hogy az indiai külügyminisztériumban vannak olyanok, akik ellenségesen viszonyulnak majd hozzá. Példaként egy bizonyos Lakshmi Menon államminisztert említett, akiről azt mondta, hogy jobb, ha odafigyel, mert ő a „magyarok régi ellensége”¹¹² Indiában. Október 3-án a vele való megismerkedés során Dinesh Singh külügyminiszter-helyettes is jelen volt, aki jelezte Nagy János számára, hogy ugyan az ENSZ-ben már nincs napirenden a magyar kérdés, de „sajnos, nálunk még szerepel”.¹¹³ A magyar állam indiai kapcsolataira tehát két irányból is nyomás nehezedett. Egyrészt a Kádár-rendszer legitimációs problémái miatt, másrészt az indiai állami tisztviselők személyes véleménye okán. Nagy Jánosnak nemcsak a gazdasági és politikai tényezőkkel, hanem személyi ellenállással is szembe kellett néznie. Feltételezhető, hogy Kádárnak az 1962-es háborúról alkotott véleménye csak megerősítette azt a negatív képet, amely az 1956-os magyarországi események óta kialakult vele szemben.

Konklúzió

Az 1962-es indiai–kínai háború jelentős hatással volt a magyar–indiai kapcsolatokra. A Kádár-rendszer legitimációs igénye olyan helyzet elé állította a magyar államot, hogy kénytelen volt hivatalos álláspontot kialakítani egy új világpolitikai kérdésben: India és a KKN konfliktusában.

111 Baráth 2015: 228.

112 HU-MNL-OL-XIX-J-1-j-(1945–1964)-60, India, 2. doboz, 1/c, 007316/1963, Nagy János nagykövet látogatása Lakshmi Menon külügyi államminiszternél és Dinesh Singh külügyminiszter helyettesnél. Amerikai nagykövet magatartása, 489/szig.titk./63., Nagy János, 1963. október 15., Látogatása Lakshmi Menon külügyi államminiszternél és Dinesh Singh külügyminiszter helyettesnél, 1.

113 HU-MNL-OL-XIX-J-1-j-(1945–1964)-60, India, 2. doboz, 1/c, 007316/1963, Nagy János nagykövet látogatása Lakshmi Menon külügyi államminiszternél és Dinesh Singh külügyminiszter helyettesnél. Amerikai nagykövet magatartása, 489/szig.titk./63., Nagy János, 1963. október 15., Látogatása Lakshmi Menon külügyi államminiszternél és Dinesh Singh külügyminiszter helyettesnél, 1.

A Nehru-kormány elsősorban pragmatikus, de alapvetően semleges politikája lehetővé tette a magyar–indiai diplomáciai kapcsolatok fenntartását, amit elsősorban India és a Szovjetunió közötti viszony miatt vettek számításba az 1960-as évek elején. Mindez azonban nem mentesítette a magyar külpolitikát a hivatalos állásfoglalás kötelezettsége alól.

Az indiai–kínai háború kitörése után Magyarország álláspontját gyakorlatilag Kádár nézetei határozták meg, amelyek azonban nem mindig egyeztek a Szovjetunió álláspontjával. A sajtó és a hivatalos dokumentumok tanúsága szerint a magyar külügy munkáját illetően megállapítható, hogy igyekeztek átfogóan elemezni az indiai–kínai határvitát, hangsúlyozva annak összetettségét. Mindezek ellenére a végső állásfoglalást Kádár a szovjet–indiai és szovjet–kínai kapcsolatok politikai, gazdasági és ideológiai szempontjai alapján határozta meg.

A magyar–indiai államközi kapcsolatok alakulásában jelentős szerepet játszottak az indiai tisztviselők személyes véleményei, azonban ezek befolyásának pontos mértékét nehéz vagy lehetetlen meghatározni. India számára az európai szocialista blokkon belül a Szovjetunióhoz képest Magyarország másodrendű partnernek számított. Ennek ellenére fontos volt számukra, hogy a magyar állam követi-e az SZKP álláspontját. Kádár kétértelmű kommunikációja feszültséget okozott a magyar–indiai kapcsolatokban, de indiai részről – a szovjet–indiai viszonyra való tekintettel – figyelmen kívül hagyták Kádár állásfoglalását. Nehru kormánya a Szovjetunióval való kapcsolatai révén biztos lehetett abban, hogy szükség esetén Moszkva megfelelő irányba befolyásolja a többi szocialista ország India-politikáját. Azzal pedig, hogy Nehru Kádárt véleménynyilvánítás elé állította, próbára tette az 1956-os magyarországi forradalom utáni magyar–indiai kapcsolatokat. Bebizonyosodott, hogy a Kádár-rendszernek India irányába szüksége van egy hosszú távú stratégia megalkotására, az alkalmi megoldások képtelenek voltak kezelni India fokozatosan növekvő nemzetközi jelentőségét.

Források

Magyar Nemzet Levéltár Országos Levéltára (MNL OL)

HU-MNL-OL-XIX-A-83-b, 3434/1963. Kádár János elvtárs indiai és egyiptomi utazása https://library.hungaricana.hu/hu/view/MNL_OL_XIX_A_83_b_333_3431_3492/?pg=15&layout=s – utolsó letöltés: 2024. 04. 27.

HU-MNL-OL-XIX-J-1-j-(1945–1964)-60, India.

HU-MNL-OL-XIX-J-1-k-(1945–1964)-60, India.

HU-MNL-OL-XIX-J-6-a, Újdelhi nagykövetség TÜK iratok (1951–1963).

India: Subjects: Nehru correspondence, November 1962: 11-19. *John F. Kennedy Presidential Library and Museum* https://www.jfklibrary.org/asset-viewer/archives/jfknsf-111-016#?image_identifier=JFKNSF-111-016-p0001 – utolsó letöltés: 2024. 04. 27.

Question of Hungary: resolution / adopted by the General Assembly, 1962. *United Nations Digital Library* <https://digitallibrary.un.org/record/663770> – utolsó letöltés: 2024. 04. 27.

Fejér Megyei Hírlap, 1962–1963.

Hajdú-Bihari Napló, 1964.

Magyar Nemzet, 1961–1962.

Népszabadság, 1962–1963.

Népszava, 1963.

Hivatkozott irodalom

Bajpae, Chietigj 2015: China-India: Regional Dimensions of the Bilateral Relationship. *Strategic Studies Quarterly* 9. (4.) 108–145. <http://www.jstor.org/stable/26271280> – utolsó letöltés: 2024. 04. 27.

Baráth Magdolna – Gecsényi Lajos 2015: *Főkonzulok, követek és nagykövetek, 1945-1990*. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, Budapest.

- Chopra, V. D. – Duggal, K. S. – Joshi, P. C. 1985: *India-Hungary: Cooperation in Action*. Patriot Publishers, New Delhi.
- Choudhury, G. W. 1990: China's policy toward South Asia. *Asian Perspective* 14. (2.) 127–156. <http://www.jstor.org/stable/42703946> – utolsó letöltés: 2025. 05. 07. <https://doi.org/10.1353/apr.1990.a921275>
- Győri Szabó Róbert 2011: *A magyar külpolitika története 1848-tól napjainkig*. Helikon Kiadó, Budapest.
- Kalmár György – Major István 1983: *India and Hungary – Decades of Cooperation*. Sterling Publishers Private Limited, New Delhi.
- Lázár Imre 2023: A magyar–indiai kulturális kapcsolatok évszázadai. In: *Passages: Az Orient Projekt Magyar–Ázsiai Kapcsolattörténeti Platform Évkönyve*. 1. Budapest, 79–129. <https://doi.org/10.59608/pas2023a004.00>
- Lorenz M. Lüthi 2008: *The Sino-Soviet Split: Cold War in the Communist World*. Princeton University Press, New Jersey.
- Mastny, Vojtech 2010: The Soviet Union's Partnership with India. *Journal of Cold War Studies* 12. (3.) 50–90. <https://www.jstor.org/stable/26923380> – utolsó letöltés: 2024. 04. 27. https://doi.org/10.1162/JCWS_a_00006
- Németh István 2006: *20. századi egyetemes történet* 2. kötet, Európán kívüli országok. Osiris Kiadó, Budapest.
- Jain, P. C. 2010: *Economic Determinants of India's Foreign Policy: The Nehru Years (1947-64)*. Vitasta Publishing Pvt. Ltd, New Delhi.
- Romsics Ignác 2023: *Magyarország története a XX. században*. Helikon Kiadó, Budapest.
- Srikanth, H. 2012: The Sino-Indian Border Dispute Overcoming Nationalist Myopia. *Economic and Political Weekly* 47. (39.) 38–41. <http://www.jstor.org/stable/41720189> – utolsó letöltés: 2024. 04. 27.
- Srinath Raghavan 2010: *War and Peace in Modern India*. Palgrave Macmillan, London. <https://doi.org/10.1057/9780230277519>
- Stauffer, Joseph R. 1967: Sino-Indian border dispute – 1962. *Naval War College Review* 19. (9.) 81–117. <http://www.jstor.org/stable/44640979> – utolsó letöltés: 2024. 04. 27.

- Szenkovics Dezső 2022: Huszti Györgytől Brunner Erzsébetig: magyar–indiai kultúrkapcsolatok az évszázadok tükrében. *Modern Geográfia* 17. (2). 45–65. <https://doi.org/10.15170/MG.2022.17.02.04>
- Wilhelm Zoltán 2022: A magyar utazók által közvetített India-kép máig élő hatásai. *Modern Geográfia* 17. (2). 25–43. <https://doi.org/10.15170/MG.2022.17.02.03>
- Wemheuer, Felix 2010: Dealing with Responsibility for the Great Leap Famine in the People’s Republic of China. *The China Quarterly* 201. 176–194. <http://www.jstor.org/stable/20749353> – utolsó letöltés 2024. 04. 27. <https://doi.org/10.1017/S0305741009991123>
- Wortzel, Larry M. 2003: Concentrating forces and audacious action: PLA lessons from the Sino-Indian war. In: Burkitt, Laurie – Scobell, Andrew. (Eds.) 2003: *The lessons of history: the chinese people’s liberation army at 75*. Strategic Studies Institute, US Army War College, 327–352. <http://www.jstor.org/stable/resrep12104.12> – utolsó letöltés: 2024. 04. 27.
- Zagoria, D. S. 1974: Mao’s Role in the Sino-Soviet Conflict. *Pacific Affairs* 47. (2.) 139–153. <https://doi.org/10.2307/2755604> – utolsó letöltés 2025. 05. 06.
- Zorawar Daulet Singh 2019: *Power and diplomacy: India’s foreign policies during the Cold War*. Oxford University Press, Oxford.

Az 1955-ös bandungi ázsiai–afrikai konferencia és a gyarmatosítás kérdése

Stempler Ádám

Történész, ELTE BTK Új- és Jelenkori Egyetemes Történeti Tanszék; stempler.adam@btk.elte.hu; ORCID: 0000-0002-8529-0611

Abstract

The 1955 Bandung Asian–African Conference and the Question of Colonialism

Seventy years have passed since 29 – mostly newly independent – Asian and African nations convened in the Indonesian city of Bandung to discuss matters of mutual concern. Despite their diverse political, ideological, and socioeconomic backgrounds, the condemnation of colonialism was a central unifying theme for the Afro-Asian movement. Yet reaching a consensus on this issue proved more difficult than anticipated. This paper explores how the question of colonialism was addressed at the 1954 Colombo Conference and the subsequent 1955 Bandung Conference, with particular attention to the contextual and conceptual frameworks employed by the delegations. Drawing primarily on speeches and recollections of the delegates, this study demonstrates that Cold War antagonisms permeating the conferences prevented the emergence of genuine consensus. Instead, it argues, the participants arrived at a carefully negotiated “semantic compromise” open to multiple interpretations.

Keywords Bandung, 1955, Asian–African Conference, colonialism, imperialism

Bevezetés

Hetven évvel ezelőtt, 1955. április 18. és 24. között 29 ázsiai és afrikai állam gyűlt össze az indonéziai Bandung városában, hogy közös érdekeikről tárgyaljanak. Bár a bandungi konferenciát gyakran az el nem kötelezett országok mozgalmának előzményeként tartják számon, valójában éles ellentétek húzódtak az egyes delegációk között. Törökország például a NATO és a Bagdadi Paktum tagja is volt; Pakisztán, Thaiföld és a Fülöp-szigetek néhány hónappal a konferencia előtt csatlakozott a SEATO-hoz; a Kínai Népköztársaság és a Vietnami Demokratikus Köztársaság pedig a kommunista blokkhoz tartozott. A hidegháborús megosztottság kontextusában a gyarmati múlt volt az egyik legalapvetőbb közös pont, amely összekötötte a konferencián részt vevő ázsiai és afrikai nemzeteket, ezért várható volt, hogy a kolonializmus központi kérdés lesz Bandungban. Ennek ellenére, nem utolsósorban az említett szembenállás miatt, a gyarmatosítás jelenségét elítélő határozat elfogadása a vártnál sokkal nagyobb kihívásnak bizonyult. Jelen tanulmány során azon kérdésekre keresem a választ, hogy az előzménynek tekinthető colombói konferencián, valamint a bandungi konferencia nyitóbeszédei és zárt ülései alatt az egyes delegációk milyen kontextusban reflektáltak a gyarmatosítás kérdésére, hogyan definiálták magát a fogalmat, és milyen motivációk, intenciók állhattak az egyes felszólalások mögött. A beszédek elemzésekor fontos szem előtt tartani, hogy a konferencia nyelve az angol volt, így az interpretációk közötti kulturális, nyelvi különbségek feltárására nincs lehetőség. Szintén hangsúlyozandó, hogy a delegációk nem tettek érdemi különbséget gyarmatosítás és imperializmus között, ezért jelen tanulmányban a két fogalom szinonimaként szerepel.

A delegációk kolonializmus-interpretációjának átfogó vizsgálatára legjobb tudomásom szerint eddig nem került sor. Az elemzés forrásbázisát elsősorban a két konferencián elhangzott beszédek, továbbá egyes résztvevők visszaemlékezései alkotják. John Kotelawala „szovjet imperializmusról” szóló, nagy visszhangot kiváltó beszéde a legtöbb korabeli feljegyzésben és a konferenciát tárgyaló szakirodalomban említésre kerül, mint a politikai bizottság üléseinek leghevesebb vitáit kiváltó felszólalása. A ceyloni miniszterelnök gyarmatosítás-értelmezésének behatóbb vizsgálatára azonban eddig egyedül Sandeep Bhardwaj tett kísérletet *Three meanings of colonialism: Nehru, Sukarno, and Kotelawala debate the future of the Third*

World Movement (1954–1961) című munkájában. Bár Bhardwaj tanulmánya rendkívül hasznosnak bizonyult Nehru, Sukarno és Kotelawala felszólalásainak elemzésre során, jelen vizsgálat fókuszának középpontjában nem az egyes személyek gyarmatosítás-értelmezése áll, hanem az, hogy a különböző delegációk hogyan tematizálták a kérdést Bandungban. A kutatási kérdések megválaszolásához elsősorban a cambridge-i iskola, mindenekelőtt a Quentin Skinner által kifejtett megközelítésre hagyatkoztam, mely szerint „Bármely kijelentés [...] mindig egy adott alkalomhoz kötődő, adott probléma megoldására irányuló egyedi szándék megtestesülése [...]”.¹ Mivel az egyes felszólalásokat, mint „szándékolt kommunikációs aktusokat”,² a bandungi konferencia kontextusában kívánom vizsgálni, jelen tanulmány szempontjából nem tartom relevánsnak a módszertan historista, túlzottan kontextualista jellegére vonatkozó kritikákat. Ugyanakkor fontos hangsúlyozni, hogy Skinner megközelítése sem alkalmazható maradéktalanul. A beszédek nem kifejezetten egyéni, hanem egyes kormányok és delegációk intencióit tükrözik. A felszólalók többsége még a konferencia előtt megírt beszédeket olvasott fel, melyek megszövegezésekor feltehetően az adott kormány diplomáciai és politikai célkitűzéseit vették alapul. Ennek kapcsán az is megkérdőjelezhető, hogy kik tekinthetők a felszólalások valódi célközönségének. Ezen megfontolások figyelembevételével a következő három fejezetben azt kívánom bemutatni, hogy az egyes delegációk milyen kontextusban, milyen konceptuális megközelítések mentén és milyen lehetséges intenciókkal érintették a gyarmatosítás kérdését a colombói konferencián, valamint a bandungi konferencia nyitó-beszédeiben és zárt ülésein.

A colombói konferencia

Az úgynevezett „Colombo hatalmak” először 1954. április 28. és május 2. között gyűltek össze Sir John Kotelawala ceyloni miniszterelnök meghívására. A Colombóban összehívott ázsiai miniszterelnökök konferenciáján Dzsaváharlál Nehru képviselte Indiát, Mohamamd Ali Bogra Pakisztánt, Ali Sastroamidjojo Indonéziát, U Nu pedig Burmát. Kotelawala nem határozott

1 Skinner 1969: 50.

2 Skinner 1969: 49.

meg előre napirendi pontokat, a konferenciát eredetileg egy „baráti és informális” fórumnak szánta, ahol a szomszédos országok közösen megvitathatnak mindenkit érintő kérdéseket.³ Mindazonáltal az a tény, hogy a genfi konferenciát két nappal korábban, április 26-án hívták össze, tulajdonképpen kijelölte a találkozók egyik fő témáját. A „Colombo hatalmak”, mint ázsiai nemzetek képviselői, felelősségüknek érezték, hogy aktívan hozzájáruljanak a koreai és indokínai konfliktusok rendezésére összehívott konferencia eredményességéhez. Habár a colombói konferenciát általában az indokínai kérdéssel, valamint a genfi egyezmények elfogadásában játszott szereppel kapcsolatban szokás említeni, jelen tanulmány szempontjából az ázsiai miniszterelnökök találkozójának egy másik napirendi pontja releváns.

A gyarmatosítás kérdésköre a konferencia harmadik ülésén került először napirendre, John Kotelawala regionális együttműködésre vonatkozó javaslatának keretében. A ceyloni miniszterelnök javaslatában külön felhívta a figyelmet a demokratikus szabadságot fenyegető gyarmatosítás, rasszizmus és nemzetközi kommunizmus jelenségeire.⁴ Habár, Nehru támogatta, hogy mindhárom kérdés tárgyalóasztalra kerüljön, azok együttes megvitatását határozottan visszautasította. Érvelésében arra hivatkozott, hogy míg a gyarmatosítás és a rasszizmus hasonló jellegű kérdések, a nemzetközi kommunizmust célszerűbb volna külön napirendi pontként tárgyalni, hiszen egy fundamentálisan eltérő jelenségről van szó.⁵ Nehru tiltakozása sikeresnek tekinthető, hiszen a negyedik ülés kizárólag a gyarmatosítás és rasszizmus kérdéskörének tárgyalásával kezdődött. Megfigyelhető, hogy a konferencia résztvevői nem érezték szükségesnek kifejtetni, hogy mit értenek gyarmatosítás alatt. Az elérhető források alapján Nehru volt az egyetlen, aki röviden érintette a kérdést. Az indiai miniszterelnök megjegyezte, hogy a gyarmatosítás jelenségével jórészt már csak Ázsiában és Afrikában lehet találkozni.⁶ Feltehetően, annak köszönhetően, hogy a jelenlévők ázsiai országok kormányfői voltak, akik maguk is aktív szerepet vállaltak saját államuk függetlenségi mozgalmában, Nehru csak az afrikai gyarmatosításra tért ki, melynek két formáját különböztette meg.

3 Kotelawala 1956: 118.

4 Current notes on international affairs 1954: 397.

5 Nehru 1999: 428.

6 Nehru 1999: 428.

Meglátása szerint Észak-Afrikában a gyarmatosítás „klasszikus” formájával lehet találkozni: egy idegen nemzet uralma egy alávetett nép felett. Ugyanakkor a kontinens más részein, kifejezetten Közép- és Kelet-Afrikára utalva, megfigyelhetők „fél-független” államok, ahol európai telepesek egy szűk csoportja került domináns helyzetbe a helyi népességgel szemben.⁷ Felsőzólalását Nehru azzal zárta, hogy természetesen mindkét forma elítélendő. Ebben a tekintetben mind az öt miniszterelnök között egyhangú egyetértés volt, konceptuális vita nem alakult ki a kérdést illetően. Az ázsiai kormányfőknek így csak a két jelenséget elítélő határozat megszövegezéséről kellett megegyeznie. A colombói konferencia kommunikéjében az olvasható, hogy „A miniszterelnökök sajnálatukat fejezték ki amiatt, hogy a világ egyes részein még mindig létezik a gyarmatosítás, ami az alapvető emberi jogok megsértését jelenti, és veszélyezteti a világ békéjét”.⁸ Az idézet alapján látható, hogy a „Colombo hatalmak” továbbra sem tartották szükségesnek a gyarmatosítás fogalmának definiálását.

Míg a gyarmatosítás elítélése magától értetődő volt a függetlenségüket a közelmúltban kivívó államok számára, a nemzetközi kommunizmus kérdése már komolyabb kihívást jelentett a delegációk vezetőinek. A „Colombo hatalmak” megosztottsága egyértelműen megmutatkozott, miután Kotelawala beterjesztett egy határozattervezetet, melyben a másik négy kormányfővel együttesen kívánta elítélni a nemzetközi kommunizmus által folytatott felforgató tevékenységet.⁹ A ceyloni miniszterelnök memoárjában a „felforgató” mellett az „áruló” és „imperialista” jelzőkkel illette még az ideológiát.¹⁰ Az „imperialista” jelző akár előre is vetíthetné a bandungi konferencia egyik leghevesebb vitáját, mely azt követően robbant ki, hogy Kotelawala a kommunizmusra a gyarmatosítás egy formájaként hivatkozott. Fontos azonban hangsúlyozni, hogy az említett memoár két évvel a konferencia után, 1956-ban jelent meg. Az elérhető források alapján Colombóban csak közvetett párhuzamot vont a két jelenség között, melyek egyaránt veszélyeztetik a demokratikus szabadságot. Az említett memoárban szintén megjegyzi, hogy mint a kommunizmus

7 Nehru 1999: 429.

8 Current notes on international affairs 1954: 399.

9 Nehru 1999: 429.

10 Kotelawala 1956: 123.

„bevallott és megrögzött ellenzője”, számára ez volt az egyik legfontosabb kérdés a konferencián.¹¹

U Nu és Mohammad Ali Bogra támogatták a határozattervezetet. A pakisztáni miniszterelnök a „nemzetközi kommunizmus veszélyeivel és fenyegető jellegével szembeni” közös fellépést sürgette.¹² Ezzel összhangban hozzátette, hogy ha a gyarmatosító törekvéseket elítélték, akkor ezt a kommunizmus esetében is meg kell tenniük. A ceyloni kormányfőhöz hasonlóan tehát Ali Bogra is párhuzamot vont a két kérdéskör között. Ali Sastroamidjojo és Nehru ezzel szemben az amerikai álláspont melletti elköteleződésnek, vagyis az el nem kötelezett külpolitikai irányvonal feladásának tekintették a határozattervezet elfogadását. Nehru ismét igyekezett elkülöníteni a két jelenséget, hangsúlyozva, hogy a gyarmatosítás egy tény (*fact*), a kommunizmus pedig egy eszme (*idea*).¹³ Állításának alátámasztására az indiai vezető újfent reflektált a gyarmatosítás jelentésére, nyomtatékosította, hogy egy magától értetődő fogalomról van szó: egy ország fizikai meghódítása és megszállása egy másik ország által. A kommunizmus ellenben egy ideológia, tehát szükséges egy pontosabb definíció a tervezet további tárgyalásához.¹⁴

Az indiai kormányfő megjegyzései kapcsán fontos kiemelni, hogy az első két ülésen elhangzott beszédek teljes terjedelmükben megjelentek a sajtóban. Nehru meg is jegyezte a többi résztvevőnek, hogy ennek tudatában „más megközelítést választott volna”.¹⁵ Ennek következtében a ceyloni miniszterelnök javaslatára reagálva azt is figyelembe kellett vennie, hogy felszólalásainak milyen fogadtatása lehet a konferenciaterem falain kívül. A tervezet elutasításában jelentős szerepet játszott az is, hogy India és a Kínai Népköztársaság április 29-én, vagyis a konferencia második napján, több mint négy hónap tárgyalásainak eredményeként, megegyezett Tibet hovatartozásáról.¹⁶ Az egyezmény preambulumban rögzítésre kerültek a későbbiekben a „békés együttélés öt alapelveként” elhíresült pontok, amelyeket Nehru és Csou En-laj a nemzetközi kapcsolatok hidegháborús

11 Kotelawala 1956: 123.

12 Nehru 1999: 431.

13 Nehru 1999: 430.

14 Nehru 1999: 430.

15 Nehru 1999: 426.

16 Benvenuti 2024: 70.

antagonizmusával szembeni alternatívának tekintettek. A nemzetközi kommunizmus elítéléséről folytatott tárgyalások idején a többi miniszterelnök még nem tudott az említett szerződés aláírásáról.

Nehru felszólítására, miszerint szükséges a kommunizmus pontosabb meghatározása, Kotelawala a következő magyarázatot adta: „[A] szovjet-oroszországi Kommunista Párt vezetői által működtetett, rendkívül kiterjedt titkos politikai szervezet, mely számos országot rabszolgasorba taszított, és továbbiakat akart rabszolgasorba taszítani.”¹⁷ Amint látható, a ceyloni kormányfő definíciójában nem tett utalást a Kínai Népköztársaságra, melynek több oka is lehetett. Egyrészt Kotelawala „szubverzió” alatt elsősorban a ceyloni kommunista szervezetek pénzügyi támogatását, valamint az írott kommunista propaganda terjesztését értette. Ezeket a tevékenységeket pedig mindenekelőtt a Kommunista és Munkáspártok Tájékoztató Irodájával (Kominform) azonosította.¹⁸ Másrészt Peking ekkoriban még az „új demokrácia” gazdaságának és társadalmának építésére összpontosított, így a szocialista fejlődés – beleértve a forradalom exportálását – nem szerepelt az elsődleges gyakorlati célok között. Harmadrészt pedig a „Colombo hatalmak” nem titkolt szándéka volt a Népköztársaság integrálása, amelytől a regionális stabilitás elősegítését remélték. Mi több, a colombói kommunikében az öt miniszterelnök kijelentette, hogy támogatják Peking felvételét az Egyesült Nemzetek Szervezetébe.¹⁹

Kotelawala fenti definíciójára reflektálva, Nehru megemlítette, hogy a helyi kommunisták Indiának is nehézségeket okoznak, közvetlen kapcsolatot „orosz ügynökökkel” vagy a Szovjetunióval azonban nem tartotta bizonyíthatónak.²⁰ Ezt követően pedig tájékoztatta a többi kormányfőt a Pekinggel kötött egyezményről.²¹ Bár a ceyloni miniszterelnök terveze nem irányult kifejezetten a Népköztársaság ellen, Nehru kijelentette, hogy az említett egyezmény fényében rendkívül megalázóan tartaná, ha két nappal később nyilvánosan elítélnék a nemzetközi kommunizmust.²² Miután egyértelművé vált, hogy Nehru nem meggyőzhető a kérdést

17 Jansen 1966: 159.

18 Jansen 1966: 157.

19 Current notes on international affairs 1954: 399.

20 Nehru 1999: 429.

21 Ewing 2019: 10.

22 Nehru 1999: 431.

illetően, a tervezetet támogató vezetők engedni kényszerültek, és végül egy kompromisszumos megoldás született: elítélték a külső beavatkozás minden formáját, akár kommunista, akár nem.²³

Habár megszületett a kompromisszum, a „Colombo hatalmak” közötti megosztottság szemmel látható volt. A konferenciát követő hónapok fejleményei még tovább mélyítették a hidegháborús szembenállást. 1954. szeptember 3-án kirobbant az első tajvani-szorosi válság, majd 5 nappal később megalakult a SEATO (*Délkelet-ázsiai Szerződés Szervezete*), melyhez végül Pakisztán is csatlakozott. Ceylonban a miniszterelnökök még vonakodva fogadták Ali Sastroamidjojo javaslatát egy ázsiai-afrikai konferencia megrendezéséről, a colombói kommunikében is mindössze a felvetett konferencia lehetőségének megvizsgálásában egyeztek meg.²⁴ A fokozódó nemzetközi helyzet azonban megteremtette az újabb találkozó létjogosultságát, ezúttal Indonéziában. A „Colombo hatalmak” már kifejezetten azzal a céllal gyűltek össze a nyugat-jávai Bogor városában 1954. december 28-29-én, hogy megvitassák a következő év áprilisára összehívott bandungi konferencia részleteit. A minél szélesebb körű részvétel biztosítása érdekében a konferencia eljárásrendjének és napi-rendi pontjainak meghatározását a meghívást elfogadó 29 ázsiai és afrikai állam képviselőire hagyták. A bogori kommunikében mindössze célterületeket határoztak meg, melyek között szerepelt a nemzeti szuverenitás, faji megkülönböztetés és a gyarmatosítás problémáinak megvitatása.²⁵ A „Colombo hatalmak” ezúttal sem fejtették ki, hogy mit értenek gyarmatosítás alatt. A fogalom értelmezése azonban heves viták tárgyát fogja képezni Bandungban.

Nyitóbeszédék Bandungban

Az ázsiai-afrikai konferencia április 18. és 24. között ülésezett Bandungban. A legtöbb delegáció már a konferencia megnyitása előtt megérkezett az indonéz városba, így megkezdődhettek az informális egyeztetések. A 29 állam képviselői végül az informális eljárásrend mellett tették le

23 Current notes on international affairs 1954: 400.

24 Current notes on international affairs 1954: 400.

25 Asia-Africa speaks from Bandung 1985: 202.

a voksukat, továbbá arról is megegyeztek, hogy kizárólag egyhangú egyetértés esetén hoznak döntéseket. Ezt követően a konferencia fő kérdéskörei is sikeresen meghatározásra kerültek: gazdasági együttműködés, kulturális együttműködés, emberi jogok és önrendelkezés, világbéke és kooperáció, valamint jelen tanulmány szempontjából a leginkább releváns, a függésben lévő népek (*dependent peoples*) problémái.²⁶ A konferencia első két napját a nyitóbeszédnek szentelték. Habár valamennyi delegáció elítélte a kolonializmus jelenségét, a továbbiakban csak azokra a beszédre kívánok reflektálni, amelyek betekintést engednek a koncepció különböző értelmezéseibe. A felszólalások elemzése előtt azonban említést érdemel, hogy egyes jelenlévő országok között nem állt fenn diplomáciai kapcsolat, így a nyitóbeszéd egyik legfőbb funkciója a bemutatkozás, valamint az adott állam legfontosabb nézeteinek, irányelveinek ismertetése volt. Fontos továbbá hangsúlyozni, hogy a nyitóbeszéd alatt nem volt lehetőség reflektálni az elhangzottakra. Az egyes delegációknak így azt is figyelembe kellett venniük, hogy milyen kérdéseket tartogatnak az érdemi munkát végző zárt ülésekre.

A konferencia Sukarno ünnepi nyitóbeszédével vette kezdetét. Az Indonéz Köztársaság elnöke kiemelte, hogy a konferencián jelenlévő országok immáron szabadok, szuverének és függetlenek; a „nemzetek és államok felébredtek évszázados álmukból”.²⁷ Sukarno kijelentése azt feltételezi, hogy a szóban forgó ázsiai és afrikai országok a gyarmatosítás kezdete előtt is független és szuverén államok voltak, ezen tulajdonságaiktól a nyugati hatalmak fosztották meg őket. A dekolonizáció folyamatának eredményeként azonban visszakövetelték korábbi ágenciájukat, melynek köszönhetően saját hazájukban tanácskozhatnak őket érintő kérdésekről, a gyarmatosító hatalmak beavatkozása nélkül. A részt vevő államokat tehát összeköti a kolonializmus közös elítélése, „bármilyen formában is jelenjen meg”.²⁸ Felszólalásával Sukarno nemcsak a konferenciát nyitotta meg, hanem a gyarmatosítás különböző formái körül kialakuló vitát is. Az indonéz elnök megkülönböztette a klasszikus értelemben vett kolonializmust, valamint a „modern öltözetet” viselő formáját, mely alatt egyaránt értett gazdasági, intellektuális és – egy idegen kisebbség által

26 Appadorai 1956: 6.

27 Asia-Africa speaks from Bandung 1985: 7.

28 Asia-Africa speaks from Bandung 1985: 9.

egy adott nemzetben belül gyakorolt – fizikai kontrollt.²⁹ Éppen ezért nem értett egyet azzal az állítással, hogy a „kolonializmus már halott”; Sukarno szerint igenis létezik, csak nehezebb felismerni, mert sokféleképpen jelenik meg.³⁰ Ezen a ponton reflektálni kívánok Sandeep Bhardwaj bevezetésben említett tanulmányára, melyben – Ide Anak Agung Gde Agung *Twenty Years of Indonesian Foreign Policy* című monográfiájára alapozva – azt állítja, hogy Sukarno fenti kijelentése kifejezetten Nehru gyarmatosítással kapcsolatos megközelítésére volt reakció.³¹ Az indonéz delegáció feljegyzéseiben ugyanakkor nem található erre történő utalás, így feltételezhető, hogy Bhardwaj megállapítása a hat évvel későbbi belgrádi konferenciára vonatkozhat, ahol valóban előtérbe került Nehru és Sukarno eltérő kolonializmus-interpretációja. Egyetértek azzal a következtetéssel, miszerint az indiai miniszterelnök az általa „klasszikus gyarmatosításnak” titulált jelenséget – melynek meghatározása az első alfejezetben olvasható – már Colombóban is anakronizmusnak tekintette. Meglátásom szerint azonban Sukarno nyitóbeszédében nem Nehru kolonializmus-konceptiójára reflektált, hanem a saját és az indonéz vezetés álláspontját fejtette ki. A következő felszólaló, Ali Sastroamidjojo – akit időközben egyhangúlag a konferencia elnökévé választottak – nyitóbeszédében hasonló gondolatokat fogalmazott meg. Memoárjában az indonéz miniszterelnök megemlíti, hogy Sukarnóval egyeztettek beszédek tartalmáról.³² Sastroamidjojo is kiemelte, hogy nem igaz az az állítás, miszerint a gyarmatosítás jelensége már a múlté. Egyrészt hangsúlyozta, hogy Ázsiában és Afrikában továbbra is léteznek gyarmati rendszerek. Másrészt rámutatott arra, hogy a korábbi gyarmattartó hatalmak továbbra is sokféle módon igyekeztek kontrollt gyakorolni egykori gyarmati vagy félgyarmati státusú területeik felett.³³

Sastroamidjojo beszédét követően kezdetét vette a gyarmatosítással kapcsolatos álláspontok ütköztetése. Míg az indonéz elnök és miniszterelnök leginkább a neokolonializmus jelenségéről beszéltek, ezt követően a gyarmatosítás más formái kerültek előtérbe. Az etióp képviselő

29 Asia-Africa speaks from Bandung 1985: 9.

30 Asia-Africa speaks from Bandung 1985: 9.

31 Bhardwaj 2024: 132.

32 Sastroamidjojo 1974: 490.

33 Asia-Africa speaks from Bandung 1985: 21.

például az ENSZ gyámsági rendszere alatt álló területekre a klasszikus értelemben vett kolonializmus egyfajta manifesztációjaként, továbbélésé-
ként tekintett.³⁴ Aklilu Habte-Wold felszólalása háttérben feltételezhetően
Hailé Szelasszié etióp császár korábbi olasz területekkel – mint például
Eritrea vagy Olasz-Szomáliföld – kapcsolatos igénye állhatott. Magának
a koncepciónak a kifejtésére nem került sor. A konferencia első két napja
alatt elhangzott nyitóbeszédék közül Muhammad Fadhel Al-Jamali felszó-
lalása érintette legbehatóbban a gyarmatosítás kérdését. Az iraki delegá-
ció vezetője három olyan jelenséget emelt ki, amelyek meglátása szerint
a legnagyobb veszélyt jelentették a békére. A három közül az első a régi
típusú kolonializmus volt. Megjegyezte, hogy bár a világ bizonyos részein
– elsősorban Észak-Afrikára, valamint a dél-afrikai apartheid rendszerre
utalva – továbbra is léteznek gyarmati rendszerek, a jelenség az első világ-
háború óta általánosságban véve visszaszorulóban volt.³⁵ Az iraki képvi-
selő ezt követően a cionizmus kérdésének fejtegetésére tért át, mellyel
kapcsolatban megállapította, hogy a régi típusú kolonializmus „könyvének
utolsó”, sőt „legsötétebb fejezete” az emberiség történelmében.³⁶ Al-Jamali
a cionizmusra tehát a klasszikus gyarmatosítás egy formájaként tekintett,
mivel olvasatában mindkettőt a megszállás, felosztás, alávetés és erkölcsi
dezintegráció jellemezte.³⁷ A cionizmus esetében azonban felhívta a figyel-
met egy további tényre is. Meglátása szerint Izrael állama vallási és faji
diszkriminációra épült. Ennek következtében egy egész népet űztek el saját
hazájából, nincstelenné és otthontalanná téve a helyi lakosságot.³⁸ Általá-
nosságban elmondható, hogy a muszlim, mindenekelőtt az arab államok
egységesen kiálltak a palesztinok ügye mellett, elítélve Izrael állam létre-
jöttét és fennállását, mint az elnyomás egy formáját. Al-Jamalihoz hasonló
konkrét párhuzamot cionizmus és gyarmatosítás között az első két nap
során azonban csak a szír képviselő vont. Khalid al-Azm nézete alapján
Izrael a visszaszorulóban lévő imperializmus hátramaradott képződmé-
nye, ezért valójában sem ázsiai, sem afrikai államnak nem tekinthető.³⁹

34 Asia-Africa speaks from Bandung 1985: 56–57.

35 Asia-Africa speaks from Bandung 1985: 68.

36 Asia-Africa speaks from Bandung 1985: 69.

37 Asia-Africa speaks from Bandung 1985: 69.

38 Asia-Africa speaks from Bandung 1985: 69.

39 Asia-Africa speaks from Bandung 1985: 111.

A szír képviselő tehát szintén a klasszikus értelemben vett gyarmatosítás jelenségéhez sorolta a cionizmust. Ezzel szemben a nemzetközi kommunizmusra, mely al-Jamali értelmezésében a harmadik békét fenyegető jelenség volt, a kolonializmus egy újfajta, sokkal veszélyesebb formájaként tekintettek. Az iraki diplomata a Kommunista Internacionálé és a Kominform tevékenységre alapozva arra a következtetésre jutott, hogy a kommunizmus egy „materialista és felforgató vallás”, ami csak gyűlöletet szít.⁴⁰ Abból a feltételezésből kiindulva, hogy a kommunizmus nemcsak hódításra, hanem ideológiai uralomra is törekszik, a kolonializmus új, „sokkal halálosabb” formájának tekinthető.⁴¹ Halálosabb, mert a klasszikus gyarmati rendszerekben az alávetett népek, még ha korlátozottan is, de kinyilváníthatták elégedetlenségüket. A kommunista rendszerekben azonban erre egyáltalán nincs lehetőség, ahogy azt Turkesztán, a balti országok és Kelet-Európa példái is bizonyítják.⁴² Al-Jamali nyitóbeszéde alapján a gyarmatosítás klasszikus és új formája közötti legjelentősebb különbség tehát az elnyomás mértékében keresendő. A kommunista rendszerekre a teljes körű alávetés jellemző, mely az élet minden területére kiterjed, beleértve az egyén magánszféráját is.

A kommunizmussal kapcsolatban hasonló gondolatokat fogalmaztak meg a líbiai, pakisztáni, Fülöp-szigeteki és iráni delegációk képviselői is. A líbiai Mahmud al-Muntasir például a régi típusú kolonializmust „nemzeti rabszolgaságként” jellemezte, amelynél meglehetősen veszélyesebbnek tartotta a „külső ideológiai beavatkozást”.⁴³ Utóbbi ugyanis nemcsak fizikai, hanem intellektuális rabszolgaságot is jelent. A líbiai politikushoz hasonlóan a pakisztáni Mohammad Ali Bogra sem nevezte meg a kommunizmust. Mindössze arra utalt, hogy míg a klasszikus gyarmatosítás már anakroniztikusnak tekinthető, a jelenségnek van egy újabb, „még alattomosabb formája”, mely a felszabadítás álcájában tetszeleg.⁴⁴ A Fülöp-szigeteki Carlos Romulo pedig az új „szuper-barbarizmus” és új „szuper-imperializmus” fogalmaival utalt a kommunizmusra.⁴⁵ Hasonlóképpen járt el az iráni

40 Asia-Africa speaks from Bandung 1985: 69.

41 Asia-Africa speaks from Bandung 1985: 69–70.

42 Asia-Africa speaks from Bandung 1985: 70.

43 Asia-Africa speaks from Bandung 1985: 87.

44 Asia-Africa speaks from Bandung 1985: 93.

45 Selected documents 1955: 20.

delegációja vezetője is. Jalal Abdoh szintén megkülönböztetett régi és új típusú kolonializmust. Előbbi alatt – mely meglátása szerint elsősorban a 19. századra volt jellemző és a konferencia idejére már visszaszorulóban volt – az alávetett népekre történő idegen uralom rákényszerítését értette.⁴⁶ A kolonializmus új formáját Abdoh is veszélyesebbnek ítélte, mert „kardok és fegyverek” helyett már sokkal kifinomultabb, láthatatlan és megtévesztő eszközök kerültek előtérbe, mint például a felforgatás, a beszivárgás, illetve az ideológiai köntösbe bújtatott gazdasági és politikai beavatkozás.⁴⁷

A nyitóbeszéd alapján szembetűnő, hogy azok a delegációk, melyek a kommunizmusról, mint a gyarmatosítás új és veszélyesebb formájáról beszéltek, leginkább általánosságban érintették az ideológiát. A Szovjetunióra csak elvétve és legtöbbször közvetett módon, míg a konferencián jelenlévő két kommunista államra, a Kínai Népköztársaságra és a Vietnami Demokratikus Köztársaságra nem történt utalás. Ennek több oka is lehetett: a delegációk az expanzív kommunizmus jelenségét – beleértve a helyi kommunista pártok és szervezetek támogatását – elsősorban a Szovjetunióval és a Kominformmal azonosították. Emellett feltehetően minden felszólaló szeme előtt tartotta a konferencia történelmi jelentőségét, és nem akarta veszélyeztetni annak sikerét. Többen osztották továbbá Nehru azon nézetét, miszerint Kína elsősorban ázsiai, és csak másodsorban kommunista hatalom. Mint már említésre került, a Kínai Népköztársaság meghívásának egyik legfőbb célja az volt, hogy Peking kitörhessen az elszigeteltségéből. A „Colombo hatalmak” abban reménykedtek, hogy a részt vevő államokkal való interakció erősíteni fogja Peking regionális kötődését, ami egyúttal a Szovjetuniótól való távolodást is maga után vonná.⁴⁸ Annak ellenére tehát, hogy a nemzetközi kommunizmus elítélését sürgető beszédek elsősorban a Szovjetunió ellen irányultak, a Kínai Népköztársaság és a Vietnami Demokratikus Köztársaság akarva-akaratlanul is érintve volt, ami fokozta a konferenciát övező feszültséget.

A kommunista táborhoz tartozó két ország képviselője csak érintőlegesen tért ki a gyarmatosítás kérdésére. Mindketten az Amerikai Egyesült Államokat jelölték meg első számú imperialista hatalomként. A kínai miniszterelnök, elsősorban Tajvan kérdését helyezve a középpontba,

46 Asia-Africa speaks from Bandung 1985: 63.

47 Asia-Africa speaks from Bandung 1985: 63.

48 Kahin 1956: 5.

kijelentette, hogy a kolonializmus uralmának még nincs vége, sőt új gyarmatosító hatalmak igyekeznek a régiek helyébe lépni.⁴⁹ Csou En-laj értelmezésében tehát az amerikaiak által folytatott tevékenység a klasszikus imperializmus megnyilvánulásának tekinthető, arra viszont nem tért ki, hogy mit ért pontosan imperializmus alatt. Az ideológiai meggyőződés és a tajvani kérdés mellett érdemes megemlíteni, hogy Csou En-laj egy 1953 nyarán elhangzott beszédében megfogalmazta, hogy meg kell győzni a világ közvéleményét arról, hogy a háborút és erőszakot pártoló Egyesült Államokkal szemben Kína a nemzetközi konfliktusokat a békés együttélés öt alapelvével összhangban, diplomáciai úton kívánja rendezni.⁵⁰ A kínai külpolitikai narratívát erősítette, hogy sem az Egyesült Államok, sem a Vietnámi Állam nem írta alá az 1954-es genfi egyezményt. Erre utalt a Vietnami Demokratikus Köztársaságot képviselő Pham Van Dong is, amikor a SEATO megalakulására hivatkozva kijelentette, hogy „az agresszív imperialisták az indokínai háború folytatását és kiterjesztését tervezik”.⁵¹ Csou En-lajhoz hasonlóan az észak-vietnami diplomata sem definiálta az imperializmus fogalmát. A két kommunista állam képviselőjének felszólalásában tehát közös elem volt az Amerikai Egyesült Államokra és annak háborús uszító attitűdjére tett utalás.

A második nap végére mindegyik delegáció megkapta a lehetőséget, hogy felszólaljon a konferencián. Kivételt a két legelszántabban el nem kötelezett ország, India és Burma képezte, ugyanis Nehru és U Nu úgy döntöttek, hogy lemondanak felszólalásukról, hogy több idő maradjon a harmadik napon kezdődő érdemi egyeztetésekre. Amint a fejezet elején említésre került, a függésben lévő népek kérdése az egyik megszavazott napirendi pont volt. A felszólalók többsége elítélte a gyarmatosítást, a fogalmat ugyanakkor többször is a hidegháborús kontextus fényében értelmezték újra. A konferencián részt vevő államok között tehát a fogalom kapcsán is megmutatkozott a megosztottság. A nyitóbeszédet követően a zárt ülésekre maradt az a feladat, hogy a képviselők valamilyen módon megegyezésre jussanak a kérdést illetően.

49 Zhou 1956: 10.

50 Zhang 2007: 512.

51 Asia-Africa speaks from Bandung 1985: 129–130.

A Politikai Bizottság zárt ülései

A konferencia résztvevői az eljárásrend és a napirendi pontok mellett arról is előzetesen megegyeztek, hogy felállítanak három bizottságot a kijelölt kérdések hatékonyabb megtárgyalására.⁵² A nyitóbeszédet követő hátralévő öt napban a Gazdasági, Kulturális, valamint a függésben lévő népek kérdését is tárgyaló Politikai Bizottság párhuzamosan ülésezett Bandung városában. Noha a kolonializmust minden jelenlévő delegáció egyöntetűen elítélte, a konszenzus elérése a vártnál nehezebbnek bizonyult. A zárt ülésekkel kapcsolatban fontos kiemelni, hogy a képviselők immáron hozzászólhattak és reagálhattak egymás megjegyzéseire. Minden delegáció tisztában volt azzal, hogy az eltérő álláspontok túlzott hangoztatása veszélyeztetheti a konferencia sikerét. A feszültséget tovább fokozta, hogy míg a nyitóbeszéd a delegációk és prioritásaik bemutatására szolgált, a zárt ülések fő célja a megegyezés volt, így a felvetett kérdések automatikusan a tárgyalás részévé váltak. A szovjet imperializmus kérdése jól illusztrálja ezt. Az iraki képviselő már a nyitóbeszédében felhívta a figyelmet a jelenség veszélyeire, a konfliktus azonban csak John Kotelawala április 21-én, a Politikai Bizottság előtt elhangzott beszédét követően éleződött ki. A felszólalás vizsgálata előtt azonban fontos megjegyezni, hogy bár a ceyloni miniszterelnök élt a nyitóbeszéd lehetőségével, a szovjet imperializmus elítélését sürgető megjegyzéseit mégis a politikai bizottság zárt üléseire hagyta. Ennek fényében arra lehet következtetni, hogy Kotelawala a számára elsődleges fontosságúnak tekinthető, már Colombóban is felhozott kérdés érdemi megvitatásában bízott, mikor – ahogy arra több delegáció és újságíró is hivatkozott – „ledobta a bombát”, ezzel a konferencia egyik legnagyobb szenzációját előidézve.

Kotelawala felszólalását azzal a kijelentéssel kezdte, hogy a gyarmatosítást feltehetően az összes jelenlévő elítéli. Ezt követően azonban a ceyloni miniszterelnök meggyőződéssel konstataulta, hogy a 29 állam képviselői bizonyára egyhangúan elítélik a kolonializmus minden formáját, és elkötelezettek amellet, hogy a jelenség minden formáját fel is számolják.⁵³ Megjegyzése pontosításaként hozzáfűzte, hogy habár egyesek azt hihetik, hogy a gyarmatosítás egy egyértelmű fogalom, melynek csak

52 Appadorai 1956: 6.

53 Kotelawala 1956: 189.

egy jelentése lehet, valójában több formáját is meg lehet különböztetni.⁵⁴ Kotelawala először a fogalom „első és legnyilvánvalóbb”, mindenki által ismert jelentésére tért ki, amelyre „nyugati-típusú” gyarmatosításként hivatkozott.⁵⁵ A szóban forgó jelenség közismertségének, valamint azon meglátásnak köszönhetően, miszerint az egykor Ázsia és Afrika nagyrészt az alávetettség állapotába taszító uralmi forma a konferencia idején már anakronizmusnak tekinthető, a ceyloni miniszterelnök nem tartotta indokoltnak a gyarmatosítás ezen formájának további fejtegetését. Sokkal fontosabbnak tartotta azonban a kolonializmus egy másik, kevésbé ismert formájának részletezését. Ezzel kapcsolatban Kotelawala megjegyezte, hogy egyesek talán megkérdőjeleznék a fogalom általa használt értelmezését. Példaként felhozta a kommunista befolyás alatt álló közép- és kelet-európai szovjet szatellitállamokat, külön kiemelve Magyarországot, Romániát, Bulgáriát, Albániát, Csehszlovákiát, Litvániát, Lettországot, Észtországot és Lengyelországot. Majd az imént említett országokkal kapcsolatban feltette a következő két kérdést: „Vajon nem épp úgy gyarmatok ezek, mint bármelyik gyarmati terület Afrikában vagy Ázsiában? És ha egységesen ellenezzük a gyarmatosítást, nem kötelességünk-e nyíltan kinyilvánítani a szovjet gyarmatosítással szembeni ellenállásunkat éppúgy, mint a nyugati imperializmussal szemben?”⁵⁶ Kotelawala tehát megkülönböztetett nyugati és szovjet típusú gyarmatosítást, a jelenlévőket pedig felszólította a kolonializmus minden – már fennálló és esetleges jövőbeli – formájának együttes felszámolására, melynek érdekében konkrét javaslatokkal is előállt. A beszédben elhangzott javaslatok lehetővé teszik a ceyloni kormányfő kolonializmus-értelmezésének behatóbb vizsgálatát.

Először az egyes államokhoz szólt Kotelawala, hangsúlyozva, hogy minden ország kötelessége lemondani mindennemű területi követelésről.⁵⁷ Ennek fényében kijelenthető, hogy habár a beszéd a nyugati és szovjet típusú gyarmatosításra fókuszált, a miniszterelnök nem kizárólag európai jelenségként tekintett a kolonializmusra. A megállapítás alapján bármely nemzet válhat gyarmatosító hatalommá, beleértve a korábbi

54 Kotelawala 1956: 190.

55 Kotelawala 1956: 190.

56 Kotelawala 1956: 190.

57 Kotelawala 1956: 190–191.

gyarmati területeket is. Kotelawala azért tartotta fontosnak a területi igényekről való lemondást, mert úgy vélte, hogy ellenkező esetben a függetlenségi törekvések és követelések elveszítenék legitimitásukat. Ezáltal megkérdőjelezhetővé válna a gyarmati rendszerek felszámolását sürgető államok valódi motivációja, ha azok lehetséges expanzív hatalmakként léphetnének fel. A területi követelésekről való lemondás mellett a be nem avatkozás elvének érvényesítésére egyaránt elengedhetetlen feltételként tekintett mind a retorikában, mind pedig a gyakorlati külpolitika terén.⁵⁸ Kotelawala olvasatában a be nem avatkozás elve azt jelentette, hogy egyetlen nemzet sem kísérli meg saját berendezkedésének és életmódjának más államokra történő rákényszerítését, tiszteletben tartva a szomszédos népek nyelvi, faji és vallási szabadságát.⁵⁹ Ebben az értelmezésben a kolonializmus nem csupán a fizikai vagy politikai uralom jelenségére terjed ki, hanem központi eleme az alapvető demokratikus szabadságjogok megsértése is. Az egy évvel később megjelent memoárjában Kotelawala hangsúlyozza, hogy számára a szabadság nem pusztán az idegen uralom végét jelenti.⁶⁰ Tényleges szabadságról csak abban az esetben lehetni beszélni, ha egy nép rendelkezik a gondolati, lelkiismereti, vallási és véleménynyilvánítási szabadság jogaival, továbbá demokratikus úton választhatja meg saját kormányát.⁶¹ Amint az előző fejezetben látható volt, a kommunista gyarmatosítás jelenségére több képviselő is felhívta a figyelmet a nyitóbeszédük során. Árnyalatnyi, de lényeges különbség, hogy Kotelawala nem az ideológiai vagy intellektuális elnyomással, hanem kifejezetten a demokratikus alapelvek hiányával azonosította a kolonializmus új formáját.

A gyarmatosítás minden formájának felszámolása érdekében a ceyloni miniszterelnök nyomatékosította a közös fellépés szükségességét is. Azt javasolta, hogy a konferencia résztvevői együttesen szólítsák fel a gyarmatosító hatalmakat egy konkrét határidő megjelölésére, ameddig garantálják az összes gyarmati terület függetlenségét.⁶² Kotelawala úgy vélte, hogy a közös nyilatkozatnak csak akkor lenne tényleges súlya, ha viszonylag

58 Kotelawala 1956: 191.

59 Kotelawala 1956: 191.

60 Kotelawala 1956: 7–8.

61 Kotelawala 1956: 195.

62 Kotelawala 1956: 191.

közeli dátumban egyeznének meg, ezért azt a célt tűzte ki, hogy a konferenciát követő tíz éven belül minden gyarmati rendszer megszűnjön.⁶³ A javaslat alapján megállapítható, hogy a fenti célkitűzés a nyugati-típusú gyarmatosítás jelenségére vonatkozott. Meglátása szerint külön figyelmet kell szentelni annak, hogy a függetlenségüket elnyerő államok ne essenek áldozatul az alávetettség más formáinak sem. Az alávetettség egyéb formái alatt belső és külső fenyegetéseket különböztetett meg. Előbbi kategóriába sorolta a „feudális és totalitáriánus” tendenciák térnyerését, utóbbiba pedig – feltehetően a Szovjetunióra utalva, konkrét példa említése nélkül – a külső agresszió veszélyét.⁶⁴ Mindkét esetben az egyes államok nemzeti karakterének megfelelő demokratikus intézményrendszer kialakítását tartotta a legjobb garanciának. Az említett intézményrendszerek megfelelő konszolidációja érdekében Kotelawala felvetette a nemzetközi gyámsági rendszer lehetőségét egy alapjaiban megreformált ENSZ égisze alatt.⁶⁵ A konferencián gyakran követelték a nemzetközi szervezet kibővítését és a Biztonsági Tanács reprezentatívabbá tételét. A gyámsági rendszer keretén belül olyan nemzetek felügyelnék a függetlenségüket elnyerő államok fejlődését, amelyek nem voltak gyarmattartók és nincsenek gyarmatosító ambíciókra utaló bizonyítékok.⁶⁶ Kotelawala javaslatai a konferencia hátralevő részében nem kaptak jelentős figyelmet, a következő üléseket az a vitatott kérdés dominálta, hogy lehetséges-e szovjet imperializmusról beszélni.

A visszaemlékezések alapján a delegációkat annyira meglepte Kotelawala felszólalása, hogy a beszéd alatt, illetve azt követően is teljes csend uralkodott a teremben, melyet végül Csou En-laj tört meg.⁶⁷ A konferencia elnökéhez, Ali Sastroamidjojohoz fordulva azt kérte a kínai miniszterelnök, hogy másnap reggel hadd reflektáljon az elhangzottakra. Ezt követően Nehru kért szót, majd megkérdezte a ceyloni kormányfőt, hogy szándéka-e a béke megzavarása.⁶⁸ Az indiai miniszterelnök alighanem emlékezett Kotelawala Colombóban beterjesztett határozattervezetére

63 Kotelawala 1956: 191.

64 Kotelawala 1956: 192.

65 Kotelawala 1956: 192.

66 Kotelawala 1956: 192.

67 Abdulgani 1981: 115.

68 Kotelawala 1956: 187.

a nemzetközi kommunizmus elítéléséről. Attól tarthatott, hogy egy hasonló javaslat ellehetetlenítené a megegyezést. Ezt a félelmét erősítette, hogy Pakisztán, Törökország, Irak és Libanon képviselői is a ceyloni miniszterelnökkel való egyetértésüknek adtak hangot. Látva, hogy egyre többen kértek szót, Ali Sastroamidjojo végül az – egyébként is a végéhez közeledő – ülés berekesztése mellett döntött.⁶⁹ A Politikai Bizottság április 21-ei tanácskozásának végeztével többen azonnal Kotelawala felé vették az irányt. Csou En-laj megkérdezte a ceyloni miniszterelnöktől, hogy célja-e a konferencia szabotálása, valamint tervezi-e egy hivatalos határozattervezet előterjesztését. A ceyloni miniszterelnök erre azt felelte, hogy nem volt konkrét célja a beszédnek, „csak ki akarta adni magából”,⁷⁰ és nem érti, hogy a kínai miniszterelnök miért vette magára a Szovjetunióval kapcsolatos kritikáját.⁷¹ Felszólalásában ugyanis egyáltalán nem utalt a Kínai Népköztársaságra, kizárólag a Szovjetunió és a kelet-európai államok közötti kapcsolatra kívánta felhívni a figyelmet. Ezt követően Kotelawala biztosította Csou En-lajt és a – leírások alapján – rendkívül ingerült Nehrut, hogy nem szándékozik formális javaslatot benyújtani. A megkönnyebbült kínai miniszterelnök ezután megkérdezte Kotelawalát: „Most már barátok vagyunk, nemde?”⁷²

Kotelawala a már sokat emlegetett memoárjában kifejezetten pozitívan írt Csou En-lajról és a kínai miniszterelnökkel folytatott privát beszélgetéseiről. Ezeknek az interakcióknak a közelebbi vizsgálata segíthet feltárni a beszéd lehetséges motivációit. Arról már korábban szó esett, hogy Kotelawala a colombói konferencia alatt is a nemzetközi kommunizmus együttes elítélésére sürgette a másik négy miniszterelnököt. Szintén fontos megemlíteni, hogy több forrásból is kiderül, hogy a ceyloni kormányfő egy, már a bandungi konferencia előtt megírt beszédet olvasott fel.⁷³ E megállapítások alapján kijelenthető, hogy a felszólalás nem a nyugati elköteleződésű katonai szövetségek tagállamai – mint például Irak, Irán, Pakisztán, Törökország vagy a Fülöp-szigetek – által tartott nyitóbeszédre adott reflexió volt. Bár Kotelawala fontolgatta

69 Sastroamidjojo 1974: 497.

70 Sastroamidjojo 1974: 498.

71 Abdulgani 1981: 118.

72 Sastroamidjojo 1974: 498.

73 Rómulo 1956: 10, Abdulgani 1981: 115.

a SEATO-hoz való csatlakozást,⁷⁴ meglátásom szerint a szovjet imperia-
lizmus veszélyeire figyelmeztető beszédének háttérében nem elsősorban
a hidegháborús antagonizmus állt, mint az említett kommunizmuselle-
nes államok esetében. Kotelawalát mindenekelőtt a ceyloni kommunista
szervezetek erősödése aggasztotta. Memoárjában említést tesz egy Csou
En-lajjal folytatott vacsoráról, ahol a ceyloni kommunizmus kérdését
vetette fel, megemlítve a ceyloni kommunisták titkos látogatásait Kínába.⁷⁵
A visszaemlékezés alapján a kínai miniszterelnök hajlandónak mutatko-
zott megígérni, hogy Peking meg fogja tagadni ezen személyek belépését
az országba. Egy másik alkalommal pedig Kotelawala kijelentette, hogy
mindaddig nem lehet érdemben tárgyalni a békés együttélésről, amíg
léteznek olyan szervezetek, mint a Kominform, amelyet a kormányfő
a „szubverzió nemzetközi szimbólumának” nevezett.⁷⁶ Amikor ezt Csou
En-laj előtt is felvetette, a kínai miniszterelnök mindössze annyit válaszolt,
hogy a Kominform egy orosz szervezet, amelyhez Kínának semmi köze.⁷⁷
Habár a memoárban nem szerepel, Kahin egy lábjegyzetben megemlíti,
hogy az említett párbeszéd során Kotelawala azt állította, hogy kormánya
egyértelmű bizonyítékokkal rendelkezik arra vonatkozóan, hogy a ceyloni
kommunisták rendszeres támogatást kapnak a Kominform ügynökeiktől.⁷⁸

A ceyloni belpolitikai helyzet elemzése túlmutat jelen tanulmány kere-
tein, ugyanakkor említést érdemel, hogy Kotelawala félelme nem volt
alaptalan. Az 1956-os választásokat követően ugyanis az a S.W.R.D. Banda-
ranaike lett a miniszterelnök, aki öt évvel korábban a kormánypártból
kilépve alakította meg a baloldali Sri Lanka-i Szabadságpártot (*Sri Lanka
Freedom Party*).⁷⁹ Bandaranaike, koalícióra lépve más baloldali pártok-
kal, mint a Lanka Sama Samaja Párt és a Ceyloni Kommunista Párt, fő
céljául a Kotelawala-vezette Egyesült Nemzeti Párt (*United National Party*,
UNP) ellenzékebe szorítását tűzte ki.⁸⁰ Az említett baloldali csoportosulások
előszeretettel hivatkoztak az UNP tagjaira úgy, mint az imperialisták bábja-

74 Ang 2022: 31–32.

75 Kotelawala 1956: 187.

76 Kotelawala 1956: 186.

77 Kotelawala 1956: 186.

78 Kahin 1956: 18.

79 Watson 2010: 41.

80 Harney 1960: 71.

ira, amiért nem zárkóztak el a britekkel való együttműködéstől.⁸¹ Ezzel kapcsolatban érdemes megjegyezni, hogy maga Kotelawala sem kizárólag negatív fényben tekintett vissza a brit időszakra: „A brit uralom sok jót hozott az embereknek, és megtanított minket értékelni a demokratikus életformát, valamint alkotmányos keretek között küzdeni a szabadságunkért.”⁸² Ennek fényében érthetőbbé válik, hogy a ceyloni miniszterelnök miért ítélte veszélyesebbnek a gyarmatosítás új formáját, a szovjet imperilizmust. Habár a klasszikus gyarmatosítás is kizsákmányoló és elnyomó volt, Kotelawala olvasatában a brit időszaknak voltak pozitív hozadékai is. A ceyloni kommunisták azonban a proletárforradalom exportálására törekvő szovjet imperializmus égisze alatt éppen ezen pozitív hozadékok, vagyis a demokratikus alapelvek felszámolását tűzték ki célul. Kotelawala tehát nemcsak a konferencia kudarcától tartva biztosította Csou En-lajt arról, hogy megjegyzései kizárólag a Szovjetunióra vonatkoztak. A nemzetközi kommunizmus elítélésével azt remélte, hogy a Ceylonban hatalomátvételre készülő baloldali koalíció a szovjet felforgató tevékenység és támogatás nélkül felbomlana. E szándékát ismét csak a hidegháborús megosztottság nehezítette.

Annak ellenére, hogy a kínai és ceyloni kormányfők a tárgyalótermen kívül megbeszélték a beszéd okozta „félreértéseket”, a konferencia másnap Kotelawala szovjet imperializmussal kapcsolatos felvetésével kezdődött. U Nu szólalt fel először a bizottság április 22-ei ülésén. A burmai vezető a konszenzus érdekében igyekezett meggyőzni az egyes delegációkat, hogy tartózkodjanak a „gyarmatosítás új formájának tárgyalásától”.⁸³ Előző esti ígéretéhez híven Kotelawala nem terjesztett be semmilyen határozattervezetet. Felszólalásában hangsúlyozta, hogy a kelet-európai államokról nem a politikai ideológiák vonatkozásában, hanem a függésben lévő népekkel kapcsolatos egyeztetések kontextusában érdeklődött, elsősorban az iránt, hogy milyen mértékben tekinthetők függetlennek az említett területek.⁸⁴ Csou En-laj is a békesség fenntartására törekedett, mindössze egy rövid megjegyzés erejéig reflektált a kérdésre, kijelentve,

81 Watson 2010: 41.

82 Kotelawala 1956: 31.

83 Abdulgani 1981: 118.

84 Kotelawala 1956: 188.

hogy véleménye szerint nem lehet szovjet imperializmusról beszélni.⁸⁵ A gyarmatosítás új és veszélyesebb formája azonban továbbra is napirenden maradt. Mohammad Ali Bogra ugyanis, ahogy azt Colombóban és előző nap is tette, támogatta a ceyloni miniszterelnök megjegyzéseit a nemzetközi kommunizmus elítélésével kapcsolatban. Ugyanakkor hangsúlyozta, hogy a Kínai Népköztársaságot nem tekinti imperialista hatalomnak, hiszen nincsenek szatellitállamai.⁸⁶ Továbbá, Kotelawala nevében is hozzátette, hogy Pekinggel kifejezetten baráti a viszonyuk, ezért kijelentéseik kizárólag a szovjet típusú kolonializmus ellen irányulnak. Mohammad Ali Bogra felszólalását több kommunizmusellenes hatalom is támogatta. Fatin Rüştü Zorlu török miniszterelnök-helyettes még egy határozattervezetet is beterjesztett, melyben kilátásba helyezte a gyarmatosítás minden formájának elítélését, „beleértve az erőszak, a beszivárgás és a felforgatás módszereit alkalmazó nemzetközi doktrínákat”.⁸⁷

A Zorlu által beterjesztett határozattervezetre reflektálva a következőnek szót kapó Nehru hangsúlyozni kívánta, hogy a beszivárgás és felforgatás módszereinek alkalmazása mindkét hidegháborús blokk esetében megfigyelhető.⁸⁸ Ennek ellenére, ahogy Colombóban is kiemelte, ezeket a tevékenységeket nem lehet a gyarmatosítás kérdésével együtt tárgyalni. Az indiai miniszterelnök szerint a kelet-európai államok helyzete valóban elítélendő, mindazonáltal a gyakorlatban nem lehet gyarmatosításról beszélni.⁸⁹ Érvelését Nehru arra alapozta, hogy az említett országok nem tekinthetők gyarmatoknak, hiszen szuverén nemzetekként tartják őket számon. A csehszlovákok és a lengyelek például képviseltetik magukat az ENSZ-ben, utóbbiak még az Indokínai Nemzetközi Bizottságnak is tagjai. A konferencia résztvevői, sőt a nyugati hatalmak többsége is elismeri és diplomáciai kapcsolatokat tart fenn ezekkel az államokkal. Amennyiben ezt bárki vitatja, az az ENSZ keretrendszerét kérdőjelezi meg.⁹⁰ Ellenpéldaként Algéria, Tunézia és Marokkó esetét hozta fel. Nehru véleménye alapján ezek a területek a szó semmilyen értelmében

85 Abdulgani 1981: 118.

86 Kahin 1956: 19–20.

87 Kahin 1956: 20.

88 Nehru 2001: 105.

89 Nehru 2001: 101.

90 Nehru 2001: 102.

sem tekinthetők függetlennek, hiszen a franciák által vannak képviselve az ENSZ-ben, és ugyanez mondható el a brit és portugál gyarmatokkal kapcsolatban is.⁹¹ Nehru nem tartotta célszerűnek annak a kérdésnek a pedzegetését, hogy milyen mértékű beavatkozástól lehet gyarmatosításról vagy a függetlenség csorbulásáról beszélni. Feltételezhetően Kotelawala felszólalásának hatására, az indiai miniszterelnök megjegyezte azt is, hogy az egyéni és nemzeti szabadság, valamint az emberi jogok biztosítása tekintetében megkérdőjelezhető, hogy a konferencián részt vevő államok esetében mennyiben valósulnak meg a demokratikus alapelvek.⁹² A colombói konferenciához hasonlóan Nehru Bandungban sem kifejezetten a gyarmatosítás kérdését kívánta érinteni, elsősorban a kommunizmussal vont párhuzam készítette a felszólalásra. Ezúttal azt tekintette mérvadónak, hogy egy adott ország saját magát képviseli-e a nemzetközi szinten, és hogy a nemzetközi közösség független és szuverén nemzetként tekint-e az adott államra.

Arra való tekintettel, hogy a Politikai Bizottság a harmadik nap folyamán sem került közelebb a megegyezéshez, Ali Sastroamidjojo végül egy albizottság felállítása mellett döntött, melyben Burma, Ceylon, India, Indonézia, Libanon, Pakisztán, Fülöp-szigetek, Szíria, Törökország és a Kínai Népköztársaság képviselői kaptak helyet.⁹³ Az albizottság elsődleges feladata a függésben lévő népekkel kapcsolatos határozat mindenki számára elfogadható megszövegezése volt. A sokak által támogatott „gyarmatosítás elítélése annak minden formájában” megfogalmazás mindekelőtt Csou En-laj és Krishna Menon, az indiai képviselő ellenkezését váltotta ki. A bandungi kommunikében a függésben lévő népekkel kapcsolatban a következő megfogalmazás olvasható: „A gyarmatosítás minden manifesztációja egy olyan rossz, aminek sürgősen véget kell vetni.”⁹⁴ Az idézet alapján elmondható, hogy a tárgyalások nem vezettek valódi konszenzushoz, lényegében egy szemantikai kompromisszum született. A „manifesztáció” kifejezés ugyanis – legalábbis a „gyarmatosítás minden formája” formulát elutasító delegációk értelmezésében – azt sugallja, hogy a kolonializmusnak csak egy jelentése van, annak viszont különböző mani-

91 Nehru 2001: 102.

92 Nehru 2001: 103.

93 Abdulgani 1981: 118–119.

94 Selected documents 1955: 34.

fesztációi léteznek. A kompromisszum ezen olvasatát támasztja alá Csou En-laj május 13-ai beszéde is, amelyben a bandungi konferenciáról tájékoztatta a Kínai Országos Népi Gyűlés Állandó Bizottságát. A kínai miniszterelnök megjegyezte, hogy habár a gyarmatosítás jelenségét mindenki elítélte, voltak azonban olyan képviselők, akik szándékosan, stratégiai megfontolásból elferdítették a koncepció jelentését, és a szocializmust is a gyarmatosítás egyik formájaként igyekeztek bemutatni.⁹⁵ Csou En-laj a bizottság előtt azt állította, hogy a kommunikében olvasható megfogalmazásnak csak egy értelmezése lehetséges, miszerint a kolonializmus egy nyugati gyarmatosítók által gyakorolt uralmi forma, melynek során a kapitalista hatalmak kizsákmányolják a függetlenségüktől és szuverenitásuktól megfosztott népeket.⁹⁶ A manifesztáció kifejezés pedig az ebben az értelemben vett gyarmatosítás politikai, katonai, gazdasági, kulturális és társadalmi megnyilvánulásaira utal. Csou En-laj hangsúlyozta, hogy a konferencia valamennyi résztvevője elfogadta ezt az interpretációt, majd kiemelte, hogy a „manifesztáció” kifejezésnek sem lehetséges más értelmezése.⁹⁷ A Politikai Bizottság ülései alapján megállapítható, hogy bár a gyarmatosítást mindegyik delegáció elítélte, a jelenség megjelenési formái körül kialakult vitát áthatotta a hidegháborús megosztottság, mely megakadályozta az érdemi konszenzus kialakulását. Noha sikerült egy mindenki számára elfogadható megfogalmazásról megegyezni, a bandungi kommunikében olvasható határozatot mindenki a saját érdekeinek megfelelően értelmezte, így a függésben lévő népek kérdésében nem született tényleges egyetértés.

Konklúzió

Jelen tanulmány során azon kérdésekre kerestem a választ, hogy az előzménynek tekinthető colombói konferencián, valamint a bandungi konferencia nyitóbeszédei és zárt ülései alatt az egyes delegációk milyen kontextusban reflektáltak a gyarmatosítás kérdésére, hogyan definiálták magát a fogalmat, és milyen motivációk, intenciók állhattak az egyes

95 Zhou 1956: 37–38.

96 Zhou 1956: 37.

97 Zhou 1956: 39.

felszólalások mögött. A második világháborút követően függetlenségüket elnyerő hatalmak számára a gyarmatosítás központi jelentőségű kérdés volt. Colombóban az öt miniszterelnök egyhangúan elítélte a jelenséget, a fogalom definiálását azonban nem érezték indokoltnak. John Kotelawala és Mohammad Ali Bogra ugyan közvetett párhuzamot vont a gyarmatosítás és a kommunizmus között, a két jelenség összekapcsolására azonban nem történt kísérlet. Egyedül Nehru vállalkozott a gyarmatosítás fogalmának definiálására, szándéka azonban sokkal inkább a kommunizmus eltérő jellegének a hangsúlyozása volt, nem pedig a koncepcióval kapcsolatos nézeteinek az ismertetése. Az indiai miniszterelnök megglátása szerint a kolonializmus egy idegen nemzet uralma egy alávett nép felett.

Bandungban a „függésben lévő népek” napirendi pont keretén belül folytak az egyeztetések a gyarmatosítás kérdéséről. Összességében elmondható, hogy a delegációk által klasszikus gyarmatosításként meghatározott jelenségre a képviselők anakronizmusként tekintettek, melynek már csak maradványai léteztek Afrika és Ázsia egyes részein. Az indonéz Sukarno és Ali Sastroamidjojo is osztotta ezt a nézetet, ugyanakkor hangsúlyozták, hogy a korábbi gyarmattartó hatalmak továbbra is sokféle módon igyekeztek kontrollt gyakorolni egykori gyarmati vagy félgyarmati státusú területeik felett. Az etióp képviselő, Aklilu Habte-Wold az ENSZ gyámsági rendszere alatt álló területeket, az arab államok, elsősorban Irak és Szíria pedig a cionizmust tekintették a klasszikus kolonializmus egyfajta manifesztációjának, annak továbbélésének. Míg a neokolonializmust, az ENSZ gyámsági rendszert és a cionizmust a klasszikus gyarmatosítással azonosították az említett delegációk, a kommunizmusra a kolonializmus új, sokkal veszélyesebb formájaként tekintettek egyes képviselők. E tekintetben két különbség volt megfigyelhető a nyugati elköteleződésű katonai szövetségekhez tartozó államok és John Kotelawala interpretációja között. Először is, a ceyloni miniszterelnök a kolonializmus új formáját nem az ideológiai vagy intellektuális elnyomással, hanem kifejezetten a demokratikus alapelvek hiányával azonosította. Másodszor, Kotelawala elsősorban a ceyloni kommunistáknak nyújtott támogatás kontextusában szólalt fel a szovjet imperializmus ellen, míg a katonai szövetségek tagjai a kérdést főként a nagyhatalmak közötti rivalizálás szemszögéből vizsgálták. Az említett különbségek ellenére

a gyarmatosítással kapcsolatos egyeztetések a két hidegháborús tábor szembenállásának a kontextusában folytatódtak.

Az egymással összeegyeztethetetlen álláspontok áthidalására nem volt lehetőség, ezért a konferencia sikere érdekében egy szemantikai kompromisszum született. A „manifesztáció” kifejezést mindenki saját érdekei szerint interpretálta. Egyesek szerint a szovjet imperializmust is magában foglalta, míg mások, különösen Csou En-laj és az el nem kötelezett országok értelmezésében csupán egy interpretációt tett lehetővé. A két konferencián elhangzott beszédek, valamint a résztvevők visszaemlékezései alapján megfigyelhető, hogy a különböző kolonializmus-értelmezések egyéni és állami érdekeket tükröztek, egyfajta retorikai eszközként szolgáltak a konferencia során, lehetővé téve a képviselők számára, hogy saját politikai helyzetükre és vélt fenyegetéseikre vonatkoztatva párhuzamot vonjanak a gyarmatosítás és egyéb befolyási formák között. Összességében megállapítható, hogy egyik delegáció sem törekedett a fogalom pontos definiálására. A különböző gyarmatosítás-értelmezések elsősorban más, hasonlóan tekintett jelenségekkel való összehasonlítás révén körvonalazódtak.

Források

Asia-Africa speaks from Bandung. 1985. Jakarta.

Abdulgani, Roeslan 1981: *The Bandung connection: the Asia-Africa Conference in Bandung in 1955.* Singapore.

Current notes on international affairs. (June 1954) *Department of External Affairs* (25.) 6.

Kotelawala, John 1956: *An Asian prime minister's story.* London.

Nehru, Jawaharlal – Gopal, Sarvepalli – Ravindra Kumāra – Sharada Prasad, H. Y. 1999: *Selected works of Jawaharlal Nehru: second series Vol. 25, 1 February 1954-31 May 1954.* New Delhi.

Nehru, Jawaharlal – Gopal, Sarvepalli – Ravindra Kumāra – Sharada Prasad, H. Y. 2001: *Selected works of Jawaharlal Nehru: second series Vol. 28, 1 February-31 May 1955.* New Delhi.

Rómulo, Carlos P. 1956: *The meaning of Bandung.* Chapel Hill, North Carolina.

Sastroamidjojo, Ali 1974: *Tonggak-tonggak di perjalananku*. Jakarta.

Selected documents of the Bandung conference: texts of selected speeches and final communique of the Asian-African conference, Bandung, Indonesia, April 18-24, 1955. New York.

Zhou, Enlai 1955: *China and the Asian-African conference*. Peking.

Hivatkozott irodalom

Appadorai, Angadipuram 1956: *The Bandung conference*. New Delhi.

Ang, Cheng Guan 2022: *The Southeast Asia Treaty Organisation*. Abingdon, Oxon.

Bhardwaj Sandeep 2024: Three meanings of colonialism: Nehru, Sukarno, and Kotelawala debate the future of the Third World Movement (1954-61). *Journal of Global History* (19.) 1. 118–134. <https://doi.org/10.1017/S1740022823000190>

Benvenuti, Andrea 2024: *Nehru's Bandung: Non-Alignment and Regional Order in Indian Cold War Strategy*. Oxford. <https://doi.org/10.1093/oso/9780197790236.001.0001>

Ewing, Cindy 2019: The Colombo Powers: crafting diplomacy in the Third World and launching Afro-Asia at Bandung. *Cold War History* (19.) 1. 1–19. <https://doi.org/10.1080/14682745.2018.1500553>

Harney, R. M. 1960: The foreign policy of Ceylon under two premiers. *Australian Outlook* (14.) 1. 69–81. <https://doi.org/10.1080/10357716008444075>

Jansen, Godfrey H. 1966: *Afro-Asia and non-alignment*. London.

Kahin, George MacTurnan 1956: *The Asian-African Conference, Bandung, Indonesia, April 1955*. Ithaca, New York.

Skinner, Quentin 1969: Meaning and Understanding in the History of Ideas. *History and Theory* (8.) 1. 3–53. <https://doi.org/10.2307/2504188>

Watson, Elliott L. 2010: South Asia and the Cold War: Vice President Nixon's forgotten trip to Ceylon. *South Asian History and Culture* (2.) 1. 37–54. <https://doi.org/10.1080/19472498.2011.531608>

Zhang, Shu Guang 2007: Constructing 'Peaceful Coexistence': China's Diplomacy toward the Geneva and Bandung Conferences, 1954–55. *Cold War History* (7.) 4. 509–528. <https://doi.org/10.1080/14682740701621846>

Kiri István első világháborús hadifogoly naplója

Juhász Balázs

Történész, ELTE BTK Új- és Jelenkori Egyetemes Történeti Tanszék; juhasz.balazs@btk.elte.hu; ORCID: 0000-0002-2515-4773

Abstract

István Kiri's WW I Prisoner-of-War Diary

The diary of prisoner of war István Kiri provides a fascinating insight into the Italian hinterland during World War I. The source can help historians better understand everyday life in captivity, especially the ways in which people who until the war were only familiar with their home region, perceived other cultures.

Keywords prisoner of war, world war I, diary, Italy

A naplóíró 1889. január 23-án született Kiri István és Varga Anna fiaként. Négy testvére közül Imre bátyja csecsemőként meghalt, Antal és Imre öccse a világháború alatt is élt és gyakran előkerült nevük a naplóban, Ferenc öccse viszont négyévesen, 1905-ben meghalt. István szülei szintén életben voltak a háború alatt. Kiri István 1914. február 18-án vette feleségül Szegeden Kispéteri Etelkát. Elsőszülött gyermekük, a csecsemőként, 1915 januárjában meghalt Piros születésénél viszont már nem biztos, hogy jelen lehetett, mert számunkra ismeretlen időpontban elvitték katonának. További gyermekeik a világháborút követően, 1920-ban és 1924-ben születtek.¹ Kiri István, felmenői és leszármazottai is a Szeged környéki

1 FS, Horgos, szül.anykv., 1894., 131. sz. <https://www.familysearch.org/ark:/61903/1:1:XZ86-R8R>; FS, Szeged alsóváros, szül.anykv., 1886., 1106. sz. <https://www.familysearch.org/ark:/61903/1:1:XZ6X-HG4>; ibidem 1898., 129. sz.; <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:9Q97-YS8R-BW4>; ibidem 1898., 794. sz.; <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:33S7-9P63-9DVV>; FS, Szeged, hal.anykv., 1905., 162. sz.; <https://familysearch.org/ark:/61903/1:1:6J3W-BDTK>; ibidem 1915., 29. sz. <https://www.familysearch.org/ark:/61903/1:1:6V1P-VTKT>; FS, Szeged, ház.anykv., 1914., 168. sz. <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:3QS7-L9QF-QFQR>

tanyavilágban gazdálkodtak. A fiúk hagyományosan István nevet kaptak, így a naplóíró az apjára utalva folyamatosan ifjabb Kiri Istvánként hivatkozott magára naplójában. A világháborút követően, amikor neki is született egy István nevű gyermeke, végül idősebb Kiri István lett belőle is. Az Istvánok láncolata a naplóíró dédunokáinál tört meg, akik egyben a napló felfedezői is – a családi papírok között találták meg dédnagyapjuk naplóját. A naplóíró Kiri István élettörténetét és feljegyzéseit unokája, Kiri István (1948–2023) őrizte meg az utókor számára. Leszármazottaik mindkettejük emlékét tisztelettel és szeretettel ápolják tovább. Az eredeti kézirat továbbra is a család tulajdonát képezi. Ezúttal köszönöm Kiri Luca engedélyét, hogy közölhettem dédnagyapja naplóját.

A családi emlékezet szerint István sebesülés és kitüntetés nélkül élte túl a világháborút, amit megerősít, hogy nem szerepel semmiféle sebesülési és kitüntetési nyilvántartásban. Végül a gazdálkodás során sebesült meg, ugyanis 1937 márciusában a lova fejbe rúgta és kifolyt az egyik szeme.² A világháborút követően még az atya birtokán gazdálkodott, majd 1922-ben önállósította magát 22 holdon, amit az 1930-as évek végére 41 holdra gyarapított, illetve ekkor a helyi közösségen belül is fontos szerepet töltött be, például egyházközségi bizottsági tag, illetve legényegyesületi pártelnök volt.³

Kiri István fogságba esés előtti hadiútjáról csak annyit tudunk, hogy közlegényként nyolc hónap frontszolgálatot teljesített,⁴ a szegedi cs. és kir. 46. gyalogezred 9. századában szolgált, amely a kikülönített III. zászlóalj része volt. 1916. augusztus 9-én esett fogságba az olasz fronton, a Mrzl Vrh-ön. Augusztus 8-án, három akna felrobbantását követően a szomszédos védőszakaszból a 21. század sikeres támadást indított, amit augusztus 9-én hajnalban a 9. századnak kellett támogatnia. Ekkorra viszont az olasz védelem megerősödött, így a túlerőnek köszönhetően Kiri több bajtársával hadifogságba esett. Az Emilia dandár kötelékébe tartozó 119. gyalogezred katonái a saját ezredtörténetük szerint 26 osztrák–magyar katonát ejtettek foglyul.⁵ Kiri a naplójában rendszerint 24 negyvenhatos fogolyról írt, az ellentmondást egyéb információk hiányában nem lehet feloldani.

2 *Dél-Magyarország* 1937. március 11.: 7.

3 A mai Gorizia és Nova Gorica.

4 Csikvári (szerk.) 1938: 261.

5 Ministero della guerra 1927: 134.

A fogság későbbi helyszíneit 1916. augusztus 10. (Cividale del Friuli) és 1919. július 20. (Piovene Rocchette) között a napló pontosan ismerteti.

A ránk maradt napló biztosan nem az eredeti füzet, a bejegyzések ugyanis nem időrendben követik egymást. Például Kiri az 1919. február 20-ai vicenzai tartózkodását hamarabb rögzítette, minthogy elmesélte volna miként távozott 1918. május 2-án a Champlas erődből. Az utólagos átírássra utal, hogy a füzet legelején 1916. augusztus 11-től 1919. szeptember 21-éig felsorolta kinek írt, 1916. október 28-tól 1917. augusztus 15-éig pedig azt rögzítette, hogy a neki küldött levelek mikor érkeztek meg. A kapott levelek listáját közlöm, mert hasznos a cenzúra működésének modellezéséhez. Van, ami ismétlődik: a fogságba esésről van a napló elején egy rövid összefoglaló, hogy később sokkal részletesebben olvashassuk a történeteket, illetve vissza-visszaütaljon erre a szerző. A ránk maradt napló tehát valamiféle másolókönyv lehetett, ahova a véglegesített szövegváltozat került. Kiri István a füzetet a hazatérést követően is használta, ugyanis az egyik üres oldalon szerepel két 1926. június 25-ei és 26-ai bejegyzés jelentős összegekről, amelyek közül csak egyikhez írta oda, hogy házépítésre adta. A napló szövege is igazából egy vázlatkönyv, amelyben Kiri István a bejegyzéseket el nem küldött levelekként írta, majd mindig aláírta.

A könyvecske részben imákat, dalokat tartalmaz, amelyeket Kiri István saját szórakoztatására talált ki. Ezeken a korabeli katonanóták és katolikus templomi dalok mellett a népköltészet és az iskolában tanult művek, mint például Petőfi Sándor versei hatását lehet felfedezni. Szemléltetésként csak egy Boldogasszonyhoz írt fohászt közöltem, illetve egy fossanói táborleírást, mert a többi nem tartalmaz új információt, illetve irodalmi mércével mérve nem képvisel kiemelkedő értéket.

A szöveget a szülőhely jellegzetes nyelvezetére utaló elemeken kívül, amelyeket változatlanul hagytam, helyesírási hibák is jellemzik: nincs központosítás, a toldalékok végi n betű szinte mindig elmarad, az egybe- és különírás szabályai nem mindig érvényesülnek, a kettős mássalhangzók helyett szinte mindig csak egyet találunk, a számokat úgy toldalékolja, hogy az utolsó szótagot betűvel megismétli, a zöngés-zöngétlen hangokat pedig sokszor felcseréli a szerző. Ezeket a könnyebb érthetőség érdekében jelölés nélkül javítottam. A helynevek átírásakor az első alkalommal meghagytam az eredeti formát a helyes alak megadásával, a későbbiekben pedig a javított változatot használtam. Egyes szövegrészeket értelmét

nem mindig sikerült kibogozni, ezt az ilyenkor bevett módon jelöltem. A szövegrészletek időrendjét egyedül az 1919-es vicenzai megjegyzésnél javítottam, illetve a legelső, fogságról szóló bejegyzést elhagytam, csupán a részletes, hosszabb változatot közöltem. A meglehetősen sokszínű dátumformátumokat meghagytam eredeti alakjukban. A valuták megjelölését se bolygattam, mert már lehetetlen kibogozni a megadott fillér mikor jelölte a magyar és az olasz váltópénzt. Egyedüli támpontunk, hogy az olasz hadifogoly munkáltatásért óránként minimum 5 centet kellett fizetni, vagyis ahol a munkabérre utal a fillér, az valójában centesimo. Ahol egyéb, kiegészítő információkra volt szükség, azt lábjegyzetben közöltem. A Kiri István által írt levelek listáján és a dalokon, imákon, verseken túl szinte minden esetben elhagytam a szerző bejegyzésenként ismétlődő aláírásait, hacsak az nem épült bele szervesen a szövegbe. Szintén hiányzik az eredeti füzetcske elején található lista Kiri változó címeiről, bajtársairól, rokonairól. A tulajdonképpeni naplóban a fontosabb rokonok, bajtársak enélkül is felbukkannak, így ezekből is átjön, hogy nagyon szoros volt a naplóíró köteléke családjával és a hadseregen belül kialakult közösségével.

A szöveg közlését elsődlegesen a létezése indokolja, ugyanis Olaszországból nagyon kevés olyan első világháborús hadifogoly napló maradt fenn, amit legénységi állományú katona írt. A napló fontos forrás az olaszországi hadifogoly munkáltatásra, az étkezés és a hadifogoly pénzgazdálkodás menetére, illetve érdekesek, esetenként kifejezetten szórakoztatóak a szerző empátikus fejtegetései a helyi népviseletről, a tájról, a kulináris szokásokról, illetve a földművelésről. Ráadásul a szöveg legvégén közölt kimutatás segít modellezni a cenzúra gyorsaságát.

Fogságba esésünk

1916. év szép augusztus hónap 8-ik napján este az olasz Stellungot⁶ felrobbantották, mely után óriási nagy ágyú tűz keletkezett mindkét részről, így a támadásunk később⁷ éjfél után. A 21. század⁸ sok olaszt elfogott, ezután a 9. századnak is támadni kellett.⁹ Nekünk segítségre kellett menni, ekkor a túlerővel szemben fogság[ba] estünk.¹⁰ Midőn a lövészárokból kísérték, rengeteg olasz katonákkal volt a futóárok tele, lekísérték bennünket a közel lévő kompani stáphoz.¹¹ Itt nagyon nagy kavernák voltak[ak], sok katonaság készenlétben volt. Itt benyomtak bennünket egy nagy czelt sátorba,¹² itt voltunk egész világos reggelig. 24-en voltunk 46-osok. Kizsebeltek minket, késeinket mind elvették, reggel aztán kiállítottak, erős őrséggel körülfogtak. Megolvastak és kísérték lefelé, az útban sok sebesültet vettek lefelé és jöttek sok trének, hozták a muníciót és a kokinnéket (sic!), vizet is. Jött felfelé a sok reserve¹³ katonaság, egyik barátságosan szólt „bone bone Italia”.¹⁴ Volt köztük sok, ki seggbe akarta az embereket rúgni, szidott és átkozott bennünket, de a posztok¹⁵ nem bántottak, csak nagyon felügyeltek, hogy rendben menjünk. Amint lefelé értünk az Isonzóhoz, ott már a sok reserve katonaság csak úgy rohant, árkon bokron elébünk. Azt hittem, keresztülgázolnak rajtunk, de csak nézni jöttek, hogy milyen bakákat fogtak. Ők itten fölkísérték egy faluba, a brigád

6 Állás.

7 Később.

8 A 21. a szegedi 46./III. zászlóalj menetszázada volt a 19-20. védelmi szakaszban. Kiri István a 9. században szolgált a szomszédos 21. szekcióban. A századok háromnegyede az első, negyede pedig a második vonalban. Ezek a védőkörzetek a Mrzl nyugati szélén húzódtak. Négyesi 2007: 38.

9 A szegedi cs. és kir. 46. gyalogezred III. zászlóalját az anyaezredtől elkülönítve, a Mrzl-n vetették be. Lásd: Pintér – Stencinger – Rózsafi 2022: 108–109.

10 Az Emilia dandár, ebben az esetben a 119. gyalogezred katonái augusztus 8-án három aknarobbantással előkészített osztrák–magyar támadás visszaverése során 26 osztrák–magyar katonát ejtettek foglyul. Ministero della guerra 1927: 134.

11 Kompanie stab, német, századparancsnokság.

12 Helyesen zelt (német, sátor, vagyis sátor sátorba).

13 Tartalékos, itt pihenő.

14 Valószínűleg „Buona, buona Italia”, ami magyarul „Jó, jó Olaszország”-ot jelent.

15 Az őrk.

kommandóhoz,¹⁶ itten egy nagy deszka barakkban, drót ágyakon szalmán feküdtünk. Itten a sarzsikat¹⁷ és néhány inftát¹⁸ kihallgattak, de előtte ugyan meg kellett tisztán fürödni. Volt jó meleg fürdő. Azután a szó szoros értelmében mindent elszedtek tőlünk, még az imakönyvet, vagy olvasót, kinél volt. Még a kis tükröt is. Ezután adtak rizsát, egy-egy katonakenyeret, egy kupa bort, innen kikísértek a gyepe több ízben, lefénnyépeztek bennünket, ezek után két autó érkezett. Ezalatt az olasz banda is kirukolt¹⁹ és sok katonaság volt ottan, kíváncsisággal néztek bennünket. Lehetett öt óra, mikor autóba ültünk. Vittek bennünket csendőri őrizet alatt beljebb, egy faluba értünk, de a nevét nem jegyeztem fel akkor, mert nem volt hozzá kedvem. Itten egy padlós épületbe zártak fel.

Augusztus 10-én reggel itten kaptunk egy-egy kenyeret és konzervát.²⁰ 9 óra tájon felkísértek a parancsnoksági épülethez. Kísértek itten is. A káplárt és a frajtert²¹ és néhány infanteristát kihallgattak, innen aztán visszakísértek. Azután rövid idő múlva két teherszállító autóra ültünk, csendőrök vittek bennünket beljebb, egy erős tuskös²² dróttal körülfűrt czelt lágerbe²³ értünk, melynek Cividale²⁴ a neve. Itten aztán megint rizsát kaptunk, másnap megfürdettek finom gőzfürdőn és ruháinkat kifertőtlenítették.²⁵ Itten volt aztán rizs, makaróni, amerikai hús, néha egy kis bor is. Ezek után Görztől nagy ágyútűz hallatszott.²⁶ Foglyok érkeztek vagy nyolcszázan. Ekkor mondta a láger kommandás avanti a talján tutti morto Ausztria,²⁷ magyarul mind meghaltak. Cividale ki volt zászlózva, innen

16 Az Emilia dandár parancsnoksága ekkoriban a Krn-Sleme legelő-Mrzli térségében volt, de nem tudni pontosan melyik városban. Ministero della guerra 1927: 149.

17 Tisztes.

18 Infanterista, a német gyalogos katona eltorzult formája.

19 Kijött, a német rücken szóból.

20 Konzervet.

21 Helyesen Gefreiter (német), őrzetető.

22 Tuskés, vagyis szöges.

23 Tábor (német).

24 Cividale del Friuli.

25 A cividalei egy karanténtábor volt, ahol fertőtlenítették a hadifoglyokat és ruhájukat, illetve különféle fertőzésekre tesztelték le őket.

26 A mai Gorizia és Nova Gorica. A nagy ágyúzást magyarázza, hogy ezek voltak a hatodik isonzói csata utolsó napjai.

27 Hibás olaszszóval: Előre Olaszországba[n], Ausztriában mindenki meghalt.

aztán augusztus 24-én 450-ünket kikísérték az állomásra. Hoztak beljebb bennünket, beljebb Udine, Verona, egy megerősített hely és Milánón át, ez egy szép nagy város, itt is sok kíváncsi néptömeg nézett bennünket.²⁸ Előbb Veronán egy-egy kenyeret és konzervát kaptunk. Folytattuk utunkat Turinón által, 25-én este 10 órakor Fossanóba, egy régi lőszergyártó raktáráépületekbe helyeztek el bennünket. Itten lettünk 900-an, sok 5-ös és 61-es magyarok,²⁹ kik már egy éve itten voltak. Körülbelül lehetett száz hold területű ez a fogoly láger. Fenyő, vadgesztenye, akác, szil, nyárfa, platán, s[a]ltöbb[i] -féle fák takartak el bennünket és egy kis csörgő patak folyt végig, melynek gyorsan játszó fodrain el-el méléztünk hazagon-dolva kedves szép magyar hazámba, a boldog családi körbe. A menázi³⁰ reggel elejibe kávé, a télen 9 [szem] dió, vagy 15 [szem] gesztenye, vagy mandula, vagy 10 szem mogyoró, alma, ilyesmi csemege. Délben húsleves, este makaróni. Munka öt napba került, mindég került valami, nagy kőfal-lal sűrűn körül vett posztokkal³¹ voltunk körülzárva. Egy héten egyszer kivittek sétálni. A lénungunk³² csekély, 15 fillér³³ naponta.

Sétálással, henyéléssel töltöttük a nehéz, szomorú fogsági napjainkat. Csak az erdőt, eget, földet és a kőfalat láttuk. A külvilágtól egészen el vagyunk zárva, csak az a jó, hogy magyarok vagyunk együtt sokan, a többi román, szerb és jó német barátok.

Kelt az erdőben

Mikor Itáliában foglyok voltunk, akkor igen szomorúak voltunk, mert nem tudtuk elgondolni, mikor fogunk haza menni. Az igaz, hogy rossz dolgunk nem volt, csak hogy pénzünk az kevés volt. Enni kaptunk mi eleget, kis kását legtöbbit. Foglalkozásunk az nem volt, egész nap csak

28 Ez a spontán kíváncsiság jellemző volt.

29 A temesvári cs. és kir. 61. gyalogezred katonái a Doberdóról érkeztek. Pintér-Rózsafi-Stencinger 2017: 112–123. Az 5. honvéd gyalogezred felmorzsolódott Przemysl védel-mében, vagyis olyan „ötösökről” lehet szó, akiket a kiképzés után már egy másik, az olasz frontra irányított ezredbe vezényeltek. Nónay 1931.

30 Katonai szleng, koszt.

31 Örökkel.

32 A zsoldunk (német).

33 Valójában 15 cent, a naplóíró összekeverte a két váltópénzt.

sétálgattunk, mikor már ezt is meguntuk, akkor kártyáztunk, dominóztunk. Menázsink az volt rendesen, legtöbbit kis makaróni, nagy bab, krumpli, demeg (sic!) káposzta és tarló répa. Háromszor egy héten húsleves és húsvi (sic!), volt is hozzá jó étvágyunk, egy fél csajkával bevágtunk, hanem zsír kevés volt rajta. Tarló répához és a káposztához jó étvágyunk csak akkor volt, ha a protzsák³⁴ üres volt. Ezekről szólni nem lehetett, mert ha valaki szólt, esetleg az mindjárt az áncselbe³⁵ jutott. Ott volt aztán a jó dolga, mert menázsit ott nem kapott, csak kenyeret és vizet amennyit jól esett. Néha-néha dolgozni is kellett, tuskót szedni, az utakat igazítani, a konyha részére tűzrevalót takarítani. Ez nem sok volt, csak sétálgatás volt bőven. Tegyük most félre ezeket, nézzük meg az ünnepeket, szólok ezekről is valamit, hogy miről tudtuk mi ezt itt meg. A karácsonyt már nehezen vártuk, mert mindnyájan csak azt mondtuk, hogy a karácsonyi ünnepekre a menázsik meg lesz bővítve. El is jött a szép karácsony estéje, gondoltunk is holnap egy jó ebédre, de egy kissé megcsalatzottunk, csak mint köznapon most is az vagyunk. Ebéd után gesztenyét kaptunk eleget, minden ember 10 szemet, tehát mi azt tételeztük fel, hogy a talján[okn]ak ez a legjobb eledel, mert mikor ünnep közeleg, mindég gesztenye érkezett. Olaszország hegyes völgyes határa, de sok fejes káposzta terem rajta. A magyar fogoly minden napra csak azt kapja. Ettől aztán megnő nagyra a hasa. A tarló répa-káposzta csak hadd maradjon az olasznak, ha zsírt nem adnak reája, csak őneki való ez az eledel. A magyar embernek csak a bor és a hús kell, amit mi Itáliában szép kevés van, jobban mondvánincs, tehát szép magyar hazánknak a földön nincs párja. Ott volt nékem minden boldogságom, nincsen olyan több e világon. Én már boldog csak akkor leszek, [...].³⁶

Kiri István által³⁷ 1917. I. 16-án feladott 50 koronából III. 12-én 37 líra 91 centesimót megkaptam.

1917. március 20-án kihoztak bennönket munkára, harmincan voltunk együtt magyarok. Mikor dolgozunk 50 fillért kapunk munkabért, írta ifj.

34 Kenyeres zsák, a német brot rossz átírása.

35 Fogda, vagy börtön, ismeretlen a szó eredete.

36 Itt megszakad a bejegyzés.

37 Értsd az édesapja részéről.

Kiri István, Pinerolo, 1917. április 20-án. Nagyon szép meleg idő van, kint voltunk sétálni.

Pinerolóból kijöttünk Perrero-ba erdőt irtani 1917. június 9-én. Írtam 1917. július 15. vasárnap. Nagyon meleg van, pihengetünk itt. Húsvét napján³⁸ havas eső esett, szép misénk volt, gyónást és áldozást elvégeztem. Tejes kávé is kaptunk. Az étkezés makaróni, bab és rizsa, egy kis bor, reggel kávé, egy héten háromszor húsleves. Írtam 1917. április 9-én, húsvét másnapján nagyon szép idő van.

Pénzt megkaptam 32 líra 5 centimért 1917. június 13-án Kiri Istvántól.

A pakkot megkaptam 1917. augusztus 5-én melyet július 16-án adtak fel: 1 pár ing, 1 pár gatyá, 1 pár zsebkendő, 1 felső ing és törülköző, cukor, 2 pakli dohány, imalevél és ami a legfőbb ezen a világon nekem az én kedves jó kis feleségem jól sikerült arcképét is megkaptam VIII. hó 5 havi Boldogasszony napján,³⁹ hála legyen érte az Istennek.

Nagyon szép idő van, vasárnap bort iszogatok, írtam 1917. augusztus 5-én este.

A pénzt megkaptam, 1917. augusztus 17-én összesen 33 líra 76 centimes. Szép idő van. Kiri István tot.⁴⁰ Szép idő van 1917. VIII. hó 15-én.

1917. augusztus 31-én szép idő van.

1917. szeptember 23-án a meanai hegyen vagyunk. Szép vasárnap, de elég szomorú, még a madár se jár erre. Nagy szárazság van. Ifj. Kiri István a colletói⁴¹ hegyről. Behoztak egy Susa nevű városba, egy kaszárnnyába. 1917. november 16-án este itt be vagyunk zárva egy szobába, erős őrizet alatt vagyunk még az ablakba se szabad menni. A fronton van valami.⁴² Szép meleg napos idő van. Susa.

38 1917-ben húsvét vasárnap április 8-ra esett.

39 Vagyis 15-én, nem tudni mire utalt az öt havi.

40 Értsd meghalt (német). Nem sikerült beazonosítani.

41 Colletto dell'Orsiera.

42 A caporettoi áttörés, majd pedig az olasz csapatok hátrálása a Piave vonaláig.

1917. november 24-én délután Susából eljöttünk gyalog 1917. év November 28-án reggel, Soliuszba⁴³ értünk este (25 Kil[o]m[éter]). 29-én délben indulunk, este értünk Szerantóba⁴⁴ (11 Kil[o]m[éter]). Innen fel a várba⁴⁵ (8 kil[o]m[éter]). Itten fent a magas hegytetőn vagyunk a barakkban. 30 centi magas hó van. Nagyon hideg van. Írtam 1917. XII. 30-án. Unalmamban írok, nem tudom mi van mostan otthon, mert levelet nem kapunk hazulról és mink sem írunk haza október 20. óta, csak békét a[d]na már a jó Isten, hogy ne kellene ebben a bizonytalan életben szenvedni a fogságban.

1917. december 8-án, Boldogasszony szeplőtelen fogantatása napján, fent itt vári barakkban, a szomorú fogságban, a béke hírek kezdenek már repkedni itten is, de a jó Isten tudja mikor szabadulunk meg bizony. E szép napon is éhes vagyok. A szép és jó magyar hazámért van ez mind azt tudom. XII. 8-án nagyon szépen süt a nap a fehér havon ma legalább a dologból itthon maradtam után követ törni.

Forte Champlas Seguin, 1918. március 10-én nagyon szép napos idő van, hideg van és nagyon szomorú az állapot, mert még levelet nem kapunk.

III. 1-től 6-ig hó esett. 1918. év III. hó 24-én de szomorú virágvasárnap virradt ránk, még mindig a szomorú hadifogságban vagyunk. Várjuk a szent békét. Hétköznapi a műúton követ hanyunk és törünk. Hazulról lapot még II. hó 20. óta nem kaptam. Nem tudom mi van velük.⁴⁶ Legújabb lapjaik November 20-án írt, az ismerősök sűrűbben kapnak levelet. Bodó János[sal], Bacsó Imré[vel], Pipics Jánossal együtt vagyok, domaszékiek. III. 24-n.

1918. év március 31-én, Húsvét napján oda voltunk a templomban, szép misénk volt. Champlas Dukol⁴⁷ nevű faluban mink fent lakunk 1600 méter magas hegyen, egy várban. Nagyon sokat kell le-föl járni, minden

43 Sauze d'Oulx torz fonetikus átírása.

44 Nem sikerült pontosan azonosítani a helyet. A megtett távolságok alapján Cesana Torinese, vagy a környéke lehet a hely.

45 Champlas erődje.

46 Értsd: az otthoniakkal.

47 Helyesen Champlas du Col.

nap lejárunk dolgozni a hegyi műúton követ törünk 6 kilométer hosszan Champlas Du Col és Cesana közt. December 1. óta itten dolgozunk mindég, még újév napján is, előtte vasárnap is, és még egy vasárnap mikó legroszszabb idő volt, akkó dolgozni kellett. Havat hánytunk. Itt máma szép idő volt délelőtt, de mán délután kezd esni a hó, itten környes-körül csúnya havas hegyek vannak, csak imitt-amott olvadt így kicsit, ahova a nap jól odasüt. Nagyon szomorú húsvét ez. Ebéd egy kanál rizsa, 1 kanál birge⁴⁸ gulyás, reggel egy kanál kávé, most levelet írtam. Hazulról régen, november 23-án írtat kaptam. Igaz nékem vagy nekünk se volt szabad írni okt. 20-tól 1918. I. 20-ig. Most is két hétbe egyszer lehet írni 15 sorig 1 lapba. Ez is nem tudom elméné. Itten a hírek, hogy az orosz békét kötött, akkor bízik, hogy nem sokáig tart mán a háború, a[d]ná Atya Isten, hogy mehetnénk haza a mi kedves jó hazánkba, ahonnan most is jobb híreket hoz a szél, és a posta is a szomorú hadifoglyoknak. Csak a jó Isten a Győzelmes szent Békét a[d]ná meg, ami igazságért fegyvert fogott bajtársainknak, kik most is még küzdhetnek otthon hazáért, királyért és a családi otthonunkért is, én több 46-os bajtársammal még 1916. augusztus 9-én, éjfélt után, midőn támadásba mentünk, a túlerő közrefogott bennünket, 24-önket, akik előre ki lettek küldve, az olasz foglyul ejtettek, de sok bajtársam halni maradt ottan, hogy hányan és kik maradtak meg, vagy mi lett a többivel, nem tudom. Nékem és néhány bajtársamnak ezt a szomorú fogságot adta az Úr Isten, ma mán a 2. húsvét napját ünnepeljük az olasz hadifogságban. Hej, bizony régen nem kaptam hazulról levelet, nem tudom mi van otthon, élnek még talán mán, az Antal öcsém is otthon van, úgy gondolom, de hogy szegény Imrével mi van, meg van-e még kedves feleségem és édös szüleim az Isten oltalmába maradok hű, szerető, kedves Imre és Antal testvéreim. 1918 év húsvét napján március 31-én.

Együtt vagyok több ismerőssel, akikkel fogságba estem 1916. VIII. 9-én. Bodó János[sal], Bacsó Imré[vel], Pipicz Jánossal is együtt vagyok. Itten együtt haragíjjuk és békíjjük egymást. Erős őrizet alatt vagyunk, közülünk 4-en jól elkészülve elindultak haza, de elfogták őket. Sokan elszöktek, de nagyjából elfogták, mert nagyon veszélyes, nagy havas hegyek

közt vagyunk. Mos[t]mán még erősebb Alpini kalapos katonák⁴⁹ őriznek bennünket. Unatkozás helyett írogatok. Húsvét vasárnapján mingja (sic!), ha lehet, bort iszogatok. A kantinban 1 liter bor 1 korona 50 fillér, 1 kiló sajt 6 korona, 1 kiló gesztenye pucolva 2 korona, minden nagyon drága. Fokhagyma, vöröshagyma és tej is van. A tej 1 liter 50 he (sic!) fillér. A napi bér 40 fillér, a lénung⁵⁰ 15 fillér, összesen 55 fillér. Hej, Istenem, csak szabadulhatnánk már!

1918. év március 31-én barakkban.

1918. év április első óta hó volt. Most is hó van, még nagy mindenütt.

Április hó 7-én fehér vasárnap, nagyon nagyon szép idő van, nincs semmi olyas bajom, csak az, hogy Olaszországban kell szenvedni még most is. Adja a jó Isten, hogy itt másik virágvasárnapot otthon érhetném már meg. Kedves feleségem fényképét nézegetem, de semmit nem tudok jó szüleim felől sem és feleségemről sem. Legújabb levelük 1917. november 3-án írt. Nem tudom miért nem jön hír felőlük.

1918. év április 14-én [az] első óta minden nap esik a hó, méteres új hó van itten, nagy tél van. Október 20. óta havat hányunk a műúton és követ törünk mikor hó nincs. Friss, jó egészségben vagyok.

1918. év április 21-én vasárnap esik a hó. Nagyon méteres havak vannak itten. Mindenitt minden nap esik hó. Itten eső helyett hó esik most is. Az úton hóval dolgozunk, csak vasárnap nem. A jó Isten tudja mikor szabadulunk meg innen, ebből a nehéz szomorú fogságból.

1918. év április 28-án is esik a hó, most is. Hej, de milyen helyen vagyunk! Legutóbb április 25. és 24-én is nagy havat hánytunk, ember magasságú hóhányás közt járunk fel a vári lakásunkba. Mindég dolgozunk, mikor hó nincsen, követ törünk. A kőtörés is elfogy már, valam[ely]ik nap megyünk tovább, de hogy hova nem tudom. A békét reméljük, de olyan

49 Az alpini az olasz hegyivadász alakulatokat jelöli.

50 Zsold (német).

nagyon vakítva vagyunk, hogy semmit nem tudunk az itteni helyzetről. Azt tudjuk, hogy Oroszországban béke van, talán az Antal öcsém is otthon van. Ha Isten segít én is vagy mi is reméljük, hogy egy pár holnap⁵¹ múlva otthon leszünk, kedves jó magyar hazánkban, kedves feleségem Kispéter Etelkám és jó szüleim, kedves Imre és Antal öcsémekkel, ha még megvannak viszontláthatjuk egymást és hálát adhatunk a jó Istennek, hogy ennyi viszontagság után haza segített bennünket. Most is levelet nem kapunk hazulról, se semmit, hogy mi van velük nem tudom. Legújabb levelük (november 23-ait) megkaptam II. hó 20-án. Pénzt is, háromszor 50 koronát augusztus 14-ig megkaptam, de azóta nem kaptam, nem tudom miért nem küldtek. Talán nem vették föl, mert igen jót segítettek volna rajtam. Igaz, hogy pénzem mindig van, ezidáig is 28 korona, mert spórolgatom. Igaz az egész télen mindég dolgozni kellett egy forgalom nélküli műúton. Napi bér 40 fillér, lénung⁵² 15 fillér, összesen naponta 55 fillér, de a drágaság nagy, egy kiló gesztenye 2 korona, egy kiló sajt 6 korona, de nem is lehet kapni. Bor nem elég, 1 liter 1 korona 50 fillér, 1 liter tej 50 fillér, az is vizes, kenyeret venni nem lehet, naponta csekély fél kilós kis kenyeret kapunk. A télen 800 grammos volt, mikor hó esett. A menázi⁵³ reggel fél liter fekete víz, nem kávé. Ezen dolgozunk délig, délben egy liternyi makaróni tészta, vagy rizsa. Az is sokszor csak víz. Néha van este hal is és sajt, akkor nincsen menázi. Egy héten háromszor húsleves és egy kis hús, de ha húst főznek, akkor nem tesznek bele semmit. Szoktak babot és krumplit is keverni a makarónival, vagy rizs rizsával, az jó. Én naponta este mindég fél liter tejet szoktam szoktam venni 15 fillérért, néha egy kis bort is iszogatok, vagy szárított tészta gesztenyét,⁵⁴ de sokat nem lehet költeni ebből a kevés pénzből. Akinek hazulról jön, az jobban költhet, de én nem kaptam 9 holnap⁵⁵ óta, pedig jött a többi szegedi bajtársaimnak. Én nem tudom mi oka, hogy nem kapok, no de nem baj, fogságban vagyunk, de mégis szenvedünk kedves hazánkért és a királyért és a jó hozzátartozóinkért is, mert 9 holnap óta mindég havasok közt szenvedünk és méteres havak vannak. Most is széltiliben hó van itten. Nem tudom milyen termés

51 Értsd hónap.

52 Zsold.

53 Az ellátmány.

54 Értsd: szárított gesztenyét eszem.

55 Értsd hónap.

lesz, pedig szép rozs vetések voltak itten is, de kiveszett a hó alatt. Itten is nagy szegénységben szenved a civilség is, mert kenyeret is sok része úgy faszol,⁵⁶ mint a katona. Alpini katonák őriznek bennünket, civillel nem érintkezünk, pénzünk is csak blokk⁵⁷ van, csak a vári kázinóban lehet vásárolni, ott is katona kázinós van. Az is úgy [le]húz bennünket, ahogy csak bír. Itten nagyon rossz helyen vagyunk. Úgy az idő párás. Tél, örökös tél van itten októbertől május utójáig. Mégis laknak ezek a szegény olaszok, itten is lóháton zsákban hordják a trágyát, és széjjel a hegyen ritka fenyőerdők vannak. Mindég erdővágással foglalkozásuk, meg a méteres hó van is a fákat húzatják, a két kerekű kordékon szállítják, az összes olasz alomban két kerekű kordéjuk van s még a katonasága és nép viselete olyan, mint nálunk. A felső öltözete divatos, de nagyon piszkosak a nők is. Igazán mostoha lehet itten az élet, még békében is semmi élvezet, csak a havas hegyek. Környes-körül⁵⁸ csúnya házikók, piszkosság van nagyon, ilyen helyek vannak itten is. Isten őrizzen civilnél való tartózkodás[tól] és élelmezéstől is. Katonaságnál úgy készítenek, mint nálunk formán, csak hogy sovány étel van nagyon. Kenyeret szépet és jót kapunk, csak hogy nagyon kevés, mindég üres a hasunk. Csak a jó Isten segítene bennünket mihamarabb innen haza, mert különben éhhalál fenyegethet bennünket későbbben. Unalmamban írogatunk, mostan a barakklakásunkban, innen is ma, vagy holnap menjünk tovább, csak hazafelé mennénk már. Esik a hó most is, méteres hó van itten, széltiben lejjebb, Cesana⁵⁹ faluban nincsen hó, pedig csak két kilométer légvonalban. A többi ismerőssökkel még együtt vagyok, Bodó János[sal], Bacsó Imré[vel] és Pipicz Jánossal, ezek Szeged alsótanyai és domaszékiek, s a többiek dorozsmaiak, s a többi más falukba negyvenhatosok 24-en estünk fogságba 1916. augusztus 9-én. Hajnalban írtam 1918. év április 28-án.

A bécsi veres keresztől 5 korona segélyt megkaptam 1918. április 27-én, mely igen jól esett. 1918. év IV. 28.

56 Szerez, vételez, a német fassenből.

57 Táborpénz.

58 Körös-körül.

59 Cesana Torinese.

Forte Champlasból eljöttünk 1918. május 2-án d.u. 5 órakor, Cesanában haltunk 3-ikán, reggel 6 órakor megént gyalog 11 kilométerre mentünk Oulz-ba,⁶⁰ 10 órakor vonatba ültünk, útirány⁶¹ Salbertrand ([érkezés] 11 óra[kor]), Chiomonte Meana–Susa ([érkezés] 12 óra[kor]), Busso-leno, Collegno ([érkezés] 2 órakor), Torino ([érkezés] 2 ½ órakor), Asti ([érkezés] 4 ½ órakor d.u., szép kertészet van itten, szép sima vidék), Feliz-zano, Solero, Alessandria (nagy város, [érkezés] 5 ¼ órakor este, szép vidék, messziről látszanak a hegyek), Pineta⁶² ([érkezés] 6 ½ [órákor], 9, Tortona, Voghera ([érkezés] 7 ¾ órákor), Casteggio, Sradella⁶³ ([érkezés] este 9 órákor, nagyon szép síkság), Piakenza⁶⁴ ([érkezés] éjjel 11 órákor, ekkor szundikáltam), éjjel 1 órákor érkeztünk Pizzighettone nevű vár[os] ba, ide értünk 3-ikán éjjel 1 órákor. Innen 15-ével⁶⁵ kimentünk munkára. Útirány 4-én: 10 órákor indultunk vonaton, ki Codogno, Sekugnago⁶⁶ végállomás, innen gyalog mentünk a helyszínre, Musia nevű faluba.⁶⁷ Itt vagyunk egy nagy gazdánál, de ezidáig nem jó, mert ő nem ad reserve⁶⁸ ennivalót, éhesek vagyunk nagyon. Nagyon szép vidék ez nagyon, mert méteres havak voltak ahonnan ide jöttünk, de itten minden nagyon szép zöld. Írtam 1918. év Május 5-én.

Oh, május királynéja, Boldogságos szép szűz, Mária, Istennek szent anyja, élet édesség szép reménység, könyörögj érettem, mert különben éhen kell veszni itten Itáliában, pedig attól Istenem óvj meg. Hej, de szomorú az élet, pedig nagyon szép és jó helyen vagyunk, csak ennivalónk van nagyon kevés, hacsak ezután jobb nem lesz, mert csak tegnap értünk ide, máma ünnepelünk, holnap, ha megérjük Isten segítségével megkezdjük a munkát. Írtam Musia 1918. V. hó 5-én. Szép borús idő van, szép apró

60 Helyesen Oulx-ba.

61 Itt közbevetette, hogy „Oulz 10 órákor”.

62 Helyesen Spinetta.

63 Helyesen Stradella.

64 Helyesen Piacenza.

65 Értsd tizenöt.

66 Helyesen Secugnago.

67 Valószínűleg Muzza Piacentina, ami inkább tanya, mint falu.

68 Tartalék, itt kiegészítő.

leánykák és menyecskék vannak itten, igen szép népviselet van nekik, Kremona⁶⁹ és Milánó közt vagyunk, nagy városok ezek.

1918. év Május 12-én vasárnap. Nagyon szép napos idő van, új helyen vagyok, Kirit ma is kimostam (sic!). Levelet írtam haza. Egy uraságnál vagyunk 15-en Cremona és Milánó közt.

1918. év Május 19-én nagyon szép meleg napos idő van, piros pünkösdi napján. Éppen az elmúlt két héten kaszáltunk, szénát raktunk ma is 9 óra hosszat. Most vetőgetik a kukoricát.

1918. május 30-án Úrnapja. Nagyon szép borússas, meleg idő van, Brembio, Pizzighettone, Cremona, ide jöttünk május 5-én. Ezidáig kaszáltunk, szénát takarítottunk a csekély 5 fillér órabérért. Friss jó egészségben vagyok.

1918. június 2-án. Friss jó egészségben vagyok. A kevés búza szépen ki van fejlődve, a kukorica kapálást megkezdték, de még most is szántanak, vetnek, meg van egy kevés elsőre kaszálni való is. Széna kaszálással foglalkozunk és kaszálunk. Most írtam panaszos levelet haza. Brembio nevű faluban.

Júni 10[-én] és 11-én esik az eső. Friss, jó egészségben tegnap levelet kaptam.

1918. év augusztus 11-és Kassalpuusterlengóban⁷⁰ egy uraságnál dolgozunk, több magyarral együtt. Most a héten csépeztünk, friss, jó egészségben vagyok. Száraz, meleg idők vannak itten.

1918. év augusztus 18-án vasárnap este Casalpusterlengo faluban, friss, jó egészségben vagyok, nincs semmi olyas bajom, jó vacsoráltam rizsát, jó bort ittam, jó magyarokkal vagyok együtt. Nincs semmi olyas bajom, csak az, hogy otthon nem lehetek. Nagyon szép idő van. Casalpusterlengo nevű falu mellett egy urasági kis majorban vagyok több bajtársammal. Ezredbélim

69 Cremona.

70 Helyesen Casalpusterlengo.

nincsen, pénzem van most is még 50 korona. Hej, csak a jó Isten a békét adná mán meg. Kedves jó feleségem, Etelkám, kedves jó édesapám, édes jó szüleim és Imre és Antal öcséim is nagyon szeretném látni, viszont ölelni és csókolni. Istenem segíj meg, hogy az ellenségeim kezéből szerencsésen megmenekülhetnék. Ma van a mi jó királyunk I. Ferenc József felséges uralkodónk születésnapja, kinek keze alatt besoroztak, harctérre mentem és fogságba estem 1916. augusztus 9-én hajnalban, szóval éjjel, Karintiában, Mörzi vorkh⁷¹ jobb oldalán. 1918. VIII. hó 18-án.

1918. év szeptember 8-án, Kisasszony napján borúsan szeles idő van. Lapot írtam haza, friss, jó egészségben vagyok, nincs semmi semmi olyan hiányom, csak az, hogy otthon nem lehetek. Nagyon nehéz ahogy élet (sic!) ünnepelünk, hétköznapi kaszálunk, ilyesmi munká[t végzünk]. Casalpusterlengo nevű falu mellett egy kis uraságnak dolgozunk, magyarokkal vagyunk együtt Pizzighettone Komando alatt.⁷² IX. 8-án.

1918. év szeptember 22-én friss, jó egészségben vagyok.

1918. év október 8-án friss jó egészségben vagyok, dolgozunk, szarát hordunk össze, csúnya munka van itten. Hát hála a jó Istennek szép béke hírekkel vagyunk megvigasztalva, az egész népség ránk kajabálja, hogy béke van, olaszul Pácse⁷³ van. Ha igaz lesz⁷⁴ nagyon jót tesz velünk a jó Isten, haza mehetnénk kedves otthonunkba, Magyarországra, mely Itáliához képest paradicsomkert, csak Itália purgatórium.

Az 5-ik 50 koronát, mely Pizzighettone címre, augusztus 6-án 1918-ban volt feladva Horgoson, aláírtam 1918. év október 3-án. 31 líra 91 centimest kaptam meg.

71 Helyesen Mrzli Vrh.

72 Értsd: a pizzighettonei tábor parancsnoksága alatt.

73 Helyesen pace.

74 Nem igaz.

Casalpusterlengo nevű faluban Czigolona nevű majorban⁷⁵ egy kis uraságnál vagyok 8-án. Itt van Bodó János és Vámos Mátyás, sándorfalvi 46-osok. Csak jó Isten szabadítana meg bennünket innen is. Hűvös őszi reggelek vannak, a foglalkozás az, ami otthon.

1918. év október 27-én szép idő van, én kibetegedtem október 19-én és még ma is beteges vagyok. Most egy kissé jobban vagyok, itten Italiá[ban] mindenütt nagy betegség van, itt is a többi foglyok is betegek mind.⁷⁶ Kedves jó szüleim és kedves feleségem, tőletek is kaptam lapokat, megértettem, hogy feleségem beteges. [Kelt] Casalpusterlengo nevű faluban október 27.

1918. november 1-én egészséges vagyok, most kaptam 1 pár levelet és megértettem, hogy az Imre Budapesten van, elég baj.

1918. év november 3-án friss jó egészségben vagyok, most a hazánk levezéséről nagy hír van, most megkaptam 31 lírát 85 fillért. Borús, hűvös őszi idők vannak, nagy betegség, halálozás uralkodik itten. Isten angyal[a] milyen velünk.

1918. év december 1-én írom, friss jó egészségben vagyok. November 5. óta van béke hír,⁷⁷ azóta lássuk az olasz foglyokat jönni haza. Ködös, hideg idő van.

1918. év december 8-án friss jó egészségben vagyok Olaszországban, Pizzighe-tone, prov. di Cremona cím alatt, Casalpusterlengo nevű falu mellett Cigolona nevű majorban, egy kis uraságnál vagyunk. 16-an vagyunk együtt ismerősök. Bodó János domaszéki és Vámos Mátyás sándorfalvi.

1918. év december 15-én friss, jó egészségben vagyok, hideg, ködös idő van, most ünnepelünk. Most 36-an vagyunk együtt foglyok. Az ebéd húsleves

75 A Cascina Cigolona nevű majorság ma is létezik. Casalpusterlengótól körülbelül 10 kilométerre található, valójában San Fiorano településhez tartozik.

76 Ez a betegség valószínűleg a spanyolnátha.

77 A padovai fegyverszünet 1918. november 4-én 15 órakor lépett életbe.

és főtt kukoricacső. A menázsi is naponta 40 dekagramm kenyér.⁷⁸ Hej Istenem, mikor megyünk haza?

1918. év december 22-én friss, egészségben vagyok, hazafelé való menésről ábrándozunk, hogy meddig kell még itten szenvedni. Most is lapot írta haza a kedves feleségem[nek] és szüleimnek.

1918. dec. 25-ikét friss jó egészségben töltöttem el idenfennben Italiában. Nagyon szomorú ez a karácsony. 36 embernek 1 akó vízben megfőztek 3 vagy 4 kiló húst és egy fél kiló kukoricaliszból főtt dolog,⁷⁹ melynek semmi íze. Reggel fél liter tej, este egy kis konzerv hús, kis makaróni és hozzá a nagy szomorúság és kevés vigasztalás. Más egyéb fél liter bort is ettem 1 líráért. 1918. dec. 26-án reggel tej, délben sovány húsleves, polenta,⁸⁰ és hozzá egy kis bort vettem 1 litert nevem napja voltáért. Hej, hol vagy te jó hitvesem, kedves jó édesanyám és apám, kiknek főztjében annyit válogatta. Hej de jó volna most egy kevés is belőle. No de bízik, hogy majd csak hazasegít a jó Isten 1 pár hónap múlva. Azért, amennyire [...]et⁸¹ tűnök, legyen meg a jó Isten szent akarattya. Haza vágyó ifj. Kiri István.

1918. év dec. 31-én hála jó Istennek ez év utolsó napját is egészségesen megértem. Nagyon nehéz munkánk van. Ezen a héten a szárát hordjuk be. Nagyon sovány rizsa van, még só sincsen benne. Máma esik az eső, este húsleves. Boldog új évet kívánok!

1919. január 1-jén friss jó egészségben vagyok, az étkezés reggel fél liter tej és kenyér, azután felkeltem, felöltöztem, megmosdottam, megfésülködtem, a bajuszt rendbe hoztam. Tíz órakor kenyeret s szalonnát, hagymát ettem, ezután megebédeltem: sovány rizsa és polenta, és azután

78 1918. december 2. – 1919. január 25. között a hadifoglyok és a nemzetiségi légiósok fejadagja: 250 gramm kenyér (400 gramm munkavégzés esetén); 150 gramm friss hús (140 gramm, ha fagyasztott) heti háromszor; 120 gramm tészta vagy 100 gramm szárított hüvelyes; 50 gramm só; hetente egy adag körítés (10 gramm). Heti négyszer (a húsnapok között) 150 gramm bakkala hal vagy 100 gramm sózott hal vagy 100 gramm amerikai húskonzerv vagy egy hering. Juhász 2022: 436. Előtte és utána lásd ibidem 435–436.

79 Puliszka, a Pó-síkság lakóinak jellegzetes étele.

80 Puliszka.

81 Elmosódott és olvashatatlan a szó eleje.

egy kis vett szalonna, azután 1 liter bort ittam (ára 2 líra), azután sétáltam, hozzáfogtam írni ezt a kis listát, de néktek nem írhatok, mert nem szabad, vagyis most nem adtak lapot. Várjuk a szabadulást ebből a nehéz rabszolga életből nagyon sokan mán. Szép kedves jó feleségem, édösapám és édösanyám, Imre és Antal öcsém, boldog új évet kívánok! 1919. év I. hó 1. napján. Rágyújtok egy „popolare” cigarettára. Nagyon szép fényes napos idő van, hűvös idő van.

1919. év január 6-án szomorú fogsági ünnepünk van.⁸² A nap is kisüt és esik az eső. Hideg szeles idő van. Még nem tudjuk, hogy mikor mehetünk mán hazafelé.

1919. II. hó 20-án írtam, Vicenza nevű városban unatkozunk 900-an a határon.⁸³

Inft. Kiri István, prigioniero di guerra 624 Comp. Lavoratori,⁸⁴ Rocchette,⁸⁵ Prov. di Vicenza,⁸⁶ Italia 1919. III. 10. [-] 1919. július 20-án.

Hazaérkeztem az olasz hadifogságból 1919. év október 23-án délelőtt fél tizenkettő órakor. Friss egészségben vagyok.

82 Vízkereszt.

83 Ez a régi határra utal a Monarchia és Olaszország között.

84 Kiri István gyalogos, hadifogoly, 624. munkaszázad. A 624. munkaszázad a Hátországai Főfelügyelőség 1919. május 1-jei kimutatása szerint 188 főből állt, ebből 143 volt magyar, 45 német, ami valószínűleg osztrákokat takar. Chiuppanóban szállásolták el őket, ami a Kiri által említett Piavene Rocchette szomszédjában található. A vicenzai Mezőgazdasági Tanszék megbízásából lövészárkokat temettek be, illetve szögesdrót akadályokat romboltak le. AUSSME, F-11, 126, 5, sz. n. Specchio indicante i reparti lavorativi di guerra, Compagnie e Centurie L. P. comunque presenti nel territorio di propria giurisdizione alla data 1 Maggio 1919.

85 Helyesen Piovene Rocchette.

86 Vicenza megye.

Hazulról kapott levelek 1916–17 évtől

1. 1916. október 28-án írtat Dec. 14-én Kiritől
2. November 28-án = XII. 29.
3. XI. hó 24. írtat XII. 29.
4. XI. 14-én írtat 1917. I. 17-én
5. Fossanóba 1917. I. hó 16 írtat II. 4-én [érkezett]
6. I. 17-én írtat II. 4-én Kiri
7. Lövingertől I. 16. írtat II. 4-én
8. I. hó 21-én írtat II hó 10-én Kiritől
9. I. hó 27-én írtat II. hó 20-án Kispéter
10. I. hó 28-án írtat II. hó 20-án Kispéter
11. I. hó 23. németül írtat II. 20-án Kispéter
12. I. hó 28-án írtat II. hó 26-án
13. II. hó 10-én írtat III. hó 8-án Kiri
14. II. hó 11-én írtat III. hó 8-án Kiri
15. II. hó 20-án írtat III. hó 8-án Kiri
16. II. hó 13-án írtat III. hó 10-én Kiri
17. II. hó 17-én írtat III. hó 10-én Kiri
18. II. hó 22-én írtat III. 13-án Lövingertől
19. III. 3-án írtat III. 30-án Pinerolo
20. III. hó 12-én írtat VI. hó 8-án húsvétko[r]
21. III. hó 18-án írtat IV. hó 21-én Kispéter Tamás
22. III. hó 28-án írtat V. hó 10-én megkaptam Kiri István
23. IV. hó 1-én írtat V. hó 10-én Kiri István
24. IV. hó 8-án írtat V. hó 15-én Kiri
25. IV. hó 24-én írtat VI. hó 5-én Kiri
26. IV. hó 25-én írtat VI. hó 22-én Kiri
27. IV. hó 27-én írtat VI. hó 22-én Kispéter Tamás
28. V. hó 3-án írtat VI. hó 22. Kispéter Tamás
29. V. 15-én írtat júli 30. Kispéter Ferenc
30. V. 21-én írtat július 30. Kispéter
31. Júli 15-én írt Augusztus 17. Kiri
32. VII. 16-án írt kupertás⁸⁷ VIII. hó 17. Kiri
33. VII. hó 22-én írt Augusztus 17-én Kiri Perrero
34. Augusztus 2-án írtat 21-én Kiri Kupertás
35. VIII. hó 15-én írtat IX. 17. Kiri Ádám

Források

Archivio Ufficio Storico dello Stato Maggiore dell'Esercito, Roma (AUSSME), Commissione per l'Interrogatorio dei prigionieri di guerra (F-11), 126, 5, sz. n. Specchio indicante i reparti lavorativi di guerra, Compagnie e Centurie L. P. comunque presenti nel territorio di propria giurisdizione alla data 1 Maggio 1919.

FamilySearch (FS), Horgos, Születési anyakönyv (szül.anykv.), 1894., 131. sz. <https://www.familysearch.org/ark:/61903/1:1:XZ86-R8R> – utolsó letöltés: 2025. május 4.

FamilySearch (FS), Szeged alsóváros, Születési anyakönyv (szül.anykv.), 1886., 1106. sz. <https://www.familysearch.org/ark:/61903/1:1:XZ6X-HG4> – utolsó letöltés: 2025. május 4.

FamilySearch (FS), Szeged alsóváros, Születési anyakönyv (szül.anykv.), 1898., 129. sz.; <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:9Q97-YS8R-BW4> – utolsó letöltés: 2025. május 4.

FamilySearch (FS), Szeged alsóváros, Születési anyakönyv (szül.anykv.), 1898., 794. sz.; <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:33S7-9P63-9DVV> – utolsó letöltés: 2025. május 4.

FamilySearch (FS), Szeged, Halálozási anyakönyv (hal.anykv.), 1905., 162. sz.; <https://familysearch.org/ark:/61903/1:1:6J3W-BDTK> – utolsó letöltés: 2025. május 4.

FamilySearch (FS), Szeged, Halálozási anyakönyv (hal.anykv.), 1915., 29. sz. <https://www.familysearch.org/ark:/61903/1:1:6V1P-VTKT> – utolsó letöltés: 2025. május 4.

FamilySearch, Szeged, Házassági anyakönyv (ház.anykv.), 1914., 168. sz. <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:3QS7-L9QF-QFQR> – utolsó letöltés: 2025. május 4.

Dél-Magyarország 1937

Hivatkozott irodalom

Csikvári Antal (szerk.) 1938: *Csongrád Vármegye*. Budapest.

Juhász Balázs 2022: *Hadifoglyok, dezertőrök. Magyar katonák az olasz hátságban (1915–1920)*. Budapest.

Ministero della guerra, Stato maggiore centrale, Ufficio storico (szerk.) 1927: *Brigate di fanteria: riassunti storici dei corpi e comandi nella guerra 1915–1918*. V. köt. Roma.

Négyesi Lajos 2007: *46-os szegedi bakák a tolmeini hídfőben*. Budapest.

Nónay Dezső 1931: *A volt m. kir. szegedi 5. honvéd gyalogezred a világháborúban*. Budapest.

Pintér Tamás – Rózsafi János – Stencinger Norbert 2017: *Magyar ezredek a Doberdó-fennsík védelmében*. 2. kiad. Budapest.

Pintér Tamás – Stencinger Norbert – Rózsafi János 2022: „Ó, ti fiúk, barnák, szőkék...”: *A 46-os gyalogezred első világháborús emlékezete*. Szeged.

Recenzió

Demeter Gábor–Schrek Katalin (szerk.): *Az Eszmetörténettől a nemzetközi kapcsolatokig*

Ünnepi kötet Bodnár Erzsébet 70. születésnapjára. Debreceni Egyetem Történelmi Intézet, Debreceni Egyetem Történelmi és Néprajzi Doktori Iskola, ELKH Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, Debrecen–Budapest, 2023. 236 pp.¹

A Debreceni Egyetemen nagy hagyománya van az egyetemes történeti témák vizsgálatának, kiváltképpen a 18–19. századi Kelet-Európával, a nemzetközi kapcsolatokkal és a Mediterrán-térsséggel foglalkozó kutatásoknak. Ezeknek a történeti kérdéseknek a vizsgálata jellemzi Bodnár Erzsébet, a Debreceni Egyetem nyugalmazott egyetemi docensének több évtizedes oktatói és kutatói profilját: pályája elején a 18–19. századi Oroszország eszmetörténetével, majd a 19. század első felének orosz diplomáciatörténetével, a keleti kérdéssel és az orosz modernizáció problémáival, valamint az olasz Risorgimentóval foglalkozott. Éppen ezért a Bodnár Erzsébet 70. születésnapja alkalmából a tiszteletére megjelenő, az *Eszmetörténettől a nemzetközi kapcsolatokig* című tanulmánykötet címválasztása is kiváló, hiszen jól rámutat az ünnepelt tudományos pályáivének szakaszaira.

A könyv külső, formai jegyeit tekintve rendkívül igényes, könnyed, de ugyanakkor impozáns. A borítón szereplő térkép gazdagon illusztrálja azt a földrajzi teret – Oroszországot, a Balkánt és a Földközi-tenger medencéjét –, amihez Bodnár Erzsébet munkássága szorosan kapcsolódik. A kiadvány Demeter Gábor és Schrek Katalin szerkesztésében, a DE BTK Történelmi Intézetének, a DE Történelmi és Néprajzi Doktori Iskolájának, valamint az ELKH Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézetének gondozásában jelent meg 2023 tavaszán.

1 Az ismertetés „az Innovációs és Technológiai Minisztérium ÚNKP-23-2-III-DE-366. kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alapból finanszírozott szakmai támogatásával készült.”

Ami a kötet tartalmi elrendezését illeti, üdvözlendő, hogy a tanulmányok az egyes tematikai egységeken belül kronologikus sorrendben követik egymást. A kötet (19 tanulmány, 20 szerző) ennek megfelelően négy tematikus fejezetből áll: 1) Oroszország a 18. században, 2) A Balkán és a Mediterráneum a 19. században, 3) Társadalmi változások – külpolitikai fordulatok, 4) Kelet-európai történetírás és az Európán kívüli világ története. Utóbbi blokk kapcsán azt is fontos hangsúlyozni, hogy a kötet kilép a hazai történetírás Európa-centrikusságából és közread tanulmányokat az amerikai, illetve az indiai történelem összefüggéseiről is. A könyv kohézióját a tematikus blokkokon és az ünnevelt tudományos érdeklődéséhez szorosan illeszkedő írásokon túlmenően az adta, hogy a szerzők Bodnár Erzsébet munkatársai és tanítványai.

A 18. századi Oroszország problematikáival kapcsolatos fejezet nyitótanulmányában Gebei Sándor Oroszország szerepét mutatja be a Szent Liga törökellenes háborújában 1697–1700 között. A szerző arra fókuszált, hogy Oroszország hogyan biztosította hatalmát Azov térségében, amely a fekete-tengeri orosz hajózás megteremtésében kulcsfontosságú volt. Éppen ezért az áttekintés tárgyalja a hajóépítés, az európai mesteremberek és zsoldosok jelentőségét, Oroszország Szent Ligához való csatlakozásának (1697) és részvételének körülményeit, valamint a konstantinápolyi orosz–török béketárgyalások (1699–1700) folyamatát. Gebei Sándor rámutat, hogy a területi nyereségen túl (Azov, a Don torkolatvidéke, Taganrog és környéke) a béketárgyalások legfontosabb következménye az volt, hogy létrejött az első állandó konstantinápolyi orosz külképviselet.

Sashalmi Endre írásában I. Péter orosz cár alakját a rossz cárról alkotott „népi elképzelések” („*Péter a kicserélt cár*” és „*Péter az Antikrisztus*”) kontextusában értelmezi. Sashalmi Endre igyekszik Maureen Perrie alapján rávilágítani arra, hogy a két koncepció között ok-okozati szempontból van ugyan összefüggés, de alapjaiban véve teljesen különbözőek. Az elemzés részletesen kitért a kicserélés mítoszáról szóló történetek aspektusaira. Mindennek az volt az alapja, hogy a cár az ortodoxiával és az orosz szokásokkal ellentétben európai szokásokat vezetett be. Ebből következett Péter és az Antikrisztus párosítása, ugyanis a cár intézkedéseivel támadta az orosz hagyományokat, amelyre csak egy idegen hitű, maga az Antikrisztus lehetett képes. Sashalmi Endre részletesen áttekinti az Antikrisztus típusokat és külső megjelenési formáit. Noha voltak olyan, érvekkel alátámasztott koncepciók, amelyek szerint Péter nem lehet Antikrisztus, a párhuzamra

még a 19. század elején is találni példákat. Sashalmi Endre szerint míg a kicserélt cár mítosza az egyszerű néptől származott, addig az Antikrisztus változat már bibliai és más egyházi szövegek ismeretéről tanúskodott.

Pjotr Alekszandrovics Rumjancev-Zadunajszkij tábornagy (1725–1796) pályafutásáról és katonai jelentőségéről kapunk átfogó és adatgazdag összefoglalást V. Molnár László tollából. Az egyik legbefolyásosabb orosz családból származó Rumjancev-Zadunajszkij az egyik legsikeresebb orosz hadvezér volt, részt vett az osztrák örökösödési háborúban, a hétéves háborúban, valamint az 1768–1774-es és az 1787–1792-es orosz–török háborúkban. A nevéhez zseniális taktikai elgondolások és hadművészeti újítások egyaránt kapcsolódnak mint például az állandó hadsereg létrehozásának kezdeményezése Oroszországban, a kiszámíthatatlan manőverek alkalmazása, a terepviszonyok figyelembevételének, a felderítésnek és a tisztek kiváló oktatásának fontossága. V. Molnár László megismerteti az olvasót Rumjancev-Zadunajszkij közigazgatási pályafutásával is, aki 1764-től Kis-Oroszország kormányzója volt, és hozzá köthető Ukrajna első teljes körű országleírása is.

Varga Beáta a 18. században egyre erőteljesebben meginduló, az ukrajnai kozákság alárendelésére törekvő orosz politikát és a kozákság helyzetében bekövetkező változásokat mutatta be. Tanulmánya foglalkozik az ukrajnai kozákság történetével az 1400-as évek végétől az 1760-as évekig, a II. Katalin uralkodása alatt kibontakozó jogfosztó és „eloroszosító” törekvésekkel, a kozákság és Oroszország kölcsönös egymásrautaltságával, valamint a Zaporizzsjei Szics 1775. évi felszámolásának okaival, következményeivel és a kozák területek Orosz Birodalomba való integrálásával.

Gyermek vagy unoka? Alekszandr Pavlovics nagyherceg fiatalkori évei című tanulmányában Dinnyés Patrik arra keresi a választ, hogy I. Sándor orosz cár 1796 előtt, tehát a nem hivatalos trónörökösi időszakában gyermek vagy unoka volt-e II. Katalin cárnő számára. A szerző párhuzamot von a gyermek Sándor és édesapja, I. Pál orosz cár neveltetése között, majd Sándor képzésének szellemi és fizikai aspektusait bontja ki részletesen. A dolgozat legfőbb novuma, hogy felhasznált egy 2017-ben publikált, a nagyherceg tanítójától, Frédéric-César de La Harpe-től származó 1791-es jelentést, amely alapján Sándor történelemről és az európai közjog fejlődéséről elsajátított ismeretei rekonstruálhatók.

A tanulmánykötet második blokkja a 19. századi Balkánnal és a Mediterrán-térséggel kapcsolatos írásokat tartalmazza. Bíró László a *Modern*

szerb államiség és Oroszország című értekezésében áttekintést ad arról, hogy Oroszország milyen szerepet játszott Szerbia autonóm fejedelemséggé válásában. A 18. század második felében létrejövő szerb tervezetek ismertetése után a szerző – a szerb és az orosz történetírás interpretációit ütköztetve – azt vizsgálja, hogy az első szerb felkelés idején Oroszország hogyan és miért támogatta Szerbia katonai lépéseit, milyen tervezeteket fogalmazott meg a politikai struktúrára vonatkozóan. Részletesen bemutatásra kerül Filippo Paulucci, orosz szolgálatban álló ezredes, valamint Konsztantyin Rodofinyikin orosz küldött szerbiai diplomáciai missziója. Végül pedig az 1815 és 1838 között létrejövő szerb autonóm fejedelemség folyamata is elemzésre kerül.

Schrek Katalin és Demeter Gábor közös kutatása Adam Czartoryski, az informális (nem hivatalos) diplomácia megteremtőjének balkáni tér átalakítására vonatkozó koncepcióit írja le részletesen. Czartoryski orosz külügyminiszterként (1804–1806) és az emigrációban is számos tervezetet dolgozott ki. Az 1803 és 1806 között született tervezetek orosz érdekek mentén születtek, reflektálva a francia kihívásra és felértékelve a balkáni népekkel való együttműködés lehetőségét. A szerzők Czartoryski emigrációban eltöltött időszakából számos memorandumot, valamint az 1830–1840-es években a párizsi Hotel Lambertben kibontakozó, az Oszmán Birodalom balkáni tartományaiban működő „ügynökhálózatot” helyezték górcső alá. Az utóbbi periódusra már a franciaorientáltság és a balkáni népek kooperációja volt jellemző. Czartoryski Szerbiát tartotta arra alkalmasnak, hogy önálló nemzetállamot hozzon létre, így a térség regionális-integratív funkcióját a szerbeknek szánta.

Pete László izgalmas írásának fő kérdése a brigantaggioban részt vevő nők (brigantessék) szerepének feltárása. A brigantaggio széles körű fegyveres ellenállást jelentett az Olasz Királysággal és a dinasztiával szemben. A vizsgált, Dél-Olaszországban kialakuló mozgalom létrejöttének oka elsősorban egy összetett társadalmi-politikai krízis volt. A briganték (vidéki rablók, Bourbon-párti legitimisták és elkeseredett parasztok) alapjaiban fenyegették a létrejövő egységes olasz államot, ami polgárháborúhoz vezetett. A brigantaggio fogalmának és történetének alapos bemutatása után a szerző hét brigantesse életútján keresztül prezentálja a brigantaggio női szerepeit. Alapvetően a háztartás vezetése és a gyermeknevelés volt a feladatuk, de a családi egyensúly megbomlása és az elkeseredettség nyomán megmutatták, hogy képesek egyenrangúak lenni

a férfiakkal. Mindazonáltal – főként a nehéz fizikai állóképességet igénylő rablóhadjáratok miatt – a brigantessák létszáma rendkívül alacsony volt (mindösszesen a brigantaggio fennmaradt névjegyzékének 1–2%-a volt női név), akiknek döntően a túrás és a beletörődés jutott.

A 19. századi Balkánhoz és a Mediterrán-térséghez kapcsolódó szekciót Madarász Imre irodalomtörténeti elemzése zárja. Az analízis abból indul ki, hogy a régebbi irodalmi alkotások hatnak az újra, azonban az olvasásélmények nem a művek megjelenésének sorrendjében történnek. Erre jó példa Federico De Roberto *Az alkirályok* című, 1894-ben, valamint Giuseppe Tomasi di Lampedusa *A Párdúc* című, 1958-ban megjelent regényének kapcsolata. Madarász Imre kiemeli, hogy utóbbi világszerte nagy sikernek örvendett, még arra is volt példa, hogy De Robertót plágiummal vádolták, de Olaszországban a művelt olvasók felismerték *A Párdúc* „őseit”. A szerző a két alkotás komparatív vizsgálatával mutat rá azok azonos és eltérő vonásaira.

A harmadik tematikai egység a 19. század második felének, valamint a 20. század első évtizedének oroszországi társadalmi változásai és külpolitikai fordulataival foglalkozó publikációknak ad teret. Váradi Katalin Ferdinand von Langenau báró, szentpétervári osztrák-magyar nagykövet (1871–1879) jelentésein keresztül tárgyalja, hogyan alakultak át az Orosz Birodalom külpolitikai koncepciói. A forrásokban leginkább az orosz belpolitikai fejlemények, a nemzetközi eseményekre adott orosz reakciók és a német–orosz kapcsolatok jelentek meg domináns témaként. A szerző röviden taglalja Langenau személyét és pályafutását, majd az orosz külpolitika átalakulását vizsgálja a három császár egyezménye (1872–1873), a Krieg in Sicht-krízis (1874–1875), a keleti válság (1875–1877/1878), valamint a berlini kongresszus (1878) és annak következményei mentén. Emellett bemutatja az orosz külpolitika formálóinak elképzeléseit és az oroszországi sajtóviszhangot is.

Majoros István az 1890-es évek elején, több lépcsőben létrejövő francia–orosz szövetség előtörténetét tanulmányozza. Az írás központi kérdése, hogy miért érkezett 1891. július 23-án egy francia hajóraj Kronstadt kikötőjébe, és mi lehet a magyarázata annak, hogy a francia és orosz lapok diplomáciai jelentőséget tulajdonítottak a flotta érkezésének, míg az osztrák sajtó elvetette egy francia–orosz szövetség létrejöttének a lehetőségét. A szerző az 1870-es évektől elemzi a francia–orosz gazdasági kapcsolatok fejlődését, mindenekelőtt az Oroszországba irányuló francia

tőkebefektetéseket. Az orosz modernizációnak újabb lendületet adott az 1888-ban jegyzett 500 millió frankos kölcsön. A két ország gazdasági kapcsolatainak egyre szélesebb körű összefonódása odáig vezetett, hogy 1891-re a francia köztársasági elnök, a miniszterelnök, a külügyminiszter és a hadiflotta is meghívást kapott Oroszországba. Majoros István részletezi a francia és orosz fél szövetségkötésének motivációit és a kronstadti látogatást követő eseményeket, hiszen még ugyanabban az évben elvi megállapodás született a szerződés megkötéséről.

Mire jó a terror? Ezt a kérdést járta körbe Filippov Szergej munkája. Alekszandr Szolovjov II. Sándor orosz cár elleni merényletének (1879) történetéből kiindulva az orosz terrorizmus céljait és motivációit, mindezekelőtt a Föld és Szabadság nevű szervezet történetét vizsgálja a cár elleni merényletet követő hónapokban. A szervezet ún. „politikuskok” csoportjának célja a politikai szabadságjogok kikényszerítése volt, és a tömegmozgalom hiányában eszköznek a terrorakciókat tekintették. Ezzel szemben a mozgalom másik irányzata, a „falusiak” a nép szabad, önigazgató közösségeinek létrehozását célozták. A szerző bemutatja, hogy a „politikuskok” miért tartották indokoltnak a terror alkalmazását, majd kitért a szervezet irányvonalával kapcsolatos szavazások eredményeire. A szervezet 1879-ben kettévált: a „falusiakból” a Fekete Újraelosztás, a „politikuskokból” pedig a Népakarat jött létre. Filippov Szergej meggyőzően érvelt amellett, hogy a Népakarat alapítói nem a mai értelemben vett terrorszervezetet akartak létrehozni, hanem egy olyan szervezetet, amely több fronton harcol a társadalmi-politikai reformok kikényszerítéséért.

Lakatos Judit kutatása egy rendkívül komplex témát, a képviseleti alapon működő orosz Állami Duma létrehozásának történetét nagy alaposággal tárja fel. Oroszországban a reformok mozgatója a háború volt, pontosabban a hadsereg modernizálásának problémája és az ehhez szükséges pénzügyi háttér megteremtése. A 19–20. század fordulóján Oroszország gazdasági értelemben Európa periferiájára szorult, a társadalmi-gazdasági krízis pedig az 1904–1905-ös orosz–japán háborúban elszenvedett vereség következtében tetőpontra jutott. Lakatos Judit figyelmet szentel G. A. Aligin belügyminiszter szerepének, a kuriális választójogi szisztéma kidolgozásának, az Alaptörvény módosításának, valamint az uralkodó, az Államtanács, a Minisztertanács és az Állami Duma jogköreinek pontos meghatározásának. A szerző egyetért azzal, hogy az alkotmányos alapokra

helyezett orosz politikai rendszerben az uralkodó túlsúlya érvényesült, de ez már nem orvosolhatta az ország problémáit.

Bebesi György a 19–20. század fordulójának egyik legjelentősebb orosz politikusának, Szergej Juljevics Vittének az oroszországi vasútfejlesztésekben való szerepvállalásába nyújt betekintést. A tanulmány egyik fő erénye, hogy nem heroizál, hanem racionálisan vizsgálja a politikus karakterének, pályafutásának pozitív és negatív vonásait. Vitte nemesi származása ellenére – mivel akkor még nem volt vasútmérnöki szakvizsgája – végigjárta a ranglétrát. Először az odesszai vasútnál szolgált, majd a vezetője lett, később pedig a Délnyugati Vasúttársaság igazgatója lett. Bebesi György úgy látja, hogy Vitte gyors felemelkedésének titka a politikus technokrata szemlélete és az uralkodó dinasztiahoz fűződő kiváló kapcsolata volt. Nevéhez fűződik az Orosz Vasutak Szabályzatának kidolgozása, valamint olyan testületek – mint például a Vasúti Főtanács vagy a Vasútügyi Igazgatóság – létrehozásának kezdeményezése, amelyek az állami bevételek növelésére és a visszaélések visszaszorítására helyezték a hangsúlyt. Vitte előbb közlekedési, majd pénzügyminiszter lett, az értekezés pedig a „nagy szibériai vasút” (a mai transzszibériai vasút) építésének szegmenseivel zárul.

A negyedik, egyben utolsó szakasz a kelet-európai történetíráshoz és az Európán kívüli világ történetéhez kapcsolódó elemzéseket foglalja magába. Lévai Csaba írásában Kossuth Lajos 1851–1852-es az Amerikai Egyesült Államokban tett körútjának egyik állomásáról, pontosabban a Washington sírjánál 1852 áprilisában tett látogatás kontextusáról és az erre 1884-ben visszaemlékező Kossuth gondolatairól olvashatunk. A szerző röviden bemutatja Kossuth amerikai útjának céljait, és árnyaltabban ábrázolja a magyar politikus fogadtatását. Harminckét évvel később – visszaemlékező írásában – Kossuth összehasonlította az amerikai és a magyar forradalmat. A fő kérdése az volt, hogy az amerikai forradalom miért győzött, és a magyar miért bukott el. Kossuth az amerikai forradalmat számos nézőpontból lekicsinyítette a magyarhoz képest, összevetve a két nép terheit és az adott birodalmon belüli politikai helyzetüket, valamint a forradalom akadályozó tényezőit, geopolitikai helyzetét, az amerikaiaknak a rabszolgákhoz, míg a magyaroknak a jobbágysághoz és a nemzetiségekhez való viszonyát.

Kovács Márta a 19. századi indiai vadászatok társadalmi, katonai, politikai és diplomáciai aspektusait Albert Eduárd, a későbbi VII. Eduárd brit király 1875–1876-os indiai utazásán keresztül ismerteti. A vadászatok

komoly befolyással voltak a politikai életre, de a britek számára a társadalmi kapcsolatépítésen, a hódításon, a kereskedelmi és politikai szempontok túl a sport jelleg is meghatározónak számított. Alapos képet kapunk az indiai vadászat hagyományairól és arról az 1870-es években lejátszódó folyamatról, amelynek eredményeként tovább romlott a helyi társadalom és a britek kapcsolata. Nem véletlen, hogy a szerző által feldolgozott sajtócikkek alapján Albert Eduárd utazásának is több célja volt: a Kelet-Indiai Társaság helyett a korona kormányzásának elfogadtatása, továbbá a helyi arisztokráciával való jó viszony kialakítása, kiváltképp az észak-indiai fejedelmekkel az orosz expanzió elleni hatékony védekezés miatt.

Szabó-Zsoldos Gábor a második búr háború (1899–1902) és az orosz–japán háború (1904–1905) magyarországi percepciójának azonos és eltérő vonásaira összpontosít. Mindez azért is fontos, mert a szerző már a tanulmánya elején hangsúlyozza, hogy a fegyveres harcokat bemutató első mozgóképjelenetek éppen a vizsgált háborúkban készültek, és a propaganda, valamint a közvélemény megnyerésének igénye minden hadviselő félnél megjelent. Szabó-Zsoldos Gábor elsőként a nemzetkarakterológiát tanulmányozza, és arra keresi a választ, hogy a magyarországi közvélemény milyen toposzokat és attribútumokat kapcsolt a britekhez, a búrokhoz, a japánokhoz és az oroszokhoz. A kapott eredményeket összevetve a szerző megállapítja, hogy a magyar közvélemény mindkét konfliktus kapcsán törekedett a szimpatikusnak tartott fél és a magyarság közötti kapcsolatok felderítésére, például a magyar résztvevők és magyar vonatkozások történeteinek közreadására, valamint azoknak a tulajdonságoknak – mint például a haza- és szabadságszeretetnek – a kiragadására, amelyek a magyarokra és a „támogatott” népre ugyancsak jellemzőek voltak.

Barta Róbert írásának fókuszában a magyar történelem jeles brit kutatója, a diplomataként is működő Carlile Aylmer Macartney személye, valamint egy előadásának forráskiadása áll. A szerző röviden bemutatja Macartneyt, aki 1938 és 1945 között aktív diplomáciai, politikai és „propaganda” tevékenységet folytatott Magyarország érdekében. Munkái tankönyvként szolgáltak a brit és amerikai egyetemeken. A tanulmány jelentős részét a forrásközlés teszi ki. Az előadás 1936-ban, a londoni *Royal Institute of International Affairs* székházában hangzott el, és Ruténia problémás helyzetével foglalkozott, behatóan ismertetve a térség földrajzi, etnikai és vallási viszonyait, valamint konfliktusait.

A kötet utolsó tanulmányában Prepuk Anikó historiográfiai áttekintését nyújt a magyarországi zsidóság történetét feldolgozó történettudományi munkákról. Az értekezés középpontjában az a tézis áll, hogy az 1980-as években még viszonylag kevés történeti munka vizsgálta a zsidóság magyarországi történetét. Ezért a szerző először azt járja körül, hogy a marxista történetírás miért nem szentelt kellő figyelmet a zsidóság történetének. A szövegből megtudhatjuk, hogy a 19. századi és a 20. század első felének zsidó felekezeti történetírói hagyományának milyen sajátosságai, kontinuitásai voltak a holokauszt után. A honi zsidóság és a magyarországi holokauszt történetének kutatása 1945 után elsősorban az Amerikai Egyesült Államokban és Izraelben zajlott. Magyarországon az 1980-as években a társadalom-, város- és elitkutatások kapcsán, majd az 1990-es évektől már gazdaság- és társadalomtudományi kontextusban, idővel pedig már mélyfúrásszerűen, valamint egyes történetírói viták és a holokauszt vonatkozásában születtek elemzések a zsidóságról. Prepuk Anikó írása azért is jelentős, mert rendszerezi a magyarországi zsidóság történetének hazai történetírásában megjelenő tendenciáit és megközelítéseit.

Összességében egy igényesen szerkesztett, tartalmát tekintve sokszínű és izgalmas, az ünnepelt előtt méltóképpen tisztelgő tanulmánykötettel ismerkedhet meg az olvasó. Az egyes elemzések újszerű kérdésekkel, módszertani megközelítésekkel, idegen nyelvű szakirodalmak összefoglalásával és új források bevonásával olyan történeti problémákról, eseményekről és egyéniségekről számolnak be, amelyek magyar nyelven mindezülig nem voltak elérhetőek, így tovább gazdagítva történeti tudásunkat. Úgy gondolom, hogy az egyes tanulmányok az értekező-tudományos stílus megtartása mellett rendkívül didaktikusak, ezért a kötet tankönyvjelleggel még hosszú ideig meghatározó tényezője lehet a felsőoktatásnak, és haszonnal forgathatják az egyes témakörök iránt érdeklődők.

Andrékó Tamás Dániel